Emilia Șt. Milicescu

gheorghe LAZĂR

Dacia

EMILIA ŞT. MILICESCU

GHEORGHE LAZĂR

(1782 — 1823)

EDITURA DACIA
CLUJ-NAPOCA 1982

Gheorghe Lazăr -- portret în ulei, aflat la Muzeul din București

*Preaiubitului meu soț, Ștefan Milicescu,
a cărui sfîntă amintire m-a sprijinit în
dificila documentare și elaborare a
acestei lucrări.*

EMILIA ȘT. MILICESCU

I. PROLEGOMENA

„...O literatură este o națiune. Literatura singură afirmă existența cea deșteaptă a unei națiuni; singură ea îi dă decretul de a nu muri niciodată... Cine deșteaptă o națiune, cine o smulge din mincinoasa agitațiune a somnului, acela o face să trăiască, acela o naște... Inzestrată cu o limbă veche, puternică și frumoasă, dar al căreia fir literar se rupsese mai bine de un secol, România dormea și nici măcar a dormi bine nu-i era dat, căci o sugruma în somn coșmarul fanariotismului..."[1]

Cuvintele rostite de B. P. Hasdeu în 1872, la înmormîntarea lui Ioan Eliade Rădulescu, se cuveneau spuse mai ales cu patruzeci și nouă de ani înainte, cînd magistrul lui Eliade se cobora în mormîntul de la Avrig, fără discursuri, în suspinele rudelor și ale consătenilor. Plecase să-și împlinească destinul printre frații de peste Carpați și se întorsese apoi lîngă ai lui, ca să-și trăiască ultimele zile, cu sufletul întunecat de chinuitoarea întrebare dacă nu cumva jertfa îi fusese zadarnică...

*

La 5 iunie 1979 — după o dată prezumată, iar nu atestată documentar —, în țara întreagă și peste granițele ei s-a sărbătorit bicentenarul nașterii lui Gheorghe Lazăr. Pentru rațiuni expuse în capitolele următoare, lucrarea ce-i închinăm acum marelui nostru înaintaș propune ca această sărbătoare a învățămîntului și culturii românești să aibă loc la 9 ianuarie 1982.

---

[1] B. P. Hasdeu — *Discurs la înmormîntarea lui I. E. Rădulescu, Poporul*, II, nr. 69, 4 mai 1872, p. 1—2.

Dar fie că se va păstra data intrată în tradiţie, fie că se va accepta oficial aceea pe care am propus-o noi încă de la inaugurarea Muzeului din Avrig, în 1971, se cuvine ca, în lumina unor documente inedite şi a reinterpretării celor cunoscute în trecut, să refacem — mai aproape de adevăr — tulburătoarea istorie a vieţii marelui cărturar, a primului mare „învăţător de ideal românesc", aşa cum l-a caracterizat pe Gheorghe Lazăr însuşi Nicolae Iorga[2].

Gîndul nostru a poposit — recunoscător şi smerit — întîi în casa în care, după toate probabilităţile, Gheorghe Lazăr şi-a sfîrşit zilele la 15 septembrie 1823; s-a oprit apoi lîngă mormîntul răzleţ din curtea bisericuţei Sf. Treime de pe dealul Gruiului, unde generozitatea pioasă a unui fost discipol[3] i-a ridicat în 1865 un monument sobru de marmoră trandafirie...

În Avrig, ne-am oprit la porţile tuturor bătrînilor, septuagenari şi mai vîrstnici, care-şi mai aminteau de trecutul satului lor din povestirile părinţilor şi ale bunicilor...

Din documentele ce mai păstrează încă nisipul şi cenuşa sugativă pe rîndurile scrise cu cerneală decolorată de trecerea timpului, din relatările — puţine, parcimonioase şi adesea lipsite de sentimentul răspunderii în faţa istoriei — apărute în publicistică de-a lungul a peste o sută cincizeci de ani, din informaţiile orale culese la o atît de mare depărtare în timp faţă de vremea lui Gheorghe Lazăr, depăşind dificultăţi inerente şi adesea descurajante, să încercăm a-i reconstitui aidoma chipul frumos, cu ochi rotunzi şi mari sub arcada sprîncenelor bogate, încondeiate prelung; să-i descifrăm personalitatea tumultuoasă şi tulburătoare, „proeminentă pentru cultura universală", aşa cum o caracteriza în 1973 înaltul for internaţional UNESCO, recomandînd sărbătorirea pe plan mondial a o sută cincizeci de ani de la moartea lui; să evocăm dramatica sa luptă pentru regenerarea conştiinţei românilor, striviţi de apăsătorul jug turco-fanariot; să punem în valoarea cuvenită biruinţa lui singulară, neaşteptată şi nesperată, chezăşuită mai cu seamă de jertfa de sine a unui erou naţional în cel mai deplin înţeles al acestui cuvînt.

Privind în urmă prin zarea ceţoasă a două veacuri, din documentele scăpate din incendii, salvate de la răzbunarea duşmăniilor

---

[2] Nicolae Iorga — *Cel dintîi învăţător de ideal românesc: Gheorghe Lazăr*, Institutul de arte grafice C. Sfetea, Bucureşti, Bibl. Soc. „Steaua", 1916, p. 83—85.

[3] Carol Scarlat Rosetti.

veninoase și de nepăsarea inconștientă a naivilor și a întunecaților de neștiință, analizînd cuvintele și faptele lui, care au avut urmări epocale pentru cultura poporului român, Gheorghe Lazăr ne apare ca un fenomen de agerime intelectuală nativă, ca un exemplu de perseverență și de îndrăzneală fanatică, urmărindu-și neabătut înfăptuirea viziunii sale de înainte-mergător inspirat și lucid al libertății, al progresului cultural și al unității naționale. A fost, desigur, și un orator cu verb exploziv și colorat: cuvintele se aprindeau în flacăra convingerilor sale adînci, luminînd trecutul de jertfe și viitorul binemeritat de acest neam îndelung încercat; a fost un autentic și plurivalent învățat pentru vremea sa, de factură iluministă, însuflețit de patos revoluționar, care a trecut ca un fulger prin spațiul spiritualității românești de la începutul veacului trecut. El a crezut nestrămutat în puterea inteligenței și a creativității maselor; în multiplele virtuți ale poporului român, verificate în milenara sa istorie; în drepturile imprescriptibile ale neamului nostru statornic, cinstit și viteaz; a iubit cu ardoare frumusețea și capacitatea expresivă a limbii române care, mulțumită luptei lui titanice, își va redobîndi — la începutul veacului al XIX-lea — rolul firesc, definitoriu în dezvoltarea literaturii și științei, a culturii și civilizației românești, după dramatica eclipsă suferită în timpul domniilor fanariote.

Cu înzestrarea sa excepțională, luminat în atîtea școli prin care a trecut, de la școala „normalicească neunită“ din Avrig pînă la Universitatea din Vindobonna Austriei, cucerind în scurt timp la toate materiile de învățămînt ale epocii sale „Eminențe mari“, Gheorghe Lazăr s-a zidit el însuși — din dragoste pentru urgisitul său neam — în temeliile învățămîntului și culturii românești, variantă patetică și reală a mitului jertfei din *Legenda Mînăstirii Argeșului*, în care el este Meșterul Manole și tot el sublima Caplea-Florica.

*

Neașteptata lui apariție în veșmînt apusean în Bucureștiul de acum o sută șaizeci și cinci de ani, încă plin de calpace și giubele, aducînd cu sine astrolabul și sextantul primului „inginer“ cadastral român și nemaipomenita cutezanță de a preda învățăturile cele mai înalte — matematica și filozofia — „în limba românească a maicei sale“, a uluit, de bună seamă, pe contemporanii săi din capitala Țării Românești, împărțindu-i în tabere potrivnice înverșunate. Unii, sprijinitorii lui Gheorghe Lazăr, boieri luminați și cu dragoste

de patrie, mîndri că au să-şi vadă feciorii măsurîndu-le moşiile în fîlfîitul vesel al steguleţelor-jalon, să-i audă povestind pe înţelesul tuturor întîmplări cumplite din zbuciumata noastră istorie ori fabule cu tîlcuri usturătoare pentru cei ticăloşi, s-au luptat vajnic, în Divanul întrunit de Vodă Caragea, pentru izbînda gîndului lui Gheorghe Lazăr. Alţii, vrăjmaşii dascălului, dar mai ales ai limbii şi poporului român, fanarioţi ori băştinaşi lepădaţi de sfînta iubire de patrie, aveau să-l urmărească pînă la moarte cu ura lor, învinuindu-l că „a clocit în chiliile de la Sf. Sava ouăle Satanei" şi apoi a alergat — cu discipoli cu tot — să întărească tabăra pandurilor din Mînăstirea Cotroceni şi să potrivească tragerea tunurilor împotriva evgheniţilor boieri, care-l afuriseau cu năduf, în greceasca degradată a Fanarului.

Cu ajutorul celor dintîi şi împotriva celorlalţi — mulţi şi puternici — Gheorghe Lazăr a venit, a luptat, a învins, şi — meteoric — descălecătorul s-a depărtat istovit, binecuvîntînd profetic generaţiile următoare, îndatorate să-i continue visul şi fapta, apoi s-a cufundat în nefiinţă şi în legendă . . .

*

Descumpăniţi, cei ce-l cunoscuseră şi-l iubiseră ca pe un părinte, care văzuseră „cum i se bătea pieptul", pieptul lui cu inimă atît de mare încît să încapă în ea toată suflarea românească de pe amîndouă versantele Carpaţilor, cu nestinsa ei sete de libertate şi de înălţare, s-au încordat să ducă mai departe — în timp şi în tot spaţiul românesc — cuvîntul dezrobitor de minţi şi suflete al învăţătorului lor. Dar, în dogoarea faptei, nu s-au gîndit la vreme şi îndeajuns să fixeze *în scris*, pentru posteritate, vorbele, gesturile de iluminat, întîmplările şi greutăţile pe care le-a învins el ori sfaturile care constituiseră — timp de aproape cinci ani — hrana spirituală a tineretului bucureştean „de toată starea". Adunaţi în jurul dascălului de la Sf. Sava, ei vedeau bine că învăţătorul lor nu-şi socotea munca o meserie ce asigură pîinea zilnică, ci „o misioană" în slujba patriei sale.

De aceea, în 1839, cînd Ioan Eliade Rădulescu, privind înapoi, evocă — cel dintîi — în paginile *Curierului românesc* zilele dramatice şi eroice în acelaşi timp din şcoala întemeiată în chiliile dărăpănate ale Mînăstirii Sf. Sava, de „fericitul întru pomenire Georgie Lazăr", trecuseră şaisprezece ani de la săvîrşirea acestuia din viaţă. Barierele politice dintre fraţi fiinţau cu vitregie şi aveau să mai fiinţeze încă opt decenii. Anii scurşi în zbuciumul pre-

facerilor după revoluţia Domnului Tudor din Vladimiri aşternuseră uitarea pe clipe ce păreau cîndva că vor dăinui mereu vii în cugetele discipolilor lui Gheorghe Lazăr, încălziţi la vălvătaia ce mistuise fiinţa profesorului lor iubit. Şi iată că, după mai puţin de două decenii, însuşi cel mai apropiat de inima şi de mintea lui Gheorghe Lazăr, cel mai îndatorat să-i cunoască şi să-i înţeleagă viaţa şi nobilele lui aspiraţii, tocmai el greşea, punînd în circulaţie informaţii eronate şi presupuneri dăunătoare prin fermitatea cu care erau spuse ca adevăruri indubitabile, că... a fost ajutat de baronul Bruckenthal..., că a studiat douăzeci de ani la Viena... etc.

În vremea aceasta, urmele materiale ale vieţuirii lui Gheorghe Lazăr în satul natal de la sfîrşitul veacului al XVIII-lea, din Cluj, Sibiu şi Viena; ale zbuciumului şi umilinţelor îndurate la Carlowitz şi la Sibiu, ale scurtei lui treceri prin Braşov şi ale anilor trăiţi în Bucureşti, în primul sfert al veacului al XIX-lea, ale ultimelor sale două luni de viaţă, petrecute din nou în Avrig, neadunate de nimeni, s-au pierdut pentru totdeauna.

Nici o batistă, nici un fular din cele cincizeci de batiste şi fulare înregistrate la vama chezaro-crăiască de la Turnu-Roşu în iunie 1823; nici unul din ceasornicele lui de argint, nici o pană de scris n-a mai ajuns pînă la noi. Dar pierderea cea mai grea pentru istoria culturii româneşti este că nu ni s-a păstrat nici măcar o însemnare despre conţinutul acelui „Wagentrugel mit verschiedenen Schriften“ de care nu se despărţise nici în ultima călătorie a vieţii sale. Au fost lucrări personale, traduceri, còpii ale unor tratate care l-au interesat în mod deosebit, scrisori de la familie şi prieteni — nu vom mai putea afla niciodată.

Cărţile lui, semnate cu simplitate, dar şi cu conştiinţa valorii sale: „Lazăr“, grămădite în cada de lemn, în *Baadwahne* — obiect al confortului civilizat de care nu se mai putea dispensa —, purtat în diligenţele vremii pe drumuri străbătute de puţini contemporani ai săi, îl însoţeau, aşadar, pe ultimul său drum. Fuseseră numărate pînă la trei sute de vameşul din Turnu-Roşu, probabil, mirat nespus de asemenea calabalîc neobişnuit, averea bărbatului topit de boală, cu ochii afundaţi în orbite, întins în căruţă pe fînul adiind mireazmă de flori din lunca Oltului...

Urcate apoi în pod, ca nefolositoare, după ce Gheorghe Lazăr a închis pentru totdeauna ochii, volumele lui latineşti, franţuzeşti, nemţeşti şi româneşti cu slovă chirilică; tratate de filozofie şi istorie, de exegeză creştină şi de etică, de matematică superioară şi geo-

metrie, cumpărate cu sacrificii din marile librării ale Vienei sau de la librarul Hochmeister din Sibiu, au coborît mai tîrziu treptat şi — în bună parte — s-au prefăcut în limbi de flacără şi în albă cenuşă pieritoare în vatra unor oameni nevoiaşi, inconştienţi de paguba ce aduceau neamului lor. Cîteva, salvate întîmplător[4], au rămas necunoscute de cercetători, în imposibilitate să-şi joace rolul de călăuze în descifrarea enigmaticei personalităţi a primului lor posesor.

Pe de altă parte, informatorii fireşti — fraţii, nepoţii şi contemporanii săi din Avrig, Sibiu, Cluj şi Bucureşti, au dispărut rînd pe rînd, înainte ca cineva să-i fi întrebat ce ştiu despre Gheorghe Lazăr al tuturor românilor.

În consecinţă, urmaşii fericitei generaţii de la 1816—1821, care l-a cunoscut pe Gheorghe Lazăr ca fiinţă vie în acţiune, cu toată dorinţa lor de a se apropia postum de puternica sa personalitate, au rămas pentru totdeauna păgubiţi de imaginea pe care martorii oculari ai faptelor sale şi obiectele atinse de mîna şi de spiritul său ar fi putut-o răsfrînge în tulburătoarea ei autenticitate...

Lipsa informatorilor siguri şi a unor obiecte concrete care să-i fi aparţinut lui Gheorghe Lazăr s-a agravat pentru cercetătorul vieţii sale în cei o sută patruzeci şi doi de ani de la apariţia primelor pagini scrise despre el. Strădania celor mai reputaţi istorici literari s-a resimţit de un subiectivism şi — poate — de o comoditate care s-a mulţumit cu amintiri şi afirmaţii anterioare neconfruntate cu documentele, chiar cînd aceasta ar fi fost posibil, sporind astfel numărul confuziilor şi certificînd erorile despre viaţa şi opera marelui nostru înaintaş prin simpla lor repetare.

La începutul drumului nostru, depăşind cum am putut dificultăţile investigaţiei — obligată să treacă peste trei fruntarii statale —, este departe de noi gîndul prezumţios că am fi descoperit *toate* urmele lăsate de Gheorghe Lazăr în scurta sa viaţă. Dimpotrivă, sperăm că cercetători mai norocoşi din generaţia tînără vor scoate la iveală alte date şi fapte, completînd toate golurile rămase încă şi după această tentativă monografică, în viforîta şi întortocheata cale a vieţii lui Gheorghe Lazăr — singuratec peregrin cu ochii spre steaua polară a neamului său.

---

[4] De Şt. Lupşa şi Onisifor Ghibu.

In ceasul de acum, după două veacuri de la nașterea celui ce a deschis drumul spre „o epohie nouă" nădăjduim că documentele descoperite recent, 929 pag., constituite în această lucrare într-un adevărat „corpus" revelator, în coroborare cu cele cunoscute mai de multă vreme, ne vor ajuta să parcurgem, împreună cu cititorul, traiectoria frîntă brusc a zborului său prometeic și, pătrunși de importanța locului primordial ce i se cuvine în istoria învățămîntului și a culturii românești, îi slăvim amintirea prin fapta puterilor noastre, alături de întregul nostru popor ce crește în lumina veacurilor ce vin, așa cum l-a visat Gheorghe Lazăr.

II. AVRIGUL PRIN VEACURI...

Pentru alcătuirea fenomenală a marilor personalităţi din istoria omenirii, natura are nevoie de un timp îndelungat şi de o substanţă complexă, greu de identificat în componentele ei, care se organizează şi se lămureşte filtrîndu-se prin mediul din care aceste unicate umane se desprind la un moment dat, acţionînd cu o forţă de pătrundere de nestăvilit.

Poate că mediul natural, gîndurile şi simţirea oamenilor din Avrig, trecute prin veacurile încărcate de vitregiile istoriei noastre, ca printr-o strungă ce desparte frumosul de urît, binele de rău, dreptatea de strîmbătate şi perenul de efemer, nu putea avea altă rezultantă pe plan fenomenologic-uman, la sfîrşitul veacului al XVIII-lea românesc, decît un *Gheorghe Lazăr*. Cel mai frumos dintre toţi munţii numiţi de localnici „cîrţani" şi cel care a jucat în viaţa avrigenilor rolul cel mai de seamă este Surul, iar Oltul este martorul — tot atît de vechi ca şi munţii — al petrecerii generaţiilor de băştinaşi pe sub galaxiile în rotire necurmată, de la cei pomeniţi pe pămîntul Daciei de Herodot şi Strabon şi mai demult, pînă în vremea lui Gheorghe Lazăr şi pînă la noi...

Aici, ca într-un căuş larg de piatră, la poalele culmilor făgărăşene, se vede de departe Avrigul, ca o mărgea cu ape de smarald înşirată pe firul argintiu al Oltului.

În ansamblu, privind din luncă ori de pe dealul Gruiului, ochiul se împărtăşeşte de o măreţie de început de lume, netulburată la nici un ceas al zilei în toată fantastica rotire a pămîntului prin spaţii, capabilă să se strecoare în orice făptură omenească a locurilor, sporindu-i parcă proporţiile, ascuţindu-i simţurile, ritmîndu-i pasul după eternul ritm al universului...

Ivit în mijlocul unei asemenea naturi, atît de elocventă prin sublim şi peren, poate că Gheorghe Lazăr a primit, ca dintr-un tezaur ancestral al colectivităţii româneşti de la poalele Surului,

înclinarea spre o trăire superioară a vieții, care — trecătoare ca frunzele toamnei pentru individ — este îndatorată să slujească drept treaptă pentru urcușul în lumină al celor ce vin din urmă...

•

Pe structura intimă a acestei personalități de excepție și-au pus pecetea istoria poporului român și a Transilvaniei, specificul caracterologic al locuitorilor Avrigului — așezarea rurală românească cea mai însemnată de pe valea Oltului transilvan. Atavic dar și conștient receptat, acest specific a potențat cele mai constante trăsături ale firii sale. Din toată scurta viață a lui Gheorghe Lazăr se desprinde dominantă *hotărîrea în acțiune* și *solidaritatea* neclintită cu etnocolectivitatea sa.

•

Îndepărtații strămoși din neolitic ai avrigenilor de azi, cunoscuți în cursul mileniilor ca geți și daci, au făcut parte din puternicul regat al lui Burebista, iar urmașii lor din pragul mileniului întîi al erei noastre au fost supușii lui Decebal, eroul care a scris cu sînge ultima pagină a libertății regatului său. Pentru dîrzenia, hotărîrea și vitejia lor, moștenite de la acești strămoși cu chipurile săpate pe Columna traiană din Forum-ul Romei, sebeșenii le mai zic și azi locuitorilor Avrigului „daci".

În secolul al XII-lea, Avrigul primise — *nolens-volens* — „Hospites Theutonici ultrasilvani"[1], cum îi va numi mai tîrziu, ca și pe cei din Sibiu, diploma andreiană din 1224. „Oaspeții" — de altfel, în număr foarte mic — erau coloniștii sași ai Regatului ungar care-și vor construi locuințe mai trainice decît ale românilor, între biserică și moară, cu porți înalte, ca de cetate, așezate la drumul principal ce străbate și azi satul, și vor da nume nou așezării lor adoptive: *Fréck*.

Coloniștii aveau de apărat trecătoarea *Turnu-Roșu*. Acest pas avea mare importanță comercială și strategică pentru stăpînitorii vremelnici ai Transilvaniei, încît însemnătatea Avrigului însuși sporește în această epocă, dar nu și libertatea străvechilor lui locuitori. În 1224, pămînturile lor sînt înglobate în „Fundus regius Cibiniensis", parte integrantă din fondul regal ungar abia constituit.

---

[1] Ap. Mihai Racovițan, *Cronologie, Transilvania* (Sibiu), II(LXXIX), nr. 9, sept. 1973, p. 6.

Cele două populații se deosebeau prin originea lor etnică, prin limba și obiceiurile lor, prin temperament și modul de a înțelege viața. Cel mai mult, însă, le despărțeau legile discriminatorii ale statului. În 1582, statutul judelui din Sibiu interzicea nu numai căsătoriile valahilor cu persoane aflate în slujba nobilimii maghiare și săsești, dar chiar popasul lor întîmplător și de scurtă durată în casele acestora. Românilor le era oprită și construirea de noi locuințe dincolo de marginile de atunci ale satului. Așadar, statul punea populația românească băștinașă în inferioritate față de „oaspeți" și în imposibilitate de a se dezvolta.

Părtinirea oficialității față de proaspeții coloniști sași era vădită: deși numărul lor era cu mult mai mic decît al românilor avrigeni, sașii aveau în sfatul satului tot șaisprezece membri ca și românii și — susținuți de patriciatul sibian — ei își permiteau să considere pe români *venetici*, întrucît, „avînd din vechime monopolul păstoritului"[2], ei n-ar fi putut constitui o populație statornică.

În fața primejdiilor comune, însă, antagonismele dintre cele două grupări etnice ale Avrigului se atenuau pînă la anihilare, lăsînd locul unei întovărășiri cinstite și cu izbîndă pentru toți.

Din 1330, cînd Basarab I zdrobește la Posada oștile lui Carol Robert de Anjou, rege al Ungariei, Avrigul și toată Țara Făgărașului intră pentru un secol și mai bine sub oblăduirea firească a Țării Românești[3]. Niciodată, însă, în tot cursul istoriei sale, Avrigul n-a fost sat de iobagi. Documente din 1364 îl consemnează ca „o așezare de țărani liberi"[4] sub numele de „Affrica" — toponimic provenit, fără îndoială, din alterarea de către străini a denumirii autohtone a Avrigului. Pe graiul lor, așa cum am pomenit, sașii îi ziceau *Fréck*, iar ungurii *Felek*.

Alte documente din 1383 menționează aceeași situație de țărani liberi a avrigenilor[5], specificîndu-se că ei depind numai administrativ de scaunul săsesc din Sibiu, căruia îi plătesc censul și dijma[6].

La sfîrșitul secolului al XV-lea, însă, patriciatul sibian — dornic să-și mărească veniturile pe seama satelor românești din co-

---

[2] Ap. Șt. Lupșa, *Satul lui Gheorghe Lazăr*, ms., Biblioteca Mitropoliei din Sibiu.

[3] Ap. Mihai Racovițan, loc. cit.

[4] Ap. Thomas Nägler — *Avrigul vechi, Transilvania* (Sibiu), II (LXXIX), nr. 9, sept. 1973, p. 34.

[5, 6, 7] Ap. Gh. Pavelescu — *Secvențe istorice, Transilvania* (Sibiu), II, (LXXIX), nr. 9, sept. 1973, p. 36—37.

mitat — impune și Avrigului taxa numită „de pertinență“[7] în justiție, care dădea dreptul de a respinge probele fără legătură cu cauza, înainte de audierea martorilor. Aceasta nemulțumește în așa măsură pe locuitori încît mulți dintre ei părăsesc satul.

Exodul trebuie să fi fost de proporții impresionante, căci, peste două decenii, judele scăunal, îngrijorat, interzice categoric orice strămutare din Avrig. În același timp, *Judex sedis* impunea satului noi dări pe cap de porc și de oaie, apoi răpea Avrigului vama podului umblător de peste Olt, numit de localnicii care-l arendaseră din vechime, „corabia“.

Cei ce nu se bejănesc în această epocă de pauperizare adună în ei o mînie grea și amenințătoare, ce se face cunoscută pe diverse căi și lui Vladislav Iagelonul, regele Boemiei și al Ungariei care, în 1501, refuză să doneze Episcopiei catolice din Alba Iulia muntele Surul, motivînd explicit: un asemenea act „ar nemulțumi populația avrigeană care îl stăpînește din *vremi imemoriale*“[8].

Timp de sute de ani, generație după generație, românii din Avrig s-au împotrivit cu o dîrzenie „dacă“ la repetatele încercări ale vecinilor lor de a le smulge muntele Surul.

Hrisoavele și probele cu martori ce au adus în fața instanțelor judecătorești, nu totdeauna integre, și fervoarea cu care avrigenii și-au apărat drepturile moștenite de la bătrîni le-au adus totdeauna cîștig de cauză.

Din atacurile succesive pe care avrigenii le-au avut de înfruntat de-a lungul vremii să amintim doar pe cel din 1715, cînd juriștii imperiului preconizează modalitatea perfidă de a se smulge Avrigului dreptul la muntele Surul printr-o „reambulatio metalica“[9], adică printr-o refacere — pe bază de noi martori — a hotarului dintre Avrig și Racovița, în fața unei comisii *ad-hoc* a *Staturilor ardelene*.

Înștiințați că aveau să-și confrunte martorii cu ai racovițenilor, însoțiți numai de o delegație de zece avrigeni, fruntașii satului adună mărturii de la bătrînii din toate satele de pe Valea Oltului, din Pitești, chiar și de la „căpitan Iordache din Loviște[10], redactînd — pentru mai multă siguranță — și un memoriu, un adevărat

---

[8] Ap. Șt. Lupșa — *Satul lui Gheorghe Lazăr*, loc. cit.
[9] Ap. Onisifor Ghibu — *Un preludiu al revoluțiilor mari europene, Transilvania* (Sibiu), II(LXXIX), nr. 3, martie 1973, p. 42—44.
[10] Ap. Șt. Lupșa — *Satul lui Gheorghe Lazăr*, loc. cit.

„supplex", care dovedea că Surul este moștenirea dreaptă din bătrîni a avrigenilor, „a memoria omnium"[11].

Dar, zvonindu-se că judele și jurații satului au fost cumpărați de adversari, avrigenii vor urca „a munte" toți bărbații să apere satul de năpastă și să învingă cu orice preț.

Era 8 iulie 1715. Membrii comisiei *ad-hoc* erau așteptați nu de zece, ci de o sută de avrigeni în portul lor sobru, încinși cu șerpare de piele în tainițele cărora custurile și amnarele se încălzeau treptat; îi așteptau cu unghiile înfipte în carne de grija și încordarea premergătoare luptei.

Cuvintele rupte din inimile lor tîlmăceau limpede, ca într-o cronică, puterea unui milenar trecut de statornică înfrățire a băștinașilor cu pămîntul sfințit prin muncă și jertfe.

Generația străbunicului lui Gheorghe Lazăr, aceea a lui *Lazăr* poreclit *Coțofană*, purtătorul de cuvînt al avrigenilor în fața comisiei *ad-hoc* din 1715, se petrecuse din lumea aceasta, dar anchetele continuau. O generație mai tîrziu, la interogatoriu apărea *Lazăr Lăzăroaie* — de data aceasta, prezumat a fi fost însuși bunicul marelui nostru cărturar[12], din depoziția căruia reiese atitudinea conștient și premeditat solidară a românilor din Avrig în tot cursul acestui proces secular.

*

Lupta pentru muntele Surul nu reprezenta decît un episod — și nu cel mai dramatic — din necurmata zbatere a românilor din Transilvania de-a lungul secolelor împotriva nedreptății și exploatării.

Liniștea cucerită cu jertfe grele era totdeauna relativă și trecătoare, iar protestele lor, de felurite forme și intensități limitate la o zonă sau propagate la mari distanțe, se succedau la răstimpuri scurte.

Spre a zădărnici mișcările valahe de necontenită împotrivire la asupriri, imperiul îi încorporează în regimente de graniță, făgăduindu-le ca răsplată scăparea de iobăgie, legîndu-i astfel prin jurămînt să moară pentru apărarea fruntariilor unui stat care le răpea rodul muncii și dreptul de a se dezvolta liber pe pămîntul lor strămoșesc.

---

11 Ap. Șt. Lupșa — *Satul lui Gheorghe Lazăr*, loc. cit.
12 Ap. Onisifor Ghibu, loc. cit.

Tinerii încorporați aveau vîrsta părintelui lui Gheorghe Lazăr care — și dacă n-a făcut parte din vreun regiment grăniceresc — a trăit, ca toți contemporanii săi din Marele Principat al Transilvaniei, revolta dincolo de margini a celor despuiați de drepturile lor legitime și le-a cunoscut deviza, semnificînd dorința lor de recăpătare a demnității naționale: „Virtus romana rediviva", care circula odată cu sîngele în ființa fiecărui român.

Conștienți că „de la Râm se trag", grănicerii români ai imperiului, în frunte cu ofițerii lor, se vor intitula „stegari ai luptei naționale"[13] și — în ciuda intereselor statului oprimant care înființase regimentele — ei vor redacta trei „supplex"-uri consecutive, revendicînd pentru populația românească din toată Transilvania, majoritară și cu vechime imemorială față de celelalte națiuni conlocuitoare, ca „în viitor, două treimi din deputații care se vor trimite în Dietă să se aleagă din sînul națiunii suplicante"[14].

Se înțelege că suplicanții n-au primit niciodată răspunsurile așteptate, ci o înrăutățire treptată a situației, menită să-i reducă la tăcere și supunere. În multe părți ale Transilvaniei, robota nu le mai lăsa nici o zi liberă pe an, iar dările în bani creșteau mereu. În Munții Apuseni, munca obligatorie în mine și la construirea cuptoarelor de topit minereu îi prefăcea pe moți în robi. Pășunile le erau luate, cîrciumile se concesionează armenilor care, sub protecția statului, fac abuzuri revoltătoare. La 24 mai 1782 — anul nașterii lui Gheorghe Lazăr —, cu prilejul tîrgului de la Cîmpeni, moții atacă pe negustorii armeni. Răzvrătiții sînt prinși. Cinci dintre capii lor sînt condamnați la moarte, optsprezece moți întemnițați, iar satele lor obligate să plătească despăgubiri pentru devastarea cîrciumilor armenești care „depășeau de douăzeci și cinci de ori pagubele reale"[15].

Doi ani mai tîrziu — Gheorghe Lazăr avea doi ani —, suferințele românilor din Transilvania nu mai erau de îndurat și iobagul Vasile Ursu Nicola din Albac — Horea —, în fruntea unei delegații de moți, plecase pentru a patra oară la Viena să ceară „drăguțului de împărat" Iosif II dreptate pentru băștinașii năpăstuiți din Marele Principat transilvan.

[13, 14] Ap. Carol Göllner — *Grănicerii români de pe Valea Oltului — stegari ai luptei naționale*, *Transilvania* (Sibiu), II (LXXIX), nr. 3, martie 1973, p. 35.

[15] Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu, — *Istoria României — Compendiu*, București, Edit. did. și ped., 1969, p. 263—265.

Iosif II păruse binevoitor şi, la 31 ianuarie 1784, ca semn al acestei bunăvoinţe, decretase înfiinţarea unor noi regimente de graniţă. Birourile de înscriere fuseseră luate cu asalt de românii siguri că, înscriindu-se cătane ale imperiului, vor scăpa de iobăgie. Autorităţile intră la griji, anulează conscripţia şi alungă pe ţăranii români în satele lor, aplicîndu-le o ploaie de lovituri.

Grupul de români din Zărand, Hunedoara şi Munţii Abrudului, conduşi de Crişan pentru încorporare la Alba Iulia, este atacat lîngă Brad, în satul Curechiu, de poliţia şi armata imperială, ceea ce dezlănţuie răscoala lui Horea, Cloşca şi Crişan, căci nici cei mai naivi nu se mai îndoiau acum să suplica lui Horea la Viena fusese şi a patra oară un glas în pustiu. Ştiau acum toţi că urechile împăraţilor nu aud — chiar cînd ascultă şi zîmbesc prietenos — decît ceea ce ţine în ascultare noroadele, sporind — prin asuprire şi jaf — bogăţiile şi huzurul capetelor încoronate.

Lupta răsculaţilor ajunsese, la sfîrşitul lunii noiembrie în părţile Sibiului şi ale Făgăraşului. Trei sute de ţărani români din satele răsculate sînt condamnaţi la moarte, iar peste un an de aşa-zisă judecată, Crişan se sinucide în temniţă, nemaiputînd îndura chinurile care i-ar fi putut smulge mărturisiri acuzatoare pentru alţi iobagi, iar Horea şi Cloşca sînt zdrobiţi cu roata pe platoul din Alba Iulia...

Pînă la căderea marilor zăpezi, cu desagii plini de ciubere şi fluiere, petrecuţi de jalea văduvelor şi a orfanilor, de flămînzii lăsaţi în ţara lor de piatră, de aur şi lacrimi, moţii îşi purtaseră doinele de pe steiurile Apusenilor şi pînă în albia Oltului călător, povestind despre Crăişorul Horea.

La popasurile de noapte din drumurile lor, cărăuşii avrigeni adunau ştirile ca să le ducă apoi în satul cutremurat. La clăcile de iarnă, sătenii aflau veştile, clătinînd din cap îngînduraţi.

Pe fundalul de tristeţi şi spaime al atîtor întîmplări nepomenite în istoria altor popoare, Avrigul îşi sfîrşea ultimul pătrar al veacului al XVIII-lea cu milenarele lui îndeletniciri omeneşti, imperceptibil modificate de înnoiri. Bărbaţii din familiile cu pămînt „pădureţ“ — zgîrcit în roade — băteau zilnic drumul pînă la glăjăria din Porumbacu de Sus, întemeiată cu un veac şi mai bine în urmă, cu meşteri sticlari aduşi de la Murano. Cei mai mulţi plugăreau, tăiau copaci în pădurile întinse dimprejur pentru binalele şi sobele Scaunului din Sibiu ori cărăuşeau la mari depărtări: la

Lipsca, la Beci, în Țara Românească, trecînd prin strîmtorile ferestruite de apele Oltului în Carpați, la vestitele tîrguri din București și Tîrgoviște. Toți, în luptă neostoită cu nevoile existenței și cu potrivniciile, se mai înseninau, aflîndu-și împăcarea, doar în timpul petrecerilor tradiționale, păstrate cu sfințenie.

În 1786 împăratul Iosif II trecuse prin Sibiu întîmpinat de nouăsprezece mii de jălbari români.

*

Pînă la 7—8 ani, poate că Gheorghe Lazăr nu se deosebea cu nimic de ceilalți copii ai satului. În adolescență, va fi purtat și el o crenguță verde de „țîdron" la pălăria cu peană și mărgele, va fi condus și el — înainte de a pleca la Cluj pentru învățătură — în vîrtejul jocului „pe sub mînă" o fată cu chipul îmbujorat, dar se vede că nici una nu l-a făcut să guste „apa oarbă" din căușul nou de fag, descîntat de dragoste, căci în nici una dintre sărăcăcioasele informații ce-au ajuns pînă la noi nu-l vedem învăluit — pe el, ocheșelul și frumușelul avrigean — de zîmbetul și lumina iubirii, balsam de răscumpărare pentru tinerețea jertfită neamului său...

Alte priveliști ale satului natal i se vor fi întipărit mai adînc în suflet celui ce avea să răspundă în fața istoriei de redeșteptarea — pentru dăinuire milenară — a poporului său.

Avea să-și amintească, în peregrinările și zbuciumul a două decenii, de caleașca lăcuită din care cobora vara bătrînul Samuel Bruckenthal — septuagenar pe cînd fiul Mariei Lăzăroaie începuse a deprinde slovele sub îndrumarea dascălului Ioan Barac. Știa — desigur — despre el că a contribuit la înăbușirea răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan; că n-avea vlăstare care să-i continue numele și să-i moștenească averile... În casa acestuia din Avrig știa bine că nimeni din familia lui Gheorghe Lăzăroaie nu călcase cîndva ca slujitor, dar... posteritatea brodează adesea cu firul munciunii viața celor ce nu mai pot protesta!

Poate de la Ioan Barac, Gheorghe Lazăr va fi aflat mai tîrziu că la 14 iulie 1789 închisoarea Bastiliei din Paris își deschisese porțile și zidurile ei mucede se prăbușiseră sub presiunea „sans-culottes"-ilor, iar patru ani mai tîrziu decapitarea monarhului Franței și a Mariei Antoaneta — prințesă austriacă — turburase toată Europa, dar mai ales Imperiul habsburgic.

Alte scene, rechemate în amintire de cine știe ce cotitură a gîndului, înfloreau buzele tînărului studios de la Cluj sau din

capitala Austriei cu un zîmbet fugar: cu fundul bombat al unei sticle groase — cum spun legendele — cules dintre cioburile de la glăjăria din Porumbacu de Sus, îndreptat spre soare, aprinsese într-o vară la Avrig — fără iască și amnar — o mînă de iarbă uscată și, pînă seara, satul tot știa — încremenit ca în fața unei minuni — deși pentru el nu fusese decît aplicarea unei lecții de optică...

Peste anii zbuciumați ai vieții, bilanțul pretimpuriu al lui Gheorghe Lazăr rînduia — desigur — copilăria și adolescența în lumina bucuriilor simple, dar adevărate și adînci, care l-au rechemat la Avrig pentru clipa „marei treceri" spre neant.

Peisajul și clima, întîmplările istorice din cel mai îndepărtat trecut al acestor locuri și tradițiile — cristalizînd în forme specifice viziunea despre lume a populației românești din Avrig — au ținut locul parcelor din mitologia strămoșilor latini lîngă leagănul lui Gheorghe Lazăr. Toate la un loc au hotărît ca — din rotirea vulturilor pe deasupra culmilor Făgărașilor — el să poată desluși viitoarea înălțare a neamului său întreg și nedespărțit; în calea potrivniciilor să fie tare ca și cremenea stîncilor; să pună temelie neclintită spiritualității românești în marș spre desăvîrșire, iar numele să-i fie etern slăvit, cum eternă este curgerea apelor Oltului lîngă șoapta cărora a deschis pentru prima oară ochii asupra lumii. Doar că..., pe drumul scurt și cu pripoare înfricoșate al vieții, nu ambrozia zeilor, ci veninul se va apropia în cupe pline de buzele-i prea adesea pîrjolite de sete...

Și întocmai așa a fost!

III. ÎNTR-O NOAPTE DE IANUARIE...

Anaforaua din 1817 a boierilor din București informa, la modul ipotetic, pe vodă Caragea că „... Un Lazăr..." ar fi venit de prin părțile Transilvaniei. Aceasta este cea mai veche știre cuprinsă într-un document din București despre originea transilvană a lui Gheorghe Lazăr, fără precizarea locului în care a văzut lumina zilei. Documentele școlare consemnează satul natal al marelui cărturar numai sub numele săsesc de Fréck. În 1809, Gheorghe Lazăr însuși — cronologic, pentru prima oară într-un document — folosește denumirea românească a satului său natal: *Avrig*.

La interogatoriul la care fusese supus de mitropolitul Stratimirovici, răspunsese:

„a) Părinții mei sînt din Avrig, scaunul Sibiului și au fost de origine valahă. b) S-au numit ca și mine. c) Au fost oameni săraci"[1]. Era fiul cel mai mic al lui Gheorghe și al Măriei Lazăr, de multe ori numiți de consăteni — ei și descendenții lor — *Lăzăroaie*, decedați cu mulți ani înainte de 1809.

*

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cînd s-a născut Gheorghe Lazăr, căsuțele din Avrig, puse pe tălpi de piatră, aveau pereții din bîrne groase de stejar, unite la colțuri în „cheutori" încrucișate. Bîrnele se căptușeau — și pe dinăuntru și pe dinafară — cu lut frămîntat cu pleavă de grîu și cu păr de vită din țesală, apoi pereții erau spoiți cu var, închipuind — în partea dinspre drum — dreptunghiuri mai mici, ca niște oglinzi albe, încadrate în altele mai mari, albastre ca cicoarea. Alte case, spre variație și ușoară identificare, aveau oglinzile cu apa albastră, înrămate în alb. Gergevelele erau împărțite regulat, în patru sau în opt, de zăbrele

---

[1] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália B2, nr. 918/1810, p. 4—7 verso (inedit.).

cu pinteni ascuţiţi de fier, îndreptaţi înafară, ciocăniţi pe nicovală de covacii satului.

Mai toate aveau aceleaşi încăperi: un *celar* în care se păstra sămînţa pentru semănăturile anului viitor şi grîul, secara, porumbul şi meiul, crumpenii şi varza, necesare îndestulării zilnice a familiei pînă la noua recoltă; o *tindă* ocrotită de streaşina largă, proptită pe mai mulţi stîlpi de lemn, cu două cuptoare: unul pentru copt pîinea, altul pentru păstrarea cenuşii cu care se spălau rufele groase, din ţesături de cînepă; *casa ai mare*, cu un pat înalt, cu perne stivuite la ambele capete, acoperit cu *lepedeu* — o învelitoare de cînepă sau de lînă, ţesută în război, cu vergi colorate şi terminată cu ciucuri sau cu dantelă, lucrată din fir de cînepă, de lînă sau de in. În patul de sus dormeau părinţii, iar dedesubt, ca într-un marsupiu, se afla „bujdiula" — patul de jos, pentru copii —, ascunsă în timpul zilei de lepedeul coborît pînă la pămînt. Pruncul nou-născut, pînă mergea în picioare, se legăna — ziua şi noaptea — în coşul de grădele — nuiele cojite — împletite pe măsură şi prins cu patru şnururi de un cîrlig în tavanul de bîrne. De grinda *casei mari* se mai prindea şi „lampănul" cu gaz, şi osînza de porc, păstrată pentru sarmale, învelită în pînză curată. Sub tavan, dintr-o latură în alta a peretelui, sta *culmea* — prăjină lustruită, uneori înflorită cu crestături meşteşugite din briceag —, pe care se înşirau *chindeauă* lîngă *chindeauă* — şervete de podoabă —, lucrate în năvădeli cu iţe multe şi alesături de arnici roşu, negru şi puţin galben, terminate — ca şi lepedeul — cu ciucuri sau colţuri lucrate cu igliţa. Mai jos de culme, nu exista casă avrigeană să n-aibă o icoană pe sticlă — uneori, mai multe —, moştenită din tată în fiu, avînd deasupra o chindeauă mai lată şi mai frumos lucrată, înnodată la mijloc... Alt perete se împodobea cu blidare şi cuiere pictate cu flori mari şi viu colorate, încărcate de ulcele şi talere de lut ars. Încondeiate cu smalţuri, vasele îşi luceau stins feţele la pîlpîirea flăcăruilor din vatră, a opaiţului cu feştilă de zdreanţă răsucită, a „lampănului" din tavan ori a lumînării de ceară brună, binemirositoare, pe care degetele celui ce o modelase în jurul firului de bumbac îşi lăsaseră urma adîncită neregulat. În fundul odăii, cum este şi azi în casa Mariei Spiridon — maestră emerită a artei populare avrigeneşti — era „talpa botelor" — un piedestal scund de lemn pe care se sprijină diferitele recipiente necesare gospodăriei — şi, separat, bota cu apă de băut şi ciubăraşul de fag. În lada de zestre, cu care orice

fată, cît de săracă, venea la casa bărbatului ei, se păstrau banii — cînd erau —, straiele de moarte ale celor vîrstnici, cele de horă ale tinerilor, se adunau lepedeele și chindelele, perne și crătințe pentru fata de măritat și se ținea în mare preț cîte un zapis scorojit, adeverind dreptul de stăpînire al gospodarului asupra cîtorva iugăre de pămînt în luncă ori în munte.

Casa în care s-a născut Gheorghe Lazăr nu știm exact cum arăta, căci nici un contemporan sau urmaș apropiat n-a descris-o, dar ea nu putea să se deosebească esențial de a celorlalți avrigeni. După mărturii de la începutul veacului nostru, casa părintească a marelui învățător mai exista acum șaptezeci și cinci de ani „nealterată", pe cînd grădina cea mare, pe care bătrînii și-o aminteau îngrijită și cu mulți pomi roditori, se părăginise. În curtea pustie, doar copiii doborau cu pietre poamele rare de pe crengile mîncate de uscăciune. De Sf. Gheorghe, cînd sibienii încep să iasă duminica afară din oraș, la Dumbravă, unii veneau ca într-un pelerinaj pînă la Avrig, la mormîntul lui Gheorghe Lazăr[2].

Într-una din fulgerătoarele sale treceri prin Transilvania, interesîndu-se de casa natală a înaintașului său întru ale învățămîntului românesc, Nicolae Iorga a fost sigur că a identificat-o — după spusele unor avrigeni, poate descendenți colaterali îndepărtați — „între a lui Matei al Opranei și între a lui Ioan Suciu"[3] și cu pioasă reculegere a încrustat cunoscuta placă de marmoră din 1936 pe o casă vădit mai tînără și mai arătoasă decît a putut fi a gospodarului Gheorghe Lazăr — părintele cărturarului.

Cu prilejul inaugurării Muzeului din Avrig, în 1971, în care o cameră a fost destinată amintirii acestui strălucit fiu al satului, certitudinea identificării casei sale părintești, pe care Nicolae Iorga ne-o dăduse în 1936, s-a clătinat. După solemnitatea inaugurării, Ana Cîndea Coțofană, în vîrstă de șaptezeci și cinci de ani, al cărei soț fusese descendent îndepărtat al lui Lazăr Coțofană, mai înainte pomenit, ne-a relatat că placa de marmoră n-a fost pusă pe casa părintească a lui Gheorghe Lazăr, ci pe a unor rubedenii ale lui; că Maria și Gheorghe Lăzăroaie au avut o casă fără etaj, aflată pe locul farmaciei de azi a satului, din actuala stradă Mihai Viteazul. Grădina lor se întindea pînă în gardul bisericii, căci dru-

---

[2] Un sibian — *G. Lazăr, Telegraful român* (Sibiu), nr. 50, 6 mai 1903, p. 207.

[3] N. Iorga, *(Referință)*, în *Analele Academiei Române*, vol. XXIX, 1916, p. 186—189.

mul ce coboară azi în pantă pe lîngă biserica Sf. Treime nu se tăiase încă. Ana Cîndea Coţofană a locuit — după cum mărturisea — foarte aproape de casa părinţilor lui Gheorghe Lazăr, vecină cu casa-muzeu din 1971, şi ştia de la mama şi bunicii ei cine au fost stăpînii de demult ai fiecărei căsuţe megieşe.

Cînd urmaşii fraţilor lui Gheorghe Lazăr s-au împrăştiat pe la oraş, casa în ruină a fost vîndută, iar noii proprietari au dărîmat-o, spre a construi una nouă. Dar cum şi cînd anume a fost distrusă, nici Ana Cîndea Coţofană nu ştia precis şi poate că niciodată nu ne este dat să mai aflăm. Prea mulţi ani s-au scurs. Pămîntul pe care a călcat desculţ în primii săi ani de viaţă Gheorghe Lazăr, s-a răcit demult. Ne mulţumim să ne închipuim, după imaginea ultimelor case şi şuri vechi din Avrig, spaţiul restrîns în care au respirat acum două sute de ani cele opt suflete — părinţi şi copii — ale familiei lui Gheorghe Lazăr. La mărturia Anei Cîndea Coţofană, concordînd cu informaţia din 1903, folosită mai sus, în 1977 s-a adăugat mărturia fiicei acesteia, Ana Oprenea, în vîrstă azi de 69 de ani, care-şi mai aminteşte că în copilăria sa, casa Lăzăroilor — pustie — era încă în picioare. Copiii din vecinătate, printre care ea însăşi, se jucau de-a „una şi fuga“ prin încăperile putregăite ale casei lui Gheorghe Lazăr, rămasă fără uşi, fără ferestre şi cu acoperişul mîncat de ploi. Poate că greşim şi noi, cum au greşit şi alţii, situaţi în timp mai aproape de incandescenţa „momentului Gheorghe Lazăr“. Dar mărturia celor două femei din Avrig ne-a cucerit încrederea şi, în ciuda faptului că nu dispunem de documente şi argumente convingătoare şi pentru alţii, credem că locul indicat de ele este acela unde s-a aflat casa în care s-a născut acum două veacuri strălucitul lor consătean.

*

Gheorghe Lazăr a fost al şaselea şi ultimul copil al părinţilor săi. Pe numele lor, fraţii mai mari au fost *Onea*, adică *Ioan; Vasile*, pe care-l găsim în unele documente sub diminutivele *Sillia* sau *Ilie; Luca; Zenovia*, decedată cu mult înaintea lui Gheorghe Lazăr, şi *Ana*, căsătorită după 1793 cu preotul Ioan Racotă, fugit din satul Paloşul de pe Tîrnave, în urma unui conflict cu autorităţile locale.

Ştim despre Onea că în 1823, cînd a fost chemat la Bucureşti să-şi ducă fratele bolnav în satul natal, era primar în Avrig. Deşi localnicii au încercat să stabilească un arbore genealogic al familiei Lăzăroilor, doar despre descendenţii fratelui Vasile avem mai multe,

sigure, şi mai interesante informaţii. Fiica acestuia, Maria, căsătorită cu *Vasile Mihail*, de timpuriu văduvă, a avut o fată şi doi băieţi: *Nicolae*, susţinător al familiei, agricultor în Avrig, şi *Vasile*, născut în 1847, elev uimitor în satul său între cinci şi doisprezece ani, apoi licean strălucit la Sibiu şi un excepţional student la Facultatea Tehnică din Viena, autor a numeroase volume manuscrise de versuri, membru al Societăţii „România Jună" din Viena, la puţin timp după plecarea lui Eminescu din capitala Austriei, pătimind — în vremea studiilor — ca şi înaintaşul său, de foame şi de frig, de umilinţa în care te cufundă îmbrăcămintea sărăcăcioasă, datoria la proprietar şi la cafana-cantină. Autobiografia lui *Basilius Mihail*, căruia Carol Scarlat Rosetti, fost elev la şcoala de la Sf. Sava, îi recomandă să-şi adauge şi patronimicul marelui său înaintaş, rămasă în două volume manuscrise, constituie cel mai bogat document despre viaţa sătenilor din Avrig, despre greutăţile întîmpinate de românii studioşi în Imperiul habsburgic în secolul al XIX-lea.

*

Cercetătorul vieţii lui Gheorghe Lazăr nădăjduieşte ca — în lipsa unui act de naştere — să găsească cel puţin informaţii aproximative, dar concordante la doi-trei contemporani ai lui Gheorghe Lazăr, dintre foştii săi discipoli. Dar spre dezamăgirea istoricului literar, chiar cel mai apropiat colaborator al lui Gheorghe Lazăr, Ioan Eliade Rădulescu, ignoră orice dată din viaţa magistrului său, anterioară descinderii acestuia în Bucureşti. În cei patruzeci şi nouă de ani cît i-a supravieţuit, n-a încercat niciodată să ia legătură cu fraţii dascălului său, spre a împlini lacunele din biografia acestuia.

Amintirile ce publică în 1839 sînt patetice, dar lipsite de precizări, chiar despre timpul petrecut de Gheorghe Lazăr în Bucureşti.

Reproducînd aceste amintiri, cu un an mai tîrziu, în gazeta sa din Braşov, G. Bariţiu adaugă într-o „notă" de subsol că „un prieten" al său a văzut la Avrig — pe crucea nouă — cugetarea-epitaf despre efemeritatea vieţii, a lui Gheorghe Lazăr, versificată şi cu următoarea însemnare biografică: „E. G. Lazăr Theol. Dis. un.ex. Transilvania N. 1779 — M. 1823"[4].

Dar cum *Foaia*... lui G. Bariţiu ajungea greu în Moldova şi în Ţara Românească, timp de optzeci şi trei de ani nu comentează

[4] *Foaia pentru minte, inimă şi literatură* (Braşov), III, nr. 6—7, februarie 1840, p. 49—50.

nimeni, în nici un fel, această notă în care apărea pentru prima oară anul naşterii lui Gheorghe Lazăr.

Abia în preajma serbărilor comemorative ale centenarului morţii, pregătind monografia pe care avea s-o publice în colaborare cu G. Popa-Lisseanu[5], se pare că G. Bogdan-Duică a cerut informaţii de la I. Mateiu, profesor universitar din Cluj, care i-a trimis un voluminos manuscris. Într-un fel de prefaţă, I. Mateiu declara că ceea ce l-a determinat să răspundă la apelul ce i s-a adresat a fost vechea sa constatare că materialele biografice anterioare despre „dezrobitorul conştiinţei naţionale" — cum îl caracterizează el pe Gheorghe Lazăr — nu s-au bazat pe documente, ci numai pe amintiri „deseori vagi şi înşelătoare". „Pentru această monografie critică [adică cea proiectată de G. Bogdan-Duică, n.n.], încerc să dau câteva lămuriri privitoare la viaţa lui Lazăr, întemeiate deoparte pe documente inedite, de alta, pe interpretarea atentă a documentelor publicate de alţi cercetători..."[6]

În cea mai mare parte, I. Mateiu se întemeia pe lucrarea lui Avram Sădean, apărută la Arad, cu aproape un deceniu înainte.

În cuprinsul „lămuririlor" sale, pe care el nu le va publica decît doisprezece ani mai tîrziu, într-o broşură vîndută în scopul ridicării unei statui a lui Gheorghe Lazăr în Avrig[7], I. Mateiu remarca identitatea însemnării biografice de pe crucea lui Gheorghe Lazăr, văzută în 1840 de „prietenul" lui G. Bariţiu, cu aceea de pe monumentul funerar ridicat peste un sfert de veac (în 1865) în cimitirul din Avrig de către Carol Scarlat Rosetti, discipol al dascălului de la Sf. Sava.

Autorul „lămuririlor" opinează că „prietenul" lui G. Bariţiu nu putea fi decît poetul Ioan Barac. Numai el ar fi putut cunoaşte că anul naşterii elevului său din „şcoala normalicească" a satului era 1779, precum şi iniţiala „E" a primului nume de botez, *Eustratie*, pe care Gheorghe Lazăr nu l-a folosit niciodată. Ioan Barac — crede I. Mateiu — a văzut — probabil al doilea nume al elevului său *în protocolul botezaţilor* de la biserica din Avrig şi tot el a fost capabil să transpună cugetarea laconică a lui Lazăr de pe

---

[5] G. Bogdan-Duică şi G. Popa-Lisseanu — *Viaţa şi opera lui Gheorghe Lazăr*, Bucureşti, Tip. „Jockey-Club", Ion C. Văcărescu, 1924.

[6] *Lămuriri privitoare la viaţa lui G. Lazăr* de I. Mateiu, în G. Bogdan-Duică şi G. Popa-Lisseanu — *Viaţa şi opera lui Gheorghe Lazăr*, loc. cit. p. 226.

[7] I. Mateiu — *Gheorghe Lazăr — Pagini de pomenire*, Cluj, Tip. Eparhiei ortodoxe române, 1936, p. 61.

prima cruce, într-un mic poem filozofic, în versuri de factură populară, în care se știe că Ioan Barac a excelat.

G. Bogdan-Duică publica „lămuririle", pe care noi le-am rezumat, *in extenso*, cu prefață cu tot, fără nici o obiecție, dovadă că și le însușește pe de-a-ntregul.

Așadar, mormîntul din Avrig a avut trei cruci succesive: prima, de lemn, cu epitaful lapidar hotărît înainte de a muri, de însuși Gheorghe Lazăr; a doua, înainte de 1840, o cruce simplă de marmoră albă, avînd epitaful versificat și datele biografice comunicate lui G. Barițiu de „prietenul" său; a treia, o cruce mică, pe un soclu înalt de marmoră trandafirie, cu inscripția de pe cea precedentă, la care Carol Scarlat Rosetti a adăugat în 1865 piosul său omagiu[8].

Presupunerea lui I. Mateiu cu privire la Ioan Barac avea toate aparențele adevărului. Se știe că învățatul și dăruitul cu har poeticesc fiu al preotului din Alămor, Țara Secașului — județul Alba, a fost „dascăl normalicesc neunit în Avrig", așa cum el însuși a declarat-o în scris cu prilejul tipăririi *Istoriei preafrumosului Arghir și a preafrumoasei Elena*, în Sibiu, Tip. Petru Bartu, 1801, pe cînd Gheorghe Lazăr se afla în clasa superioară de umanioare a Gimnaziului regesc din Sibiu.

Dar, pentru ca Ioan Barac sau altcineva să fi luat date despre Gheorghe Lazăr din *protocolul botezaților* din Avrig, trebuia ca acest registru să fi existat. În toată Transilvania, însă, protocoalele botezaților, ale cununaților și ale morților nu s-au introdus decît din septembrie 1788 — șase ani după nașterea lui Gheorghe Lazăr —, cînd episcopul Ghedeon Nichitici al Ardealului dă poruncă preoților ortodocși să țină „tablele circulușurilor"[9]. Părerea noastră este că Ioan Barac, sau indiferent cine a adăugat pe cruce înainte de 1840 datele biografice citate, nu le putea avea decît din *protocolul morților* pe 1823, care la acea dată se afla încă la biserica Sf. Treime din Avrig, unde le putea găsi pe toate, în afară de anul nașterii. „Lămuririle" lui I. Mateiu, comunicate lui G. Bogdan-Duică în 1923, ne dau și cheia problemei anului 1779. În 1914, Avram Sădean[10] „stabilise" data completă a nașterii lui Gheorghe

---

[8] Vezi și Șt. Lupșa — *Data nașterii lui Gheorghe Lazăr, Mitropolia Ardealului*, VII, nr. 1—2, ian.-febr. 1962, p. 53—70.

[9] Matei Voileanu — *Momente*, Sibiu, 1902, p. 9.

[10] Avram Sădean — *Date nouă despre Gheorghe Lazăr*, Arad, Tip. diecezană, 1914, p. 5.

Lazăr: *5 iunie 1779*, plecînd de la vîrsta acestuia consemnată în ziua înmormîntării în *protocolul morților*, de către protopopul Ioanichie Stanilovici[11]. „44 de ani, 3 luni și 12 zile", la 17 septembrie 1823. Fără să scadă cele trei zile de la deces pînă la înmormîntare, Avram Sădean făcuse socoteală inversă, pe calendarele a patruzeci și cinci de ani, ajungînd la data de *5 iunie 1779*, pe care o decretase dată certă și completă a nașterii lui Gheorghe Lazăr. I. Mateiu i-o comunica lui G. Bogdan-Duică fără cea mai mică îndoială asupra veracității datei. La rîndul său, monografistul din 1924 aprecia că *protocolul morților*, din însemnările căruia dedusese Avram Sădean atît de precis data nașterii lui Gheorghe Lazăr, este „o dovadă de mîna întîi" și deci o acceptă, cu toate că ea intra în contradicție cu matricolele școlare de la Cluj și Sibiu, pe care i le trimisese tot I. Mateiu în cuprinsul acelorași „lămuriri"[12]. Puterea probantă a *protocolului morților* pentru I. Mateiu stătuse în credința că protopopul n-ar fi putut da exact vîrsta decedatului pînă și în numărul zilelor cu care depășise patruzeci și patru de ani și trei luni, decît avînd „atunci înaintea sa *protocolul botezaților* spre a face un calcul atît de minuțios"[13]. Credem că această frază a convins pe deplin și pe G. Bogdan-Duică.

Dar cum un asemenea protocol nu putea avea în față nici Ioan Barac în 1840, nici protopopul Ioanichie Stanilovici în 1823, pentru motivul pe care l-am arătat, ne întrebăm: de unde s-a putut deduce vîrsta lui Gheorghe Lazăr?! Ea n-ar fi putut proveni din declarațiile familiei din ziua decesului sau a înmormîntării, căci îndoliaților frați și nepoți ai dispărutului le-ar fi fost mai ușor să spună exact — dacă ar fi știut-o — data nașterii decît să socotească anii și lunile, dar mai ales zilele cît el a trăit. La o atentă analiză făcută mai multor pagini din același protocol vedem că trei-patru oameni decedați sînt înscriși în registrul morților într-o singură zi, de aceeași mînă, iar vîrsta în ani și luni și zile nu este omisă niciodată. Nu putem crede că într-un sat ca Avrigul să fi avut loc într-o singură zi — și nu numai o dată — cîte trei sau patru înmormîntări și că pentru completarea rubricilor privind vîrsta decedaților au fost convocate în aceeași zi rudele acestora. Nu este lipsit de semnificație faptul că, deseori, cel ce a fost obligat

---

[11] *Protocolul morților din Avrig pe 1823*, Arhivele statului, Sibiu, tom. III, p. 38, șirul 10.

[12] G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, op. cit., p. 236—239.

[13] Ibidem, p. 227—228.

să întocmească registrul, completînd rubricile, se ferește să-și semneze numele în ultima căsuță, deși, după grafie îi putem stabili identitatea[14].

Desigur, în nici unul din cazurile acestui exces de exactitate cu care se specifică vîrsta morților, inclusiv cazul lui Gheorghe Lazăr, nu ne aflăm în fața unei intenții de mistificare a adevărului, de altfel, lipsită de sens, ci a dorinței preotului-arhivar de a satisface exigențele scriptologice ale superiorilor săi. La înmormîntarea lui Gheorghe Lazăr, superiorul preotului din Avrig era protopopul din Sibiu, Moise Fulea, adversar al decedatului în epoca lui sibiană, protejat al episcopului Vasile Moga, care-l trimisese cu stipendiu la Viena în anii celor mai mari persecuții aplicate lui Gheorghe Lazăr. Necompletarea tuturor rubricilor protocolului ar fi putut avea ca urmare „oprirea epitrahilului pe trei zile de praznic" și poate chiar pe mai multe, cum aflăm că i s-a întîmplat preotului Ermolae Răduțiu din Avrig, cu șase ani mai înainte, pedepsit pentru asemenea vină de același protopop Moise Fulea. La înmormîntarea lui *Gheorghe Lazăr „teologul"*, slujiseră șapte preoți, ca și cum o glorie vag presimțită ar fi trebuit să se reverse și asupra „corpului" din care i se interzisese să facă parte.

Necunoscînd exact vîrsta acelui pe care-l înscria cu litere chirilice în *registrul morților*, protopopul Ioanichie Stanilovici, „fabricase" pe loc o vîrstă nerotunjită, mult mai înșelătoare prin cele „douăsprezece zile" de la urmă. Atîta numărătoare pe patruzeci și cinci de ani în urmă nu făcuse el, nici înainte, nici după înmormîntare, așa că vîrsta înscrisă în registru este pe de-a-ntregul falsă.

Din această însemnare, însă, a fost luată ulterior inițiala „E" de pe cruce, iar anul *1779* a fost dedus, în 1840, cum a făcut-o și Avram Sădean în 1914, din aceeași vîrstă fictivă „scuturată din mînecă"[15] de protopopul Ioanichie Stanilovici la înmormîntarea lui Gheorghe Lazăr. Numai că necunoscutul din 1840 nu s-a ostenit să socotească decît anul nașterii, după vîrsta din protocol.

Dar poate că data reală a nașterii sale a fost înscrisă într-o faimoasă „carte de botez" în ritul grec neunit, pe numele *Eustratie*, depusă în 1809 de Gheorghe Lazăr la cancelaria vlădiciei din Carlowitz. Se pare că acest document a existat. Șt. Lupșa afirmă că l-a avut în limba germană[16], — probabil, o copie tradusă, căci

---

[14] Vezi și Onisifor Ghibu — *Cu privire la data nașterii lui Gheorghe Lazăr* — *Transilvania* (Sibiu), III (LXXX), nr. 5, mai 1974, p. 41—42.
[15, 16] Șt. Lupșa — *Data nașterii lui Gheorghe Lazăr*, loc. cit.

preoţii din Avrig, în drept să-l elibereze, nu-l puteau redacta decît în româneşte, cu litere chirilice. Avram Sădean a declarat că a văzut şi el „cartea de botez" în chestiune la Carlowitz, în anul 1922[17]. Tot ce se poate, dar în 1973, cînd noi însăne am cercetat dosarul nr. 77/1809 şi nr. 121/1810, conţinînd documente despre Gheorghe Lazăr, în Arhiva *Srimski Karlovci* din Novi-Sad, Iugoslavia, n-am mai găsit urma acestui document. „Cartea de botez" trebuie să fi fost înaintată cancelariei din Cluj sau din Viena ca piesă justificativă pentru refuzul mitropolitului Ştefan Stratimirovici de a-l înscrie pe Gheorghe Lazăr la Seminarul teologic al vlădiciei, întrucît numele din „Cartea de botez" nu se potrivea cu acela din certificatele de studii. Iar undeva la Cluj, Viena sau Budapesta, documentul s-a pierdut, căci investigaţiile ce am făcut şi în arhivele acestor oraşe, între 1971 şi 1977, nu l-au scos la iveală.

*

Numele *Eustratie*, ca nume unic în „Cartea de botez" invocată de mitropolitul sîrb Ştefan Stratimirovici şi iniţiala lui din nota biografică de pe cruce ne-a ajutat indirect la stabilirea lunii şi a zilei de naştere a lui Gheorghe Lazăr, încă din 1971, de la inaugurarea Casei memoriale din Avrig.

Eustratie, rar întîlnit în onomastica poporului român, nu poate fi decît numele ce i s-a dat noului născut în cinstea sfîntului prăznuit la data cînd copilul a venit pe lume. Obiceiul este cunoscut în satele româneşti, mai ales în familiile cu copii mulţi, cînd găsirea încă unui nume devine o problemă. După acest obicei, părinţii lui Gheorghe Lazăr ar fi trebuit să-i dea numele de *Dorotei* sau *Marcian*, sfinţii pomeniţi de biserica ortodoxă în ziua de 5 iunie, dacă această dată impusă de Avram Sădean şi preluată de ceilalţi biografi ai lui Gheorghe Lazăr ar fi fost adevărată.

Ei, însă, în speranţa înduplecării sfîntului zilei să devină protectorul copilului lor, i-au dat pe acela de *Eustratie*, sfînt trecut în calendarul bisericii ortodoxe la *9 ianuarie*. Al doilea prenume, cel dorit de familie, este — pe de o parte — al tatălui său, iar pe de alta, se nimerea să fie şi al sfîntului sărbătorit de biserică în ziua de *8 ianuarie: Sf. Gheorghe Hozevitul*. Numai aşa credem că se explică prenumele *Eustratie*, întîlnit o singură dată, dar împreună cu *Gheorghe*, în *protokollumul sesii Konzistorialiceşti* nr. 941/1806.

---

[17] Şt. Lupşa — *Data naşterii lui Gheorghe Lazăr*, loc. cit.

În consecință, ziua și luna în care s-a născut ultimul copil al Mariei Lăzăroaie a fost *8 spre 9 ianuarie*. Dar în ce an?

Dacă s-ar fi născut în 1779, ar trebui să admitem că paraintcligentul și studiosul avrigean, așa cum se va arăta de-a lungul tuturor anilor săi de școlar, n-a terminat școala elementară decît la douăzeci de ani. Atunci, cînd a început-o? Să fi rămas el la munca cîmpului și la păzit viței și porcii pînă la 15—16 ani, vîrstă la care tinerii din Avrig „se băgau la *Butea junilor*", socotindu-se apți și pentru muncile îndeplinite de oamenii maturi, și pentru petrecerile specifice tineretului?! Să luăm oare drept adevărată povestirea anecdotică în care nepotul de fiică al fratelui său, Vasile Mihail Lazăr îl prezintă pe viitorul mare cărturar codindu-se să meargă la școală? Potrivit acestei relatări, tatăl său cumpără o căciulă pe care dascălul i-o va da ca din partea sa și iată cum a prins băiatul gust pentru școală?![18] Imposibil de crezut!

Norma regia... — legea învățămîntului din Transilvania — fixa vîrsta pentru școala elementară între 6 și 12 ani. După această etate, copiii își continuau învățătura o dată pe săptămînă, după liturghia de duminică, pînă la douăzeci de ani, ca să nu uite a citi și scrie. Gheorghe Lazăr să fi făcut oare parte din această categorie, rătăcit într-o clasă regulată de copii între 6 și 12 ani, el avînd 15—16 ani, stîrnind zîmbetele batjocoritoare ale consătenilor săi? Ipoteza este greu de crezut. Dar tot atît de incredibil ni se pare ca Gheorghe Lazăr, născut în 1779 și înscris la șase-șapte ani în prima clasă elementară, să fi avut nevoie de 13—14 ani ca să parcurgă materia claselor primare. În consecință, noi am pus — din capul locului — sub semnul îndoielii presupusul an al nașterii lui Gheorghe Lazăr, 1779, în contradicție — cum am spus — cu matricolele Liceului regesc din Cluj, care — din fericire — s-au păstrat în bună parte. Dar ... cu documentele în față:

În matricolele semestrelor I și al II-lea ale anului *1799*, cînd „Georgius Lazar, civis Fréck" era în „prima classe grammatices", el avea vîrsta de 18 ani[19], în „secunda classe grammatices", semestrele I și al II-lea din anul școlar 1800, „Georgius Lazar, valachus pleb. Frechiensis S. Cibiniensis"[20] avea tot 18 ani. Inadvertența dintre cele două grupe de matricole este doar aparentă. Matri-

[18] V. M. Lazăr — *Inceputul lui George Lazăr, Gazeta săteanului* (Rîmnicul Sărat), II, nr. 21, 5 decembrie 1885, p. 330—332.

[19] Arhivele statului, Cluj-Napoca; vezi și G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, op. cit., p. 236.

[20] Ibidem, p. 237.

cola primului semestru nu se putea completa decît după examenul din aprilie 1799. Aceasta înseamnă că elevul se înscrisese în toamna lui 1798, avînd şaptsprezece ani neîmpliniţi, că la 9 ianuarie 1799 împlinise 17 ani, aşa că, după examenul din aprilie, anticipînd cu cîteva luni, el putuse să declare că are 18 ani. În clasa a doua de gramatică, pe care o absolvă în 1800, el împlinise cu adevărat, la 9 ianuarie, 18 ani. Aşadar, aceste patru foi matricole ne îndreptăţesc să deducem că Gheorghe Lazăr avea 16 ani şi nouă luni cînd s-a înscris la Liceul catolic din Cluj, fiind născut la *9 ianuarie 1782*.

Calculul nostru nu este contrazis nici de *Informatio Tertia classe grammatices*. Gheorghe Lazăr a urmat clasa a treia de gramatică în anul şcolar 1800/1801 şi vîrsta lui, consemnată în ambele semestre, este de 19 ani[21]. Iată, deci, şase documente şcolare din a căror interpretare logică deducem, cu convingerea că nu greşim, acelaşi an de naştere a lui Gheorghe Lazăr: *1782*.

După un an în care frecventează la Sibiu[22] clasa superioară de umanităţi, el se întoarce la Cluj unde va urma cele două clase ale secţiei academice de filozofie, în anii şcolari 1802/1803 şi respectiv 1803/1804. În arhiva Liceului piariştilor nu s-au păstrat decît matricolele primului semestru al primei clase şi cele două privind semestrele I şi al II-lea ale clasei secunde de filozofie[23]. În concordanţă cu primele şase cataloage la care ne-am referit mai sus, ultimele trei existente din secţia de filozofie arată că Gheorghe Lazăr avea 20 şi respectiv 21 de ani — aşadar, şi din acestea deducem acelaşi an al naşterii sale: *1782*. Credem că consecvenţa celor nouă matricole succesive ale *Liceului regiu academic* din Cluj inspiră încredere prin numărul lor şi seriozitatea instituţiei care emite documentele. Rămîne neelucidat şi bizar faptul că în catalogul de la Sibiu — 1801/1802 — se spune că elevul avea 18 ani, adică ar fi fost născut în 1783; în *Informatio de Prima classe Juris Auditorium* a Liceului regesc din Cluj, pe care „Lazar Georgius, libertinus Freckiensis e Sede Cibiniensis"[24], o urmează în 1805, el apare de 21 de ani, adică s-ar fi născut în 1784. Alte documente pierd cu totul legă-

---

[21] Arhivele statului, Cluj-Napoca; G. Bogda-Duică şi Popa-Lisseanu, op. cit., p. 238.

[22] Arhivele Liceului „Gheorghe Lazăr", Sibiu; G. Bogdan-Duică şi Popa-Lisseanu, op. cit., p. 238.

[23] Arhivele statului, Cluj-Napoca; G. Bogdan-Duică şi G. Popa-Lisseanu, op. cit., p. 238.

[24] Ibidem, p. 239.

tura cu realitatea, stabilindu-i vîrsta după impresii de moment sau după calcule greu de ghicit. Astfel, în paşaportul cu care trecea în 1823 pe la Turnu-Roşu se spune că posesorul lui are treizeci de ani, adică s-a născut în 1793[25], iar după Ioan Eliade Rădulescu, care afirma că Gheorghe Lazăr a studiat douăzeci de ani la Viena, el ar fi trebuit să se nască în 1769, ca să mai fi avut vreme pînă la moarte să petreacă doisprezece ani pe drumuri, la Sibiu şi la Bucureşti.

În încheierea problemei şi în puterea celor nouă documente şcolare la unison pe care le-am invocat, noi considerăm că Gheorghe Lazăr s-a născut în noaptea de *8 spre 9 ianuarie 1782*.

*

Cercetătorul este obligat să recunoască faptul că în 1798, cînd se înscria în clasa I la Liceul regesc din Cluj, Gheorghe Lazăr terminase şcoala primară, totuşi, cu întîrziere de cîţiva ani. Presupunem, fie că împrejurări fortuite l-au împiedicat să înceapă frecventarea şcolii elementare din Avrig la 6—7 ani, cum ar fi fost normal, fie că între dascălul Gheorghe Hajna, repartizat la şcoala din Avrig în 1784[26], şi venirea lui Ioan Barac din Alămor va fi fost o perioadă cînd — lipsită de dascăl — şcoala satului îşi va fi închis porţile, tocmai cînd Gheorghe Lazăr avea vîrsta de şcoală. Ipoteza cea mai ispitoare pentru noi şi mai potrivită cu personalitatea lui Gheorghe Lazăr ni-l arată ca pe un tînăr inteligent şi setos de cunoştinţe noi în toate direcţiile, care se remarcă — între 9 şi 13 ani — în şcoala satului, sub privegherea lui Ioan Barac, venit în Avrig foarte tînăr. După terminarea claselor elementare, dascălul — cu care se împrietenise — îl va fi reţinut ca ajutor, căci din an în an numărul şcolarilor creştea. Numai aşa a putut întîrzia în Avrig pînă la şaisprezec ani şi nouă luni, după care Gheorghe Lazăr a plecat la Liceul din Cluj. Folosirea unui copilandru de 13—16 ani în învăţămîntul sătesc din secolul al XVIII-lea nu trebuie să ne surprindă. Lipsa acută de cadre explică şi vîrsta „dascălului normalicesc din Avrig“ Ioan Barac, numai cu şase ani mai în vîrstă decît elevul său, şi urcarea pe catedră a lui Gheorghe Lazăr.

---

[25] Onisifor Ghibu — *Cu privire la data naşterii lui Gheorghe Lazăr*, l.cit.

[26] Gubernium Transilvanicum (in politicis), nr. 1786, L. 503, ap. Lucia Protopopescu, *Contribuţii la istoria învăţămîntului din Transilvania*, Bucureşti, E.D.P., 1966, p. 170.

Ceea ce este sigur şi foarte important pentru formarea personalităţii sale este contemporaneitatea cu Gheorghe Şincai din Şinca (1754—1816), cu Petru Maior (1716—1821) şi cu Ioan Budai-Deleanu (1760—1820), prin care a radiat la mari depărtări spiritualitatea activă a Şcolii ardelene, deschizînd — în secolul al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea — largi orizonturi. Sub îndrumarea şi fapta lor, cercetarea istoriei naţionale şi a limbii române face din trecutul glorios şi din nobila origine a limbii noastre puncte de sprijin în dovedirea drepturilor la viaţă naţională liberă pentru poporul român de pe ambele versante ale Carpaţilor. Aceeaşi luptă pînă la jertfirea de sine, în acelaşi scop, dar cu mijloace şi cu rezultate diferite, în funcţie de condiţiile specifice în care a activat fiecare dintre ei. Gheorghe Lazăr, contemporanul lor, s-a resimţit de atmosfera generală şi îşi va găsi vocaţia în această luptă fără preget şi fără drămuirea puterilor cheltuite. Amănuntele, obstacolele şi dureroasele lui înfrîngeri personale vor apărea evidente mai tîrziu, iar biruinţele de care el nu se va mai putea bucura vor fi rădăcinile fără moarte ale înfloririi spiritului românesc.

IV. „EMINENT"

„Prima oară am început să învăț în comună, apoi, pentru că nu aveam altminteri altă ocazie, mi-am însușit singur, la catolici, științele și celelalte limbi. . ."[1], răspunsese Gheorghe Lazăr despre începuturile studiilor sale la interogatoriul ce i-a luat mitropolitul Ștefan Stratimirovici la Carlowtiz în 1809.

În Avrig, înainte de 1784, funcționa o școală românească pentru copiii locuitorilor neuniți ai comunei, întreținută din contribuția părinților lor[2], iar doi ani mai tîrziu, în 1786, ea devenise școală ortodoxă de stat, subvenționată și instalată într-un local mai propriu[3].

În Transilvania, absolutismul „luminat" al lui Iosef al II-lea, coregent al Mariei Tereza din 1765, urmărea consolidarea puterii centrale prin reforme de sus în jos, spre a menține regimul feudal și a calma nemulțumirile maselor cu deosebire după răscoala lui Horea.

Rezultatul anchetei întreprinse asupra cauzelor revoluției lui Horea, Cloșca și Crișan întărea ideea necesității de luminare a maselor lipsa de cultură contribuise în mare măsură — apreciau anchetatorii — la ridicarea populației valahe împotriva orînduirii constituite, întrucît nu putuse căpăta prin școală conștiința respectului legilor. Ca urmare, se hotărîse înființarea de școli elementare pentru românii ortodocși în toate centrele sătești mai populate, care aveau să funcționeze după *Norma Regia scholis Magni Principatus Transilvaniae*, promulgată de Iosef II încă din 1781, odată cu edictul de toleranță religioasă, dar neaplicată decît sporadic.

---

[1] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália B2, nr. 918/1810, p. 5 (inedit).

[2] Ap. Lucia Protopopescu, op. cit., p. 61.

[3] Arhivele statului, Budapesta, Gubernium Transilvanicum (in politicis), nr. 10.140/L 803 din 1786, ap. Lucia Protopopescu, op. cit., p. 66.

Dascălul Gheorghe Hajna, repartizat în Avrig odată cu etatizarea şcolii din această comună[4], a funcţionat probabil pînă în 1790. Demetriu Eustatievici Braşoveanul, primul director al şcoalelor române neunite din Transilvania, a cărui primă sarcină era să reorganizeze reţeaua firavă a acestor şcoli cu prea mică tradiţie, în lumina acelei *Norma regia*..., adresa la 19 iulie 1790, din Sibiu, un raport în limba latină către guvernul Marelui Principat, despre cursul ţinut în faţa a unsprezece candidaţi la postul de învăţător. Primul nume menţionat este „Isájos Beràk ex Alamor I. Cottu Alba Inferiori“[5].

Să fie oare *Isájos Beràk* un frate mai mare al lui Ioan Barac, fiul preotului originar din acelaşi Alămor, sau una şi aceeaşi persoană care — la botez, ca şi Gheorghe Lazăr — va fi primit două prenume: Isaia — numele sfîntului zilei de naştere — şi Ioan? Noi înclinăm pentru a doua ipoteză, deşi Ioan Barac, dacă s-a născut în 1776, ar fi avut la absolvirea cursului de candidaţi pentru învăţămîntul elementar numai 14 ani, dacă nu cumva şi anul său de naştere va fi fost „scuturat din mînecă“, aşa cum s-a întîmplat cu al lui Gheorghe Lazăr.

În orice caz este plauzibil ca acest *Beràk* din Alămor, imediat după terminarea cursului sub îndrumarea lui Demetriu Eustatievici, să fi fost numit direct la Avrig, în locul rămas vacant prin plecarea lui Gheorghe Hajna. Şi cum Avram Sădean afirma[6] în 1914, că Gheorghe Lazăr şi-a datat începutul studiilor în şcoala elementară *în 1791, adică la vîrsta de nouă ani*, putem prezuma că a fost elevul lui Ioan Barac. Iar dacă în 1801, cînd Ioan Barac îşi tipăreşte „*Istoria preafrumosului Arghir şi a preafrumoasei Elena*“ în Sibiu, o semnează ca „dascăl normalicesc în Avrig“, este şi mai sigur că el se afla tot în comuna natală a lui Gheorghe Lazăr în 1798, cînd acesta pleca la Liceul din Cluj. Gheorghe Lazăr făcuse cursul elementar al şcolii, în cel mult *cinci* ani, între 1791 şi 1796, apoi credem că rămăsese ca ajutor sau înlocuitor temporar al lui Ioan Barac încă doi ani tocmai în perioada cînd acesta elabora traducerea poemului său.

În şcoala satului, Gheorghe Lazăr trecuse de la „unişoară“ şi „deschilinire“, pe care le ştia în practică de la părinţi, la numele

[4] Arhivele statului, Budapesta, Gubernium Transilvanicum (în politicis), nr. 10.140/1786, L. 503, ap. Lucia Protopopescu, op. cit., p. 170.
[5] Arhiva cancelariei aulice transilvane, dosar nr. 246/1790.
[6] Avram Sădean, op. cit., p. 19.

latinesc al operațiilor aritmetice: „adiție", „multiplicație", „divizie". Înțelegerea abstracțiunilor matematice o va fi încercat pentru prima oară ajutat de aritmetica retipărită la Sibiu de Dimitrie Eustatievici, în 1789, tocmai spre a fi de folos candidaților pe care avea să-i pregătească pentru posturile de învățător. Intitulată atît de ispititor pentru copiii din satele românești ale Transilvaniei: *Ducere de mînă către aritmetica sau socoteala pruncilor românești celor neuniț ce să învață în școalele ceale mici*, ea reproducea ediția de la Viena, scoasă în 1785 de „Iosif nobîl de Curțbec, tipograful Curții și vînzător de cărți"[7].

Cît despre abecedar, el trebuie să fi fost *A.B.C. sau Alphavit pentru folosul și procopseala școalelor celor normalesci a neamului românesc*, tipărit în 1783, cu literele ceale latinești cu care au trăit românii mai de demult"[8], ori *Bucoavna pentru Prunci cei Rumâneștii carii se află în Mare Prințipatum Ardealului*[9] tipărită în Sibiu, de tipograful Petru Bartŭ, în 1788.

După iuțeala cu care Gheorghe Lazăr își va însuși în liceu limbile — latina și greaca, germana, maghiara, franceza — și toate disciplinele matematice, la nivelul notat cu „eminent", avem dreptul să credem că etapele de „ABC-ist", „syllabist", „legist" adică în stare să cunoască literele, să silabisească și să citească pe abecedar, au fost foarte scurte. După abecedar, venise rîndul să-și însușească principii de religie creștină ortodoxă, lectura cursivă și intonată a unor scrieri mai întinse, caligrafia, ortografia și socotelile aritmetice cu cele patru operații, precum și noțiuni elementare de limbă latină și germană, așa cum indica *Norma regia*... și „ratio educationis" pentru localitățile în care nu exista un gimnaziu unde să se predea temeinic aceste limbi. Cel ce va lăsa în urmă-i petiții, scrisori de mulțumire și rapoarte detaliate, scriind nu numai corect, dar chiar elegant și artistic în limba latină și germană, nu-și pierduse vremea în orele destinate acestor obiecte nici în școala din Avrig.

Nu cunoaștem un atestat de absolvire a cursului elementar care ar fi dat răspuns multor întrebări, dar el trebuie să fi existat. Fără un asemenea document, Gheorghe Lazăr nu s-ar fi putut înscrie în toamna anului 1798 la Liceul regesc din Cluj, iar călugării piariști

---

[7] Lucia Protopopescu, op. cit., p. 132—133.
[8] Ibidem, p. 112.
[9] Ibidem, p. 114.

n-au putut citi în acest certificat de studii elementare decît calificativul „eminent". Poate că şi asta i-a făcut să treacă uşor peste „religia" neunită a viitorului elev.

*

În 1798, credem că „dascălul normalicesc din Avrig" trebuie să fi provocat o sfătuire cu privire la viitorul elevului său (aşa cum se va întîmpla în 1859, cînd strănepotul său Basilius trece examenul de absolvire a şcolii din Avrig în faţa autorităţilor şcolare, premiat cu doi galbeni austrieci), la care, cel mai indicat membru al familiei să-şi spună părerea era cumnatul lui Gheorghe Lazăr, Ioan Racotă, preot „luminat, care cunoştea mişcarea secolului al XVIII-lea"[10] — cu care Ioan Barac avea strînse legături de prietenie. Întreţinerea unui şcolar la Sibiu, dar mai ales la Cluj, unde cei doi sfătuitori ai săi socoteau că este mai bine să-l ducă pe Gheorghe Lazăr, cerea mari sacrificii din partea familiei. Neputînd fi primit în „convicte" — internate înfiinţate pentru găzduirea fiilor de nobili sărăciţi —, tînărul din Avrig urma să locuiască la gazdă, trăind cu hrană rece, adusă de la Avrig, la răstimpuri neregulate, de cărăuşii din satul său[11]. Taxele şi cărţile, cu toate rechizitele necesare, nu erau mai puţin împovărătoare decît chiria gazdei. Dar, sacrificiile materiale ale fraţilor săi şi sprijinul moral al lui Ioan Barac şi Ioan Racotă au asigurat continuarea studiilor lui Gheorghe Lazăr la Cluj. Nici un baron Samuel von Bruckenthal n-a avut vreun amestec în hotărîrea familiei şi în finanţarea celor şapte ani petrecuţi de licean la Cluj şi unul la Sibiu.

Înfiinţat în 1581 de iezuiţi, ca un colegiu destinat nobilimii şi clerului, instituţia în care intra în 1798 fiul de ţăran valah din Avrig nu era gimnaziu, cum afirma G. Bogdan-Duică[12]. Din 1780 colegiul iezuit fusese declarat *Liceu regiu academic*, condus de călugării piarişti, avînd o seciţe de filozofie şi una de drept — forma cea mai veche a Universităţii din Transilvania. Pe zidul clădirii din faţa Universităţii clujene de azi, care a înlocuit în 1817—1821 pe a liceului în care a învăţat Gheorghe Lazăr între

---

[10] Eugen Gagyi, *Transilvania* (Braşov), 1911, p. 281.

[11] Basilius Mihail Lazăr, în romanul său autobiografic inedit, relatează amănunţit despre dramatica sa existenţă de student avrigean sărac, aşa cum fusese cu cîteva decenii înaintea lui şi Gheorghe Lazăr.

[12] G. Bogdan-Duică — *Gheorghe Lazăr*, Academia Română, Memoriile Secţiunii lieterare, Seria III, tom. I, 1923; reprodus în Edit. Cultura naţională, Bucureşti, 1924, p. 6.

1798 şi 1806, o placă de marmoră etalează numele celor mai valoroşi elevi din trecut ai Liceului piariştilor, dar numele lui Gheorghe Lazăr lipseşte. Poate cu prilejul împlinirii a două veacuri de la naşterea sa, cu un gînd de admiraţie recunoscătoare i se va săpa numele pe placa unde se află de mult ale foştilor săi colegi . . .

*

Înainte de a părăsi Clujul, Ioan Racotă va fi trebuit să-i facă rost de un „rockăl studenţesc", obligatoriu la Liceul piariştilor. Cu statura care se va mai înălţa încă în anii studiilor liceale, Gheorghe Lazăr trecuse apoi zilnic spre clauzura piariştilor sau înapoi, spre odaia neîncălzită de la marginea oraşului, timp de şase ani, cît a petrecut la Cluj. În vreme ce colegii lui rămîneau în internatul cu pedagogi instruiţi, cărora le puteai cere orice deslușire la problemele de fizică, de geometrie sau metafizică, la gramatica atîtor limbi vii şi moarte în care trebuia să înveţe a scrie şi a vorbi cursiv şi corect, el era silit „să şi le însuşească singur", cum va spune un deceniu mai tîrziu mitropolitului Ştefan Stratimirovici. Şi se vede că începutul nu i-a fost deloc uşor, judecînd după nota „II," adică *bine*, obţinută în primul semestru de şcoală la Cluj, de altfel, singura notă modestă în toţi anii săi de studiu. În primele şase luni, fusese poate stînjenit de lunga întrerupere pe care am presupus-o, ca dascăl-ajutor la şcoala din Avrig; de condiţiile inferioare de studiu din mediul sătesc, avînd un dascăl atît de tînăr, pregătit vreme de numai o lună-două înainte de a fi fost numit învăţător.

Fusese un moment de descumpănire, de trecătoare neîncredere în forţele sale intelectuale, biruit repede prin sîrguinţă lucidă, aşa că, la examenul din septembrie 1799, Gheorghe Lazăr trecea în „secunda classe grammatices" notat: „prima classe".

Sub directoratul profesorului Ioannes Ernestus, fusese examinat la doctrina creştină, la gramatica limbii latine ca „principist", „declinist" şi „comparatist", cum erau numiţi elevii în timpul primei clase de gramatică, după diferitele capitole de studiu ale noţiunilor elementare şi ale morfologiei; la lectura expresivă din fabulele lui Esop şi ale lui Phaedrus; din geografia Europei şi a Ungariei; din aritmetica raţională; la limba greacă şi germană; din *Vechiul* şi *Noul testament*, obţinînd tot calificativul *foarte bine*.

În anul următor trecuse în *suprema classe grammatices* cu acelaşi rezultat, răspunzînd la doctrina creştină şi la morfologia limbii latine, pînă la supinul verbelor; la literatura latină avusese de povestit viaţa cîtorva personalităţi ca Miltiade, Temistocle, Aris-

tide, Hamilcar, Hannibal, Pomponiu, Atriu, cuprinse în opera *De viribus illustris* a lui Cornelius Nepos. La istoria Ungariei trebuia să știe regii arpadici și pe urmașii lor; la geografie, despre relieful, apele și bogățiile Transilvaniei și ale Bucovinei, despre Iliricul unguresc și Galiția; la aritmetică, fracțiile vulgare, regula de aur simplă și compusă; la limba greacă, substantivele și verbele; la gramatica limbii germane, morfologia, iar la literatură, povestirea unor fabule.

Și în ultima clasă de gramatică, Gheorghe Lazăr se menține la nivelul celor mai buni elevi, avînd în continuare ca profesori pe Ioannes Ernestus, pe Alexandru Radics și pe Ludovic Farkaș. Îndatorirea profesorilor care-și însoțeau elevii pînă în cursul superior era să le cultive memoria, dar nu o memorie mecanică, ci sprijinită pe dezvoltarea rațiunii, asupra căreia se insista în mod deosebit, ilustrînd în școală iluminismul raționalist. *Norma regia...*, după care se conducea tot învățămîntul din Transilvania, impunea profesorilor și elevilor să aibă drept călăuză neabătută rațiunea: „nihil sine ratione, nihil temere credere..." Sub această îndrumare, Gheorghe Lazăr își însușise temeinic un mare număr de cunoștințe și se deprinsese cu operația sintezelor. Ioannes Ernestus, în special, îi formase gîndirea logică, aplicată la studiul gramaticii, experiență neprețuită pentru cel ce avea să desțelenească și să pună în drepturile ei firești, pentru totdeauna, limba română, urgisită timp de un veac în Țara Românească. Memorizări controlate zilnic de profesori îi întăriseră plasticitatea memoriei; structura sintetică a limbii latine, studiată după *Principia seu Rudimenta grammatices*, după *De constructiones*, apoi identificată în *Acto partium orationis, in usum mediae et supremae grammatices classium* — opere ale lui Emanuel Alvarus, tipărite la Claudiopolis (Cluj); limba greacă și istoria, geografia, aritmetica și catechismul au ocupat zi de zi — acasă și în școală — timpul lui Gheorghe Lazăr în primii trei ani de liceu. În ultima clasă a ciclului de gramatică, la materiile amintite se adăugau — vinerea — elaborările de „argumento" pe diferite teme, în limba națională sau în limba germană. Se poate ca Gheorghe Lazăr să nu fi compus nici unul din „argumentele" sale în limba română, întrucît, din cei patruzeci și opt de elevi din clasă, nu erau — în afară de el — decît șase români: Andrei Borbély, Anton Deac, Ladislau Lemenyi, Petru Cornea și Ioan Pașca[13], pe de altă parte, n-ar fi avut poate cine

---

[13] G. Bogdan-Duică — *Gheorghe Lazăr*, l.cit., p. 10—14.

să aprecieze aceste disertații într-o limbă în care nu se preda. Mai probabil este ca cei șapte români să fi urmat majorității, dezvoltîndu-și compunerile în limba germană.

Importanța ce se dădea în Liceul regesc din Cluj studiului limbilor — firească într-un stat multinațional —, accentul ce se punea pe claritatea și eleganța stilistică a exprimării, exersată mereu și sub controlul competent și sever al profesorilor la examinările orale zilnice și cu prilejul elaborării obligatorii a acelor *argumente*, au pregătit pe Gheorghe Lazăr pentru anii săi de lupte și izbînzi. Aici, la Cluj, a învățat să demonstreze, pe baza unor judecăți convingătoare și adecvate unei teme alese sau impuse, adevărurile pe care să nu i le poată contesta nimeni. Aici și-a dezvoltat însușirile naturale, a căpătat substanță pentru înflăcăratele și cuceritoarele sale cuvîntări din amvon și de la catedră, despre care pomenesc unii dintre contemporanii săi mai tineri, impresionați de patetica oratorie a magistrului lor, pentru pledoaria în favoarea limbii române pe care avea s-o rostească în divanul din București. Practica scrisului din anii de liceu au făcut din el un epistolier capabil să exprime o gamă foarte variată de idei și sentimente, în patru limbi diferite, de care luăm cunoștință atît de tîrziu.

*

Între timp, scena lumii își schimbă repede actorii și decorul. Chiar în 1799, cînd Gheorghe Lazăr declina în fața severilor săi profesori substantivele latinești și enumăra excepțiile fonetice și morfologice ale verbelor tari în limba germană, silindu-se ca „plebeul" din Avrig, cum le plăcuse piariștilor să-l înscrie în matricolă, să nu rămînă în urma fiilor de nobili din clasă, „micul caporal", Napoleon Bonaparte, da lovitura de stat de la 9 noiembrie, pregătindu-și consulatul la treizeci de ani și îngrijorînd marile imperii absolutiste ale Europei.

În Avrig, dar mai ales la Cluj, zvonuri repetate[14] și ziarele vremii[15] vesteau că boierii și negustorii bogați din Oltenia, amenințată de Pazvantoglu, dădeau năvală să se pună la adăpost cu averile lor la Sibiu, că la Boița soseau zilnic carele grele ale refugiaților din Rîmnicu-Vîlcea, în vreme ce sibienii înspăimîntați

---

[14] Ap. G. Bogdan-Duică, *Gheorghe Lazăr*, l.cit., p. 7 și urm.

[15] Ap. A. Wolf — *Beitrage zu einer statistich-historischen Beschreibung des Fürstentums Moldau*, Hermannstadt, 1805, vol. II, p. 213.

stăteau şi ei gata — ziua şi noaptea — să se bejănească la prima veste că turcii au trecut prin vreo strîmtoare a Carpaţilor.

La 14 iunie 1800, cînd Gheorghe Lazăr se pregătea pentru examenul semestrului al doilea al clasei medii de gramatică, Napoleon Bonaparte, pe care studiosul avrigean avea să-l admire toată viaţa, chiar primejduindu-şi libertatea şi situaţia abia înfiripată în Sibiu, repurta strălucita sa victorie de la Marengo împotriva austriecilor. În rîndurile luptătorilor se aflaseră şi ostaşii români din regimentul al II-lea de grăniceri năsăudeni, ca supuşi ai regatului bicefal. Românii din Transilvania erau, probabil mai puţin sensibili la îngrijorarea pe care o producea biruinţa lui Napoleon asupra stăpînitorilor, cît la mîndria că fraţii lor au arătat pe cîmpurile de luptă un curaj şi o vitejie demnă de străbuni. Cei ce se întorceau de pe front erau primiţi în Cluj cu urale şi ospeţe[16]. Ne putem închipui că din mulţimea care ovaţiona pe grănicerii români n-a putut să lipsească Gheorghe Lazăr, elevul lui Ioan Barac înainte de a fi fost al piariştilor. Prin minte îi vor fi trecut consecinţele acţiunilor-fulger ale lui Napoleon, imaginate pe plan european şi — cine ştie? — consecinţe posibile pentru neamul românesc, fiinţă unitară vie, născută între Carpaţi, Dunăre şi Marea cea Mare, din nedomolita forjă a istoriei acestor locuri, cu graniţele fireşti mereu sfîşiate de samavolnicie.

Terminase strălucit primul semestru al clasei *supreme* de gramatică, dar cărăuşii avrigeni în drum spre Lipsca şi Beci, care îi aduceau consăteanului lor „student" în Cluj merindele de acasă, aveau veşti triste de povestit despre sat. La 4 mai 1801, pojarul mistuise o sută cincizeci şi nouă de case româneşti, şuri şi grajduri cu vite cu tot, opt copii şi trei oameni maturi. O jale grea a oamenilor săraciţi de pîrjol apăsa tot satul. Familia sa, îndatorată sufleteşte să-şi ajute rudele păgubite de incendiu, făcuse faţă cu anevoie pînă la sfîrşitul anului greutăţilor întreţinerii lui în Cluj. Poate că acesta să fie motivul principal al strămutării într-o şcoală apropiată de casă, căci în anul şcolar 1801—1802 îl găsim în clasa superioară de umanităţi — „Scholae humaniores" — a Gimnaziului regesc catolic din Sibiu. Dar clasa inferioară a umanităţilor cînd şi unde o frecventase?! Documente nu avem, dar prin analogie cu alte situaţii, ştiind că între absolvirea clasei supreme de gramatică de la Cluj şi clasa superioară de umanităţi de la Sibiu nu există

---

[16] Ap. Gh. Bariţiu — *Istoria regimentului al II-lea românesc grăniţăresc transilvan*, Braşov, 1874, p. 25.

timp calendaristic pe care să-l fi pierdut zadarnic sau în care să fi urmat altundeva prima clasă de umanități, al cărei document să fi dispărut fără urmă, sîntem obligați să credem că Gheorghe Lazăr a intrat la Sibiu direct în clasa superioară de umanități. Venind de la o instituție de învățămînt cu organizare superioară gimnaziului și cu faimă cunoscută, cum era *Liceul regiu academic* din Cluj, Gheorghe Lazăr va fi îndrăznit să ceară profesorilor din Sibiu o examinare din materia primei clase de umanități, invocînd poate vîrsta sa și greutățile materiale ale familiei. I s-a admis, chiar dacă unii profesori se vor fi arătat la început neîncrezători în posibilitățile tînărului avrigean. Rezultatul examenului îi va fi surprins și Gheorghe Lazăr a reușit să intre direct în clasa superioară.

În 1801—1802 cînd a urmat „umanioarele superioare" la gimnaziul din Sibiu, Gheorghe Lazăr — cu mijloacele materiale modeste ale familiei sale — n-a putut locui în „Cetate", ci dincolo de podul suspendat „al minciunilor", peste apa Cibinului, la vreo casă cu copii mulți, și cu odăi întunecoase și mici, căreia chiria — oricît de mică — de la unul sau mai mulți „studenți gimnaziști" ori un stînjen de lemne pentru iarnă, împlinea un gol în bugetul pirpiriu al familiei. S-ar mai putea ca, într-o împrejurare oarecare, Gheorghe Lazăr să-l fi cunoscut în Sibiu pe bogatul și filantropul negustor Hagi Constantin Popp care — după spusele lui I. Mateiu[17] — a venit în ajutorul tînărului avrigean. Nu știm pe ce își întemeia I. Mateiu afirmația, dar putem crede că interesîndu-se de trecutul studiosului Gheorghe Lazăr în anii petrecuți la liceul din Cluj, Hagi Constantin Popp i-a oferit găzduire, ca tovarăș de studii al fiului său.

În 1802, este posibil ca Gheorghe Lazăr să-și fi mai încrucișat o dată drumul cu al lui Ioan Barac. Știa, desigur, de la Avrig, că fostul său dascăl se căsătorise cu fiica protopopului și director general al școlilor române din Transilvania, Radu Tempea, și că avea să plece la Brașov ca profesor la vechea Școală românească din Șchei. Poate că însuși Ioan Barac a căutat să-l vadă la gimnaziu și își vor fi reînnoit făgăduielile de a nu se pierde din vedere unul pe altul.

În aprilie 1802, pe cînd Gheorghe Lazăr se pregătea serios de examenul semestrului I, Sibiul era cutreierat de spaime. Turcii trecuseră prin pasul Turnu-Roșu, atacaseră satul Mălai, spintecaseră

---

[17] I. Mateiu, *Gheorghe Lazăr — Pagini de pomenire*, Cluj, Tip. Eparhiei ortodoxe române, 1936, p. 53.

opt oameni de pază din avanposturi, hăcuiseră cu iataganele alți nouăzeci de săteni și luaseră în robie o sută patruzeci de creștini. Avrigenii, ca și locuitorii celorlalte sate de pe valea Oltului transilvan, fuseseră rechiziționați de autoritățile Scaunului sibian pentru munca de fortificații, cu boii, caii, carele și căruțele lor. Tăiau copaci în pădure, săpau șanțuri, dregeau șosele și poduri, în timp ce ogoarele rămîneau pe seama femeilor, a bătrînilor și copiilor, reduși la uneltele de mînă și la puterea slabă a brațelor lor.

În aceste condiții, greutățile întreținerii lui „Georgius Lazăr, Freckiensis ruricolae filius", cum apare înscris în matricola Gimnaziului din Sibiu[18] pe 1801—1802, deși aproape de casă, trebuie să fi fost greu de suportat. Elevul, însă, reușește în ambele semestre să obțină nota „clasa întîi", ca și în ciclul de gramatică de la Cluj.

„Nominus respondentium" în „superioare schola humanitatis" arată că gimnaziul din Sibiu era puțin populat. În 1801/1802, în afară de Gheorghe Lazăr, se mai prezentase la examene Basilius Popp — fiul negustorului Constantin Hagi Popp. *Basilius Popp* este prefațatorul *Psaltirii* în versuri a lui Ioan Pralea Moldoveanul din 1827, cînd Gheorghe Lazăr nu mai trăia, și cel ce în 1834 va rosti o disertație despre istoria tipografiilor românești. Urma *Franciscus Czérmak, Fridericus Rünagel, Ioannes Benyei, Ioannes Czérmak, Ioannes Forszek, Iosephus Barabas, Iosephus Iuhász, Petrus Presa* și *Stephanus Veress*[19]. În total, unsprezece elevi, dintre care numai patru erau cu siguranță români.

Examinarea în această clasă cu programă specială de *retorică* și *poetică*, după *Norma regia*. . ., avea de verificat cunoștințele celor unsprezece elevi „ex institutionibus oratoriis", studiate după o crestomație latină, și anume fragmente explicate din opera lui Cicero, a lui Quintus Curtius, Titus Livius, Salustius, Ovidiu, Vergiliu și Tacit; din autorii greci, lirica lui Anacreon, fabulele lui Esop, fragmente din *Dialogurile* lui Lucian de Samosate și din *Viețile paralele* ale lui Plutarh; la literatura germană studiaseră selecțiuni cuprinse în crestomații din operele scriitorilor Ewald Kleist, Denis, Dusch, Lessing, Gelbert și Gessner; mitologia grecolatină, istoria cezarilor de la Augustus pînă la Carol cel Mare; la geografie, Asia, Africa și India australă; istoria bisericii pe șaisprezece secole; la matematică, geometria practică — despre

---

[18] Arhiva Liceului „Gheorghe Lazăr" din Sibiu.
[19] Ap. Gh. Bogdan-Duică — *Gheorghe Lazăr*, l.cit., p. 115—119.

unghiuri, măsurarea şi transcrierea lor pe teren şi pe hartă —, materia cuprinsă în *Elementa geometriae practicae*..., Buda, 1797, obiect care credem că a stat la baza cunoştinţelor teoretice şi practice de agrimensură ale „inginerului" Gheorghe Lazăr în perioada sa bucureşteană.

După cum se vede, materie bogată, parcursă într-un singur an, care a contribuit la dezvoltarea în multiple direcţii a personalităţii lui Gheorghe Lazăr.

Chiar dacă Gheorghe Lazăr nu se va manifesta în beletristică decît cu două poeme ocazionale cu valoare estetică nesemnificativă, arta oratorilor celebri ai antichităţii va da sclipiri puţinelor discursuri ce ni s-au păstrat de la el, iar munca sa de profesor va beneficia de cunoştinţele însuşite din literatura greacă, latină şi germană pe care le-a studiat în această epocă de maximă receptivitate. Pildele lui Esop, maximele filozofice, alături de proverbele cunoscute din mediul satului natal, povestirile şi glumele cu care îşi înviora prelegerile de la Sf. Sava, pe toate le va găsi fără efort în acest bagaj de cunoştinţe acumulate în bună parte în clasa superioară de umanităţi de la Sibiu.

*

După examenul semestrului al II-lea, cu gimnaziul terminat, perspectiva de a-şi continua studiile de filozofie şi drept în secţia academică, din a cărei programă nu lipseau cunoştinţe de istorie universală, de istorie naturală — ştiinţele naturii —, de fizică şi chimie pură, de mineralogie, arhitectură şi geodezie, îl determină să se întoarcă la Cluj.

De aproape un deceniu, directorul liceului era Antoniu de Iosika, autor al planului de învăţămînt pentru poporul român, din însărcinarea Dietei Ardealului, în urma *Supplex-Libellus-ului*.

Bănuim că profesorii liceului din Cluj — oricît de rigizi şi distanţi — îi păstraseră oarecare simpatie acestui elev provenit dintr-o familie de ţărani săraci din Avrig, fiindcă făcuse atît de lăudabile progrese la studii în cei trei ani ai treptei gimnaziale de gramatică.

Din *Testimonium scholasticum*[20] — mărturie de şcolaritate —, eliberat în Claudiopol (Cluj), cu sigiliul *Liceului regesc academic*, la 24 august 1804, mai clar decît din conţinutul matricolelor publi-

---

[20] Arhivele statului, Budapesta, Gubernium Transilvanicum (in politicis), F.46, nr. 1996/1811, p. 4 (inedit).

cate de G. Bogdan-Duică și C. Popa-Lisseanu[21], reiese că Gheorghe Lazăr, „cetățean din Fréck, Scaunul Sibiu", avea 21 de ani — confirmînd încă o dată afirmația noastră din capitolul anterior că s-a născut în 1782 — obținuse în ambele semestre ale anului 1803 calificativul *eminent* la logică, metafizică, filozofie morală, geometrie, istorie universală și istorie naturală, adică la toate obiectele de studiu ale anului I de filozofie. Același document certifică și pentru al II-lea an al secției de filozofie, absolvit în 1804, că studentul Gheorghe Lazăr a fost considerat *eminent* la toate obiectele: la arhitectură, geodezie, istorie universală, chimie pură, mineralogie și fizică.

Originalul *Testimonium*-ului, păstrat în Arhivele statului din Budapesta, se mai află în copie certificată în Arhivele *Srimski Karlowči* din Novi-Sad, Iugoslavia, purtînd data de 1 decembrie 1809. Copia a fost prezentată de Gheorghe Lazăr mitropolitului Ștefan Stratimirovici, nădăjduind că va fi primit la seminarul teologic al vlădiciei pentru completarea studiilor de liturgică și ritual ortodox, înainte de hirotonirea așteptată, dar... *eminențele* sale n-au produs nici o impresie asupra mitropolitului sîrb.

Este greu să realizăm astăzi ce însemna în 1803 și 1804 ca un fiu de țăran român sărac, într-o Transilvanie cu analfabetism îngrijorător chiar pentru stăpînitorii ei vremelnici să se dovedească un element excepțional la absolut toate materiile și să fie declarat *eminent* de întregul colectiv didactic, în concurență cu fiii nobililor din națiunile privilegiate.

Trebuie să subliniem că cei cinci profesori, al căror nume și a căror specialitate apar în *Testimoniu*... erau personalități de prestigiu ale acelei epoci în Transilvania: Ioannes Horvatovicz, la fizică; Iosephus Adolphus Gegö — prețuit autor de manuale —, la matematică; Emeric Körös[si], alias Samuel Crișianul, la logică; Ioannes Gúll, la istorie și Carol Mayer, la chimia metalelor și la istoria naturală.

În semestrul al II-lea al ultimului an de filozofie, la rubrica „Nomen, conditio, praedicatum vel locus originis" apare o specificație ce se va menține și în matricolele celor două semestre următoare, cînd studentul Gheorghe Lazăr frecventa primul an de drept și — dacă matricola n-ar fi dispărut — poate și în aceea a anului al doilea al acestei ultime secții: „Lázár Georgius e sede Cibinien-

[21] Op. cit., p. 238—239.

sis pago Freck *libertinus*"[22] (subl. ns.), adică G. L... „iobag din satul Avrig", deşi documentele atestă că avrigenii n-au fost niciodată iobagi. Rezultatele la examene nu sînt însă influenţate de această „conditio".

La începutul primului sau poate al celui de al doilea an de drept, posibilităţile de întreţinere în Cluj ale lui Gheorghe Lazăr se ameliorează. Nu este exclus, ci chiar probabil că „Eminenţele" obţinute în cei doi ani ai secţiei de filozofie, fără excepţie, de la toţi profesorii săi, şi calificativul „prima eminenter" din primul an de drept să fi determinat această binevenită schimbare din viaţa sa, care-l scutea de grija zilei de mîine şi uşura pe cei de acasă.

Profesorul sub a cărui influenţă zilnică s-a aflat în toţi anii petrecuţi la Cluj, Samuel Crişianul, era — fără îndoială — obişnuitul familiilor cultivate din Cluj, unde reuniunile aveau caracterul celebrelor „saloane" din Franţa secolului al XVIII-lea, unde subiect de conversaţie nu constituiau numai evenimentele curente din împărăţie şi din celelalte state ale Europei, ci şi unele ştiri din lumea artelor şi a literaturii.

Un asemenea salon select era deschis săptămînal în palatul contelui Gyulay Kuhn, palat care dăinuie şi azi, în Piaţa Libertăţii nr. 10 din Cluj-Napoca. Oaspetele de onoare al salonului pare să fi fost cel mai activ reformator al vieţii literare maghiare, Kazinczy Ferenc, mare admirator al contesei Kacsándy-Gyulay Zsuzsánna[23].

Printre aceste importante personalităţi, trebuie să fi fost bine primit şi Samuel Crişianul — cu nume maghiarizat, Emeric (Imre) Körössi —, profesor de logică al lui Gheorghe Lazăr, a cărui naţionalitate română este confirmată indirect de studiul său „*Ortografie latino-românească*" — ortografie a limbii române cu litere latine, ca adaos necesar unei traduceri din opera lui Iohanes Mathias Gessner.

Om de mare distincţie sufletească şi poliglot, Samuel Crişianul tradusese şi din opera lui Metastasio, poetul atît de preţuit la Curtea din Viena care, însă, refuzase onoarea oferită de Carol VI de a fi „poeta caesarea", precum şi toate „ordinele" Mariei Theresia. Trecuseră două decenii de la moartea lui Metastasio întîmplată în Viena, 1782, şi lectura unei poezii sau comentariul asupra operei

---

[22] Arhivele statului, Cluj-Napoca; vezi şi G. Bogdan-Duică şi G. Popa-Lisseanu, op. cit., 238—239.

[23] Ap. D. Prodan, *Trei scrisori de la Gheorghe Lazăr* în *Gînd românesc*, V, nr. 11—12, noiembrie-decembrie 1937, p. 577—585.

lui făcute de învăţatul profesor de la Liceul piariştilor în salonul Zsuzsánnei Gyulay, trebuie să fi constituit un eveniment literar-artistic.

Cu prilejul uneia dintre aceste şedinţe poate că i s-a cerut acestuia de către familia contelui Gyulay să-i recomande un preceptor pentru cel mai mic dintre copii, Lajos, în vîrstă de cinci ani. Fără ezitare, cel ce-şi notase elevul cu „primă eminenţă", convins că atît înzestrarea, cît şi străduinţa acestuia o merită, ştiindu-i şi situaţia materială, a recomandat pe Gheorghe Lazăr.

Angajamentul s-a perfectat uşor din amîndouă părţile. Din salonul vast, cît curtea cu şură de la Avrig, scara de stejar sculptat, cu plimbul lustruit în aproape două veacuri de folosire, ducea la singura încăpere complet izolată din toată casa. Aici, ca într-o hulubărie, preceptorul avea să se retragă în singurătate în orele sale libere, continuîndu-şi studiile pentru examenele celui de al doilea an de drept şi urzeala gîndurilor nedomolite în legătură cu viitorul său, după ce va termina şi ultima secţie academică din Cluj. Uriaşa bibliotecă a familiei ce-l angajase îl extaziase...

*

În jurnalul intim al contelui Gyulay Lajos, început în 1830 — şapte ani după moartea lui Gheorghe Lazăr —, ici colo apar date care atestă timpul petrecut de acesta ca preceptor în familia sa. Autorul jurnalului în limba maghiară[24], care s-a manifestat ca un mare filoromân şi „...s-a remarcat ca devotat al cărţii, cu multiple preocupări culturale, literare şi politice..."[25], îşi aminteşte de educatorul său „...Lazăr, *care s-a pregătit pentru episcopia românească* (subl. ns.), dar, pe aceasta nedobîndind-o, a primit o slujbă la casa săracilor din Sibiu [?!]. Că unde e acum, nu ştiu! În Săcel [fost Andraşfalăul român din judeţul Harghita, la conacul familiei Gyulay, n.n.] ştiu că a predicat o dată spre marea mulţumire a românilor...[26] Datat: Viena, 3 martie 1830.

Deducem că, în calitate de educator al copilului de cinci ani, Gheorghe Lazăr însoţea mai totdeauna familia elevului său şi în-

---

[24] Arhiva istorică a Filialei Academiei R. S. România, Cluj-Napoca, fondul Gyulay Kuhn. Jurnalele lui Gyulay Lajos.

[25] D. Prodan, op. cit., p. 578—579.

[26] Jurnalele lui Gyulay Lajos, l.cit., vol. 10, p. 162; vezi şi A. Csetri şi I. Dani — *Contribuţii la biografia lui Gheorghe Lazăr* în *Limbă şi literatură*, 17, 1968, p. 59—68.

afara Clujului, întîrziind uneori o zi-două sau chiar mai multe la moşiile contelui.

Este deosebit de preţioasă amintirea lui Lajos la vîrsta de treizeci de ani, despre „predica" lui Gheorghe Lazăr, rostită cu un sfert de veac înainte, în satul Săcel. O „predică" nu se poate ţine decît în biserică, explicînd textul evangheliei citite în ziua respectivă. „Oratorul" ocazional Gheorghe Lazăr şi-o dorise poate ca pe un exerciţiu folositor pentru mai tîrziu, semn că încă din acea epocă proiectul unor studii teologice la Viena începuse să se profileze. Vorbitorul ar fi trebuit să capete învoire de la parohul bisericii satului, trecînd peste interdicţiile autorităţilor ecleziastice superioare. Dacă i-a permis, totuşi, acestui tînăr — deocamdată — fără legătură cu teologia, să vorbească, parohul a făcut-o, desigur, din condescendenţă faţă de stăpînul moşiei pe care se afla biserica sa.

În alte locuri din jurnalul său[27], Lajos îşi aminteşte că, la cinci ani, cîţi avea cînd Gheorghe Lazăr îi fusese educator, ceruse acestuia să-i spună cum s-ar zice în limba latină: „omul şade pe scaun şi scrie la masă". Traducere: „Homo sedet super sellam et scribit in mensa" o memorase pe loc şi n-a mai uitat-o niciodată, aşa cum o învăţase de la „scumpul şi de frumoasă amintire al meu dascăl . . ."

Uitînd că a mai dat aceleaşi relaţii despre Gheorghe Lazăr şi intenţiile sale de viitor, Gyulay Lajos, le repetă şi în alt loc din memoriile sale, adăugînd unele precizări: „Lazăr se pregătea atunci de preoţie românească; la Săcel a şi predicat în biserica românească. I-am pierdut urmele. După ce a plecat de la mine, ne-a mai scris o bucată de vreme . . ."[28]

Mai mult decît din amintirile lui Lajos, putem deduce din cele patru scrisori[29] pe care acesta le-a păstrat — două în limba germană şi două în limba maghiară —, trimise de Gheorghe Lazăr de la Viena în 1807 şi 1808, că în cei aproape doi ani cît i-a fost educator la Cluj, l-a învăţat să scrie şi să citească în limba maghiară şi germană; să socotească la nivelul primelor clase elementare; să povesteacă întîmplări reale sau imaginare, aflate din lecturi; să se joace exercitîndu-şi spiritul de observaţie şi capacitatea de a descrie obiectele receptate de simţuri. Mai presus de orice, însă, tactul pedagogic al educatorului român izbutise să stabilească între

---

[27] Jurnalele lui Gyulay Lajos, l.cit., vol. 84, p. 70; vol. 117, p. 439—440; vol. 122, p. 129; vezi şi A. Csetri şi I. Dani, op. cit., p. 62—63.

[28, 29] Arhivele statului, Cluj-Napoca, Fond Gyulay Lajos. Missive.

el şi copilul maghiar educat sentimente de puternică afecţiune. Din textul scrisorilor existente, păstrate cu pioasă iubire şi admiraţie de Lajos, de-a lungul unei vieţi întregi, înţelegem că ele au fost mai numeroase, că alternînd — intenţionat — limba germană cu limba maghiară şi cerîndu-i copilului să-i răspundă la fel; trimiţîndu-i din stipendiul său modest — pe lîngă poze şi chiar un ceas — modele de caligrafie cu alfabet latin şi îndemnîndu-l să execute cu grijă fiecare literă, fostul său preceptor continua să-l instruiască de la distanţă, prin corespondenţă.

După formula de adresare: „Prea iubite conte Ludovic", „Dragă Ludovic", „Dragul şi dulcele meu domnişor Ludovic", Gheorghe Lazăr îşi laudă elevul pentru sîrguinţa lui la învăţătură, ca un frate mai mare şi îl stimulează, mărturisindu-şi bucuria prilejuită de succesele discipolului său. Tînărul avrigean, care nu va avea parte în viaţă de cruţare şi afecţiune, ştie să mîngîie cu delicateţe un suflet de copil întristat de moartea prematură a părintelui său: „Că bunul papà ne-a părăsit, să nu fim trişti: el acum doarme în pace, ba e chiar mai fericit decît noi toţi. Îl vom revedea şi noi cînd va veni vremea..."[30] Ştie să-l îndemne spre ascultare şi iubire faţă de mama sa; deschide porţile speranţei spre bucuriile viitoarei lor revederi la Cluj sau chiar la Viena, unde dascălul va putea să transforme fiecare zi a întîlnirii într-o zi de uimire şi încîntare pentru elevul său.

„Păstrează scrisoarea mea şi uită-te cum încep şi cum sfîrşesc eu, ca să ştii..."[31], strecoară Lazăr îndemnul în scrisorile sale către Lajos, lăsînd să se întrevadă izolarea în care trăia la Viena tînărul teolog român: „Te rog, sufletul meu, scrie-mi mai des, căci ştii bine cu cîtă bucurie îţi primesc scrisorile..."[32]

Scrisorile către Gyulay Lajos sînt singurele materiale care ni s-au păstrat din care se desprinde vibraţia sufletească a lui Gheorghe Lazăr provocată de dragostea reciprocă ce l-a legat temporar de o fiinţă omenască. În rest, l-au măcinat revoltele neputincioase în faţa cîinoşeniei cu care cei mai mulţi contemporani ai săi au încercat să-l desfiinţeze. La rîndul său, Lajos a fost pămîntul bun în care seminţele aruncate de preceptorul său au încolţit şi au rodit. La un veac de la moartea lui Gyulay Lajos, frumoasa lui evoluţie

---

[30, 31] În limba germană, datată: 14 mai 1807. Arhivele statului. Cluj-Napoca, Fond Gyulay Lajos. Missive.
[32] În limba maghiară, 15 octombrie, 1808, l.cit.

progresistă este pusă în legătură cu influenţa ce a putut avea asupra lui contactul în copilărie cu Gheorghe Lazăr:

„Originea română şi personalitatea lui Gh. Lazăr au avut, desigur, un rol precumpănitor în cristalizarea atitudinii ferme cu care Gyulay Lajos, om de vastă cultură, luminat şi umanist, a repudiat orice deviere ideologică îngust naţionalistă şi a susţinut, în perioada de dinainte de 1848, revendicările ţărănimii, în majoritatea ei românească, a Transilvaniei. Căci de o asemenea atitudine dă dovadă Gyulay atît în legătură cu mişcările ţărăneşti din jurul anului 1830, cît şi în condamnarea samavolniciei latifundiarilor feudali. Cea mai frumoasă manifestare a simpatiei cu care urmăreşte lupta dreaptă a maselor de iobagi o constituie filele de jurnal consacrate arestării Ecaterinei Varga, conducătoarea mişcării minerilor şi ţăranilor români din Munţii Apuseni. Suntem de părere că la consolidarea unei asemenea atitudini ar fi putut contribui şi Gh. Lazăr . . ."[33]

*

În timpul angajamentului său ca preceptor în familia contelui Gyulay Kuhn, Gheorghe Lazăr — cu sau fără frecvenţă, cum îi va fi lăsat libertate munca sa de pedagog particular — a terminat şi ultima secţie academică a Liceului regesc din Cluj: *dreptul.* Nu ni s-au păstrat decît matricolele semestriale din „prima classe Juris Auditorum", din anul 1805[34], ceea ce a făcut pe comentatorii vieţii sale să creadă că anul al doilea de drept nu l-a mai făcut şi că a plecat la Viena în 1806. Vom lămuri mai tîrziu şi acest punct din biografia marelui cărturar.

În primul an de drept a avut să studieze *dreptul natural, dreptul public,* în vigoare pe atunci în Transilvania, ceea ce echivala cu dreptul patriei, avînd ca profesor pe „merituosul" (verdienstvollen)[35] C. A. Fortini, iar *teoria dreptului patriei* (care, de data aceasta, însemna Austro-Ungaria) şi *dreptul civil* l-a făcut cu I. B. Winkler. În prelegerile lui I. B. Winkler, drepturile românilor — liberi sau iobagi — din Marele Principat al Transilvaniei erau axiomatic

---

[33] A. Csetri şi I. Dani, *Contribuţii la biografia lui G. Lazăr,* în *Limbă şi literatură,* 17, 1968, p. 65.

[34] Arhivele statului, Cluj-Napoca; vezi şi G. Bogdan-Duică şi G. Popa-Lisseanu, op. cit., p. 239.

[35] Raport în *Siebenbürgische Quartalschrift,* an. V, 1797, p. 9, ap. G. Bogdan-Duică — *Gheorghe Lazăr,* l.cit., p. 18.

anulate. Calificativele cu care tînărul „libertinus" din Avrig trece ambele examene semestriale ale anului I sînt — spre lauda lui — „prima eminens" și „prima eminenter", desemnîndu-l astfel — la absolvirea celui de-al doilea an de studii juridice — pentru cariera de avocat, pe care nu ne îndoim că se gîndea s-o pună în slujba conaționalilor săi, ignorați și disprețuiți de I. V. Winkler.

În anul al II-lea de drept mai avea de trecut examene la *praxa judiciară*, adică la procedura obligatorie în instanțele de justiție, la *dreptul penal*, la *științele politico-camerale* și la *contabilitate*[36]. În lipsa matricolei pe 1805/1806 a secției academice de drept, putem totuși dovedi că Gheorghe Lazăr a terminat și a trecut examenle anului al II-lea, tot cu calificativul „eminent" și că n-a plecat la Viena decît la începutul anului 1807.

Eminentul student român, dornic să fie de folos conaționalilor săi tocmai întru cîștigarea drepturilor desființate de legile imperiului în care era înglobată Transilvania și negate cu obstinație de juriști fără respectul justiției ca I. B. Winkler, vede — la sfîrșitul anului 1805 — deschizîndu-i-se în față un drum ademenitor de studiu în capitala Austriei, dar numai în domeniul teologiei, căci bursa ce i se putea acorda provenea din fondul sidoxial al bisericii ortodoxe române din Transilvania.

Este ușor de înțeles că Gheorghe Lazăr n-a stat la gînduri dacă să accepte prilejul sau nu, ci a considerat că poate printr-o carieră ecleziastică va fi chiar mai folositor alor săi decît ca avocat, date fiind condițiile în care avea de dus luptele lui viitoare.

În 1809, cînd mitropolitul sîrb Ștefan Stratimirovici îl va întreba „dacă a dorit singur să devină preot sau a fost silit poate de alții la aceasta", va răspunde categoric și fără mustrări de conștiință pentru tăinuirea primului său gînd de a se face avocat: „să deviu preot a fost singurul meu țel încă din copilărie"[37].

---

[36] Ap. G. Bogdan-Duică — *Gheorghe Lazăr*, l.cit., p. 18.

[37] Arhivele statului, Budapesta, Erdedli Kancélária. Akta generália B2, nr. 918/1810, p. 5 (inedit.).

V. LUNGA POVESTE A UNUI STIPENDIU

Gheorghe Lazăr urma cursurile semestrului al II-lea al primului an de drept, paralel cu munca sa de preceptor particular în casa contelui Gyulay Kuhn din Cluj. În acest timp, este foarte probabil ca vicarul Nicolae Huţovici, preşedintele consistoriului diecezei românilor neuniţi din Transilvania, cu sediul pe lîngă episcopia ortodoxă vacantă din Sibiu, să fi aflat întîmplător sau să se fi interesat dinadins de succesele avrigeanului Gheorghe Lazăr la Liceul academic din Cluj. Şi cum alegerea unui episcop ortodox era dorinţa tuturor neuniţilor din Transilvania — poporeni şi preoţime —, ale căror probleme religioase depindeau de mitropolia sîrbească din Carlowitz, vicarul se va fi gîndit că studiosul tînăr ar corespunde şi ar putea fi pregătit pentru acest înalt post. Ca urmare, va fi căutat să-l întîlnească şi să-l îndemne a face o cerere de bursă pentru studii teologice la Viena, către consistoriul diecezei din Sibiu. Interesul pe care i-l arăta însuşi preşedintele consistoriului era premisa unui răspuns favorabil la cererea sa. Şi Gheorghe Lazăr îşi redactase cererea. Nicolae Huţovici o trimisese Guberniului regal al Transilvaniei la Cluj, însoţind-o de o recomandare elogioasă.

La rîndul lor, guvernatorul Transilvaniei, Georgius C. Banffy, şi Mihail Orosz de la cancelaria gubernială îşi însuşesc părerea vicarului şi o înaintează, împreună cu cererea lui Gheorghe Lazăr şi cu raportul lor în limba latină, „Augustei chezarocrăieşti majestăţi"[1], în care se spune că „. . . vicarul neunit Nicolaus Huszovics a trimis Guberniului regal cererea lui Gheorghe Lazăr să i se acorde stipendiul de 200 florini renani anual din legatele Nikitics şi Ada movics pentru perioada studiilor teologice". Mai departe, semnatarii raportului motivau: „Susţinem în faţa majestăţii voastre aceas-

[1] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B2, nr. 1166/1806, p. 2, 3 verso şi 4 (inedit.).

tă cerere pe care o înfățișăm cu cea mai supusă încredințare că *este cu totul de dorit a se rîndui din sînul populației valahe niște persoane care să vegheze asupra moralității și îndatoririlor omului și ale unui bun cetățean* și care să îngrijească de cele ale sufletului și care, în sfîrșit, *să fie pregătite cu siguranță și cu folos pentru episcopat*" (subl. ns.).

Edictul de toleranță religioasă din 1781 îndreptățea colectivitatea ortodoxă din Transilvania să solicite un episcop român, la Sibiu, independent de mitropolia sîrbească din Carlowitz care, după moartea episcopului Adamovici, își întinsese autoritatea și asupra credincioșilor neuniți din Marele Principat al Transilvaniei, ceea ce sporea puterea minorității sîrbești în imperiu, diminuînd-o pe a românilor. În consecință, mitropolitul din Carlowitz va lupta pentru menținerea sub ascultare religioasă a neuniților din Transilvania, iar curtea imperială va acorda în cele din urmă cîștig de cauză mitropolitului Ștefan Stratimirovici, chezășie a liniștii într-o provincie limitrofă cu Austria.

Documentul subliniază că bursa acordată ar fi plătită de colectivitatea românească, „*din fondul taxei sidoxiale* asemenea stipendiaților fundației Goldberg, cu condiția ca adesea-numitul petitor [Gheorghe Lazăr n.n.], după împlinirea studiilor clericale, să fie obligat a-și pune serviciile sale *în slujba clerului ritului său* din Marele Principat al Transilvaniei" (subl. ns.).

Prezentat abia la 28 februarie 1806 cancelariei imperiale, raportul Guberniului regal rămîne în suspensie pînă ce va răspunde și Exactoratul aulic gremial, conform hotărîrii consiliului cancelariei, care nu se întrunește decît la 13 martie 1806.

Peste încă o lună și jumătate, la 30 aprilie 1806, contabilul Curții imperiale din Viena își prezintă acordul la 10 mai 1806, deși fondul sidoxial nu depindea întru nimic de finanțele imperiului: „... mai ales că *petiționarul anexează și un certificat de studii în care e arătat talentul eminente al petiționarului, precum și caracterul său mult lăudat, deosebit de ales și moral, deci Gheorghe Lazăr merită un ajutor excepțional (vorzüglich) după părerea noastră* ..."[2] (subl. ns.).

Certificatul pomenit provenea, desigur, de la *Liceul regiu academic* din Cluj, semnat de director și de profesorii lui Gheorghe

---

[2] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália B2, nr. 1166/1806, p. 2—4 verso (inedit.)

Lazăr din al doilea an de studii juridice, înlăturînd orice dubiu asupra terminării acestui ciclu academic. Cuvintele subliniate de noi din aprecierile contabilului Curţii imperiale trebuie reţinute mai ales pentru a le pune faţă în faţă cu caracterizările defăimătoare nemeritate pe care i le vor face în etapa sibiană a vieţii sale unii conducători ecleziastici.

Potopul de hîrtii referitoare la bursa cerută de Gheorghe Lazăr în 1805 nu se va opri un an şi mai bine, diferind — ca formulare prea puţin — după ştampilele cancelariilor emitente, avînd pasaje întregi repetate întocmai. Ici-colo, cîte un element nou contribuie la întregierea portretului intelectual şi moral al viitorului stipendist şi pun în lumină cîte o faţetă a stavilelor birocratice peste care a avut să treacă cererea sa în curs de aprobare.

La 16 mai 1806, cînd Gheorghe Lazăr începuse ultimul semestru al secţiei juridice, consilierii cancelariei aulice din Viena luau în discuţie dosarul mereu mai voluminos al bursei cerute de el şi, în finalul şedinţei, edificaţi, refereau împăratului, citînd din raportul Guberniului regal, din recomandarea vicarului Nicolae Huţovici şi din angajamentul petitorului că *va sluji ritului său neunit* după terminarea studiilor, după cum urmează:

Gubernium-ul Transilvaniei „... susţine că *pentru poporul valah să fie neapărat preferaţi preoţii care pot bine instrui poporul în ce priveşte morala, precum şi îndatoririle fiecărui ins ca om şi cetăţean.* Urmărind acest scop: preoţii să fie foarte bine pregătiţi *ca să se poată alege dintre ei, în viitor, episcopi pricepuţi, siguri şi de folos*"[3], (subl. ns.) evident, liniştii interne a imperiului şi programului de culturalizare hotărît de absolutismul luminat şi recomandă pe Gheorghe Lazăr pentru bursă, socotind că el satisface exigenţele, întrucît „... petiţionarul — *student în drept* — este conform certificatului şcolar din 1804 şi după declaraţia vicarului, preşedinte al consistoriului, Huţovici — *„un talent excepţional, de o moralitate aleasă, clasa I* [adică primul an din secţia de drept, n.n.] *a terminat-o cu distincţie, deci a intrat în rîndul eminenţilor* ..." (subl. ns.)[4]

Raportul mai citează apoi din recomandarea vicareşului aprecierea că în ritul neunit „... întîlneşti puţini inşi cu calităţi atît de bune ...", vrînd, desigur să înţeleagă — nu atît moralitatea cît cul-

---

[3, 4] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária, Akta generália, B2, nr. 1166/1806, p. 6 şi verso (inedit.).

tura atît de bogată a petiţionarului. În plus, se adaugă, pentru a convinge, că sumele cheltuite cu acest tînăr nu vor fi în nici un caz pierdute, deoarece petitorul s-a obligat *în scris* ca „... după terminarea studiului teologic să pregătească candidaţii la preoţie cu cunoştinţele necesare duhovnicilor şi preoţilor...", recomandarea încheindu-se cu cuvintele „... acest om merită din plin să fie subvenţionat pentru munca ce va depune în viitor şi pentru zelul său dovedit..."[5]

Acest raport, semnat la 19 mai 1806 de graful Teleky cu propria sa mînă, mai aminteşte că însuşi împăratul a hotărît la 25 aprilie 1805 ca excedentele *fondului sidoxial* să fie folosite pentru „... clădirea unui seminar pentru clerici şi învăţători valahi..."[6], ordonanţă în care se încadrează perfect cererea studentului Gheorghe Lazăr care, pînă se va termina clădirea proiectatului seminar, va avea vreme şi el să-şi termine studiile la Viena şi să fie apoi numit profesor la acest seminar, desigur, chiar înainte de a se clarifica problema episcopatului ortodox din Sibiu.

Este necesar să dăm explicaţii complete privind fondurile din care raportul către împărat propunea să se plătească bursă lui Gheorghe Lazăr.

La 3 septembrie 1783, episcopul Ghedeon Nichitici al neuniţilor din Transilvania instituie un fel de impozit bisericesc de doi creiţari pe cap de familie ortodoxă, numit *taxa sidoxială*, din care să se acopere cheltuielile de dezvoltare a învăţămîntului şi de cultivare a preoţimii neunite din Transilvania[7], la care episcopul adăuga un legat personal de patru mii de ducaţi. Urmaşul său, episcopul Adamovici, îi urmase exemplul.

Din documentul cancelariei imperiale, citat mai sus, se deduce limpede că Gheorghe Lazăr a făcut şi al doilea an de drept la Cluj, întrucît la sfîrşitul lunii mai certificatul oficial al Liceului, anexat de petitor, îl menţionează ca „student la prelegerile juridice din Cluj". Este de reţinut, de asemenea, rolul pe care i-l destina cancelaria gubernială a Marelui Principat transilvan, de acord cu cancelaria aulică din Viena, după ce ar fi terminat studiile teologice.

[5, 6] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália B2, nr 1166/1806, p. 6 şi verso (inedit.)

[7] Ap. Eusebiu R. Roşca — *Monografia Institutului seminarial teologic-pedagogic „Andreian" al arhidiecezei Gr. or. române din Transilvania*, Sibiu, Tip. arhidiecezane, 1911, p. 3.

„Talentul excepţional“, „caracterul său mult lăudat“ şi „moralitatea sa aleasă“ îl desemnau în mod firesc pentru locul vacant al episcopiei neuniţilor ca şi pentru acela de profesor al viitorului seminar din Sibiu. Acuzaţia pe care i-o va aduce în 1809 mitropolitul Ştefan Stratimirovici că ar fi intenţionat — din ordinul Curţii din Viena — să treacă — după ce va ajunge în scaunul episcopiei — cu toţi credincioşii de rit grec neunit la „uniaţie “se dovedeşte chiar prin acest document categoric o născocire de circumstanţă a prelatului sîrb, menită să mascheze adevăratul motiv al refuzului său de a primi pe Gheorghe Lazăr la cursurile seminarului mitropoliei şi de a-l hirotoni. Nici Curtea imperială din Viena — cel puţin explicit —, nici Gheorghe Lazăr n-au urmărit asemenea scop, ci dimpotrivă. În raportul lor către împărat, consilierii aulici sînt de părere că se poate aproba petitorului „. . . un stipendiu de 200 de florini anual pentru studierea teologiei, însă petiţionarul *să respecte obligaţia cerută de guvernămînt să servească ritul său neunit*, la consistoriu şi după absolvirea studiilor teologice, să predea cunoştinţele necesare candidaţilor la preoţie . . .“ (subl. ns.)[8]

La 31 iulie 1806, cancelaria aulică din Viena, sub preşedinţia cancelarului Curţii, graful Samuel von Teleky, în prezenţa lui von Benyowski şi a lui Ioseph von Szegedy, graful von Esterházy fiind referent, ia în discuţie dosarul bursei lui Gheorghe Lazăr, cu vădita intenţie de a-l rezolva definitiv. După lectura documentelor şi după discuţiile şi întrebările de lămurire, se trag concluziile care vor fi comunicate „înaltului loc“, adică împăratului, propunînd să i se aprobe un stipendiu de 200 de florini anual din legatele decedaţilor episcopi neuniţi, Nichitici şi Adamovici, întrucît petiţionarul este *„un talent deosebit de bun şi de o moralitate excepţională,* iar la studii a obţinut calificativul «cu distincţie», adică «eminent» . . .“ (subl. ns.)[9]. Împăratul este de acord şi pe raportul prezentat scrie:

„Sfatul cancelariei [de a se aproba bursa lui Gheorghe Lazăr, n.n.] primeşte aprobarea mea. Franz, m[anu] p.[ropria]“[10]. În situaţie normală, de la 31 iulie 1806, cînd a fost semnat documentul,

---

[8, 9] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta genérália, B2, nr. 1951/1806, p. 2—7 (inedit.); vezi şi Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Staatsratsprotokoll, 1806/II, Band 196 (inedit.).

[10] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta genérália B2, nr. 1951/1806, p. 2—7 (inedit.); vezi şi Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Staatsratsprotokoll, 1806/II, Band 196 (inedit).

era destul timp pînă în octombrie-noiembrie, cînd începea un nou an universitar ca Gheorghe Lazăr să se pregătească pentru prima sa călătorie lungă și să-și facă planurile despre modul în care și-ar putea petrece mai cu folos timpul în capitala Austriei. Dar sita birocratismului habsburgic era deasă și orice hotărîre luată sus se strecura anevoie prin birourile treptelor inferioare, încărcîndu-se mereu cu „opinii", „concluzii" și „aprecieri" menite să pună la adăpost de răspundere pe cei mari, în cazul cînd hotărîrile luate cu atîta încetineală și greutate ar fi avut consecințe neașteptate și în vreun fel păgubitoare.

La 7 august 1806, comitele Samuel von Teleky și Iosephus comite von Szegedy semnează aducerea la cunoștința Guberniului regal din Cluj a „binevoitoarei hotărîri" din 31 iulie 1806, în scopul ca acesta să pregătească „dispozițiunile necesare în chestiune..."[11] și în aceeași zi cancelaria imperială emite și „Decretul către Guberniul regal al Transilvaniei referitor la stipendiul de 200 de florini aprobat studentului George Lazăr din *fondul sidoxial*..." (subl. ns.)[12].

La 21 august 1806, documentul este văzut de funcționarul superior Kozsta care opinează: „Această binevoitoare hotărîre regală să fie comunicată în apograf consistoriului neuniților, cu însărcinarea de a-l încunoștința pe numitul student asupra acestei binevoitoare rezoluții a majestății sale auguste și, cînd acesta își va începe studiile, să fie anunțat Guberniul regal ca să poată da dispozițiunile necesare de plată a stipendiului..."[13]

Ca urmare, la 9 septembrie 1806 contele Iosephus Teleky din cancelaria gubernială a Transilvaniei comunică din Cluj consistoriului din Sibiu, aproape literal, recomandările lui Koszta pe marginea hotărîrii imperiale și hîrtia se expediază la 1 octombrie 1806, cu o lună doar înainte de deschiderea cursurilor universitare la Viena pe anul 1806/1807, pentru care i se aprobase lui Gheorghe Lazăr bursa sidoxială.

La consistoriul diecezei ortodoxe din Sibiu, comunicarea trebuie să fi ajuns în prima săptămînă a lunii octombrie, căci discutarea ei în consiliu este pusă pe ordinea de zi a ședinței de la 10 octom-

---

[11] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta genéralia B2, nr. 6309/1806 (nr. 4214/1811), p. 2 (inedit.)

[12] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta genéralia B2, nr. 1951/1806, p. 6 (inedit.).

[13] Arhivele statului, Budapesta, Gubernium Transilvanicum (in politicis), F.46, nr. 6660/1806, p. 4 (inedit.).

brie 1806. Procesul-verbal al ședinței consemnează că „... preaosfințita împărătească mărire a binevoit diacului neunit Gheorghe Lazăr, pe vremea care va fi la învățătură theologhicească, plată [stipendiu] pe an de 200 de zloți din fundul Sidocsiei, cu așa condiție milos[tivă] a aplatidă lui, ca zisul diac, după ce va săvîrși învățătura theologhicească, să fie datoru clerumului din Ardeal a sluji. Ca înștiințînd despre aceasta pe poftoritul Gheorghe Lazăr, despre vremea cînd va încépe învățătura, să să facă aceluiași lăudat [Guberniu] înștiințare, ca despre plătirea aplațidăluitului stipendiu căzutele dispoziții să facă..."[14] De asemenea, consiliul consistorial hotărăște să i se comunice lui Gheorghe Lazăr că trebuie să-și anunțe data plecării la Viena, spre a se da dispozițiile necesare plătirii bursei sale.

Președintele consistoriului diecezan, care făcuse inițial recomandarea pentru bursa de studii și-l anunțase verbal încă din septembrie că cererea i-a fost aprobată, potrivit dispozițiilor primite de la Guberniu, îi comunică și oficial lui Gheorghe Lazăr aprobarea împărătească, dar îi cere garantarea *în scris* a restituirii tuturor cheltuielilor ce se vor face din fondul sidoxial pentru studiile sale, în cazul cînd — după terminarea lor — nu va intra în slujba bisericii neuniților din Transilvania. Angajamentul ce i se cerea era limpede, formulat pe puncte:

„Preacinstitul Nicolae Huțovici, vicarășul clerului neunit [...], întru urmarea milostivului decret gubernialicesc [...] poftéște ca să îndatoréze pe pomenitul Gheorghie Lazăr: 1) A da de la mîna sa revers că îndată ce va isprăvi învă[ță]tura Theologhii[i] va rămîné în slujba clerului desîvîrșit credincios și statornic. 2) Partea sa de moșie care are la Avrig a o lăsa în mîna clerumului ca afară de moarte, de ar cerca la altă parte aplicație, totdeauna clerumul să aibă de unde-și scoate cheltuiala cu dînsul făcută. Care punctumuri, după ce poftoritul Lazăr le va împlini, socotește a să face rugare la În[alt] C[răiescul] Gubernium să binevoiască ca pentru învățătura Theologii[i] să poată la Carlovăț, la mitropolie a merge..."[15]

Condiițile cu care i s-ar fi acordat o bursă de studii, repetate în toate documentele premergătoare aprobării imperiale și concretizate la începutul lunii octombrie 1806 în „punctumurile" formu-

---

[14] Protokollum-ul sesiilor Konzistoriumului neunit din Marele Prințipatul Ardealului, nr. 828/1806, Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu (inedit).

[15] Protokollum sesiilor Konzistorialicești — Sibiu, nr. 898/1806, (inedit).

late de vicar, nu erau o noutate pentru Gheorghe Lazăr. Ele îi fuseseră — fără îndoială — puse de Nicolae Huţovici din momentul în care îi arătase posibilitatea de a obţine această bursă. Şi chiar de atunci, în dorinţa arzătoare de a studia într-o celebră Universitate ca aceea de la Viena, Gheorghe Lazăr acceptase fără ezitare orice condiţii.

Terminase ultimul an al secţiei academice de studii juridice din Cluj; îşi luase rămas bun şi de la familia Gyulay. Acum, la începutul lunii noiembrie, se afla la Avrig, cînd vicareşul protector iată că-l chema la Sibiu pentru o discuţie lămuritoare asupra termenilor în care era bine să redacteze angajamentul său, spre a mulţumi toate exigenţele forurilor ecleziastice şi guvernamentale, precum şi să găsească posibilitatea de a i se plăti cheltuielile necesitate de călătoria pînă la Viena.

Numai din declaraţia pe care Gheorghe Lazăr o redactează la 9 noiembrie 1806, în limba română (cu caractere chirilice) aflăm că i se comunicase aprobarea imperială exact cu două luni înainte: „cu datuşul 9 septembrie a.c. [. . .] precum[că] sînt rezolvăluit spre învăţătura theologhii[i] pre samea ci[nstitului] cler neunit. La care milostivă rînduială cu toată supunerea sînt gata spre a o lua înainte, cu acea mai încolo făgăduinţă şi legătură precum eu, după săvîrşirea aceştii învăţături theologhiceşti, numaidecît mă voi arăta înaintea clerului şi acestui ci[nstit] conzistoriu şi voiu fi gata a primi slujba aceia care mi să va da pre lîngă învăţătura mea; şi voi rămînea statornic şi credincios pînă la săvîrşitul vieţii mele ci[nstitului] cler în slujbă. Iară fiindcă după sunetul acestui milostiv decret gubernialicesc să vede că mie, pentru învăţătura theologhiei, din fundul clerului 260 de zloţi nemţeşti mi să vor da, aşa ca pentru să nu aibă ci[nstitul] cler ceva îndoială pentru statornicia mea, după cum mai sus mă făgăduiesc, îm leg partea moşii[i] méle ce o am rămasă de la părinţi[i] mei, din satul Avrig, ci[nstit] Scaunului Sibiului, cu aceia condiţie ca de cumva eu, după isprăvirea aceştii învăţături, din oarecare pricină (afară de moarte), m-aş îndoi sau nu aş vrea a fi statornic pre aceasta a mea legătură, precum să arată acest ci[nstit] cler neunit, toată cheltuiala în sumă de banii cît să va face pentru învăţătura mea cu theologhia din fuldul [sic!] clerului şi împreună cu interesul [dobînda, n.n.] cuviincios, să fie volnic şi slobod acest cler să o tragă de pe pomenita moşia mea de la Avrig, sau de nu va fi aceia de ajuns spre plătirea cheltuialii, atuncea şi la celelalte benefiţiumuri ale mele să să poată

tinde ci[nstitul] cler. Şi pentru ca la vrémea viitoare să fie de bună credinţă şi îndreptare ci[nstitului] cler aceasta a mea obligaţie, o întăresc cu însuşi a mea iscălitură. [...] şi pecetea mea. Sibii, în ziua 9/21 noiembrie 1806"[16]. Semna: „Georgie Lazăr m.p. din Avrig, numit spre învăţătura theologhiei".

Documentul, pe care l-am reprodus *ad litteram* în cea mai mare parte, este încă o dovadă — irefutabilă — că nici un particular n-a contribuit la susţinerea lui Gheorghe Lazăr în Universitatea din Viena. Dealtfel, Samuel von Bruckenthal murise încă din 1803. Partea de „moşie" pe care şi-o zălogeşte în 1806 nu era ceea ce se înţelege în mod curent prin acest cuvînt, ci o suprafaţă de pămînt de mică întindere, în parte arabilă, în parte fîneaţă şi pădure, dar ne obligă ca „sărăcia" părinţilor lui, declarată de Gheorghe Lazăr în 1809 în faţa mitropolitului Ştefan Stratimirovici, să nu ni se mai pară atît de catastrofală. Condiţia materială a familiei sale era de *relativă sărăcie*, atunci cînd se punea problema unor cheltuieli *în bani lichizi* de sute de florini anual, necesitate de studiile în străinătate, de drumuri, veşminte şi cărţi. Nici „înstărită" nu poate fi socotită familia sa numai pentru că Onea — fratele său mai mare — a ajuns primar în Avrig, cum apreciază unii biografi.

*

La Sibiu şi la Cluj se vorbea de bursa lui de un an încheiat.

În şedinţa consistoriului diecezei ortodoxe din Sibiu, de la 18 noiembrie 1806, se ia notă de declaraţia scrisă a lui Gheorghe Lazăr. În stilul stereotip al secretariatului consistorial adie încă patima cu care viitorul student în teologie îşi exprimase acceptarea condiţiilor impuse, pomenindu-i pentru prima şi singura oară ambele nume date la botez: „*Eustrat Gheorghe Lazăr*, candidat de theologhie [...] declărăluieşte precum el iaste gata în tot ceasul la învăţătura theologii[i], numai să i se facă rînduială de a căpăta, pe lîngă plata de 200 f[lorini] pe an hotărîtă, şi trebuincioasa cheltuială pe drum, mai încolo adăogînd şi doo reversuri prin cari să leagă că după săvîrşirea învăţături[i] va primi slujbă în cler, iară de unde nu, cheltuiala cu dînsul făcută va întoarce clerului din averile sale"[17].

---

[16] Arhivele statului, Budapesta, Gubernium Transilvanicum (in politicis), F.46, nr. 9180/1806, p. 4 şi verso (inedit.).

[17] Protokollum-ul sesiilor Konzistoriului neunit din Marele Prinţipatul Ardealului, nr. 941/1806, Arhiva Arhiepiscopiei Sibiu (inedit.).

Procesul verbal consemnează că declarația lui Gheorghe Lazăr, „. . . împreună cu reversaleșul în copie. . ." va fi expediată crăiescului Guberniu „. . . ca să binevoiască cuviincioasele rînduieli a face despre asignăluirea plăți[i] declarașului și pentru purtarea cheltuielilor de drum, lîngă care și aceia ce ar avea acest înnălțat Guberniu despre pomenitul reverșal dișponelui . . ."[18]

După această ședință consistorială pe care o prezidase, vicarul Nicolae Huțovici, contrasemnat de notarul Aaron Budai, raportează din Sibiu Guberniului regal cu reședința în Cluj „împlinirea binevoitorului decret" privind acordarea bursei sidoxiale lui Gheorghe Lazăr[19] și măsurile ce mai trebuie luate în continuare. În același dosar găsim referatele prilejuite de acest raport, în care se insista asupra aprobării cheltuielilor de drum, asupra încă unui referat din partea Exactoratului provincial și a necesității imperioase de „a fi chemat acest student și i se va impune ca, la terminarea studiilor teologice la Viena, să treacă la Carlowitz pentru împlinirea cunoașterii necesare a *ritului grec al neuniților*. . ."[20]

Iată încă un document din care reiese indubitabil că de la început Gheorghe Lazăr fusese destinat să-și completeze studiile teologice ortodoxe, în vederea utilizării sale viitoare la Sibiu, chiar dacă nu se mai specifică în ce calitate. Ca profesor la școala de preoți pe cale de înființare, nu excludea hirotonisirea și candidatura la scaunul episcopal din Sibiu. În același document se mai cerea să se raporteze „cu supunere majestății sale imperiale că au fost acordați, pe motiv de sărăcie, 50 de florini renani pentru drum"[21].

Se apropia Crăciunul — sfîrșitul unui trimestru dintr-un an de studii cu ardoare așteptat —, dar hîrtiile continuau să circule, repetînd mereu aceleași idei.

La 1 decembrie 1806, comitele Banffy trimite încă o adresă care ajunge în ședința consistoriului din Sibiu, la 12 decembrie 1806, în al cărui proces verbal se spune că „. . . s-a poruncit comisariatului provințial a plățălui stipendiul acordat din fundul sidocsiei, transponăluindu-i-se la Viena spre a i se plăti acolo, iar

---

[18] Protokollum-ul sesiilor Konzistoriului neunit din Marele Prințipatul Ardealului, nr. 941/1806, Arhiva Arhiepiscopiei Sibiu (inedit.).

[19] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancéllária, Akta generália B2, nr. 325/9180/1806, p. 2, 3: vezi și p. 1 (inedit.).

[20, 21] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancéllária. Akta generália, B2, nr. 325/9180/1806, p. 3 (inedit.).

cei 50 de zloţi să disponăluiască a se plăti mai încolo"[22], repetîndu-se — a cîta oară? — condiţiile în care s-a acordat această bursă, încheind:

„*Summum* acestui milostiv decret precum slujeşte spre ştiinţa conzistoriului aşa şi de multe ori pomenitului Georgie Lazăr pentru îndreptarea sa să să intimăluiască"[23].

Dar şi pentru cei 50 de florini renani, necesari călătoriei la Viena, au loc alte şedinţe.

Abia la 23 decembrie 1806, Guberniul regal din Cluj ţine o şedinţă, prezidată chiar de guvernatorul regal al Transilvaniei, comitele Georgius Banffy, în care i se aprobă şi cei 50 de florini pentru drum, tot din fondul sidoxial, justificîndu-se: „... pentru zisul student, s-a avut în vedere starea sa de sărăcie, căci n-ar fi putut pleca la Viena în nici un chip ..."[24]

Ar părea o neconcordanţă între legămîntul lui Gheorghe Lazăr de a răspunde *cu averea sa* pentru cheltuielile ce se vor face cu studiile sale şi *starea de sărăcie* care nu i-ar fi permis *în nici un chip* să ajungă la Viena, unde îl aşteptau 200 florini renani anual, cu aprobare împărătească. În realitate, chiar dacă Gheorghe Lazăr ar fi vrut să transforme în bani o parte din modesta sa avere funciară, în Avrig cu greu s-ar fi găsit cineva să aibă bani să i-o cumpere.

Cancelaria rezumă raportul guvernatorului[25], iar la 27 decembrie, în referatul său, Ioannes Nepomuc Eszterházy consideră — în sfîrşit — terminată problema acestei burse, aprobată de împărat încă din anul curent (31 iulie 1806), acum „nemaiputîndu-se pune în discuţie prelungită ..."[26] Ca urmare, în aceeaşi zi, cancelarul imperial, comitele Samuel Teleky, punea rezoluţie favorabilă, contrasemnată de acelaşi comite Ioannes Nepomuc Eszterházy, în numele „augustei şi apostolicei majestăţi chezaro crăieşti ..."[27], care însă nu va fi expediată Guberniului regal al Transilvaniei spre ştiinţă şi executare, decît la 5 februarie 1807. Decretul de plată

---

[22] Arhiva Archiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, Protokollumul nr. 1066/12 decembrie 1806 (inedit.).
[23] Ibidem.
[24] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B2, nr. 3369/1806, p. 2—3 (inedit.); vezi şi p. 4.
[25] Ibidem, p. 5 — 5 verso (inedit).
[26] Ibidem, p. 6 (inedit).
[27] Ibidem, p. 2 (inedit).

a celor 50 florini pentru călătorie la Viena, prezentat la 15 ianuarie 1807, este rescris la 5 februarie[28].

Gheorghe Lazăr aştepta pregătit de plecare, avînd şi recomandarea din partea consistoriului diecezan, semnată de vicarul Nicolae Huţovici şi de notarul Aaron Buday, încă de la 8 ianuarie 1807, cînd spera că va fi primit şi banii de drum. I se eliberează o adeverinţă în limba latină precizîndu-se: „... înfăţişătorul prezentei, Georgius Lazăr, născut în satul Frekk [...] merge la Viena întru împlinirea aprobării imperiale obţinute de sus, pentru studierea ştiinţelor teologice, pe cheltuiala clerului neunit din Transilvania"[29], purtînd la el această „mărturie întărită cu pecetea obişnuită şi cu semnătură, ca să fie însoţit în mod oficial pe de o parte, iar pe de altă parte, ca să aibă trecere la toţi la care va ajunge"[30].

Sprijinindu-ne pe datele documentelor, sîntem obligaţi să admitem că Gheorghe Lazăr n-a mai aşteptat să ajungă decretul din 5 februarie 1807 la Sibiu şi că vicarul îi va fi dat — cu titlu de împrumut personal ori sub altă formă — banii de drum. În ziua de 5 februarie Gheorghe Lazăr se afla la Viena.

Ce va fi ştiut el despre strălucitele victorii de la Ulm (20 octombrie 1805) şi Austerlitz (2 decembrie 1805) ale lui Napoleon Bonaparte, care determinaseră pe Francisc II, ultimul împărat al Sfîntului Imperiu roman germanic, să rămînă doar împăratul Austriei, sub numele de Francisc I, tocmai în anul 1806? Ştia, însă, că el luptase pentru modica bursă de 200 de florini renani cît pentru cucerirea unui continent, zălogindu-şi moştenirea părintească Scaunului din Sibiu, ca să poată studia teologia la Viena, convins că fără acest sacrificiu niciodată n-ar fi putut depăşi condiţia a peste un milion de conaţionali ai săi din Transilvania. Cîţi avuseseră norocul lui Gheorghe Şincai şi Petru Maior să studieze la Roma — în colegiul „De Propaganda fide"? În casa contelui Gyulay din Cluj, a cărui bibliotecă primea — din comenzi speciale în străinătate — toate noutăţile, Gheorghe Lazăr putuse vedea *Calendarul de la Buda* pe 1806, în care se publica lucrarea *Istoria, lucrurile şi întîmplărlie românilor* de Samoil Micu (Clain), „ţensor şi revisor cărţilor româneşti", lucrare „pre scurt aşezată şi din mulţi vechi şi noi scriitori culeasă şi scrisă", în care erau citate cuvintele mitro-

---

[28] Arhivele statului, Budapesta, Gubernium Transilvanicum (in politicis), F.46, nr. 9180/1806, p. 1 (inedit), rescris în acelaşi fond, nr. 602/1807.

[29, 30] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária, Akta generália, B2, nr. 325/1807, p. 7 (inedit).

politului Theodosie al Țării Românești din timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, notate pe o carte dăruită Ardealului: „Neamul nostru cel românesc odată și el să număra între puternicele neamuri și între oamenii cei tari și între înțelepți și învățați, iar acum atîta de supus și de ocărît iaste și cu atîta prostie încărcat, cît nici învățătură, nici știință, nici arme, nici lege, nici orînduială bună întru tot neamul care se zice astăzi români nu iaste, ci ca nește nemearnici și orbi, într-un labirint învîrtindu-se și înfășurîndu-se, de la străini și de la varvari doară și de la vrăjmașii neamului nostru cer și se împrumutează și de carte, și de limbă, și de învățătură. O, grea și dureroasă întîmplare!" Iar Samoil Micu, nădăjduind în însănătoșirea neamului său, a cărui decădere o înfățișase cu atît de patetică îndurerare mitropolitul Theodosie, nota: „Mult este a fi născut român... Cu adevărat a se naște din sînge roman mult iaste...".

Titlul lucrării lui Samoil Micu și mai cu seamă citatul mai sus reprodus și comentariul autorului cărții putuseră răscoli și potența în el întreaga zestre sufletească a unui popor vitregit de-a lungul istoriei, pe care tînărul avrigean o intuise în tradiții și care-i fusese revelată de neuitații săi profesori, Ioan Barac și Samuil Körössi-Crișianul. În Academia juridică de la Cluj, chiar ceilalți profesori erau vădit partizani ai unui curent raționalist foarte activ. Suflul înnoitor al veacului luminilor, cu nevoia resimțită de spiritele cele mai înaintate ale vremii de a trece prin rațiune nu numai teoriile filozofice și doctrinele religioase, ci orice aspect al lumii înconjurătoare, curent ajuns destul de tîrziu în capitala Marelui Principat al Transilvaniei, prin intermediul profesorilor săi și al cărților recomandate de ei, îmbogățise și înnobilase personalitatea atît de înzestrată a lui Gheorghe Lazăr, făcîndu-l apt să recepteze, în timpul studiilor sale la Viena, cele mai noi idei despre lume, să filtreze concepțiile științifice, însușindu-și pe cele mai utile mersului înainte al gîndirii umane.

Tînărul român din Avrig, în vîrstă de douăzeci și cinci de ani, abia sosit la Viena, era — fără îndoială — un exemplar reprezentativ al colectivității românești, purtătorul năzuințelor românilor din Transilvania — uniți și neuniți —, în care ideile de libertate, dreptate și luminare a minților se împleteau de veacuri cu însăși viața lor.

*

Ajuns la Viena în primele zile ale lunii februarie 1807, era firesc să se fi prezentat cu cea mai mare grabă la Facultatea de Teologie pentru înscrierea sa, descurcîndu-se cum a putut cu rămășița celor 50 de florini primiți la Sibiu pentru drum și pentru toate cheltuielile necesare instalării sale. Respins de secretarul facultății ca venit tardiv pentru înscriere în anul I, ale cărui cursuri începuseră în luna noiembrie 1806, Gheorghe Lazăr se va fi simțit — pe moment — descumpănit, pierdut în marele oraș, în care nu mai avea nici o rațiune să rămînă. Curînd însă forța stirpei sale, trecută prin milenare greutăți, acționează. El se adresează întîi directorului cursurilor, dar primind același răspuns negativ, redactează o plîngere în limba latină către comitele cancelar imperial, *datată 5 februarie 1807*, în următorii termeni:

„Prea înălțate domnule comite cancelar, domnule preabinevoitor!

Prin binevoitoarea hotărîre imperială amintită în anexa decretului gubernial, am fost trimis la Viena ca să-mi însușesc rînduiala și să audiez prelegerile teologice. Deși acest lucru s-a făcut mai repede [mai de demult], totuși directorul școlilor teologice și canonic Antonius Spendau refuză să mă primească la școală pe motiv că am ajuns mai tîrziu. Așadar cer cu supunere înălțimii voastre ca să intervină cu autoritatea sa mai întîi spre a mi se da acces la școală, apoi ca să-mi primesc stipendiul în acest loc (aici) așa cum se amintește în decretul guberniului regal, rămînînd cu slujire al înălțimii voastre cel mai supus slujitor, George Lazăr"[31].

Titlurile comitelui cancelar sînt înșirate fără greș: „Către preaînălțatul domn Samuel, comite Teleky de Szek al sfîntului Imperiu roman, consilier actual intim al stărilor, cancelar al Transilvaniei și comite suprem al comitatului Biharea"[32].

Suplicantul și-a prezentat plîngerea personal și — cum rareori se întîmplă —, în aceeași zi — din ordinul cancelarului Samuel Teleky —, secretariatul a întocmit răspunsul, după ce s-au rezumat problemele cuprinse în plîngerea lui Gheorghe Lazăr: „... îi fusese acordat un stipendiu din fondul sidoxial de 200 de florini anual, cu scopul de a putea face o treabă bună la studiile teologice la Universitatea locală ..."[33]; el „se plînge că nu a fost primit la însușirea numitei științe pe motiv că ar fi fost trimis aci prea tîrziu

---

[31, 32] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B2, nr. 325/1807, p. 2, 3 verso (inedit).

[33] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B2, nr. 325/1807, p. 4 (inedit).

şi că această încurcătură l-a îndepărtat [de la cursuri, n.n.], fără să fie vina sa, şi roagă totodată a se dispune să i se trimită din Transilvania stipendiul..."[34]

Documentul este trimis la un referent în ziua de 6 februarie, iar la 8 februarie acesta opinează favorabil suplicantului:

„Să se comunice decanului Facultăţii de teologie din localitate prin prezidiali cu cererea şi, luîndu-se în consideraţie că petitorul a fost respins fără să fie vinovat de întîrziere, să poată spera că va fi reprimit; să fie admis la audierea prelegerilor ca să nu se întîmple cumva să piardă degeaba anul şcolar.

Se va trimite şi la Guberniul regal să dea dispoziţie ca stipendiul acordat petitorului să se trimită aici directorului Csüdör, iar aici se va dispune a se plăti petitorului stipendiul în termenele hotărîte, potrivit cu bonificaţia pe care trebuie s-o dea din Casa provincială"[35].

Tot la 6 februarie 1807, „prezidialii" se adresează lui Antonius Spendau, „canonic al bisericii metropolitane din Viena şi director al Facultăţii teologice de la cea mai veche şi renumită Universitate din Viena", cu un ton politicos, dar categoric, în favoarea lui Gheorghe Lazăr:

„Reverende domnule canonic şi director!

Trimit preacucerniciei înălţimii voastre suplica, care se alătură aici în autograf, împreună cu anexele sale ce se va remite în viitor, deci suplica lui George Lazăr, născut în Transilvania, consacrat religiei ritului grec al neuniţilor, candidat la teologie, cu cererea oficială ca, de vreme ce majestatea sa imperială a aprobat cu bunăvoinţă acestui George Lazăr o bursă de 200 florini anual pentru audierea prelegerilor teologice şi acesta a fost trimis în acest scop aici la Viena, şi s-a întîmplat să ajungă mai tîrziu, anul şcolar începînd de trei luni, cum era şi drept, *să fie ajutat să nu piardă anul*, căci nu i se poate imputa deloc întîrzierea, după cum se vede din actele anexate. Prea cucernicia voastră, ţinînd seamă de faptul că obiectul disciplinelor teologice se predă de trei luni, de cînd a început anul şcolar, şi că *acesta va încerca să se pună la punct printr-o sîrguinţă particulară*, va trebui să-l admită la audierea prelegerilor teologice ca să nu-şi treacă fără folos lunile care au mai rămas din noul an şcolar şi să dispună preacucernicia voas-

---

[34, 35] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta genérália, B2, nr. 325/1807, p. 4 (inedit).

tră cele ce i se vor părea de cuviință, înștiințîndu-mă și pe mine..."[36] (subl. ns.).

În același document, se încunoștințează Guberniul regal din Cluj despre situația supusului Gheorghe Lazăr, remediată prin intervenția comitelui cancelar imperial, cerîndu-i ca stipendiul să fie depus de fondul sidoxial la Casa camerală din Sibiu, care — la rîndul ei — să-l expedieze în termen de trei luni la Oficiul cameral general al plăților. De acolo, prin secretarul aulic și director al arhivei, Francisc Csüdör îi va fi înmînat studentului la datele stabilite.

Urmează o notă[37] către *Administrația averii și finanțelor chezaro-crăiești*, deși bursa provenea din contribuția românilor ortodocși din Transilvania, și apoi un decret[38] către secretarul aulic al consiliilor regale și director al arhivei aulice din Transilvania, care trebuia să plătească — contra chitanță — în patru rate trimestriale faimosul stipendiu.

Atîtea hîrtii, atîtea semnături de înalți funcționari imperiali, obligați să se ocupe de condițiile de trai și de posibilitatea lui Gheorghe Lazăr de a nu pierde anul I, început de trei luni și mai bine de ceilalți studenți. În numele augustei și apostolicei majestăți chezaro-crăiești, cancelaria aulică de la Viena anunță că studentul din Avrig, deși a venit tîrziu — nu din vina sa, se recunoaște —, nu va fi împiedicat de la frecventarea cursurilor, „...căci *va învăța și-și va completa prin studiu particular cele ce s-au* predat în cele trei luni"[39] (subl. ns.).

Hîrtia nu pleacă decît la 20 februarie 1807. Ca-n nisipurile mișcătoare, înaintarea este penibilă, fără spor, iar cel interesat, înstrăinatul român din Avrig, de zeci de ori, zilnic, se luptă cu descurajarea, o învinge apoi se simte din nou răpus. Banii se strecoară repede din punga, și așa anemică, cu care a plecat din Sibiu, iar stipendiul nu mai vine. Mai acută decît lipsa de bani, însă, îi apare nesiguranța că va fi primit la cursuri, cu toate asigurările ce i s-au dat.

---

[36] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancéllária. Akta genérália, B2, nr. 325/1807, p. 5 (inedit).

[37] Ibidem, p. 5 verso (inedit).

[38] Ibidem, p. 6 și verso (inedit).

[39] Arhivele statului Budapesta, Gubernium Transilvanicum (in politicis), F.46, nr. 1567/1807, p. 4 (inedit); vezi și p. 6 și verso (inedit).

Răspunsul directorului de studii la intervenţia cancelariei imperiale nu se produce decît la 12 februarie. Este evidentă influenţa pe care o exercita cancelarul asupra corpului profesoral din Universitate, dar se simte şi stricteţea dispoziţiilor de serviciu cărora era obligat să se conformeze canonicul Antonius Spendau. Pentru a nu-şi pierde bunăvoinţa magnatului celui mai puternic de la Curtea imperială, directorul Spendau ar fi dorit să se prezinte personal spre a-i lămuri situaţia şi refuzul său iniţial de a-l înscrie pe studentul întîrziat Gheorghe Lazăr, ca în final să recolteze mulţumiri pentru că, totuşi, îl va primi.

„Sufăr cît se poate — declară el — că, împiedicat fiind de starea sănătăţii, nu pot să mă închin cu respect, în faţa înălţimii voastre, cu îndatoririle mele [...]. Pe tînărul George Lazăr, n-am putut să-l înscriu în catalogul candidaţilor la Teologie, căci a venit cu mult mai tîrziu, lucru interzis de legea majestăţii sale, pînă nu ni se va arăta printr-o mărturie autentică din partea cancelariei Transilvaniei că această întîrziere nu i se poate imputa lui. Înarmat cu această dovadă de la înălţimea voastră, aş putea cu uşurinţă înfăptui acest lucru. Ba aş împlini cu cea mai mare plăcere şi alte lucruri necesare întru începerea studiului teologiei..."[40]

Întîlnirea lui Gheorghe Lazăr cu Antonius Spendau trebuie să fi durat mai mult decît timpul strict necesar prezentării unei cereri de înscriere şi cert este că limba germană, vorbită la perfecţie de tînărul transilvănean, pe lîngă nararea logic motivată a faptelor care-l împiedicaseră să ajungă la Viena odată cu deschiderea anului universitar, trebuie să-i fi făcut canonicului Spendau o foarte bună impresie, judecînd după răspunsul ce dă acesta cancelarului imperial Samuel Teleky. El nu se mulţumeşte să-şi dea acordul la înscrierea lui Gheorghe Lazăr în facultate, aşa cum îi ceruse cancelarul, ci îşi simte şi o răspundere morală faţă de viitorul său student, apreciind că bursa acordată îi va fi acestuia cu totul neîndestulătoare într-o Vienă cu banul devalorizat şi preţuri în continuă creştere, scuzîndu-se că personal nu-i poate veni în nici un fel în ajutor în această privinţă, dar nu se poate împiedica de a fi îngrijorat pentru soarta tînărului valah. Textual: „Dar ceea ce îi este cu mult mai necesar spre acoperirea nevoilor unui om eu nu pot să-i împlinesc. Din stipendiul de 200 de florini, *strălu-*

---

[40] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B2, nr. 325/1807, p. 2 (inedit).

citul tînăr nu-şi va putea procura la Viena nicidecum cele necesare păstrării vieţii şi sănătăţii. Ca nu cumva să fie silit după un oarecare *timp să piară de foame sau de boală şi să spună adio imboldului său de la venire şi Universităţii şi să se întoarcă în patrie cu lucruri necomplete, rog iarăşi şi iarăşi* pe înălţimea voastră *să stăruie pe lîngă împărat pentru a i se spori stipendiul*..."[41] (subl. ns.).

Acest „rog iarăşi şi iarăşi" nu mai poate fi un simplu act de conştiinciozitate din partea directorului de studii, ci participarea afectivă a unui om sensibil, impresionat de ardoarea cu care „strălucitul tînăr" doreşte să studieze, trecînd peste orice greutăţi. Zugrăvindu-i tabloul sumbru al existenţei sale la Viena, în condiţiile unui atît de modic stipendiu, şi făcînd apelul acesta la bunăvoinţa cancelarului imperial, canonicul Antonius Spendau care, în îndelungata sa experienţă didactică, văzuse destui tineri entuziaşti eşuînd şi pierind din pricina lipsei mijloacelor de trai, încerca să împiedice ca un tînăr cu atît de alese calităţi intelectuale şi morale să ajungă victima propriei însetări de învăţătură.

Dar raportul directorului Facultăţii de teologie, care îmbrăţişase cu atîta căldură cauza românului Gheorghe Lazăr, fusese clasat — nu se ştie la ce nivel — „... considerîndu-se — după cum se spune în raportul semnat la 24 iunie de graful Samuel Teleky — nepotrivit momentul de a cere o sporire a stipendiului aşa de curînd după ce abia fusese aprobat..."

În fapt, Gheorghe Lazăr, care nu primise încă nici un florin din bursa atît de „binevoitor" aprobată de împărat, poate că începuse să dea dreptate canonicului Spendau. Din cei 50 de florini primiţi la Sibiu plătise — desigur — diligenţa şi dăduse cuvenita arvună la cea mai ieftină gazdă pe care o găsise. Hrana îi fusese, în primele săptămîni, doar din traista de acasă. Zilele treceau mereu, fără vreo schimbare în bine. Alerga şi bătea la uşi din ce în ce mai descurajat. De fiecare dată, la întrebările lui, afla că încă o hîrtie a mai plecat din cancelaria imperială, ori a mai sosit de la Guberniul regal din Transilvania sau de la consistoriul ortodox din Sibiu în legătură cu bursa lui, dar banii, nu. Aşa, neîndestulători cum erau, cel puţin o vreme i-ar fi uşurat traiul într-o Vienă în care degringolada preţurilor ajunsese să sperie şi pe localnicii cu rosturi stabile în marele oraş.

---

[41] Arhivele statului, Budapesta, Erdélyi Kancélária. Akta generália, B2, nr. 429/1807, p. 4 (inedit).

La 19 februarie 1807, funcţionarul Karl Zichy din cancelaria imperială notifică Guberniumului regal din Transilvania că *Serviciul universal general al plăţilor*, începînd cu anul curent, va plăti 200 de florini anual, împărţiţi în „cvartale", lui G. Lazăr din Transilvania, student grec neunit, din fondul sidoxial, prin Franz Csüdör, directorul registraturii imperiale[42]. Hîrtia este semnată de superiorul său, Kozma, la 6 martie, iar la 8 martie de comitele Samuel von Teleky, dar pînă la primirea banilor mai avea să treacă vreme.

Răzbit, Gheorghe Lazăr se hotărăşte să se plîngă încă o dată şi mai explicit cancelariei aulice de situaţia disperată în care se zbătea. Originalul petiţiei sale s-a pierdut definitiv sau se află rătăcit în cine ştie ce dosar, dar conţinutul acestei plîngeri îl cunoaştem din rezumatul, destul de amănunţit, semnat de funcţionarul Nyirö, la 20 februarie 1807, trimis apoi la revizie şi expediat la 25 februarie.

În suplica sa, Gheorghe Lazăr se plînsese că „... este *nevoit de lipsuri* să ceară a se da degrabă dispoziţiuni spre a i se plăti imediat stipendiul de 200 de florini acordat din fondul sidoxial, socotindu-i-se de la începutul anului şcolar, chiar dacă a sosit mai tîrziu, totuşi, deoarece a rămas în urmă [cu materia, n.n.], *trebuie să muncească cu efort dublu* ..."[43], obligat, desigur, să-şi cumpere tratatele şi cursurile necesare studiului său de unul singur.

Petiţia lui Gheorghe Lazăr, adeverind — mai curînd decît se aşteptase — dreptatea pronosticurilor făcute de Antonius Spendau, găseşte în comitele cancelar imperial un însufleţit susţinător. La 20 februarie, împreună cu Ioannes Nepomuc Esterházy, adresează — în numele împăratului — o dispoziţie rezolutorie în problema bursei lui Gheorghe Lazăr, lipsit de mijloace de trai în capitala Austriei de tărăgănarea birocratismului exasperant al imperiului, motivată astfel:

„Făcîndu-se deja pînă acum dispoziţiunile să se trimită aici lui George Lazăr, student de rit grec neunit, stipendiul de 200 de florini anual..., se cere domnului secretar ca între timp [pînă la sosirea bursei sidoxiale, n.n.], cei 200 de florini să-i fie trimişi pentru anul şcolar în curs de către comisariatul suprem provincial,

---

[42] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B2, nr. 4906/1807, p. 2—3 (inedit).

[43] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B2, nr. 486/1807, p. 2 (inedit).

care să-i plătească cu regularitate din fondul de cheltuieli neprevăzute, în rate trimestriale, numitului George Lazăr, stipendiul aprobat, de 200 de florini anual, începînd de la 1 noiembrie 1806 ...“[44]

Cu toată fermitatea dispozițiilor, însă, Gheorghe Lazăr nu va primi nici o rată din bursă decît în prima săptămînă a lunii martie. Documentul — în limba latină — care consemnează faptul, fără *en-tête*-ul vreunei cancelarii și fără semnături, se intitulează: „Dovada asupra încasării stipendiului de 200 de florini achitat pentru Georgius Lazăr“[45] și cuprinde două părți, ale căror date calendaristice diferă adesea. Prima parte ar putea constitui notarea datelor la care au fost încasate sumele trimestriale ale bursei lui Gheorghe Lazăr de la *Oficiul cameral general de plăți*, iar partea a doua, cu aceeași grafie și tot în limba latină, poartă titlul „Erogatio“, adică *cheltuială*, plata făcută succesiv lui Gheorghe Lazăr pe bază de chitanță, cum fusese stipulat în toate documentele anterioare: la 6 martie, la 5 mai, la 4 august și la 6 noiembrie 1807 i s-au înmînat studentului român cîte 50 de florini renani. Chitanțele de primire a bursei în „cvartale“, sînt redactate în limba latină și semnate de „Lázàr Georgius m.p. studiosus Theologia ex parte cleri non unitorum ex Transilvania“[46] și poartă datele de 6 martie, 1 mai, 1 august 1807.

La 15 iunie 1807, studiosul Gheorghe Lazăr, după trista experiență vieneză, în care consumase prima rată a stipendiului numai într-o lună, rămînînd fără bani la sfîrșitul trimestrului, își ia curajul să ceară mărirea bursei, cum îi sugerase de la venirea sa în Austria preanobilul canonic Antonius Spendau. În susținerea cererii sale, solicită de la Facultate adeverință cu privire la eforturile sale pentru recuperarea întîrzierii cu care se prezentase la cursuri. I s-au eliberat *două mărturii asupra progresului realizat la învățătură* (subl. n.)[47], pe care stipendiul le-a alăturat petiției sale. Rezumatul cererii făcut de cancelaria aulică, admite că bursa de 200 de florini renani ce i s-a acordat *ab initio*, „... dată fiind

---

[44] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B2, nr. 486/1807, p. 4 (inedit).

[45] Arhivele statului Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B2, nr. 880/1810, p. 18 (inedit).

[46] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B2, nr. 880/1810, p. 6, 7, 8 (inedit).

[47, 48] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta genérália, B2, nr. 1833/1807, p. 4 (inedit).

marea scumpete a tuturor lucrurilor, îi ajunge prea puţin pentru hrană şi îmbrăcăminte şi pentru susţinerea altor nevoi ale învăţăturii şi de aceea roagă ca, în împrejurările actuale şi în conformitate cu intervenţia făcută mai înainte [la 12 februarie 1807, n.n.] de canonicul şi directorul Facultăţii de teologie, Antonius Spendau, sub nr. 429, a.c., să i se mărească stipendiul..."[48]

Cînd documentul ajunge la cancelarul imperial Teleky, acesta se adresează împăratului, amintind şi recomandarea lui Antonius Spendau din luna februarie, căreia nu i se dăduse atenţia cuvenită. Era 24 iunie cînd împăratul primea acest raport din care trebuie să cităm un pasaj:

„Petiţionarul arată cît de necesară este această sporire a stipendiului *în starea lui de sărăcie* în care se află. El anexează şi certificatele obţinute în trimestrul I a.c. la Facultatea de teologie [noi credem că este vorba de rezultatul examenelor din primul semestru, încheiat în luna aprilie] şi *progresele făcute la studii;* prezintă scumpetea nemaipomenită la toate cele necesare traiului şi *imposibilitatea de a-şi procura cel puţin hrana zilnică* din cei 200 de florini anual, *nici vorbă de a-şi putea procura cele indispensabile ca îmbrăcăminte* sau ceva din trebuinţele neprevăzute, toate provocate de timpurile grele..."[49], (subl. n.).

Pentru susţinerea cererii lui Gheorghe Lazăr, cu care era total de acord, cancelarul Teleky amintea concluziile Dietei din Transilvania înaintate cu raportul nr. 934 din 25 aprilie 1805 spunînd: „...dieta din Transilvania — conform indicaţiilor şi părerii dvs. impuse — a pornit cu toată seriozitatea la găsirea mijloacelor pentru instruirea şi cultivarea mai bună a poporului valah din Transilvania şi pentru a atinge cît mai curînd scopul urmărit — între altele — a opinat că cel mai sigur mijloc ar fi dacă acestui popor i s-ar da preoţi culţi, cu purtări morale şi bine pregătiţi care [...] ar fi în stare să obţină o îmbunătăţire a moralităţii poporului valah. În acest scop s-a propus fondarea unui seminar unde clericii, învăţătorii şi candidaţii la preoţie pentru valahi ar primi instruirea corespunzătoare şi o perfecţionare necesară conducerii sufleteşti şi totodată şi cunoştinţele necesare învăţătorilor şi preoţilor. Consistoriul neunit l-a propus pe G. Lazăr *ca foarte potrivit, avînd el talente excepţionale şi însuşiri morale deosebite,* pentru studii teo-

---

[49] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B2, nr. 1833/1807, p. 2—3 (inedit).

logice la Universitate, cu scopul de a pregăti un dascăl cît mai potrivit pentru seminarul care urmează a se întemeia"[50] (subl. n.).

Revenind apoi la situaţia prezentă, care îl determină să intervină din nou pentru Gheorghe Lazăr, cancelarul subliniază că „. . . *certificatele prezentate atestă pe deplin ardoarea, silinţa şi buna întrebuinţare a timpului de către petiţionar şi la Universitatea locală* iar, pe de altă parte, ţinînd seama mai ales de recomandarea şi avizul favorabil al directorului Facultăţii de Teologie, canonicul von Spendau — toate în favoarea petitorului —, să nu uităm că stipendiul acordat (200 de florini anual) nu poate acoperi nicidecum cheltuielile strict necesare ale petiţionarului, din cauza scumpetei nemaipomenite din timpurile de azi, şi că petiţionarul nu are nici o avere şi nici un altfel de sursă de venituri. . ."[51]

Pentru motivele arătate — urmează raportul — cancelariatul este de părere *„să i se majoreze lui Gheorghe Lazăr* stipendiul cu încă 100 de florini anual din fondul sidoxial. . ."[52] (subl. n.), mai ales că o astfel de întrebuinţare a fondului sidoxial ar concorda perfect cu dorinţele episcopilor decedaţi Nichitici şi Adamovici, care şi-au donat averea clerului ortodox transilvănean, în scopul pregătirii de preoţi şi învăţători destoinici, luminători ai credincioşilor de ritul grec neunit.

Cererea originală a lui Gheorghe Lazăr şi mai ales cele două adeverinţe eliberate de Facultate, din care s-ar vedea negru pe alb obiectele de studiu la care a depus examene şi calificativele obţinute, n-au ieşit la iveală, dar referatul care a însoţit raportul din care am luat citatele de mai sus reţine esenţialul.

În şedinţa de la 16 septembrie 1807, prezidată de cancelarul curţii, graful von Teleky, se dă citire raportului către împărat şi propunerii consiliului cameral de a se mări stipendiul lui Gheorghe Lazăr cu 100 de florini pe an din fondul sidoxial. Discuţiile repetă argumentele, pornind din nou de la utilitatea înfiinţării unui seminar ortodox în Transilvania, unde Gheorghe Lazăr ar fi binevenit ca profesor bine pregătit; se amintesc iarăşi recomandaţia *foarte elogioasă* a celor ce l-au propus pentru bursă şi *„eminentele însuşiri morale şi talente"*[53] cu care este înzestrat acest tînăr transilvănean,

---

[50, 51, 52] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancéllária. Akta generália, B2, nr. 1833/1807, p. 3 şi urm. (inedit).

[53] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancéllária. Akta generália, B2, nr 2666/1807, p. 2—4 (inedit).

invocîndu-se la urmă şi scumpetea în care se zbate Viena, pentru a obţine suplimentarea bursei lui Gheorghe Lazăr.

Ca urmare, la 17 septembrie 1807, pe raportul şi propunerea consiliului din ajun, la care era anexată şi cererea lui Gheorghe Lazăr în original, împăratul pune rezoluţia — lapidară, dar favorabilă —: „Placet"[54].

La 25 septembrie 1807, comiţii von Teleky şi von Esterházy dau dispoziţii de executare fără greş secretarului aulic Franz Csüdör, subliniindu-se dorinţa categorică a împăratului de a fi satisfăcut studentul de la teologie[55].

La 1 octombrie 1807 Gheorghe Lazăr semna, în sfîrşit, de primirea primului „cvartal" ca „auditor în anul II la teologie", iar la 9 noiembrie i se înmînau 36, 34 florini renani din suplimentul aprobat de împărat pe perioada 19 iunie — 31 octombrie 1807[56]. De aci încolo, suplimentul avea să i se plătească odată cu bursa propriu-zisă, adică 75 de florini pe trimestru, prima plată fiind la 1 februarie 1808. Următoarele trei rate din anul II de studii i se vor plăti la 4 mai, 5 august şi 3 noiembrie 1808, tot cîte 75 de florini. În al treilea an de studii, bursa şi suplimentul i-au fost date la 1 februarie şi la 4 mai 1809, iar la 7 septembrie i s-a achitat tot restul stipendiului, 150 de florini.

---

[54] Haus-Hof-und Staatsarchiv, Wien, Staatsratsprotokoll 1807/III Band 202; vezi şi Limbă şi literatură I, 1974, p. 118.

[55] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária, Akta generália, B2, nr. 2666/1807, p. 8—9; vezi şi p. 10—11 verso; p. 6—7 verso; p. 5 verso (inedite).

[56] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B2, nr. 880/1810, p. 21; p. 12, 13, 14 (inedit); vezi şi p. 9, 22, 15, 16; vezi şi nr. 2936/1807, p. 2—4 (inedit). Despre suplimentarea stipendiului se preocupa — în numele împăratului— şi nr. 7983/1807 din 25 septembrie 1807, ajunse la destinaţie abia la 5 noiembrie 1807.

VI. VIENNENSIS STUDIOSUS

Sosit — cum am presupus — la 4—5 februarie 1807 la Viena, *Lázár Georg Transilvaniae F[r]ekenniensis graeci rit non unit* va fi ultimul dintre cei treizeci şi trei de studenţi înscrişi la Facultatea de teologie în ziua de 3 martie 1807[1].

Era firesc să treacă în prealabil pe la registratorul arhivei imperiale, Francisc Csüdör, venit din Transilvania cu trei decenii înainte, spre a urma Facultatea de medicină la Viena, căruia i se dăduse sarcina de a prelua bursa sidoxială a lui Gh. Lazăr de la Oficiul cameral al plăţilor, spre a i-o înmîna acestuia contra chitanţă. Îl asigurase pe tînărul transilvănean că într-o zi-două îi va putea plăti stipendiul şi Gheorghe Lazăr se prezentase imediat secretariatului Facultăţii, înştiinţat oficial că putea înscrie — cu aprobare specială — pe solicitantul întîrziat din cauze independente de el.

În sfîrşit! Sub decanatul lui *Andrei Reichenberger*, „S.S. Theol. D. et Theol. pastor. Prof. p.c.", în ziua de 3 martie „inscripti sunt": primul, *Bruzy Ioh.* din Claudiopolis — Transilvania, venit din „Caes. Regio convictu", iar Gheorghe Lazăr ultimul, printre „alumni Archiepiscopales".

În gazdă la cine ştie ce periferie a Vienei, obligat să străbată zilnic drumuri lungi pînă la Facultate şi pînă la *Biblioteca Academiae Viennensis*, Gheorghe Lazăr primeşte cea dintîi rată a suplimentului bursei, în 1808.

Este locul să combatem prin atîtea documente, provenite de la autorităţi şcolare şi camerale, credinţa celui mai stăruitor biograf al lui Gheorghe Lazăr din trecut, exprimată cu prilejul comemorării centenarului morţii sale, că *„Stipendiul lui era destul de*

---

[1] Arhiva Universităţii din Viena, Matricola Facultăţii de teologie pe 1806/1807, p. 23—25 (inedit).

mare ca să nu ducă lipsă..."[2], G. Bogdan-Duică n-a știut amănuntele dezvăluite de recent-descoperitele documente, dar a cunoscut situația din Austria în funcție de evenimentele interne și externe prin care această țară trecuse. Scumpetea din Austria anului 1807 și din cei următori era o consecință firească a numeroaselor campanii anterioare contra Rusiei, a Imperiului otoman și a Franței napoleoniene, a cheltuielilor cu aducerea apei potabile din Hütteldorf în 1805, despre care — de altfel — G. Gogdan-Duică pomenește, iar în 1809, cu întreținerea armatei franceze de ocupație, numeroasă și pretențioasă ca orice oștire învingătoare. În asemenea împrejurări, cei 200 de florini renani pe an însemnau un stipendiu sub limita viețuirii modeste.

Același biograf apreciază că „războiul nu-i turbura prea mult studiile..."[3] lui Gheorghe Lazăr, deși — respingînd „legenda" atașării lui Gheorghe Lazăr pe lîngă serviciul topografic al lui Napoleon, tot fără argumente, — admite că ar fi fost chemat la apărarea Vienei împotriva invadatorilor, ca topograf priceput, cum se va fi recomandat — credem noi — eminentul elev al piariștilor din Cluj.

În 1808 — după spusele aceluiași biograf —, Austria chemase sub arme contingentele mai vîrstnice ale armatei sale teritoriale, apoi rezervele, alcătuite din toți cetățenii înscriși în serviciul activ. În așteptarea momentului potrivit ripostei, aceste rezerve erau obligate la o pregătire militară de patruzeci de zile, lucrînd în special cu armele noi. Studenții și artiștii înșiși, în număr de o mie — spune G. Bogdan-Duică —, făceau parte din garnizoana de apărare a orașului, „din care *studentul* Lazăr nu putea să lipsească"[4]. La porțile orașului, la 9 mai 1809, se afla armata lui Napoleon.

Bazîndu-ne numai pe citatele aceluiași biograf, ne întrebăm mirați: cum s-ar fi putut — în condițiile arătate — ca războiul să nu turbure prea mult studiile, nu numai lui Gheorghe Lazăr, ci tuturor studenților?! Nu reiese, oare, din însăși afirmația lui G. Bogdan-Duică faptul că studenții abandonaseră sălile de curs, chemați să apere capitala?!

Părerea noastră este că Gheorghe Lazăr a făcut parte și din grupul de studenți apărători ai Vienei, înainte de instalarea lui Napoleon în palatul Schönbrunn, iar mai tîrziu, cînd cuceritorul și-a putut impune condițiile, Gheorghe Lazăr a fost trimis chiar de

---

[2, 3, 4] G. Bogdan-Duică, *Gheorghe Lazăr*, București, Cultura națională, 1924, p. 23.

autoritățile austriece, la cererea cuceritorului, să lucreze cu ofițerii topografi ai lui Napoleon la alcătuirea unor hărți de teritorii vizate de ocupant sau cu inginerii la planurile de fortificații. Cert este că pe *Biblia sacra vulgatae editionis Sixti V*, tipărită la Anvers în 1645, care i-a aparținut studentului Gheorghe Lazăr și pe care o va fi avut în mînă în acel moment, el a consemnat în limba latină evenimentul teribil pentru Austria: „Die 9-a May 1809 Galli Viennam ocuparunt"[5]. G. Bogdan-Duică comentează în continuarea acestui citat: „el închise biblia sacră și alergă la întărituri", și totuși . . . „războiul nu-i turbură prea mult studiile"?! Orașul vuia de dangătul clopotelor. La 11 mai, canonada nu contenise toată după-amiaza. Cîteva case incendiate măriseră panica vienezilor și Austria ceruse pacea care nu se va semna decît la 14 octombrie 1809, tot la Viena.

*

„Victoriile napoleoniene, fie ele chiar și ale unui despot militar, aveau să joace, în împrejurările istorice în care s-au produs, un anumit rol progresist" — apreciază George Macovescu, care continuă: „În bezna unei Europe feudale pătrundeau odată cu armatele franceze, ideile care surpaseră zidurile Bastiliei"[6].

Consecințele imediate pe plan social au fost uluitoare, după cum povesteau mai tîrziu veteranii campaniilor lui Napoleon:

„Am venit pe pămînt strein și îndată după venirea noastră moșierul a încetat să-și mai bată țăranii și argații, îndată s-au deschis temnițele mînăstirilor în care clerul fanatic arunca pe eretici și s-a pus capăt desconsiderării celor de origine nenobilă"[7].

Plecat din Transilvania natală, ocupată de Habsburgi, pentru a studia teologia, Gheorghe Lazăr se vede acum la Viena într-o lume în care, pe plan ideologic, mai mult decît pe plan militar, avea loc un asalt și o biruință infinit mai importantă decît toate victoriile armatelor lui Napoleon.

În contact direct cu trupele franceze (ca topograf), ale căror rînduri nu puteau fi alcătuite din aristocrați ai Bourbonilor, ci din participanți la Revoluția din 1789 și din urmași ai acestora,

---

[5] G. Bogdan-Duică, *Gheorghe Lazăr*, București, Cultura națională, 1924, p. 23.

[6] George Macovescu — *Gheorghe Lazăr*, București, Ed. Albatros, 1973, p. 31—32.

[7] Ap. George Macovescu, op. cit., p. 32, din *Napoleon* de E. Tarlé, Ed. Cartea Rusă, 1946, p. 10—11.

Gheorghe Lazăr este cucerit de perspectivele pe care mişcarea populară franceză le deschisese tuturor popoarelor. În convorbirile sale cu soldații și ofițerii francezi, despre care îi povestise lui Ioan Eliade Rădulescu, ni-l putem închipui interesîndu-se de cauzele Revoluției franceze, nu prin intermediul paginilor scrise de simpli spectatori ai evenimentelor, ci direct de la cei ce acționaseră împotriva tiraniei și a exploatării. Ideile filozofice ale enciclopediştilor din Franța, care mişcaseră uriaşa forță a maselor protestatare, îşi continuau acțiunea asupra conştiinţelor, vindecîndu-le de bigotism şi resemnare în fața suferințelor impuse arbitrar de semenii lor.

*

Cel hrănit din pruncie cu lacrimile amare ale celor ce plîngeau pe Horea, pe Cloşcuț şi pe Crişan, venise în Viena unde trăise şi cîntase poetul patriot Constantin Rhigas, orfanul adăpostit de Constantin Brîncoveanu în Țara Românească, pe care marea Revoluție franceză avea să-l conducă la inițierea „Eteriei" dezrobitoare a Greciei de sub jugul otoman; pe străzile Vienei, în care Gheorghe Lazăr avea să studieze ca stipendist, călcase pasul cu răsunet peste veacuri al lui Mihai Viteazul, încoronat la Alba Iulia domn al tuturor românilor, cu trei sute şi mai bine de ani înainte de marea unire; pe aici trecea în timpul studiilor lui Gheorghe Lazăr slugerul de Mehedinți Tudor Vladimirescul; aici murise de curînd vestitul filozof Immanuel Kant, iar teoria monadelor şi *Meditațiile asupra cunoașterii, adevărului și ideilor*, datorate lui Gottfried Wilhelm Leibnitz erau încă vii în conştiința gînditorilor vremii, comentate şi susținute de Christian Freiherr von Wolff; aici ecourile iluminismului francez, punctate de incandescența unor nume ca ale enciclopediştilor Diderot şi D'Alembert, al lui Condillac, Fontenelle, Duclos şi J. J. Rousseau, cuprindeau şi fecundau spiritele cele mai alese ale veacului, începînd cu capetele încoronate ale imperiului.

Credem că Gheorghe Lazăr, creştin ortodox mai mult prin tradiție decît prin convingere, după şapte ani de studiu în şcoli catolice, înțelegea să studieze cu seriozitate „ştiințele teologice" fiindcă teologia era profesia pe care împrejurările de acasă şi interesele politice ale imperiului în Marele Principat al Transilvaniei i-o desemnaseră, dar acțiunile sale viitoare nu vor fi nici ale unui ateu voltairian, dar nici ale unui ortodox fanatic.

La facultate, audia cursul de dogmatică pe care-l preda profesorul-călugăr benedictin Augustin Braig. În primul semestru al anului III — cum credem că a făcut neîntrerupt în anii săi de

studii la Viena, la toate obiectele —, Gheorghe Lazăr își ia note în limba latină de la acest curs de dogmatică, în două caiete pe care le termină cu însemnarea autografă: „Finis pro primo semestri Viennae, die Martii 809, in usum Georgii Lazar 3-tii Anni theologi".

În prelegerile pe care le rezumase, i se vorbise despre revelații și minuni, despre proorociri și despre misterele insondabile ale religiei creștine, citîndu-se din autori cunoscuți în epocă, dar pe care marile enciclopedii universale nu i-au reținut, cum este un Klüpfel, un Steindlin, un Beda și Putevilius care trata într-o lucrare scrisă în limba franceză despre „Adevărul religiei dovedit de istorie".

Istoria bisericească s-a predat, în anii cînd Gheorghe Lazăr a frecventat cursurile teologice la Viena, de către Vicențiu Darnaut[8], topograf ca și Gheorghe Lazăr, dar care nu apare niciunde cu vreo lucrare care să-l fi consacrat ca erudit al disciplinei sale.

Îmbinînd informațiile despre profesorii săi, despre cursurile și publicațiile lor, cu titlurile cărților ce i-au aparținut — cele ce au supraviețuit mai mult de un veac și jumătate prin toate avatarurile suferite de moștenirea lăsată de Gheorghe Lazăr —, grupate pe domenii ale științelor principale și auxiliare, credem că putem schița portretul intelectual al marelui nostru înaintaș, desăvîrșit la Viena.

În primul rînd, orizontul său teologic este mai mult al unui filozof al religiei decît al unui viitor preot de altar, iar cultura lui generală este a unui enciclopedist care oricînd ar fi putut porni cu succes într-o direcție sau alta la specializare, favorizat de marele număr de cunoștințe acumulate în cele mai variate domenii.

Lucrările ce știm sigur că a parcurs în domeniul teologiei, după titlurile cărților sale, însumînd biblii în mai multe limbi și ediții, evanghelia, morala creștină și filozofică, ori pastorala, nu ocupă nici jumătate din biblioteca salvată a lui Gheorghe Lazăr, restul fiind cărți cu conținut istoric, juridic, antologii oratorice, scrieri filozofice propriu-zis, adimnistrative, de fizică, chimie și astronomie, de matematică, gramatică și medicină, o introducere teoretică în beletristică, economie politică, un lexicon util inginerului artilerist și comandanților de nave de război, adică un lexicon de balistică, un catechism în trei limbi: sîrbească, românească și germană și un vocabular biblic al Noului testament.

---

[8] Pentru biografiile profesorilor lui Gheorghe Lazăr, vezi și G. Bogdan-Duică — *Gheorghe Lazăr*, l.cit., p. 25—27.

Pe Joan Iahn, originar din Moravia, specialist în limbi orientale şi profesor de arheologie biblică şi de dogmatică — om de ştiinţă în adevăratul înţeles al cuvîntului —, Gheorghe Lazăr nu l-a cunoscut decît poate din relatările canonicului Antonius Spendau şi sigur din scrierile lui. În rămăşiţa bibliotecii ne întîmpină *Elementarbuch des hebraischen Sprache* a lui Ioan Iahn, pe care Gheorghe Lazăr şi-a notat: „Gramatică jidovească, mie Georgie Lazăr Teologul clerului neunit din Transilvania prin prea slăvitul Domnul de Spendau, Directorul împărătesc al învăţăturilor Teologiceşti, din prea vestitul Universităţi al Beciului, părinteşti cinstită, Beciu, 807", alături de *Einleitung in die göttlichen Bücher des alten Bundes — Introducere în cărţile sfinte ale Vechiului testament* —, în care autorul combate numeroase prejudecăţi, ceea ce i-a adus persecuţia ecleziaştilor catolici.

Dacă gramatica ebraică, dăruită de Antonius[9] Spendau presupune preocuparea lui Gheorghe Lazăr de a stăpîni bine şi această limbă, necesară descifrării unor texte religioase, a doua carte a lui Ioan Iahn denotă opţiunea studentului teolog, al cărui spirit se înrudea — prin concepţia sa ostilă prejudecăţilor — cu a eruditului profesor.

Canonicul Antonius Spendau era filozof, jurist şi teolog, iar la venirea lui Gheorghe Lazăr la Viena, publicase de curînd volumul *Politische Verfassung der deutschen Schulen* — reflectare a concepţiei Mariei Theresia despre politizarea învăţămîntului — care trebuie să-l fi interesat în mod deosebit pe tînărul român cu gîndul la starea învăţămîntului pentru românii din Transilvania. Şi dacă n-a avut în biblioteca sa această lucrare — izvor de multe sugestii pentru viitorul dascăl român — în orice caz va fi citit-o de la autor cu care s-a aflat mereu în strînse legături de prietenie şi preţuire reciprocă.

Ştim că Leopold Ackermann preda în 1807 şi în anii următori *Schriften des alten Bundes — Scripturi din Vechiul testament.* În completarea acestui curs credem că Gheorghe Lazăr şi-a procurat — cu imense sacrificii — două volume ale *Vechiului testament — cartea profeţilor, Biblia Hebraica,* tipărită de Iohannes Simonis în 1767, *Biblia sacra vulgatae* din 1645, pe care şi-a notat în 1809 intrarea francezilor în Viena, iar în 1814 — dovadă că nu s-a

---

[9] Numele corect, luat din documentele ce a semnat, folosite în această scriere. G. Bogdan-Duică crede că prenumele său era Ioseph.

despărțit niciodată de această carte și că era sensibil la necazurile celor nevoiași — scria pe o pagină: „Spre vecinică pomenire se știe că astăzi 21 mai 1814 au adus de la munți la Sibiu vreo 800 familii fugite de la satul *Ceata* de preste Mureș de foame mare voind să treacă în țara rosească..."; în același scop al lărgirii orizontului său în această materie își va fi procurat și *Die heilige Schrift des alten Testaments*, apărut la Erlangen, în 1782.

În momentul cînd Gheorghe Lazăr descinsese la Viena, decanul Facultății de teologie Andreas Reichenberger preda teologia pastorală și promova filozofia josefinistă a toleranței religioase și a culturalizării maselor. Gheorghe Lazăr a cumpărat principala lucrare de pastorală a decanului său, *Pastoralanweissung nach den Bedürfnissen unsers Zeitalters*, adică *Îndrumare pastorală spre trebuințele secolului nostru*, nu numai din nevoia de a răspunde bine la examenele semestriale, ci și din dorința intimă de a se edifica în toate direcțiile gîndirii umane cu tangență la teologie.

Din aceeași nobilă familie spirituală făcea parte și Anton Karl Reyberger, fiu de morar. Preda morala creștină, al cărei sistem conceput de el l-a făcut cunoscut într-o *Introducere* a disciplinei sale, în 1794. În biblioteca lui Gheorghe Lazăr și-a luat locul lucrarea profesorului Reyberger, în limba latină, *Institutiones ethicae christianae seu theologiae moralis, usibus akademicis adcommodatae*, care pare a fi fost însuși cursul ținut în fața studenților. În completare, tînărul student va cumpăra și *Institutiones Philosophiae moralis* a lui Francisc Samuelis Karpe, care cuprindea mai multe părți deosebit de interesante pentru formația sa. Astfel, prima parte trata despre filozofia practică, a doua despre etica filozofică sau doctrina virtuții, a treia despre jurisprudența universală sau doctrina dreptului rațional. Nu s-a lipsit nici de *Compendium Theologicae moralis* a lui Jo. Franciscus Coing.

Paralel cu aceste aprofundate studii teologice nu numai la cursuri, pe tratatele cumpărate sau la *Biblioteca Academiae Viennensis* din Postgasse, care i-au adus laudele profesorilor săi, resursele multiple ale intelectului său nu-i îngăduiau lui Gheorghe Lazăr să se limiteze la un singur domeniu, oricît de vast. Încă de la Cluj, studiul științelor pozitive îl pasionase și-l indicase ca pe un element deosebit de capabil pentru studiul matematicii și al fizico-chimiei. La Viena, unde orizontul era cu mult mai larg, ar fi însemnat să se automutileze dacă și-ar fi impus să studieze exclusiv teologia, ignorînd în mod voit atîtea idei înnoitoare ce se țeseau în jurul lui

privind cele mai diverse aspecte ale lumii. De altfel, chiar dogmele rigide ale catolicismului erau amendate de politica de toleranță pe care o ducea imperiul, față de celelalte confesiuni, luînd din mîinile bisericii o parte din autoritatea anterioară. Catolicismul erudit era contracarat de raționalism, concepție filozofică creștină de intensă coloratură laică. Pentru edificare asupra celei mai potrivite dintre direcții cu structura sa intimă, Gheorghe Lazăr își adună în biblioteca sa cărți cu predici explicative și cu meditații religioase, pe care nu o dată le vom întîlni în puținele discursuri pe care vitregia anilor ni le-a păstrat. La acestea se adaugă *L'école des moeurs* — pedagogia morală a abatelui francez Blanchard și *Examen du traité de la liberté de penser*, tipărită la Amsterdam.

În această atmosferă, n-ar fi de mirare ca la cursurile de teologie, profesorii să fi pomenit — fie și criticînd-o — despre filozofia și teoria ontologică a lui Christian Wolff. Pentru gîndirea filozofică și matematică a lui Christian Wolff, Gheorghe Lazăr a contractat o statornică admirație. În biblioteca sa, scrierea de maturitate a acestuia, *Vernüftige gedanken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dirgen überhaupt. Den Liebhabern der Wahrheit mitgeteilet*, însoțite de polemicele pe care le-a stîrnit în epocă, precum și fizica populară *Allerhand nützliche Versuche*, sînt dovezi peremptorii că Gheorghe Lazăr își simțea gîndul alături de acest cugetător raționalist. Afirmam mai înainte că Gheorghe Lazăr s-a comportat mai curînd ca un filozof al religiei decît ca un teolog cu viziune limitată de dogmatism și iată că în biblioteca sa, un volum al lui Sigmund von Storchenau — emul al lui Christian Wolff — se intitulează chiar *Die Philosophie der Religion*.

Așadar, Kant, prin intermediul lui Christian Wolff și al succesorilor săi; Leibnitz și etica cu note vădit protestante; filozofarea liberală și teologia reflexiunii raționaliste, sintetizate dintr-o lectură neobișnuit de bogată, la un tînăr care poate fi numit — fără să greșim — un mare autodidact, adăugate la lipsa de bigotism tradițional al poporului român — românii au folosit ortodoxismul în primul rînd ca un scut întru păstrarea ființei naționale — au făcut din studentul teolog Gheorghe Lazăr o minte luminată, care a privit cu luciditate înfruntarea ideilor înnoitoare ale veacului al XIX-lea cu sechelele sclerozate ale veacurilor anterioare. Teolog, dar și matematician filozof, simțind pulsul vremii noi, el a fost capabil să se orienteze spre liniile de forță ale progresului.

Interesul pentru enciclopediştii francezi i-a fost trezit de operele postume ale lui Friederich II care cuprindeau şi uriaşa corespondenţă a regelui poet şi filozof cu marile personalităţi ale vremii sale. Gheorghe Lazăr trebuie să-şi fi cumpărat la Viena întreaga ediţie sau, în cel mai rău caz, s-o fi citit, căci ar fi ciudat dacă i-ar fi reţinut atenţia numai volumul XIII din *Hinterlassene Werke*. Scrisorile pamfletistului provensal Jean Baptiste de Boyer d'Argens, ale matematicianului filozof Jean Le Rond d'Alembert enciclopedistul — autorul unui tratat despre dinamică şi al unui nou sistem de clasificare a ştiinţelor —, scrisorile lui Bernard Le Bovier de Fontenelle — dramaturg de mare succes şi filozof al ştiinţei —, cuprinse în acest al XIII volum din *Hinterlassene Werke*, trebuie să-l fi interesat, mai ales că ultimul citat era autorul acelor *Entretiens sur la pluralité des mondes*, ţinînd seamă că Gheorghe Lazăr a fost şi a rămas pentru totdeauna îndrăgostit de astronomie. În faţa naturii, întrebările fundamentale ale umanităţii şi lectura marilor gînditori, cîtă i-a căzut în mînă, l-a îndepărtat pentru totdeauna de concepţia metafizică despre lume. Cazul lui Etienne de Bonnot Condillac, şeful şcolii senzualiste, care nu admitea altă sursă de cunoaştere pentru om decît a simţurilor, este mai aparte. La Bucureşti, Gheorghe Lazăr va fi un vajnic adversar al lui Condillac, deşi ca dascăl va promova învăţămîntul intuitiv, iar manualele sale de matematică şi trigonometrie sînt deosebit de clare tocmai fiindcă explicarea noţiunilor abstracte apelează la elementele plasticizante furnizate de simţuri.

Denis Diderot — ale cărui scrisori către Friederich II le va găsi în acelaşi volum XIII din *Hinterlassene Werke* —, al doilea mare iniţiator al Enciclopediei franceze, reprezentantul cel mai tipic al spiritului secolului al XVIII-lea, i-a reţinut — de bunăseamă — atenţia în acelaşi sens pozitivist, prin *Pensées sur l'interprétation de la nature*. Şi pentru a fi mai aproape de temelia formaţiei sale filozofice şi a înţelegerii substratului politic al evenimentelor sociale, trebuie să admitem că în anii studiilor sale vieneze n-au putut să-i rămînă necunoscute operele lui J. J. Rousseau — *Discursul asupra originii inegalităţii*, *Contractul social* sau *Emile*. Şi precum prigoana claselor stăpînitoare nu-l împiedicase pe J. J. Rousseau să înnoiască ideile veacului al XVIII-lea şi să prepare marile schimbări în favoarea maselor muncitoare, pe care — la scurt timp — le va aduce marea Revoluţie franceză, tot aşa şi Gheorghe Lazăr îşi va urma drumul. Avea să pătimească pentru

ideile înaintate ale organizării unei școli cu toate treptele ei în limba națională la București după ce luptase să lumineze „butucii întunecați“ — candidați la preoție în Sibiu, dar nu va renunța la ele.

*

Nu credem că în timpul studiilor universitare sau mai tîrziu Gheorghe Lazăr să fi nutrit „simpatie“ pentru Iosef II, cum crede G. Bogdan-Duică. Acest transilvănean cunoștea prea bine dramatica existență de „tolerați“ a valahilor din Marele Principat al Transilvaniei și tragica moarte a capilor revoluției din 1784, pe cînd domnea însuși „drăguțul de împărat“ Iosef II, pentru a mai lua drept adevăr cuvintele apologetice ce i se adresaseră împăratului în 1774, ca o caracterizare a simțului de dreptate și al umanismului său: „Tous les hommes sont ses frères“[10]. Faptul că acest elogiu, alcătuit ca o scriere filozofică, se află printre cărțile din biblioteca lui Gheorghe Lazăr înseamnează mai degrabă că a vrut să-și confrunte sentimentele și convingerile despre falsitatea politicii lui Joseph II cu impresia — sinceră sau nu — pe care o aveau despre acest monarh cei ce nu erau obligați să-i cunoască direct nici mila creștină, nici simțul dreptății. Credem că Gheorghe Lazăr putea avea mai multă simpatie pentru Friederich II al Prusiei, care nu avusese prilejul să asuprească pe români și care a rămas prietenul lui Voltaire, în ciuda întemnițărilor și a exilului suferit de acesta pentru ideile sale liberale.

Strîns legată de ideile din operele menționate, pe care Gheorghe Lazăr le-a investigat, în căutarea drumului ce se potrivea mai bine structurii sale de exponent al unei colectivități îndelung oprimată, este lucrarea lui Leopold Alois Hofmann, aflată în biblioteca sa și intitulată *Höchst wichtige Erinnerungen zur rechten Zeit*. Provocată de o prelegere despre rolul scriitorilor în revoluție a lui Joseph Sonnenfels, care în *Abolirea torturii* condamnase violența și tirania, lucrarea lui L. A. Hoffmann îl arăta adversar al geniilor revoluționare și Gheorghe Lazăr nu-i putea admite ideile.

Enciclopedismul lui Gheorghe Lazăr nu este numai de formație, ci și structural. Numai așa se poate explica interesul lui concomitent pentru economia politică, privind averea, producția și circulația

---

[10] Joseph Lanjuinais — *Le monarque accompli ou prodiges de bonté, de savoir et de sagesse, qui font l'éloge de sa majesté imperiale, Joseph II*, vol. I, Lausanne, 1774, p. 53.

produselor. Problemele de drept îi sînt familiare de la Cluj. La Viena își cumpără *Institutiones juris eclesiastici publici et privati* de P. Dominici Schram și cărțile tirolezului Caroli A. de Martini, profesor de drept roman și natural, educatorul lui Ioseph II și protectorul lui Joseph Sonennfels. Se intitulau: *Des Freyherrn von Martini Lehrbegriff des Natur-Staats und Volks — rechts* și *Positiones de jure civitatis*. Autorul își tipărise în 1776 la Claudiopolis lucrarea *Positiones de lege naturali* și era prieten cu baronul Samuel von Bruckenthal, seniorul de la Avrig. Neîndoielnic, această preocupare pentru dreptul natural i se va fi părut lui Gheorghe Lazăr neconcordantă la un prieten al bogatului baron de la Avrig, cu practicile medievale ale celui ce ajutase la înăbușirea în sînge românesc a răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan și întrebarea dacă autorul care filozofa asupra ideilor de justiție era sincer sau nu, putea reveni adesea în mintea cititorului său transilvănean.

În domeniul fizicii, fostul elev al piariștilor, notat cu „prima cum eminentia" la examenele susținute în secția de filozofie, nu putea să nu-și continue preocupările, oricît de neoficial. Cu Gheorghe Lazăr pare să se fi întîmplat la Viena ceea ce se va repeta la București, în generația descrisă de Delavrancea în „Trubadurul" său: „Unii, trecînd examenele de drept, urmau cursurile de la științele fizice, alții, distingîndu-se la matematici, răsfoiau tomurile lui Mourlon . . .", jurisconsult și profesor de drept.

La Cluj, Gheorghe Lazăr studiase la fizică, potrivit principiului „In philosophia naturae Neutonianam methodum opportet sequi", elementele corpurilor și natura lor, forțele și mișcarea lor pe plan înclinat, despre centrul de greutate al corpurilor și despre mișcarea corpurilor cerești. Toate aceste cunoștințe științifice se opuneau concepției metafizice despre creația lumii cu care viitorul teolog se întîlnea la disciplinele religioase, și înlăturau din conștiința sa eresurile populare păstrate prin tradiție milenară. Dragostea pentru astronomie legată de concepția, încă insuficient clarificată în epocă, despre materialitatea lumii i-a fost hrănită în anii studiilor vieneze de o lucrare cu un titlu metaforic extrem de atractiv, apărută la Paris în 1752, aflată în biblioteca sa: *Le spectacle de la nature*, în care Gheorghe Lazăr a găsit descrieri fascinante ale firmamentului, dar și un sistem — la nivelul epocii — al elementelor fizice cunoscute. Într-unul dintre volumele acestei lucrări erau tratate și diferite probleme de sociologie, binevenite pentru un spirit care — oricît de atras de ideile abstracte —

n-a părăsit niciodată planul realităților sociale, atît de dureros resimțite de conaționalii săi.

Să adăugăm la preocupările enumerate pînă acum și interesul pe care cărțile din biblioteca lui Gheorghe Lazăr îl relevă pentru chimie și medicină. Și la chimie fusese notat în liceu tot cu „prima cum eminentia". Un tratat de chimie generală și medicinală: *Lehrbuch der allgemeinen und medicinischen Chemie* de Ioseph Franz Edlen von Jacquin; un altul: *Handbuch des practischen Arzneywissenschaft zum Gebrausche für angehende Ärzte*, de D. Samuel Gottlieb Vogel's; un *Hermanni Boerhaave. Academische Vorlesungen oder Medicinische — Practische Abbandlung* și chiar un *Synòpsis universae medicinae practicae* de I. Allen, reprezintă bogat în biblioteca sa această preocupare.

Celebrul botanist, însărcinat de Francisc I să catalogheze plantele din grădina palatului Schönbrunn, Nicolas Joseph Jacquin, fost profesor de chimie și mineralogie la Chemnitz, apoi de botanică și chimie la Universitatea din Viena, în epoca studiilor lui Gheorghe Lazăr, ținea ședințe deschise în care descria lumea vegetală și minerală a Americii pe care o vizitase, trimis de Francisc I, și nu ne este greu să ni-l închipuim pe Gheorghe Lazăr strecurîndu-se în aulă, curios de a afla cîte ceva despre aspectele lumii noi, cum se duceau și la prelegerile de medicină ale lui Carol Davila studenții bucureșteni de la drept.

În domeniul literaturii beletristice, cel mai prestigios biograf al său la centenarul morții, apreciază că „scriitorilor beletriști nu le-a dat prea mult din timpul său..."[11], citînd doar o teorie a genurilor literare, o *Apologie* despre *Nathan der Weise* al lui Gothold Ephraim Lessing și o traducere din opera scriitorului englez Richard Steele. Dar *Scrisorile lui Seneca* traduse în limba germană din latinește, pe care și-a scris numele într-un imbold intim al posesiunii, dar *M. T. Ciceronis Orationes*, dar *Sexti Aurelii Victoris; Historia romana*, de asemenea iscălită; *Disertationes historicae* de P. Com. Stephan, iscălită; *M. Tulii Ciceronis. Opera ad optimas editiones collata; Compendio historico universale*, două volume, apărute la Veneția în 1622, dar *Gramatica greacă* a lui Welleri, *Syntaxis ornata seu de tribus linguae virtutibus* de Francisc Pomey, în care căuta puritatea, eleganța limbii, cumpărată la Cluj din puținii săi bani, la 20 ianuarie 1800, aparținînd „Georgii Lazár";

---

[11] G. Bogdan-Duică, *Gheorghe Lazăr*, l.cit., p. 34.

Q. C. Rufus Historia de rebus gestis Alexandri Macedonum regis; Description historique et critique de l'Italie a abatelui Richard, semnată „G. Lazar 1807"; *Les decades de Titi-Live* în traducerea franceză a lui P. Du-Ryer de la Academia franceză, *Liturghierul latin-elin* în traducere românească, toate aceste titluri existente în rămășița bibliotecii sale nu sînt dovada unei preocupări constante de istorie și oratorie, de spiritul limbilor în legătură cu istoria și caracteristicile fundamentale ale popoarelor care le-au creat și le folosesc, de interes deosebit pentru clasicii latini?! Dintr-o asemenea literatură studiată de tînărul teolog în capitala Austriei, la începutul veacului al XIX-lea a rezultat dragostea lui pentru „limba maicei sale", bogatele sale cunoștințe de istorie și văditele calități stilistice și structura cuvîntărilor ce le-a alcătuit spre a fi rostite de el însuși sau de discipoli ai săi în fața unor factori de conducere ai vremii sale.

„De la stele pînă la om și de la om pînă la stele, Lazăr își plimbase cugetul și fantezia sprijinită pe mijloacele literare ale vremii...", convine și G. Bogdan-Duică[12]. Studiul mai amănunțit al cărților ce ni s-au mai păstrat din bogata sa bibliotecă verifică această apreciere a multilateralității spirituale a lui Gheorghe Lazăr, singuratecul călător transilvan trecînd prin vremea sa și acumulînd notele înalte ale gîndirii umane din toate direcțiile, spre a le potența — ca o orgă eoliană — și a le pune în slujba idealului său de român.

---

[12] G. Bogdan-Duică — *Gheorghe Lazăr*, l.cit., p. 35.

VII. CÁRLOWITZ: „CU MÎINILE ÎMPREUNATE ŞI CU LACRIMILE CURGÎND..."

În vîrstă de 27 de ani, capabil să judece cauzele şi efectele evenimentelor, să se entuziasmeze — potrivit temperamentului său — pentru victoriile răsunătoare ale lui Napoleon, Gheorghe Lazăr îşi întrerupe studiile în împrejurări care păreau că-l vor aşeza în ierarhia ritului grec neunit din Transilvania pe locul meritat de capacităţile şi străduinţa sa. De fapt, după trei ani de teologie, nu-i mai rămînea decît să-şi însuşească liturgica şi dogmatica ortodoxă pe care nu le putea studia în facultatea catolică din Viena.

În 1871, ţinîndu-şi discursul de recepţie la primirea sa ca membru activ al Academiei Române, Petrache Poenaru — fostul său elev de la Sf. Sava —, făcînd elogiul „fericitului Gheorghie Lazăr", afirma că acesta a absolvit facultatea de teologie din Viena, că şi-a luat doctoratul „sub auspiciis imperatoris" şi că — drept răsplată — împăratul i-a dăruit un inel cu diamante, cum dăduse şi mai înainte acelor studioşi care se distinseseră la învăţătură ca el. De la Petrache Poenaru, mulţi biografi au preluat aceste date, repetîndu-le în scrierile lor.

Nu ştim cărui fapt se datoresc aceste legende prezentate ca adevăruri, cu prilejul unui discurs academic, şi nici nu mai încercăm să aflăm. Credem că este destul să spunem că Gheorghe Lazăr nu mai apare în matricolele Facultăţii de teologie din Viena după anul 1809, deşi în 1810 s-a întors la Viena, unde a mai stat un an. Registrul doctoratelor există şi de la înfiinţarea Universităţii vieneze pînă în 1811 n-au fost declaraţi doctori — în diferite specialităţi — decît treizeci şi trei de tineri, printre care Gheorghe Lazăr nu se află. Legenda a mai fost infirmată şi de alte materiale biografice[1]. La bicentenarul naşterii sale, trebuie să repetăm că Gheor-

[1] George Macovescu, op. cit., p. 35.

ghe Lazăr n-a fost doctor în teologie și nici n-a purtat vreun inel împărătesc cu diamante, convinși fiind că aceasta nu-i scade întru nimic meritele.

După absolvirea primilor trei ani de studii teologice, în iulie 1809, Gheorghe Lazăr nu mai primește bursa și „la sfatul prepozițilorˮ[2] săi — printre care, probabil și Antonius Spendau —, după o lună de așteptare, cere consistoriului „cu supunere filială să [i] mi se dea rămînere ulterioară și să binevoiască a dispune cele de cuviință cu privire la locuirea la Viena după absolvirea cursului și la restituirea cheltuielilor de drumˮ[3].

Răspunsul întîrziind, Gheorghe Lazăr se vede obligat ca, la 27 septembrie 1809, să revină asupra cererii sale trimisă prin cancelaria gubernială din Cluj:

„Prea cinstit Consistoriu, mie prea milostivi părinți!

Vremile și stările dinprejur de acuma au adus așa cu sine de eu, după ce am săvîrșit înnaltele — după prea cinstitul decret al înnălțatului c[răiesc] Gubernium, spre procopsirea mea și hazna cinstitului nostru cler — mie înnainte puse și hotărîte învățături theologhicești și după ce am așteptat în Viena încă o lună de zile după o milostivă a cinstiților părinți, spre a mea dînșilor umilit în jos trimisă rugăciune, poruncă spre îndreptarea celor următoare, din sfatul celor mie acolo înnainte puși stăpînitori, la brațele părintești cu fiiască bucurie a alerga n-am întîrziat.

Deci, iată-mă la cinstitele picioare, cu totul, mă arunc, să să milostivească p[rea] ci[nstitul] Consistoriu a face milostivă dispoziție precum de cele următoare așa și de bonificația cheltuielii mele care am avut până acuma pre drum . . .ˮ[4]

La 29 septembrie, vicarul Nicolae Huțovici înaintează Guberniului regal această suplică în original, alăturînd sub proprie semnătură recomandarea de a i se rezolva favorabil cererea, așa cum vicarul o mai făcuse și la 22 august 1809. întrucît „. . . *din atestatele aduse în fața consistoriului s-a dovedit progresul strălucit făcut de sus-numitul la studiile teologice în decursul celor trei ani trecuți*, cerem din nou, cu cea mai mare supunere, înălțatului Guberniu regal, să binevoiască a da dispozițiunile necesare de plă-

---

[2], [3] Arhivele statului, Budapesta, Gubernium Transilvanicum (in politicis), F. 46, nr. 1966/1811, p. 2 (inedit; trecut la nr. 8552/1809).

[4] Arhivele statului, Budapesta, Gubernicum Transilvanicum (in politicis), F. 46, nr. 8552/1809, p. 3, 4 verso (inedit).

tire a stipendiului potrivit pentru pregătirea sa pe mai departe" (subl. n.)[5].

La 19 octombrie 1809, sub semnătura comitelui Mikes şi a grafului G. Banffy, cancelaria dă dispoziţii Comisariatului suprem provincial să facă dispoziţia de plată pentru studentul neunit Gheorghe Lazăr „...care se află în prezent la Cluj"[6]: 300 florini renani anual şi 100 florini renani pentru cheltuielile de drum. În acelaşi timp Cancelaria Guberniului regal răspunde şi Consistoriului din Sibiu la rapoartele din 22 august şi 29 septembrie 1809, comunicînd hotărîrea luată şi că Guberniul nu numai că „nu va contraveni ca des-numitul student să treacă la Carloviţ, ba chiar va îngădui ca pentru compensarea cheltuielilor de drum, după terminarea studiilor necesare, să-i fie conferite rînduielile sfinte de către arhiepiscopul de Carloviţ"[7].

În fond, prin aceasta, se luau măsuri concrete de executare a hotărîrii imperiale din 25 mai 1809 ca neuniţii din Transilvania să-şi aleagă *ex ipsio gremio* — din însuşi sînul clerului neunit — un bărbat activ cunoscător al limbilor vorbite în Ardeal, în special, al limbii române (fiindcă cei mai mulţi ortodocşi erau români), cunoscător al legilor, drepturilor şi obiceiurilor neamurilor conlocuitoare din Transilvania, spre a fi pregătit să ocupe scaunul episcopal, vacant de un deceniu. Cu adevărat, alegere mai nimerită a viitorului episcop decît în persoana „strălucitului" student teolog Gheorghe Lazăr nu se putea face.

Dar... Mitropolitul Ştefan Stratimirovici de la Carlowitz, de care depindea dieceza neuniţilor din Sibiu, avea alte planuri. El nădăjduia să instaleze la episcopia Sibiului pe Nicolae Ioanovici din Făgăraş, călugărit în aceeaşi intenţie, sub numele de Nestor, şi pe care însuşi mitropolitul îl ţinuse la studii în Cluj în 1791. Era mai vîrstnic decît Gheorghe Lazăr cu aproximativ 10 ani, dar îi lipsea cultura universitară a acestuia. În plus, pe lîngă deosebirea de nivel intelectual dintre cei doi teologi, în favoarea lui Gheorghe Lazăr era şi faptul că Guvernatorul Transilvaniei, Gheorghe Banffy, avea motive serioase să nu se încreadă în mitropolit. La 3 iulie 1809, guvernatorul îl apostrofează direct, reproşîndu-i că *„vrea să-şi întindă jurisdicţia în chestiuni care ţin lămurit de practica religiei în ceea ce priveşte clerul neunit din*

[5] Arhivele statului, Budapesta, Gubernium Transilvanicum (in politicis), F. 46, nr. 8552/1809, p. 5 (inedit).

[6], [7] Ibidem, p. 7—8 verso, 9—9 verso (inedit).

Transilvania...“[8] (s.n.), evident, că în numele unui număr mai mare de credincioşi să-şi poată impune voinţa în problemele politice ale imperiului.

Gheorghe Banffy opune o îndîrjită rezistenţă influenţei pe care mitropolia din Banatul sîrbesc încerca s-o exercite asupra neuniţilor din Transilvania, desigur, nu pentru că ar fi vegheat la păstrarea credinţei strămoşeşti a populaţiei româneşti de rit ortodox, ci pentru că pe calea relaţiilor religioase se strecurau tendinţe politice contrare vederilor cancelariei imperiale şi guberniale, preocupată de liniştea atît de frecvent turburată într-un stat multinaţional ca Imperiul austriac de a rupe Transilvania de regatul ungar. În consecinţă, guvernatorul preferă pentru scaunul episcopal al Transilvaniei un român şi anume: pe Gheorghe Lazăr. În acest scop, el poartă o vie şi — adesea — acidulată corespondenţă cu Ştefan Stratimirovici.

Adresa emisă de cancelaria gubernială, expediată la 23 octombrie 1809, care indica foarte clar pe candidatul agreat de autorităţile chezaro-crăieşti în persoana lui Gheorghe Lazăr, fără nici o aluzie la o eventuală trecere la uniaţie în viitor, fusese trimis în copie sîrbească mitropolitului din Carlowitz, fără îndoială, de către Georgius Haines, directorul şcolilor naţionale din Transilvania, care încă din 1808, într-o „tainică jalbă“ cerea — în numele credincioşilor — să se trimită un episcop la Sibiu, sperînd că el va fi cel ales. Şi pentru a înlătura candidatura lui Nicolae Huţovici, vicar de Hunedoara, în jalba pomenită îi făcea acestuia un portret difamant în care îl cuprindea şi pe Gheorghe Lazăr:

„Vicareşul de acum, Nicolae Huţovici, sărac de ştiinţă fiind (măcar [că] Consistoriul au protestăluit), au recomandăluit *de la sine* prezidialiter pe un fecior anume Lazăr din Avrig, şi acum se află la Viena cu stipendium din taxa sidoxiei, 300 zloţi pe an ca să înveţe teologia...“[9]

La 31 octombrie 1809, acelaşi George Haines însă, semnează — din partea Consistoriului din Sibiu recomandarea lui Gheorghe Lazăr „pentru învăţarea studiilor teologice despre dogmatică şi obiceiuri...“[10], după care urma să fie „rînduit“, adică hirotonisit,

---

[8] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta genérália, B. 2, nr. 2291/1810, p. 40 (inedit).

[9] Ap. I. Mateiu — *Vacanţele Mitropoliei ortodoxe din Ardeal în veacul al XVIII-lea*, Cluj, Tip. dr. S. Bornemisa, 1922, p. 56.

[10] Arhiva Srimski Karlovci, Novi-Sad (Iugoslavia), nr. 77/1809, p. 1 (inedit).

neschițînd — prudent — nici un protest față de hotărîrea Cancelariilor aulice. Pregătise documentul spre a-l trimite lui Ștefan Stratimirovici chiar prin Gheorghe Lazăr.

Între timp, credem că și Nicolae Huțovici, care cunoștea adevăratele intenții ale lui G. Haines, l-a pus în gardă pe Gheorghe Lazăr care, la 1/12 noiembrie 1809, trimitea grafului Georgius Banffy o scrisoare, dezvăluindu-i intrigile ce se țeseau împotriva planurilor imperiale cu privire la viitoarea sa încadrare în ierarhia bisericii ortodoxe din Transilvania.

„Excelență, mult stimate domnule graf!

Mai ales mărinimiei dvs. trebuie să-i mulțumesc că mi s-a creat posibilitatea de a-mi însuși temeinic științele teologice la Universitatea din Viena. Datorită șederii mele de cîțiva ani în capitala monarhiei, am studiat multe care sînt în afara domeniului teologiei, însă — bineînțeles — țin de cultură. Țin foarte mult ca excelența voastră să aibă satisfacția că șederea mea la Viena a dat roade. La întoarcere [în Transilvania] văd cu plăcere că cei de o naționalitate cu mine se bucură din toată inima că unul dintre ai noștri a avut norocul să se cultive. *Numai că interesele particulare ale cîtorva — în fruntea lor se află președintele interimar de la consistoriu, domnul Hainuss* [recte: Haines] *se străduiesc să mă împiedice în fel și chip să urmez calea care mi-a fost trasată de Gubernium-ul țării.* Din partea acestuia [a Guberniului n.n.], prin adresa nr. 8552 din 19 octombrie, expediată la 23 octombrie 1809, a fost anunțat consistoriul neuniților că ar urma să fiu hirotonit de mitropolitul din Carlowitz. *A fost un ghimpe pentru domnul Hainuss, el a aranjat — în consecință — ca problema hirotonirii să nu fie cuprinsă în adresa către mitropolit și eu sînt informat că l-au pornit* [pe mitropolit n.n.] *împotriva mea pentru că am învățat la o școală catolică.* Se pregătește terenul ca să nu fiu hirotonit pînă ce nu voi fi examinat de consistoriul de aici. Dacă s-ar face acest examen de către oameni care ar avea pregătirea necesară, nu m-aș împotrivi, dar se vede limpede că prin acest examen se urmărește o șicană.

Socot că e o datorie a mea de a vă aduce la cunoștință aceste împrejurări, să găsiți metodele înțelepte de a mă apăra de șicanele lor și să mă ajutați să fiu de folos patriei care a cheltuit bani pentru mine ..."[11] (subl. n.).

---

[11] Arhivele statului, Budapesta, Gubernium Transilvaniae cum Praesidialia, F. 37, dosar 1157/1809, p. 2, 2 verso (inedit).

La îngrijorarea justificată a lui Gheorghe Lazăr, guvernatorul îi răspunde din Cluj, la 18—30 noiembrie 1809, — cînd Gheorghe Lazăr era deja la Carlowitz — sfătuindu-l ca, pentru a evita orice șicană și persecuție din partea consistoriului neunit, să se supună la examenul cerut de acesta, „... fără a sta pe gînduri, avînd siguranța din capul locului de a-l lua... Odată examenul dat și în posesia certificatului că ați trecut examenul, plîngerea dvs. nu va întîmpina greutăți de a se face cele necesare..."[12]

Din documentele existente nu reiese că examinarea a avut loc, care, conform hotărîrilor Guberniului și Cancelariei imperiale, nici nu era necesară. Pentru a fi uns preot într-o parohie din Transilvania, unde funcționau sute de preoți abia alfabetizați, absolventul Liceului regiu academic din Cluj și al celor trei ani de facultate teologică n-ar mai fi avut nevoie de alte studii. Dar Gheorghe Lazăr venea la Carlowitz din dispoziție superioară, în conformitate cu interesele populației românești, neunite, obligat să urmeze studiile de liturgică și dogmatică ortodoxă și să fie hirotonit la Carlowitz pentru a-și putea pune candidatura la episcopia din Sibiu, căci în cele două rapoarte ale Consistoriului — 22 august și 29 septembrie 1809 — se ceruse insistent reînființarea episcopiei din Sibiu pentru populația neunită din Transilvania, iar împăratul aprobase alegerea episcopului din sînul clerului grec neunit. Urgentarea hirotonirii lui Gheorghe Lazăr corespundea acestui scop.

Dar dacă în recomandarea citată mai sus Georgius Haines se ferea să intre în conflict cu înaltele foruri susținătoare ale tînărului teolog, în subtext strecura sugestia ca mitropolitul să eludeze recomandarea prezentată la modul ipotetic: „... ar fi fost ales...", „... va fi fost rînduit prin înaltă hotărîre..."[13]

Formulată astfel, recomandarea punea Consistoriul la adăpost și de Guberniul din Cluj și de hotărîrea Curții din Viena și de supărarea mitropolitului Ștefan Stratimirovici care va înțelege că nu i se contrariază interesele decît de formă și din ordin superior de stat. Iar dacă proiectele „înaltului loc" nu se vor realiza, se înțelege că Gheorghe Haines va jubila în ascuns, păstrîndu-și speranța că încă nu este pierdut totul întru împlinirea aspirațiilor sale la episcopia ortodoxă a Transilvaniei.

---

[12] Arhivele statului, Budapesta, Gubernium Transilvaniae cum Praesidialia, F. 37, dosar 1157/1809, p. 3 (inedit).

[13] Arhiva Srimski Karlovci, Novi-Sad (Iugoslavia), nr. 77/1809; copie în Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 1481/1809, p. 42 (inedit).

În 1923, cu prilejul şedinţei comemorative de la Academia Română a centenarului morţii lui Gheorghe Lazăr, Gh. Bogdan-Duică credea că refuzul mitropolitului din Carlowitz de a-l primi pe Gheorghe Lazăr să-şi completeze studiile era justificat. Ştiind că a învăţat numai în şcoli catolice, Ştefan Stratimirovici s-ar fi temut ca nu cumva el să catolicizeze pe românii de rit grec neunit din Transilvania.

Din nici un document, însă, nu apare justificarea măcar a unei umbre de bănuială cu privire la intenţiile de „uniaţie" ale bursierului român şi chiar ale oficialităţii, ci dimpotrivă: confesiunea ortodoxă, prezentă şi viitoare a lui Gheorghe Lazăr este mereu subliniată. În schimb, din actele descoperite în 1973 chiar în arhiva de la Carlowitz, atitudinea lui Ştefan Stratimirovici reiese — fără echivoc — potrivnică lui Gheorghe Lazăr. La 21 noiembrie 1809 — deci, cînd Gheorghe Lazăr se afla la Carlowitz, suportînd cu greu cheltuielile şi reproşurile cărăuşului Ermolai Răduţiu şi aşteptînd să se înmoaie inima de prelat creştin a mitropolitului şi să-l primească la cursurile seminarului, acesta se grăbea să scrie o scrisoare în limba sîrbă către episcopul ortodox din Arad, Paul Avacumovici, despre Gheorghe Lazăr. Îl informa că, dintr-o „... înştiinţare demnă de crezare", a aflat că înaltul Guberniu regal al Transilvaniei a îndrumat pe „un oarecare *călugăr* Gheorghe Lazăr" ca, după studierea ştiinţelor teologice la Viena pe cheltuiala casei sidoxiale din Sibiu, să urmeze şcoala clericală din Carlowitz, spre a deprinde *dogmele bisericii ortodoxe şi ritualul ei, apoi să fie hirotonit preot.* Este pentru prima şi unica oară cînd Gheorghe Lazăr este numit „călugăr", dovadă că Ştefan Stratimirovici nu-l văzuse şi nu vorbise cu el, pe de altă parte, că-şi pregătea argumentele acuzatoare împotriva acestuia. Cît despre „înştiinţarea demnă de crezare", ea nu putea fi decît a lui Gheorghe Haines, precum am văzut.

Scrisoarea către episcopul Paul Avacumovici al Aradului avea un mobil precis: să-l prevină ca nu cumva acesta să-l primească pe Gheorghe Lazăr la completarea studiilor la Arad şi să-l hirotonească, întrucît „... din atestatele prezentate rezultă că la Universitatea din Viena el ar fi urmat ştiinţele teologice ca *Exegeza*, *Istoria bisericească*, *Dreptul canonic*, în special *Dogmatica* şi alte ramuri ale ştiinţei teologice, în spiritul mărturisirii romano-catolice [...], iar în atestatul şcolar pentru disciplina filozofiei urmată la Claudiopol este arătat clar ca *greco-catolic;* apoi din biletul de botez am remarcat că prin sfîntul botez a fost numit *Eustratie*, dar în viaţa sa, ca şi în toate certificatele şcolare, se numeşte *Gheorghie*. Toate

acestea ca *și altele încă aflate din partea unor persoane demne de încredere*...“[14] (subl. n.) i-au trezit mitropolitului bănuiala că Guberniul intenționează să-l folosească ca pe o unealtă întru catolicizarea populației ortodoxe din Transilvania, arătîndu-l ca „succesor al însuși episcopului“[15], ceea ce mitropolitul sîrb, avînd misiunea de a purta de grijă „turmei“ (ortodoxe) din aceste ținuturi, nu poate admite, deoarece în probleme de ierarhie bisericească nu hotărîrile laice trebuie să aibă cuvîntul, ci autoritatea arhiepiscopului. Încheindu-și scrisoarea, Ștefan Stratimirovici se asigură că va fi bine înțeles de Paul Avacumovici:

„Aceasta am cinstea să le înfățișez preasfinției voastre, cu scopul ca *dacă cumva, după dorința înaltului Guberniu, sus-menționatul călugăr vi se va adresa pentru hirotonire*, fără ca în prealabil să se fi înțeles cu mine despre aceasta, *să nu-i satisfaceți cererea*...“[16] (subl. n.).

Nu mai este vorba doar de o șicană, cum credea Gheorghe Lazăr, ci de intenția manifestă de a-l împiedica să primească vreo satisfacție în schimbul eforturilor și al privațiunilor sale în atîția ani de înstrăinare, la Cluj, Sibiu și Viena, iar motivele care împing pe un prelat la asemenea acțiuni, oricît de abil le-ar înfățișa de pe poziția „păzitorului turmei ortodoxe“, nu reușesc să ascundă adevărul.

In același dosar din Arhiva de la Novi-Sad găsim o scrisoare autografă în limba germană, adresată de Gheorghe Lazăr lui Ștefan Stratimirovici, fremătînd de revolta abia stăpînită a semnatarului față de tratamentul de ignorare disprețuitoare care i se aplica de către arhiepiscopul sînb:

„Excelența voastră, Mult stimate părinte!

Aflîndu-mă aici pe cheltuială oficială, după cum vă este cunoscut și dvs., mă simt pe drept cuvînt obligat să-mi arăt adînca mea recunoștință. *Am îndrăznit în repetate rînduri să găsesc aici ocazia să vorbesc cu dvs., excelență, personal, am fost, însă, respins de fiecare dată.* Binevoiți, excelență, din această cauză, să-mi acordați această mare favoare, *mă rog la picioarele dvs.*, nu vreau să fiu nerecunoscător. De altfel, am onoarea să vă păstrez pentru totdeauna cea mai adîncă stimă...“[17] (subl. n.).

[14, 15, 16] Arhiva Srimski Karlovci, Novi-Sad (Iugoslavia), dosar nr. 77/1809, p. 17—19 (inedit).

[17] Arhiva Srimski Karlovci, Novi-Sad (Iugoslavia), dosar nr. 77/1809, p. 22 (inedit).

Rezultă clar că Ştefan Stratimirovici a refuzat cu obstinaţie să-l primească pe Gheorghe Lazăr, trimis de guvernatorul Transilvaniei, în conformitate cu decizia imperială, să-şi completeze studiile teologice la seminarul din Carlowitz. Gheorghe Haines era în slujba intenţiei tacite, dar neînduplecate, a mitropolitului de a păstra scaunul episcopal al neuniţilor din Transilvania pentru protejatul său, Nestor Ioanovici, aşa că trei săptămîni acesta îşi ţinuse uşile ferecate, refuzînd să se edifice asupra studiilor lui Gheorghe Lazăr, asupra sincerităţii credinţei sale ortodoxe şi asupra intenţiilor guvernului regal — dacă ar fi existat — de a trece populaţia ortodoxă la catolicism etc.

Reaua credinţă a mitropolitului sîrb este evidentă, căci după trei săptămîni de la sosirea lui Gheorghe Lazăr în Carlowitz, aducînd recomandarea semnată de G. Haines, care — pe ascuns — defăima pe candidatul recomandat, şi la cinci săptămîni de la primirea misivei guvernatorului Transilvaniei, conţinînd aceeaşi categorică recomandare. Ştefan Stratimirovici pretinde că despre intenţiile preaslăvitului Guberniu regal în privinţa lu Gheorghe Lazăr n-a aflat decît întîmplător, dintr-o „. . . înştiinţare demnă de crezare".

Scrisoarea lui Gheorghe Lazăr — pe care am citat-o mai sus — l-a făcut, probabil, pe mitropolit să întrevadă consecinţe nu prea plăcute pentru el, dacă va continua să nu-l primească pe teologul recomandat de cel mai înalt for al imperiului, căruia şi Banatul sîrbesc, cu mitropolia lui cu tot, îi era politiceşte supus. În consecinţă, la sfîrşitul lunii noiembrie 1809, dar mai degrabă în ziua de 1 decembrie, Ştefan Stratimirovici i-a acordat o audienţă în prezenţa tuturor feţelor bisericeşti cu funcţii în seminarul clerical şi în cancelaria mitropoliei, audienţă în care Gheorghe Lazăr a fost hărţuit ca la un interogatoriu inchizitorial. N-a fost o convorbire „familiară", cum o prezintă mitropolitul în scrisorile adresate consistoriului din Sibiu la 2 decembrie 1809, ci purtată în aşa fel ca să-l umilească cu martori pe solicitant, să-l descurajeze şi să-i demonstreze că este nepoftit şi interzis de la cursurile teologice care trebuiau să-i completeze cunoştinţele de rigoare în vederea ocupării postului hotărît de cancelariile monarhiei.

În faţa mitropolitului înconjurat de subordonaţii săi, avea loc asasinarea morală a unui tînăr pe care toate documentele oficiale îl prezentau ca pe un element excepţional, destinat unui viitor de generoasă dăruire pentru înălţarea colectivităţii româneşti din Transilvania.

Răspunsese și se apărase cu demnitate și cu argumente solide, tăinuindu-și revolta împotriva nedreptelor acuzații ce-i veneau de la cel ce se socotea un locțiitor al lui Dumnezeu pe pămînt, sperînd încă să învingă neînduplecarea mitropolitului. Dar ... zadarnic. Dovadă că la 2 decembrie 1809, după ce întrevederea cu Gheorghe Lazăr avusese loc, Ștefan Stratimirovici încunoștințează pe viceconsistoriul din Sibiu despre rezultatele ei, în termeni care nu lasă nici o îndoială asupra ostilității sale față de teologul trimis de cancelaria Marelui Principat al Transilvaniei la Carlowitz:

„Acest tînăr, pe cît mi se pare, *nu aspiră la starea clericală*, căci, ca să fie în stare să poarte grija sufletelor în biserica ritului nostru, s-ar fi însurat mai întîi, astfel încît îndrumarea clerului și a celorlalte treburi legate de religiune să fie legată de un înalt grad de demnitate; cel care nutrește asemenea intenții, ca să se promoveze onoarea și sprijinul bisericii precum și ridicarea poporului, trebuie a fi învățat cunoașterea, nu superficială, ci completă și adevărată a dogmaticei și a ritualelor acestei biserici și trebuie să fie pătruns de adevărul acestora. Dar, așa cum am văzut și din atestatele pe care le-a adus acest tînăr la mine cu privire la studiile sale, întreaga sa educație a primit o direcție în sens invers, mult prea diferită de acest scop. Căci acesta a fost învățat cu studiile teologice după legea bisericii ocidentale [...] și cu toate că este mare deosebire între doctrina și disciplina din biserica orientală față de ceea ce el a învățat la catolici și, deci, ar avea mult de studiat, candidatul la hirotonire în ritul grec neunit ... pare că vrea acum să facă să fie scutit de acest curs ...“[18]

La aceste prime motive de respingere, mitropolitul atrage atenția viceconsistoriului, pe un ton dincolo de care se simte o intransigentă opoziție a prelatului: „*De unde nici măcar nu vă este îngăduit să sperați că acesta* [Gheorghe Lazăr, n.n.] *nu se va fi legat de principiile în care a fost crescut din copilărie*, încît cu aceste cheltuieli [făcute de consistoriu în timpul studiilor proiectate la Carlowitz, n.n.] să-și poată apropia cunoașterea acelor pe care le are doctrina și disciplina bisericii orientale și care să-l convingă de adevărul principiilor de acest rit. Cine dintre cei care sînt prudenți admite că cineva crescut în principiile religiunii romano-catolice ar

---

[18] Arhiva Srimski Karlovici, Novi-Sad (Iugoslavia), dosar nr. 77/1809, p. 21—25 (inedit).

putea fi un bun păstor al turmei care urmeaza o religiune diferită . . .?“[19] (subl. n.).

Cu alte cuvinte, i se făcea un cap de acuzaţie dintr-o situaţie obiectivă, pe care nu el ar fi putut-o schimba: făcuse dogmatica şi tot felul de studii teologice într-un liceu şi o facultate catolică, dar, în epoca lui Gheorghe Lazăr, în afară de Constantinopol şi Rusia pravoslavnică, nu existau posibilităţi de studii teologice ortodoxe decît la Carlowitz, unde mitropolitul însuşi nu-l primea. Că Gheorghe Lazăr a cerut să fie scutit de cursuri nu însemna în realitate incapacitatea lui de a deosebi temeiurile celor două confesiuni creştineşti şi nici nepăsarea sa faţă de credinţa pe care intenţiona s-o propovăduiască neuniţilor din Transilvania. Mitropolitul înţelesese prea bine ce a cerut Gheorghe Lazăr, dar interesele sale erau mai bine slujite printr-o asemenea prezentare, ca eretic, a candidatului la hirotonire. Întrucît i se reproşase că nu cunoaşte limbile slavă şi ilirica comună, în care se predau cursurile la seminarul clerical din Carlowitz, şi i se arătase că, pentru a-şi însuşi dogmatica şi liturgica, ar trebui mai întîi să rămînă ani de zile să înveţe aceste limbi, Gheorghe Lazăr ceruse scutire de frecvenţă. El se făcea forte să le studieze singur — cum făcuse şi la Cluj şi Viena — şi să fie apoi examinat, întrucît nu era nici în intenţia cancelariei imperiale, nici în interesul diecezei neuniţilor care-l stipendiau să-şi prelungească studiile la Carlowitz de-a lungul cîtorva ani.

Reaua credinţă a mitropolitului era slujită de o mare abilitate iezuistică, cum se va vedea şi mai departe, deşi venea din partea unui prelat ortodox.

În continuare, mitropolitul remarca neconcordanţa prenumelui din biletul de botez cu cel din atestatele şcolare, înlesnindu-i concluzia că *Eustratie* „. . . poate fi o altă persoană . . .“ decît *Gheorghe*, mai ales că în „. . . mărturiile şcolare anexate aici în original şi făcîndu-se o cercetare rămîne loc bănuielii că acesta [Gheorghe Lazăr, n.n.] nu este nicidecum, cum se pretinde, de religiunea ritului grec neunit, ci greco-catolic. Căci mai mulţi profesori clujeni care pot atesta despre religia lui dau mărturie clară că este de religie greco-catolică . . .“[20]. La dosar nu există nici o mărturie despre catolicismul lui Gheorghe Lazăr provenind de la un profesor sau de la altă persoană contemporană cu el, iar documentele — fără

[19, 20] Arhiva Srimski Karlovici, Novi-Sad (Iugoslavia), dosar nr. 77/1809, p. 21—25 (inedit).

excepţie — subliniază apartenenţa sa la ritul ortodox. În plus, referindu-se la interogatoriul ce-i luase în ziua precedentă, dezvăluindu-şi — involuntar — perfidia, mitropolitul relatează:

„...a sporit totuşi această bănuială ivită aici despre religiunea lui că, *atras fiind la o convorbire mai familiară* [?! n.n.], a arătat o gîndire aproape indiferentă asupra religiunii şi un suflet aproape îngheţat faţă de religia sa şi în particular mi s-a arătat aşa cum fusese bănuit...“[21] (subl. n.).

Aşadar, ispitire, insinuare şi răstîlmăcire a documentelor şi a răspunsurilor date de cel interogat.

A doua scrisoare trimisă în aceeaşi zi către „venerabilul consistoriu“ este un răspuns cu caracter oficial la recomandarea din 31 octombrie 1809, primită prin Gheorghe Lazăr. Conţinutul este identic cu cel din scrisoarea anterior citată, dar forma este mai îngrijită şi permite înţelegerea mai deplină a ideilor. A se admite ca păstor al turmei ortodoxe o persoană crescută din copilărie în principiile religiei romano-catolice „...ar fi o situaţie de un exemplu nemaiauzit şi nemaiobişnuit pînă acum...“[22], nu numai în biserica de rit grec neunit, dar în oricare alte confesiuni, aşa că despre admiterea lui Gheorghe Lazăr la cursuri nici nu poate fi vorba.

În noua formulare, se subînţelege aceeaşi intervenţie răuvoitoare a lui Gheorghe Haines pe lîngă mitropolitul Ştefan Stratimirovici, care — de altfel — atît aştepta: să aibă motive plauzibile de a-l respinge. Despre indiferenţa lui faţă de religia greco-orientală, „...în parte, îmi ajunsese la cunoştinţă, *în mod particular*, că el poate fi suspectat în legătură cu religia...“[23]

În încheierea acestui răspuns, pe care mitropolitul îl dă fără drept de apel, respingerea candidatului este categorică şi definitivă, interzicînd necondiţionat o opinie separată oricărui episcop ortodox subordonat mitropoliei din Banatul sîrbesc:

„...declar venerabilului consistoriu că mă opreşte conştiinţa, cu atît mai puţin să îndrăznesc să primesc pe acest tînăr în scopul amintit, *dar nici nu poate fi primit de vreunul din episcopii subordonaţi mie*“[24] (subl. n.).

---

[21] Arhiva Srimski Karlovici, Novi-Sad (Iugoslavia), dosar nr. 77/1809, p 21—25 (inedit).

[22, 23, 24] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 1990/1811, p. 2—3 (inedit).

Rămîi consternat. Suspiciunile strecurate abil de mitropolit vor sfîrşi prin a convinge pe unii membri ai consistoriului sibian că Gheorghe Lazăr, de conivenţă cu catolicismul dominant în imperiu, ar urmări desprinderea „turmei ortodoxe" de biserica strămoşească, iar pe G. Haines îl încurajează să treacă făţiş de partea mitropolitului.

Scrisoarea era expediată la Sibiu chiar prin cărăuşul cu care Gheorghe Lazăr se întorcea înfrînt în Transilvania, diacul Ermolae Răduţiu, care va ajunge mai tîrziu preot în Avrig.

Bănuind abuzul de autoritate pe care Ştefan Stratimirovici îl făcea asupra membrilor consistoriului, Gheorghe Lazăr se vede forţat să intercepteze scrisoarea care-l ponegrea în faţa consistoriului şi, nemaioprindu-se la Sibiu, ia drumul Clujului, unde predă scrisoarea Cancelariei guberniale, însoţită de plîngerea sa cu privire la primirea ce i s-a făcut la Carlowitz.

Relatarea este detaliată şi ea pune în lumina adevărului mistificările de care se face vinovat Ştefan Stratimirovici. Pe puncte, Gheorghe Lazăr, declară:

„La 1 decembrie a.c., fiind arătată scrisoarea de recomandaţie adresată de către venerabilul consistoriu excelenţei sale, *la cererea de a mă înfăţişa excelenţei sale mi s-a refuzat acest lucru*, pe motiv că aş fi frecventat la Viena teologia la catolici; că aş fi fost trimis acolo de către înălţatul Guberniu regal, consimţind şi clerul, deci prin autoritatea publică, şi, cînd eu am răspuns, faţă de trei administratori ce erau de faţă — adică arhimandritul Paul Haziosis, protosinghelul Lucian Muschisky şi comitele Antonie Brancovits protodiacon —, excelenţa sa a binevoit să-mi răspundă următoarele . . ."[25]

Din răspunsul, redactat în limba germană, reiese că primul motiv al suspiciunii îl furnizase însăşi bursa de care a beneficiat Gheorghe Lazăr. În vreme ce episcopii din Racz au lăsat datorii neplătite, lui i s-a făcut favoarea de a i se acorda o bursă sidoxială, care — desigur — (se face a crede mitropolitul) trebuia plătită cu convertirea neuniţilor la catolicism. Ultimele două întrebări puse cu scopul de a construi, cu ajutorul răspunsurilor date, alte argumente defavorabile lui Gheorghe Lazăr:

---

[25] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 918/1810, p. 4 şi urm. (inedit).

„Vreţi să deveniţi mirean sau totodată şi călugăr?! Care vă sînt intenţiile?“[26].

La prima întrebare, cel interogat se ferise de un angajament care ar fi devenit piesă acuzatoare în mîinile experimentatului şi pornitului mitropolit, lăsînd să se înţeleagă că se va supune împrejurărilor şi voinţei arhiepiscopului. La a doua, însă, dăduse răspuns categoric:

„Vreau pur şi simplu să devin profesor de morală teologică în consistoriul nostru“[27].

Este de presupus că această unică discuţie condusă direct de Ştefan Stratimirovici s-a desfăşurat într-o atmosferă de tensiune şi de ostilitate chinuitoare pentru cel hărţuit de întrebări dibace, cu atît mai greu de suportat cu cît îi era de neînţeles scopul acestor şicanări şi-l mira nespus curajul mitropolitului sîrb de a face opoziţie unei hotărîri imperiale. Din recomandarea consistoriului era omisă — cu bună ştiinţă de către G. Haines — hirotonirea candidatului.

Ştefan Stratimirovici „. . . a primit cu destulă greutate mărturiile asupra studiilor teologice la Viena . . .“[28], apoi i-a poruncit să se înfăţişeze arhimandritului Paul Hazicsics, care avea să continue analiza documentelor ce prezenta „. . . cu cuget curat“, Gheorghe Lazăr nesimţindu-se vinovat de nimic.

Mai diplomat şi mai puţin interesat personal în problemă, arhimandritul l-a luat la locuinţa sa, spre a-l face să răspundă mai pe larg cum de şi-a închipuit că-i va fi suficient un an — pentru un an i se acordase stipendiul — ca să-şi însuşească „. . . absolut singur, fără ajutorul unui maistru de limbă cele două limbi [slavona şi ilira comună, n.n.] şi în acelaşi timp ştiinţele prescrise . . .“[29] Gheorghe Lazăr a replicat că bucuros ar sta mai multă vreme la Carlowitz dacă înalta Curte îi va îngădui — răspuns care avea să fie comunicat mitropolitului. În aceeaşi şedinţă, a fost obligat să-şi povestească „. . . întreaga istorie a vieţii, începînd cu începuturile . . .“, din care nu s-a consemnat nimic în documentele cercetate. Ulterior, arhimandritul a rămas să studieze actele şi găsind într-un singur document şcolar că apărea de confesiune unită, l-a chemat urgent pentru întrebări şi acuzaţii: „. . . Dvs. nu sînteţi fiul bisericii noastre — a tras concluzia arhimandritului Paul Hazicsics,

---

[26, 27, 28, 29] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 918/1810, p. 4 şi urm. (inedit).

în total acord cu dorințele mitropolitului —, cum puteți, așadar, cere să fiți primit aici la noi, dvs. care de altminteri sînteți foarte suspect?"[30]. Gheorghe Lazăr a răspuns, întemeiat nu numai pe adevărul faptelor de viață pe care nimeni mai bine decît el nu le putea ști, ci și pe logică: din moment ce „... consistoriul și înalta Curte m-au destinat pe mine [pentru studii de liturgică și dogmatică *ortodoxă*, n.n.], au trebuit să știe cu exactitate că sînt într-adevăr neunit. Că în acest atestat sînt atribuit religiei unite, aceasta este doar o greșeală a scribului care, cu prilejul obținerii stării mele actuale, *într-o copie a pomenitului atestat și cu știința domnului vicar Huțovici, este deja corectată* și că aceasta este într-adevăr așa, pot s-o dovedesc..."[31] (subl. n.).

Data scrisorilor către consistoriu — 2 decembrie 1809 — arată graba cu care înaltul prelat sîrb înțelege să lichideze problema Gheorghe Lazăr, parcă temîndu-se de ivirea unor împrejurări favorabile acestuia. Cazul său a fost luat în discuție de consiliul mitropoliei, întrunit în sesiunea prezidată de Ștefan Stratimirovici, în care s-a hotărît:

Să i se treacă numele de *Eustratus* înainte de *Georgius*, „... așa cum este obișnuința la români"; să fie considerat de *religie unită*, fiindcă a fost educat în școli catolice, „... de altfel, *profan rămînînd*". La punctul d) din hotărîrea luată, „... a fost pusă piedica cea mai mare — notează Gheorghe Lazăr — că, în ultimă instanță, *am frecventat chiar și teologia trei ani la Viena la catolici; la sfîrșit am fost găsit nedemn de către înaltele locuri nu numai de o atestare scrisă, ci chiar de starea sacerdotală, ba chiar de slujbe sacerdotale* (*după chipul unui eretic*) și *să fiu îndepărtat. Să mi se refuze cu totul a frecventa prelegerile și colegiile publice ce se află la Carlowitz, din teama unei eventuale coruperi produse din partea mea* și — indiferent de scuza adusă — *să fiu obligat a mă întoarce în patrie*. Așa s-au petrecut lucrurile"[32] (subl. n).

Nevenindu-i să creadă asemenea verdict, întru nimic meritat, Gheorghe Lazăr insistase ca el să-i fie comunicat și — eventual — mai temeinic explicat chiar de mitropolit, dar, „... deoarece îmi fusese închisă intrarea din orice parte, am fost silit să-mi realizez intenția printr-o petițiune...", care, „... înmînată cu băgare de seamă printr-unul dintre servitorii excelenței sale..., am fost, în fine, admis să intru, în timp ce așteptam în fața ușii. Fiind de față

---

[30], [31], [32] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 918/1810, p. 4 și urm. (inedit).

şi fruntaşii clerului, am stat de vorbă cu excelenţa sa..."[33] Mitropolitul a repetat că trebuie să se întoarcă în patrie „fără ispravă", fiindcă „nu este fiul bisericii ortodoxe". Gheorghe Lazăr a cerut îngăduinţa să-l primească la cursuri sub rezerva certificării că este şi a fost dintotdeauna de rit grec neunit, dar Ştefan Stratimirovici a răspuns cu o iritaţie excesivă, semn al nezdruncinatei sale ostilităţi faţă de tînărul teolog:

„Chiar dacă dvs. înşivă vă veţi legitima şi *chiar dacă majestatea sa însuşi împăratul mi se va adresa pentru aceasta, nu vă voi primi*, deoarece eu nu sînt Dumnezeu, să fac acest lucru, că principiile unei religii străine, învăţate deja de dvs., odată, nu le veţi uita niciodată; *pentru că aceste principii nu numai că nu este îngăduit să se ţină de vreunul din biserica mea, dar nici măcar să le ştie.* Un evreu... poate fi primit şi botezat, pentru că el nu este de temut. Dacă aţi fi căsătorit *sau aţi fi un tînăr neinstruit care cu timpul nu ar avea pretenţii la scara demnităţilor bisericeşti, atunci v-aş primi la mine cu plăcere;* aşa însă, *n-am s-o fac niciodată şi nici un episcop din dieceza mea*, deoarece dvs., din parte-mi, *nu numai în ceea ce priveşte direcţia spirituală*, ci chiar şi *a serviciilor consistoriale sînteţi considerat pentru totdeauna şi de-a pururi total «nedemn»* din pricina marii suspiciuni"[34] (subl. n.).

După cruzimea cu care distrusese viitorul unui element excepţional, mitropolitul se crede obligat să-i semene pe deasupra florile de stil ale unei compătimiri de circumstanţă, de-a dreptul odioasă:

„Iubite tinere, vă compătimesc, dvs. sînteţi nefericit, care nefericire o aveţi de mulţumit nu înşivă, ci acelora care v-au îndrumat pe această cale greşită; deoarece *dvs. sînteţi total nevinovat;* cu toate acestea, *mai bine să se distrugă un nefericit decît întreaga biserică*..."[35] (subl. n.).

La punctul 8 al acestui document, în două rînduri, Gheorghe Lazăr descrie momentele pe care le-a trăit în prezenţa celui ce se credea îndreptăţit, în numele bisericii creştine ortodoxe, să distrugă *un nefericit nevinovat*, călcînd cu bună ştiinţă unul dintre principiile cele mai umanitare ale creştinismului. Ascultîndu-i necruţătoarea sentinţă, condamnatul i s-a adresat:

„*Cu mîinile împreunate şi cu lacrimile curgînd am vorbit conştiinţei excelenţei sale aşa:*

[33, 34, 35] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta genéralia, B. 2, nr. 918/1810, p. 4 şi urm. (inedit).

«Nevinovăţia mea, silinţa şi neobosita mea strădanie pentru ştiinţă! Acestea să fie oare cauza nenorocirii mele? Dacă există încă un Dumnezeu în cer şi o dreptate pe pămînt, atunci este imposibil să se petreacă acestea»"[36]. Dar nici Dumnezeu, nici spiritul de dreptate al oamenilor n-au intervenit în favoarea lui Gheorghe Lazăr, iar „excelenţa sa", cu răspunsul pe care i l-a dat, „a zdrobit inima" tînărului român ce-şi simţea o nobilă chemare în slujba neamului său. „Eminenţele" cu care fusese notat de-a lungul perioadei de şcolaritate îndreptăţindu-l să năzuiască la satisfacţii neobişnuite, se dovedeau, în faţa mitropolitului Ştefan Stratimirovici, piedica cea mai mare în calea viitorului său, aşa cum bine sesizase nefericitul teolog, *alungat ca nedemn* de la Carlowitz.

Încredinţîndu-se protecţiei înaltului Guberniu regal, Gheorghe Lazăr îşi ia totuşi curajul să propună soluţii care să neutralizeze dezastruoasa hotărîre a mitropolitului Ştefan Stratimirovici. El se obligă să studieze în foarte scurt timp problemele de ritual şi păstorie printr-o sîrguinţă particulară; rînduirea în prezbiteriu (fixarea într-o parohie) să-i fie făcută de episcopul Avacumovici din Arad sau chiar de episcopul diecezan al Bucovinei — acesta din urmă nemaifiind supus mitropolitului din Carlowitz, ci direct împăratului. Dar... nici una din propunerile lui nu este luată în seamă. Intriga, răutatea şi interesele celor puternici, vanitatea şi invidia nu pot fi învinse nici cu „eminenţe", nici cu cuget curat, atunci cînd nu eşti decît Gheorghe Lazăr din Avrig, singur între cer şi pămînt, reprezentant al unei populaţii strivite de nedreptate de-a lungul a sute de ani. Aşa cum se întîmplă adesea, consistoriul — care-l recomandase atît de elogios pentru bursa de studii, care primise treptat dovada progreselor lui strălucite şi laudele profesorilor de la Viena, socotindu-l, pe bună dreptate, pe Ştefan Stratimirovici mai puternic decît Gheorghe Lazăr — îl părăseşte pe stipendiatul său tristei lui soarte.

O „Species facti", probabil opera aceluiaşi Gheorghe Haines, susţinut de mitropolitul sîrb, a fost depusă în decembrie 1809 la cancelaria gubernială din Cluj, iar o copie — pentru liniştirea lui Ştefan Stratimirovici — a fost expediată la Carlowitz[37]. Documentul este menit să contracareze orice acţiune a lui Gheorghe Lazăr

---

[36] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 918/1810, p. 4 şi urm. (inedit).

[37] Arhiva Srimski Karlovci, Novi-Sad (Iugoslavia), dosar nr. 77/1810 p. 12—14 (inedit).

și să-l defăimeze vulgar, pentru a-i aliena și sprijinul oficial de care se bucurase.

Faptele și portretul moral al acestuia sînt înfățișate cu o revoltătoare rea-credință. I se imputa că n-a absolvit teologia la Viena și că a plecat „... fără cea mai mică intervenție a consistoriului", fiindcă a aflat „... că majestatea sa imperială a binevoit să îngăduie ca preacredinciosul cler să îndrăznească să înfățișeze candidatura pentru reînființarea scaunului episcopal, vacant de 13 ani, și *pe neașteptate a venit la Sibiu cu gînd că va fi făcut, nu instructor, în care scop fusese ales și ridicat, ci episcop*. Clerul și-a dat seama de *mintea ușoară și necoaptă* a omului [acestuia] și de aceea a fost sfătuit de unii să renunțe la astfel de închipuire deșartă și să nu se lase furat de aceste ambiții ..."[38], totuși, consistoriul a fost de părere „... ca zisul Georgius Lazăr să fie trimis la Carlowitz pentru completarea celor ce se cereau completate, ca nu cumva mulțimea neștiutoare să aibă prilej a scoate vorba că zisul teolog sau instructor de clerici a fost crescut cu doctrina ritului catolic, căci ușor s-ar putea aprinde vrajba în populația țărănească ..."[39]

Spălîndu-se pe mîini, consistoriul învinovățește Guberniul regal că — fără să țină seama de autoritatea clerului din consistoriul neuniților — a dat direct dispoziții mitropolitului să-l primească pe Gheorghe Lazăr pentru completarea studiilor și pentru hirotonire. Consistoriul însă, care ar fi putut să-i dea aceeași recomandare „... dacă nu s-ar fi temut de urmări ...", l-a propus „numai pentru învățarea ritualurilor" și el „a luat drumul spre Carlowitz, *recomandîndu-se peste tot că el este viitorul episcop*"[40] (subl. n.). Acesta este, de fapt, postavul roșu care ațîță mînia întregii tabere adverse, mai ales aflînd că „... zisul Gheorghe Lazăr va fi trimis din nou la Viena cu recomandare gubernială ...", de unde s-ar putea întoarce victorios, cunoscîndu-se prețuirea de care s-a bucurat în cercurile universitare și chiar la Curte, tînărul teolog român.

Afectînd marea grijă ce poartă credincioșilor neuniți, consistoriul — recte, Gheorghe Haines, autorul acestei „Species facti" — își permite să atragă atenția că „... pentru îngrijirea acestei turme *se cere un episcop serios și nu un vînturatec și cu ale cărui fapte*

---

[38], [39] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 631—2291/1810, p. 34—36 (inedit).

[40] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 631—2291/1810, p. 34—36 (inedit).

nu s-a făcut nici o probă și de unde nu se poate aștepta nici un exemplu bun; *zisul Gheorghe Lazăr nu a dat nici o dovadă și din acel scurt timp în care a zăbovit aici la Sibiu și-a petrecut aproape fiecare noapte cu oameni de nici o ispravă și în zilele de duminică a dat lauae patului în loc să le dea bisericii . . .*"[41]

În cazul cînd împăratul intenționează să reînființeze scaunul episcopal neunit de la Sibiu, atunci „. . . clerul va propune *persoane serioase și potrivite acestei stări . . .*", iar nu pe „. . . *zisul Lazăr*, care *este nimerit nu pentru a păzi, ci pentru a împrăștia turma*, și pentru timpul cît a umblat de colo-colo, nu se știe dacă s-a confesat vreodată. *Va urma însă a fi rînduit un altul despre a cărui cinste și integritate a obiceiurilor nu va fi nici o îndoială . . .*"[42] Gheorghe Lazăr să fie trimis urgent la consistoriu pentru instruirea clericilor — deși seminarul proiectat nu luase ființă — și dacă „. . . *va sta în această slujbă zece ani și mai bine și va fi pe merit pe placul clerului, atunci clerul îl va propune în postul ce va fi liber . . .*"[43] (subl. n.).

„Species facti" se încheie prin minimalizarea importanței cunoștințelor atît de bogate ale lui Gheorghe Lazăr, îndeosebi a limbilor pe care le vorbea curent (latina, germana, maghiara, franceza și româna) sau le folosea doar în lecturi și scris (greaca, ebraica), condiție cerută unui înalt prelat în Transilvania: „. . . sînt multe exemple de oameni cunoscători ai multor limbi — opinează G. Haines —, dar foarte decăzuți ca moravuri, și invers, oameni cunoscători doar ai unei limbi, dar care sînt mai puternici decît ceilalți prin puterea talentului și prin frumusețea moravurilor"[44].

Ultimul punct al acestui document amintește Guberniului — nu cumva să uite și să nu-l execute — că Gheorghe Lazăr s-a angajat să restituie cheltuielile făcute cu studiile sale din averea rămasă de la părinți în Avrig. Cît despre năzuința sa de a ocupa scaunul episcopal din Sibiu, autorul textului propune în batjocură „. . . să fie numit de către cler «patriarh în America», căci nu se poate avea nici un folos de la un om flușturatec și nestăpînit ca el . . ."[45]

[41, 42, 43, 44, 45] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 631—2291/1810, p. 34—36 (inedit).

VIII. PARTURIUNT MONTES...

Lupta nu se sfîrşise. Întemeiat pe valoarea sa, recunoscută manifest şi în repetate rînduri de înaltele foruri ale imperiului şi ale Marelui Principat al Transilvaniei, Gheorghe Lazăr era convins că lovitura nedreaptă primită la Carlowitz va fi anulată în scurtă vreme de intervenţia fermă a oficialităţii care-l trimisese la Ştefan Stratimirovici şi care n-avea nimic să-i reproşeze. Dar firele intrigilor, urzite în taină cu mult înainte de plecarea lui din Viena, se ţeseau acum cu şi mai mult sîrg, în acelaşi întuneric prielnic faptelor reprobabile. O întreagă reţea de spioni ai arhiepiscopului sîrb lucrau din ordinul şi pentru interesele acestuia, strecuraţi pînă în cancelariile imperiale, trimiţîndu-i informaţii şi primind de la el scrisori de mulţumire şi îndemn la continuarea acţiunii, însoţite de arhiereşti binecuvîntări.

La Sibiu, presiunea exercitată direct şi indirect asupra consistoriului îl determină chiar pe primul susţinător al lui Gheorghe Lazăr, care nu ştia în această problemă decît ceea ce voiau să-i spună mitropolitul şi asesorul Gheorghe Haines, să ceară cancelariei regale din Cluj chemarea la ordine a răzvrătitului Gheorghe Lazăr. La 18 ianuarie 1810, în şedinţa consistorială, se consemnează în protocollum că „... ci[nstit] d[umnealui] vicarăş şi prezeş Nicolae Huţovici..., arătînd în ce chip ar fi înţeles precum theologul Gheorghe Lazăr, întorcîndu-să de la exselenţia sa metropolitul Carloveţului, nu numai s-ar fi dus la Cluj şi acolo întru a 4-lea săptămînă ar zăbovi, ci şi cartea de către lăudatul metropolit la cons[istoriu] trimisă la sine ar ţine-o. Drept aceea pofteşte [...] ca acest theolog să să chieme nainte pentru darea cărţii şi a pricinilor întoarcerii sale napoi, precum şi ca să să aplicăluiască la slujba la carii întru fulosul clerului s-a obligăluit, că nu altmintrilea cu dînsul clerului să să pricinuiască mai multă cheltuială"[1].

---

[1] Arhiva Arhiepiscopiei din Sibiu, Protokollum-ul sesii consistorialiceşti nr. 82 din 23 ianuarie 1810 (inedit).

Şedinţa consistoriului hotărîse ca, „Intru asimănarea prezidialiceştii prepoziţii, să să facă în [alt] c[răiescul] Gubernium smerită rugare"[2].

Pornind de la „arătarea" vicarului şi, deci, apărat de bănuieli, la 31 ianuarie 1810, Gheorghe Haines deschide focul. Sub proprie semnătură el face Guberniului regal „smerita rugare" să-i impună lui Gheorghe Lazăr predarea scrisorii mitropolitului şi prezentarea de urgenţă la slujbă, ca dascăl al candidaţilor la preoţie[3]. Desigur, conţinutul scrisorii mitropolitului interesa pe asesor în cel mai înalt grad şi mai ales se temea de faptul că o asemenea piesă căzuse în mîinile adversarului şi putea ajunge la cancelaria imperială, dezvăluind atitudinea sa faţă de hotărîrile împăratului. Cît despre venirea lui Gheorghe Lazăr la Sibiu, nu era nici o urgenţă, căci seminarul nu luase încă fiinţă, dar intenţia era să-l îndepărteze cu orice preţ şi cît mai în grabă de susţinătorii săi, să împiedice ca realele lui calităţi să-şi exercite influenţa asupra hotărîrilor cancelariei, transformîndu-le în fapte definitive, cu care nu s-ar mai fi putut lupta. Dar spre furia lui Gheorghe Haines, scrisoarea mitropolitului nu mai putea fi recuperată. Secretarul cancelariei regale din Cluj notează — drept răspuns — pe referatul lui Gheorghe Haines: „. . . cum scrisoarea în discuţie fiind trimisă majestăţii sale prin înălţatul domnul comite guvernator regal, să se aştepte pînă la sosirea hotărîrii imperiale . . ."[4]

Se întîmplase, deci, tocmai ceea ce nu voiau autorii ţesăturii. Împăratul era acum în posesia scrisorii, amănunţit deslușită de raportul Guberniului regal din Cluj care o însoţea. Aşadar, mitropolitul refuzase să îndeplinească hotărîrea imperială de a-l primi pe Gheorghe Lazăr la completarea studiilor teologice, contestîndu-i-se calitatea de ortodox şi învinuindu-l că a studiat la Viena, pe cheltuială publică, desigur, în vederea trecerii la „uniaţie" — cum insinua scrisoarea mitropolitului. Este de mirare că nici cancelaria gubernială şi nici cea imperială nu se ridică cu toată autoritatea împotriva mitropolitului sîrb care le-o încălca flagrant şi insolent, ci doar, nesocotind argumentele cusute cu aţă albă ale prelatului din Carlowitz, cancelaria gubernială din Cluj, raportînd cazul celei din Viena, este de părere că nu trebuie să se piardă cheltuiala fă-

[2] Arhiva Arhiepiscopiei din Sibiu, Protokollum-ul sesii consistorialiceşti nr. 82 din 23 ianuarie 1810 (inedit).

[3], [4] Arhivele statului, Budapesta, Gubernium Transilvanicum (in politicis), F. 46, nr. 1736/1810, p. 2 şi 4 (inedit).

cută cu acest tînăr, ci — dacă mitropolitul Ştefan Stratimirovici nu-l primeşte la cursurile în vederea hirotonirii, în Carlowitz — împăratul să ordone episcopului neunit din Bucovina, Vladimir — recte, Daniel — Vladovits, direct dependent de cancelaria imperiului, să-l primească pe Gheorghe Lazăr în seminarul său din Cernăuţi şi — după absolvirea cursurilor — să fie hirotonit acolo.

Prin referatul comitelui Eszterházy, cancelaria gubernială îşi justifică astfel propunerea, neascunzînd o slăbiciune inexplicală în faţa mitropolitului sîrb: „...*nesperînd că în viitor amintitul mitropolit o să dea înapoi de la principiile arătate*...“[5](subl. n.), cancelaria imperială nici să nu mai apeleze la el. În continuare, referatul anula toate învinuirile aduse lui Gheorghe Lazăr de Ştefan Stratimirovici: „...din mărturia consistoriului neuniţilor din Transilvania apare limpede că *acesta a ţinut întotdeauna de religia neunită* şi va ţine şi *nici nu se poate atribui vinei sale faptul că, pentru dobîndirea unei culturi mai înalte, a frecventat pe cheltuială publică teologia în această Universitate* şi că nici nu pot rămîne în picioare principiile domnului mitropolit...“[6] (subl. n.).

Desigur, Gheorghe Lazăr a cunoscut textul raportului gubernial cu care însuşi guvernatorul Gheorghe Banffy plecase la Curtea imperială din Viena, să susţină şi să rezolve favorabil cazul său, şi — încredinţat că pentru revenirea asupra nedreptei atitudini a mitropolitului sîrb nu era nevoie decît de cîteva zile — el însuşi cere Guberniului regal din Cluj eliberarea unei „scrisori de liberătrecere“[7] — paşaport —, spre a pleca la Viena, să afle — de îndată ce se va da sentinţa — ce are de făcut. „Preaplecata cerere“ îi este aprobată, contra taxei de 3 florini renani, la 26 ianuarie 1810.

La Viena, graful G. Banffy depusese scrisoarea mitropolitului, nedeschisă, aşa cum o adusese Gheorghe Lazăr, raportul detaliat în original al acestuia despre cele pătimite la Carlowitz în luna noiembrie 1809 şi propunerile consiliului gubernial mai sus pomenite, alăturîndu-şi opinia personală în acest nemaipomenit caz de nesocotire a unor dispoziţii imperiale, opinînd ca Gheorghe Lazăr să-şi

---

[5] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta genéralia, B. 2, nr. 631/1810, p. 8 verso — 9 (inedit).

[6] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária, Akta genéralia, B. 2, nr. 631/1810, p. verso — 9 (inedit).

[7] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta Genéralia, B. 2, nr. 1106/1810, p. 2, 3 verso, 4 (inedit).

termine studiile de dogmatică şi liturgică ortodoxă, apoi să primească hirotonirea de la episcopul Daniel Vladovitz din Bucovina[8].

Între timp, bine ascuns printre funcţionarii de a treia sau a patra mînă, un obscur controlor din Sibiu lucra sîrguincios scontînd avantaje nemărturisite din partea mitropolitului sau numai a lui Gheorghe Haines, care era mai aproape de el. La 13 februarie 1810, controlorul Dimitrie Dzerkovici din Sibiu raporta „Excelentissimei sale excelenţe" Ştefan Stratimirovici, prentizînd că-l înştiinţează în numele vicarului Nicolae Huţovici cu privire la Gheorghe Lazăr şi la soarta scrisorii mitropolitului către consistoriul diecezan din Sibiu.

Să se fi dezis vicarul Huţovici, care-l recomandase atît de elogios pentru bursa sidoxială pe avrigeanul Gheorghe Lazăr, constatînd acum de partea cui sînt sorţii de izbîndă în această luptă surdă dintre abuz şi dreptate?! Poate că atunci ar fi scris el însuşi mitropolitului, spre a trage mai sigur folos din acţiunea lui. Mai curînd credem că Dimitrie Dzerkovici este unealta aceluiaşi Georgius Haines, care continuă să urmărească himera scaunului episcopal neunit, recomandîndu-se mitropolitului,nu prin însuşirile personale obligatorii în acest scop, ci prin slugărnicia cu care îi face jocul, rezervîndu-şi şansa de a birui în ultimul moment chiar împotriva candidaturii lui Nestor Ioanovici, favoritul mitropolitului care — orice s-ar zice — nu era decît protopop de Făgăraş. Din raportul controlorului Dimitrie Dzerkovici, redactat în limba sîrbă, Ştefan Stratimirovici află împrejurările în care scrisoarea sa ajunsese la Guberniu. Gheorghe Lazăr, „. . . Călătorind chiar cu acest diac [Ermolae Răduţiu, n.n.], l-a înşelat şi, de la Timişoara ,drept la Cluj la guvernator s-a dus şi, cu infernale minciuni la adresa excelenţei voastre, i-a predat mai sus zisa scrisoare confidenţială a excelenţei voastre, care [guvernatorul, n.n.]a luat-o şi de două ori s-a interesat de acel Lazăr care pînă astăzi a rămas acolo; iar la Sibiu deloc n-a mai ajuns, ci, după cum s-a tot auzit, a plecat la Viena . . ."[9].

Interceptarea scrisorii mitropolitului de către Gheorhge Lazăr şi reclamaţia acestuia către guvernator fac pe Dimitrie Dzerkovici să

---

[8] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta genérália, B. 2, nr. 622/1810, p. 4 şi verso (inedit).

[9] Arhiva Srimski Karlovci, Novi-Sad (Iugoslavia), dosar nr. 77/1810, p. 1—4 (inedit).

se mire — în numele vicarului Nicolae Huţovici, după cum susţine el — că „... *unul ca acesta este recomandat ca episcop* măriilor voastre. Din care cauză consistoriul şi-a prezentat protestul său, atît guberniului cît şi măriilor voastre. Dar mai ales, din acest fapt [al recomandării pentru episcopat, n.n.] *se poate trage concluzia că respectivul Lazăr va fi promis lesne ca, fiind aşezat şi sfinţit ca viitor episcop, să treacă parohia sau eparhia de aici la uniaţie*, ceea ce a întrevăzut cu puterea sa de pătrundere şi vicarul şi dezvăluie excelenţei voastre...“[10] (subl. n.).

Delaţiunea controlorului Dimitrie Dzerkovici însoţeşte, de altfel, o hîrtie semnată de G. Haines, dovadă că el, şi nu Nicolae Huţovici, i-a cunoscut în mod sigur conţinutul şi poate chiar i l-a dictat, scontînd ca — în caz de reuşită a lui Gheorghe Lazăr — să-l dea pradă mîniei Guberniului regal cel puţin pe vicarul preşedinte al consistoriului, pentru care nu nutrea nici o simpatie şi care, pe alt plan, îi sta în cale.

Graful guvernator Banffy se întorsese la Cluj la scurt timp după depunerea la cancelaria imperială a documentelor despre care am relatat mai sus. Văzînd că trecuse aproape o lună şi răspunsul nu mai sosea, expediază la 21 februarie încă un raport cu privire la situaţia creată lui Gheorghe Lazăr. El repetă că acesta se întorsese de la Carlowitz fără izbîndă, că a depus scrisoarea mitropolitului către consistoriu fără s-o fi deschis şi a înfăţişat — punct cu punct — discuţiile în urma cărora a fost alungat de la cursuri şi de la hrotonire. Guvernatorul blama încă o dată în scrisoarea sa „... procedeul mitropolitului de a refuza studiul şi hirotonirea acestui *capabil tînăr* ...“[11] şi adăuga că mitropolitului nu-i era îngăduit să corespondeze cu consistoriul în probleme de disciplină, fără a se adresa mai întîi Guberniului.

G. Banffy îşi însuşeşte propunerile justificate făcute de Gheorghe Lazăr:

„Şi dacă, în urma intrigilor şi declaraţiilor mitropolitului din Carlowitz, majestatta sa va hotărî, totuşi ‚pozitiv ca Gheorghe Lazăr să continue studiile şi să fie hirotonit, *ne putem aştepta — şi nu fără motive — să i se pună tot felul de piedici în cale tînărului Gheorghe Lazăr*. În această situaţie, se pare că cel mai bun

---

[10] Arhiva Srimski Karlovci, Novi-Sad (Iugoslavia), dosar nr. 77/1810 p. 1—4 (inedit).

[11] Arhivele statului, Budapesta, Gubernium Transilvaniae, cum Praesidialia, nr. 92/622/1810, p. 2—3 (inedit).

mijloc de a înlătura toate aceste greutăţi ar fi ca majestatea sa să dispună ca Gheorghe Lazăr să continue studiile şi să fie hirotonit în Bucovina, la episcopia neunită de acolo, unde episcop neunit este Daniel Vladovitz ..."[12]

Răspunsul cancelariei imperiale se lasă aşteptat, încurajînd partida adversă. La 26 februarie 1810, G. Haines crede că poate — fără interpuşi — să ia atitudine deschisă împotriva lui Gheorghe Lazăr, punîndu-se astfel bine cu mitropolitul de Carlowitz, tocmai în momentul cînd se vorbea mai insistent despre înfiinţarea episcopatului neuniţilor din Transilvania, sperînd — cine ştie? — chiar să-l cîştige — pe mitropolit de partea sa în dauna protopopului din Făgăraş. Redactată în limba română (cu litere chirilice), scrisoarea a fost tradusă şi în limba sîrbă[13], dovadă că pe mitropolit l-a interesat în mod deosebit conţinutul ei de care voia să ia cunoştinţă fără dificultăţile unei limbi cunoscute — probabil — aproximativ. Autorul scrisorii, „cu umilinţă" se adresează: „Exţelentiia ta prea luminate Doamne, Doamne arhiepiscopie, mie prea milostiv patronis!"[14], destăinuindu-i părerea sa în termeni care intenţionau să creeze o prăpastie între tînărul teolog avrigean şi postul la care năzuia:

„Nu puţină vătămare a cinstei arhiereşti a pricinuit *spulberatul* şi *necoptul la minte* teolog al nostru Gheorghie Lazăr pe care clerul nostru l-a trimis pe trei ani la Viena să studieze cu scopul de a deveni instructor al candidaţilor la preoţie, ceea ce s-a obligăluit şi în scris. Către excelenţa înălţimii voastre în acel scop s-a trimis ca acolo să urmeze a învăţa dogmele şi ritul pravoslavnicei noastre religii răsăritene. *El însă a depăşit limitele obligaţiilor sale şi vrea să răpească în mod silnic, ca Arie, scaunul şi rangul arhieresc pentru care pînă acum nu a dat nici o dovadă de capacitate* în îndeplinirea îndatoririlor sale; şi încă nici măcar în ceea ce priveşte viaţa sa, din spovedanie, dreapta lui credinţă nu a arătat-o şi *nici nu este un lucru sigur dacă s-a spovedit vreodată sau nu* ..."[15] (subl. n.).

---

[12] Arhivele statului, Budapesta, Gubernium Transilvaniae, cum Praesidialia, F. 37, dosar 92—622/1810, p. 2—3 (inedit).

[13] Arhiva Srimski Karlovci, Novi-Sad (Iugoslavia), dosar nr. 77/1810, p. 15—16 (inedit).

[14] Ibidem, p. 4—6 (inedit).

[15] Arhiva Srimski Karlovici, Novi-Sad (Iugoslavia), dosar nr. 77/1810, p. 4—6 (inedit).

Georgius Haines, strivindu-l cu disprețul său „pravoslavnic creștin“ pe Gheorghe Lazăr, declară că se miră mai mult de miopia susținătorilor lui și încunoștințează pe mitropolit că preacucernicul consistoriu sibian a trimis cancelarului graf Teleki un raport confidențial despre „purtările și uneltirile“ lui Gheorghe Lazăr. În același timp, îl îndeamnă pe Ștefan Stratimirovici să reclame împăratului interceptarea scrisorii sale către consistoriu. În continuare, roagă „pe excelența sa să țină secret această înștiințare a mea, nedzvăluind-o nimănui, ca nucarecumva să pățesc năpastă sau mare ură din partea dușmanilor legii noastre care ne țin ca pe ursul legat cu lanțul de nas...“[16].

În concordanță cu textul trimis în taină mitropolitului, președintele interimar al consistoriului găsește mijloace să convingă sau să preseze pe vicareșul Nicolae Huțovici ca la 2 martie 1810 acesta să se plîngă cancelariei guberniale că stipendiatul diacezei Sibiului, în loc să se prezinte la slujba ce i-ar fi dat să îndeplinească consistoriul, a plecat din nou la Viena — se înțelege, nu pentru completarea studiilor de dogmatică și liturgica ortodoxă care-i lipsesc, întrucît la Viena nu putea continua să studieze teologia decît în instituții catolice. Iar dacă această călătorie are obiective strict particulare pentru Gheorghe Lazăr, de ce s-ar încărca dieceza din Sibiu cu sume de bani care nu ar aduce nici un folos colectivității ortodoxe din Transilvania, din taxele căreia s-a adunat acest fond sidoxial?! Raportul apreciază că Gheorghe Lazăr „prin călătoriile sale aiurea, seamănă sămînța răului în sînul acestui cler“[17] și trece cheltuielile sale personale în socoteala fondului sidoxial.

Cancelaria Guberniului regal răspunde consistoriului categoric, scoțînd pe Gheorghe Lazăr de sub toate acuzațiile tendențioase care i se aduseseră: Guberniul regal, aducînd la cunoștința împăratului, a dispus cum și unde trebuie să-și continue Gheorghe Lazăr studiile teologice, unde să-i fie împărtășite tainele sfinte. Călătoria la Viena a făcut-o cu știrea Guberniului, fără a i se acorda cheltuieli de drum. În consecință, consistoriului „nu-i rămîne nimic altceva decît să aștepte dispozițiunile ulterioare ale Guberniului...“[18].

Ultima viză pe această hîrtie ,a comitelui Mikes, poartă data de 4 aprilie 1810 și consistoriul, în frunte cu Georgius Haines, este

---

[16] Arhiva Srimski Karlovici, Novi-Sad (Iugoslavia), dosar nr. 77/1810,

[17, 18] Arhivele statului, Budapesta, Gubernium Transilvanicum (in politicis) F. 46, dosar 2497/1810, p. 1—2, 4, 6, 7 verso (inedit).

astfel redus la tăcere, dar nu şi la inacţiune duşmănoasă. Între timp, aversiunea înverşunată a acestuia îl împinsese ca la 6 martie 1810 să-i adreseze — în taină, ca şi în cazul mitropolitului din Carlowitz — chiar comitelui cancelar regal aceeaşi „species facti" denigratoare împotriva lui Gheorghe Lazăr. Laş şi odios, el se milogeşte slugarnic, luîndu-şi paravan clerul consistoriului din Sibiu:

„Arătarea anexată aci cu cea mai mare plecăciune, înălţimea voastră va binevoi să o păstreze numai pentru cunoaşterea înălţimii sale, fără vreo altă comunicare: *atît acţiunile şi paşii făcuţi de teologul consistorial George Lazăr, cît şi intenţia şi voinţa preacredinciosului cler neunit; clerul cere să nu fie văzută această arătare care supără pe înaltul Guberniu regal . . .*"[19] (subl. n.).

La înlăturarea lui Gheorghe Lazăr, singurul candidat îndreptăţit prin neobişnuita sa cultură, prin cunoaşterea perfectă a limbilor vorbite de credincioşii ortodocşi din Transilvania, la scaunul episcopal al neuniţilor din Ardeal, se mai adaugă un document revelant al perseverenţei şi urei cu care Gheorghe Lazăr a fost urmărit. La 14 martie 1810 porneşte din Sibiu către „Preaînălţatul şi strălucitul domn, comitele Samuel Teleky de Szek, cavaler al ordinului Sf. Ştefan şi al marii cruci apostolice, cameran chezaro-crăiesc, consilier actual intim al stărilor, cancelar aulic regal al Transilvaniei şi comite suprem al comitatului Biharea, *domn şi stăpîn foarte drag, preacinstit în mod deosebit, la Viena*"[20] (subl. n.), o nouă delaţiune.

Semnatarul G. Haines se roagă — şi de această dată, umilit şi disperat — ca primitorul să păstreze cea mai mare discreţie asupra corespondenţei sale; insinuează „nelegiuiri" comise de „mintea necoaptă a vînturatecului teolog neunit George Lazăr", care va fi promis unuia şi altuia protecţie în dispreţul ritului neunit, sub ocrotirea „unora" pe care nu-i numeşte, ei făcînd parte din cancelaria Guberniului, şi ajunge să propună persoane mai pregătite decît Gheorghe Lazăr pentru scaunul episcopal, printre care, cel dintîi ar trebui să se înţeleagă de către comitele cancelar, după caracterizarea globală ce o face, că este el însuşi, asesorul consistoriului neuniţilor din Sibiu:

---

[19] Arhivele statului, Budapesta, Griechisch Nicht-Unierte, Teleki Samuel, B. 6, Fasc. I., nr. 13, p. 1—3 (inedit).
[20] Ibidem, Fasc. I., nr. 14, p. 1—2 (inedit).

„... în mod sigur avem supuşi *ajunşi la maturitate şi ca minte şi ca vîrstă şi cunoscători a patru sau cinci limbi* şi *cu mult mai pregătiţi pentru a paşte turma* şi pregătiţi întotdeauna a corespunde intenţiei împărăteşti *şi care sînt trecuţi sub tăcere pentru moment*..."[21] (subl. n.).

Pe cine ar fi subînţeles cel ce se voia nedat în vileag, conştient de imoralitatea faptei sale, prin omul matur şi copt la minte, pregătit pentru locul de episcop neunit în Transilvania, care era „trecut sub tăcere pentru moment", dacă nu pe sine însuşi?! Şi pentru a-şi crea cît mai mulţi sorţi de izbîndă în viitoarele alegeri pentru episcopat, G. Haines propune ca desemnarea candidatului să se facă la Sibiu, unde — uzînd de autoritatea sa de preşedinte ad-interim al consistoriului — spera să-şi impună candidatura, iar nu la Cluj, cum se vorbea, cu participarea unui comisar gubernial. Şi, pentru a sugera comitelui gubernial că s-ar cuveni răsplătită modestia sa cu acordarea postului de episcop, îşi încheie scrisoarea cu mulţumiri pentru „funcţia directorială [director al şcolilor naţionale din Transilvania, n.n.] ce mi-a fost dăruită cu bunăvoinţă..."[22]

Problema lui Gheorghe Lazăr se ia în discuţie la cancelaria imperială din Viena abia la 23 martie 1810, cînd sosise şi referatul adresat de guvernator împăratului însuşi, în care se face istoricul proiectelor imperiale cu privire la ocuparea scaunului episcopal neunit vacant şi al necazurilor întîmpinate de Gheorghe Lazăr la Carlowitz. Ca încheiere, comitele G. Banffy, susţinătorul cel mai lucid şi mai entuziast al tînărului teolog transilvănean, bănuind presiunile ce se exercitau pe toată filiera, pînă la tronul imperial, împotriva lui Gheorghe Lazăr, întocmeşte un extrem de documentat memoriu în favoarea acestuia adresat împăratului, însoţit de 18 documente în susţinerea afirmaţiilor sale. Guvernatorul sintetizase în şase puncte învinuirile aduse lui Gheorghe Lazăr de mitropolitul sîrb, la care răspunde, tot pe puncte, desfiinţînd rînd pe rînd fiecare învinuire, ca nefondată.

La punctul 5, cel mai interesant şi cel mai elogios pentru Gheorghe Lazăr, Ştefan Stratimirovici pusese accentul cel mai grav din refuzul său: Mitropolitul pretindea că nu-l primise la cursuri fiindcă „...*ar fi un tînăr prea cultivat, eminent în studiile sale de*

---

[21], [22] Arhivele statului, Budapesta, Gubernium Transilvanicum (in politicis), F. 46, nr. 2497/1810, p. 1—2, 4, 6, 7 verso (inedit).

peste tot, că în cazul că ar fi mai neştiutor ar fi cu atît mai maleabil şi a declarat că l-ar fi ocrotit mai uşor că *n-ar putea să-l ajute nici la intervenţia majestăţii sale*"[23] (subl. n.), la care guvernatorul G. Banffy răspunde:

„La punctul 5 se pare cu atît mai de mirare, deoarece mitropolitul de la Carlowitz a refuzat să-l primească să continue studiile teologice pe acest tînăr din *cauza însuşirilor alese ale sufletului, din cauza rezultatului eminent la studii*, cînd, totuşi în orice loc — sau măcar acest lucru ar trebui să se dorească ca persoanele ecleziastice să fie desăvîrşite, atît în învăţătură cît şi în virtuţi, şi aceasta nu în van ..."[24] (subl. n.).

Combaterea încărcată de sarcasm a acestui punct din obiecţiile mitropolitului sîrb trebuie reţinută, fiindcă — de fapt este o recunoaştere la superlativ, chiar de către Ştefan Stratimirovici, a calităţilor celui repudiat. Această caracterizare *à rebours* ne este necesară pentru a o pune faţă în faţă cu portretul pe care i-l făcuse G. Haines şi cel ce avea să i se mai facă în curînd, negîndu-i-se toate calităţile recunoscute, cu scopul de a-i stăvili drumul în ierarhia ecleziastică.

În ceea ce priveşte al şaselea punct al învinuirilor, că unui viitor preot sau episcop ortodox „... nu i-ar fi îngăduit să cunoască dogmele religiei catolice unite nici atît cît scribii ..."[25] guvernatorul crede că este foarte folositor să ştii a diferenţia principiile religiei tale de ale altora, iar nu să stai „... în adîncă şi neagră ignoranţă"[26].

Epuizînd obiecţiile prin care mitropolitul motiva respingerea lui Gheorghe Lazăr de la cursuri, Gh. Banffy consideră că asemenea acuzaţii „seamănă a fanatism" şi se opun intenţiei împărăteşti de a da posibilitatea unor *tineri talentaţi, cu moravuri alese, dar săraci* să se dedice stării ecleziastice. Apelează apoi la bunăvoinţa imperială de a dispune ca Gheorghe Lazăr — spălat de toate învinuirile nedrepte ce i se aduseseră — să-şi termine studiile şi să fie hirotonit de episcopul neunit Daniel Vladovitz din Bucovina.

Comitele cancelar von Teleky şi chiar împăratul aveau de ales între susţinătorii lui Gheorghe Lazăr, convinşi de valoarea sa, şi între detractorii lui, de o inadmisibilă reacredinţă, cu atît mai de condamnat cu cît aparţineau tagmei ecleziastice. Şi consistoriul die-

---

[23, 24, 25, 26] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 631/1810, p. 2—7 verso (inedit).

cezan din Sibiu, presat de mitropolitul sîrb, revine cu un nou memoriu către Guberniul regal, la 2 martie 1810, plîngîndu-se de comportarea lui Gheorghe Lazăr. Redactarea invariabilă a acuzaţiilor denotă limitele intelectuale ale acuzatorilor şi greutatea — totuşi — de a face din alb negru, de a ponegri un element „strălucit", cum de atîtea ori fusese numit Gheorghe Lazăr.

La această hîrtie, analizată de cancelaria aulică a Marelui Principat transilvan, se răspunde încă o dată şi în aceiaşi termeni în care se răspunsese lui G. Haines la raportul său din 31 ianuarie 1810, printr-o „Părere" semnată de secretarul Halmagyi la 22 martie 1810, din care se vede că Gheorghe Lazăr încă nu pierduse lupta, că susţinătorii erau încă ferm convinşi de necesitatea de a-l folosi după capacităţile sale şi că gruparea interesaţilor să zădărnicească acest plan încă nu cîştigase teren la curtea imperială din Viena.

Dar miza era prea importantă pentru ca pornirea adversarilor săi să poată fi stăvilită, afirmaţiile conţinînd chiar o intenţie de avertisment pedepsitor din partea Guberniului regal. Denigrările şi calomniile cele mai grosolane curg din pana lui Gheorghe Haines, (autor şi al textului trimis de consistoriu cancelariei guberniale) adresate comitelui cancelar regal însuşi, sub propria semnătură, în speranţă că — indirect — el însuşi va beneficia de înfrîngerea lui Gheorghe Lazăr. La 6 martie el redactează în Şibiu o „specificaţie" (*Species facti*), cam în aceiaşi termeni cu aceea trimisă lui Ştefan Stratimirovici la 26 februarie 1810, de care să se folosească — după trebuinţă — comitele cancelar, dacă-l va putea atrage prin aceasta în tabăra vrăjmaşă lui Gheorghe Lazăr, repovestindu-i toată istoria relaţiilor bursierului diecezei ortodoxe cu consistoriul din Sibiu, dar interpretînd faptele potrivit ideii nestrămutate de a-l împiedica să ajungă în scaunul episcopal, pentru care — nu rămînea îndoială — îl destinaseră oficialităţile imperiului, în frunte cu împăratul: „. . . *a mers la Sibiu pe neaşteptate, cu gînd că va fi făcut* nu inspector, în care scop fusese ales şi ridicat, *ci episcop*. Clerul a băgat *de seamă mintea vîntoasă şi necoaptă a omului* şi de aceea *a fost sfătuit de unii să renunţe la o astfel de închipuire şi să nu se dedea acestei ambiţii* . . ."[27] (subl. n.).

Dar Gheorghe Lazăr n-a ascultat, ci „. . . a luat drumul spre Carlowitz, *spunînd peste tot că va fi episcop* . . ."[28], iar după eşe-

---

[27], [28] Arhivele statului, Budapesta, Griechische Nicht-Unirte. B. 6, Fasc. I, 13/1811, p. 2—3 (inedit).

cul de la Carlowitz, s-a întors la Viena, nădăjduind să-și ajungă scopul. Și ... continua cu aceleași calomnii, în același stil, aproape cuvînt cu cuvînt.

*

Pînă la 23 martie 1810, Gheorghe Lazăr împlinise două luni de cînd se afla la Viena, bătînd pragurile cancelariilor cu neliniște zilnic sporită de tergiversare și de lipsurile materiale. Pretutindeni îl întîmpina o tăcere de gheață. Nimeni nu-i putea spune ce impresie au făcut spovedaniile sale prezentate în original de către Guberniul regal, scrisoarea mitropolitului ce-și depășise atribuțiile, alungîndu-l din Carlowitz ca pe un netrebnic și *nedemn* de tagma ecleziastică; nimic despre delațiunile lui Gheorghe Haines către cancelarul Samuel von Teleky, pe care chinuitul teolog Gheorghe Lazăr, de altfel nici nu le bănuia.

La 23 martie 1810, consiliul aulic al Cancelariei imperiale din Viena ia în discuție problema și redactează un document acuzator față de mitropolitul Ștefan Stratimirovici, spre a-l trimite Cancelariei regale din Cluj[29]. „Scrisoarea sigilată, adresată Consistoriului [de către mitropolit, la 2 decembrie 1809, n.n.], a fost deschisă de consiliu în plen și citită și cu aceasta s-a încheiat raportul prezidial nr. 631 ..."[30], notă semnată *manu propria* de cancelarul von Teleky, la 29 martie 1810.

În cancelarii, titani ai vieții politice din imperiu confruntă documentele ce curg torențial împotriva lui Gheorghe Lazăr cu propriile lor opinii despre acest tînăr studios, dar dincolo de cabinetele somptuoase ale consilierilor imperiali de toate gradele, victima intrigilor și a rîvnelor fără acoperire din clica mitropolitului Ștefan Stratimirovici se vede privat chiar de hrana zilnică. La 13 aprilie 1810, într-o patetică scrisoare către cancelaria Guberniului de la Cluj, își expunea disperata situație, așteptînd un ajutor imperios necesar, căci „... sumușoara de bani trimisă mie în acel timp [la revenirea în Viena n.n.] de la înălțatul Guberniu regal pentru a obține sfîrșitul îndeobște rîvnit [pentru a rezista pînă la soluționarea problemei sale, n.n.], dat fiind că am făcut drumuri în

---

29 Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 631/1810, p. 10—15 (inedit).
30 Ibidem, nr. 622/1810, p. 4 și verso (inedit).

timp de iarnă, s-a consumat încă de mult...“[31], solicitînd un ajutor lunar pînă se va lua o hotărîre definitivă. Alătura „species facti“ şi-şi prezenta situaţia ca pe o înfrîngere a însăşi voinţei imperiale — ceea ce şi era —, convins că astfel va determina o rezoluţie mai rapidă şi mai binevoitoare faţă de el:

„Majestatea voastră, prea stimate părinte!

Numai favoarei dvs. trebuie să-i mulţumesc că mi s-a creat ocazia să-mi pot însuşi — în decurs de cîţiva ani, în capitala monarhiei — o treaptă superioară în ştiinţă şi cultură şi pentru aceasta trebuie — din nefericire — acum să sufăr.

Nu este în joc numai binele meu personal şi al patriei mele, ci şi liniştea şi intenţia părintească a majestăţii voastre, în silinţa sa permanentă de a promova cultura poporului valah şi de aceea am socotit că e datoria mea să vă aduc la cunoştinţă cele petrecute. Îndrăznesc să vă aştern la picioare ce mi s-a întîmplat — nevinovat fiind — la mitropolitul din Carlowitz.

Nu mă îndoiesc că majestatea voastră a fost înştiinţată de cele petrecute, avînd în vedere că eu am prezentat aceeaşi „species facti“ şi serviciului Ţării Transilvaniei din Cluj, această plîngere a mea a şi sosit la Cancelaria imperială din Transilvania, care a şi luat o decizie. [...]

În primul rînd, după cum mi s-a spus, va fi întrebat mitropolitul despre cele petrecute şi în felul acesta procesul ar putea dura mult timp, fapt foarte îngrijorător pentru un tînăr complet lipsit de mijloace, de aceea, rog prea supus pe majestatea voastră să binevoiască a proceda *brevi manu*, acordîndu-mi între timp un ajutor, iar eu nu voi fi nerecunoscător...“[32]

Cererea se adnotează în termenii următori:

„Cum petitorul a trebuit să facă drumurile necesare la Carlowitz *din cauza greutăţilor ce i s-au făcut de arhiepiscopul* de Carlowitz şi este necesar să trăiască aci şi acum cu cheltuieli mai mari, *fără vina lui*, acest lucru se raportează cu supunere majestăţii sale cu părerea preaplecată că, pentru timpul cît nu va fi fost depăşită neînţelegerea aceasta cu domnul mitropolit, să i se poată plăti ca şi pînă aci rata din fondul sidoxial...“[33] (subl. n.).

---

[31] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 862/1810, p. 2, 3 verso (inedit).

[32] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária, Akta generália, B. 2, dosar 918/1810, p. 2—3 (inedit).

[33] Ibidem, nr. 862/1810, p. 4 (inedit).

În aceeași zi, 13 aprilie 1810, cancelarul Samuel von Teleky, prezentase împăratului procesele verbale ale ședinței din 23 martie 1810, rînduite pe probleme și pe referenți[34]. Împăratul ceruse ca imediat ce Cancelaria ungară va răspunde la întrebările Curții din Viena despre refuzul mitropolitului de a primi pe Gheorghe Lazăr la cursuri și hirotonire, să anexeze și scrisoarea adresată de acesta Consistoriului „... precum și tot ce s-a întreprins în această problemă" și să-i fie prezentate[35].

Raportul cerut de împărat sosește la 27 aprilie 1810. Documentul narează — a cîta oară? — toate împrejurările în care s-a aflat Gheorghe Lazăr care „... după terminarea celui de-al treilea an de studii la teologie a plecat de aici din Transilvania, *cu aprobarea Gubernium-ului, la Carlowitz, ca să studieze acolo într-un an, în seminarul mitropoliei, dogma și ritul bisericii greco-neuniților și, după hirotonire, G. Lazăr să se întoarcă în Transilvania pentru a-și îndeplini misiunea* (subl. n.) ..."[36]

Mitropolitul l-a respins — continuă documentul —, iar „acum, Gheorghe Lazăr se află în situație foarte grea: s-a întors din Carlowitz în Transilvania fără să fi izbutit ceva și a venit din nou la Viena și, cu aceste drumuri dus-întors, în toiul iernii, a cheltuit și stipendiul 300 florini, și 100 florini încasați pentru drumul la Carlowitz și *a ajuns* în situația să se roage pentru un ajutor pînă ce majestatea voastră va rezolva cele de cuviință în legătură cu conduita mitropolitului din Carlowitz ..." (subl. n.)[37].

Propunînd să i se ceară sever socoteală mitropolitului de cele întîmplate, prin mijlocirea Cancelariei ungare, Samuel von Teleky, pe care scrisoarea lui Gheorghe Haines nu-l influențase, recomandă să i se plătească lui Gheorghe Lazăr cîte 25 de florini pe lună pentru hrană, pînă în aprilie — luna era pe sfîrșite —, cînd va primi din nou stipendiul cuvenit, conform aprobării inițiale a împăratului.

Răspunsul dat de acesta la 6 mai 1810 de la reședința sa din Zuberek este cît se poate de limpede și favorabil, întrecînd în generozitate propunerea Cancelariei din Transilvania: „*Aprob lui Lazăr pe durata șederii sale necesare la Viena 300 florini, alăturați* [deci, din *caseta personală a monarhului*, n.n.] *cu condiția ca Lazăr să*

---

[34], [35] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 865/1810, p. 2, 3 verso (inedit); p. 4 (inedit).

[36], [37] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária, Akta generália, B. 2, nr. 862/1810, p. 5—8 verso (inedit).

folosească șederea pentru terminarea studiilor, și aprob raportul, ținînd seama că mitropolitul a refuzat hirotonirea lui. Franz" (subl. n.)[37 bis].

Aprobarea se încrucișa pe drum cu o nouă intervenție a cancelarului Curții, graful Samuel von Teleky, și a consilierilor von Esterházy, von Beniovsky și von Szegedy, datată 8 iunie 1810, ca nu cumva să se neglijeze „... faptul că petiționarul, *studentul Gheorghe Lazăr, nu poate rezista aici între timp fără a fi ajutat*, la enorma scumpete la toate cele necesare vieții, așa că îndrăznim să vă rugăm să binevoiți a-i aproba... un ajutor de 25 florini lunar din fondul sidoxial..." (subl. n.)[38].

Rezoluția împărătească mai apare o dată în copie semnată de Samuel von Teleky la 16 mai 1810, dar cu specificația acestuia: „Suma a fost predată petiționarului, dovadă chitanța iscălită de Lazăr".

Pentru o vreme, tînărul teolog transilvănean era scutit de griji. Dar ceea ce era pentru el mai important era semnificația gestului imperial: nu se putea ca împăratul, care-l ajuta bănește să reziste în Viena pînă la soluționarea problemei și-l îndemna să-și continue studiile, să tolereze ca nedreptatea ce i se făcuse de către mitropolitul din Carlowitz să triumfe. La rîndul său, Guberniul regal ungar, spre a satisface dispoziția imperială, în consiliul regal locumtenențial de la Buda, ținut în ziua de 1 mai 1810, redactează o adevărată somație către mitropolitul din Carlowitz, imputîndu-i că împiedică îndeplinirea intenției binevoitoare a împăratului față de populația românească neunită din Transilvania, neprimind la cursuri și nehirotonind pe tînărul Gheorghe Lazăr, „... ba chiar l-a declarat *nedemn pentru totdeauna, întocmai ca pe un eretic, pentru starea sacerdotală și pentru oficiile consistoriale*..."[39], cerînd Consistoriului neunit din Sibiu să nu mai propună în viitor pentru hirotonire tineri crescuți în instituțiile catolice.

Consiliul demonstrează că motivele refuzului sînt *nefondate* și i se cere mitropolitului — „din înalt ordin regal" — ori să se dezvinovățească, înfățișînd alte argumente valabile cu privire la

---

[37 bis] Haus — Hof — und Staatsarchiv, Wien, Staatsratsprotokoll, 1810/II, Band, 214 (inedit).

[38] Arhivele statului, Budapesta Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 1027/1810, p. 2—4 verso (inedit).

[39] Arhiva Srimski Karlovci, Novi-Sad (Iugoslavia), nr. 121/1810, p. 1—2 (inedit).

înlăturarea lui Gheorghe Lazăr, ori să-l primească la cursurile de dogmatică și ritual neunit, cum i s-au dat dispozițiile imperiale anterioare, iar din același înalt ordin regal i se cere ca pe viitor „să se abțină de la corespondența directă cu Consistoriul neuniților din Sibiu", fiind obligat să se adreseze totdeauna Guberniului regal.

Era de așteptat ca la o asemenea somație, mitropolitul să răspundă prompt, oricare ar fi fost poziția pe care o adopta în acest caz, în care un înalt prelat încălca toate preceptele creștine, punînd mai presus de ele interesul, vanitatea și ambiția de a triumfa asupra voinței imperiale și a aspirațiilor spre lumină, dreptate și afirmare a colectivității românești neunite din Transilvania, călăuzită de unul dintre cei mai cultivați, mai entuziaști și mai plurivalenți conducători bisericești din cîți ar fi putut avea. Ștefan Stratimirovici însă, într-o espectativă prelungită inadmisibil, își continuă corespondența cu oamenii săi de la Viena, Cluj și Sibiu, cîntărește valoarea fiecărui act, gest sau cuvînt în favoarea lui Gheorghe Lazăr și . . . ajunge la concluzia că n-are de ce se teme, că ambele cancelarii care-l asaltaseră cu ultimatum-uri vor obosi și în curînd nu va mai avea cu cine lupta în cazul lui Gheorghe Lazăr, părăsit de protectorii săi. Dovadă că . . . răspunsul cerut de consiliul regal locumtenențial ungar de la mitropolitul sîrb, încă de la 1 mai 1810, nu sosise nici pînă la 14 septembrie și, la solicitările lui Gheorghe Lazăr de a i se lămuri situația, Cancelaria răspundea la 19 septembrie 1810: „Petiționarul trebuie să aștepte cu răbdare răspunsul mitropolitului"[40].

În luna mai, Gheorghe Lazăr a părăsit Viena, probabil, crezînd că tot la Cluj îi va fi mai ușor să grăbească răspunsul mitropolitului sîrb, pe care îl socotea destul de încolțit. Mai bine de o lună i se va fi scurs și în Cluj, deocamdată, agreat de Cancelaria Marelui Principat, dar mitropolia tăcea cu obstinație. Și din nou, după o jumătate de an de zbucium, se gîndește să se întoarcă la Viena pentru rezolvarea acestei încîlcite probleme, dospită în întuneric. Însă cei 300 florini dăruiți personal de împărat se terminaseră cu drumul și cu întreținerea timp de o lună la Cluj. De aceea, face o nouă cerere pentru „. . . o mică sumă . . ." necesară pentru drum, dar de data aceasta nu i se aprobă, indicîndu-i-se

---

[40] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 2076/1810, p. 2—2 verso (inedit).

să se adreseze majestății sale imperiale, chiar dacă banii ar fi din fondul sidoxial, ca și pînă atunci[41].

Și pe cînd Gheorghe Lazăr, la Cluj, se istovea căutînd bani de drum pînă la Viena, Ștefan Stratimirovici își întărea poziția. Ajutoarele de la Sibiu nu-i erau suficiente și — probabil — de multă vreme își făcuse relații cu agentul Curții din Viena, cu *von Sok*, prin care se edifica — lucru de la sine înțeles — în schimbul unor răsplătiri substanțiale, asupra politicii interne și externe a imperiului și îndeosebi asupra modului în care era privită de cancelaria imperială și de însuși împăratul propria sa persoană.

La 16 iunie 1810, cînd Gheorghe Lazăr, Cancelaria gubernială și cancelarul Curții, Samuel von Teleky, așteptau cu nerăbdare și o mare doză de revoltă justificarea mitropolitului din Carlowitz cu privire la încălcarea dispozițiilor imperiale. Ștefan Stratimirovici scria agentului secret al Curții, von Sok, dîndu-i informații care să-l ajute a acționa potrivit intereselor sale și ținînd socoteală de partida cea mai puternică:

„Cu ultima poștă — scria mitropolitul *Stimatei excelențe* — mi-a sosit spre rezolvare un intimat de stat pentru un anume Gheorghe Lazăr care, anul trecut, în noiembrie, a fost trimis de către Consistoriul cilus-ului meu la Carlowitz pentru a fi primit la școala clericală de aici. El mi-a prezentat acte din care am constatat că sus-numitul a fost școlarizat numai în școli catolice — teologia a studiat-o la Universitatea din Viena —, *urmărindu-se un anumit lucru cu el* . . ."[42] — insinuează mitropolitul proiectata „uniație" a ortodocșilor din Transilvania, sub viitorul episcopat al lui Gheorghe Lazăr. Apoi „. . . din știri private pe care le-am aflat înainte de a ști ceva despre existența unui Gheorghe Lazăr . . ."[43], se convinsese că acesta este catolic, cînd a primit vestea că „. . . *un unit a fost trimis de Gubernium la Viena* ca să studieze acolo teologia, cu intenția ca în viitor *să poată fi numit episcop al greco-neuniților din Transilvania, fiind el de rea credință* și *abandonînd cu ușurință în discuția cu mine religia lui trecînd grăbit peste partea dogmatică și rituală*, într-o discuție tangențială, *bănuiala ce am avut-o încă de mai nainte, relativ la religia și intențiile ce le urmărea*, s-a accentuat și am refuzat cererea acestuia . . ."[44]

---

[41] Arhivele statului, Budapesta, Gubernium Transilvanicum (in politicis), F. 46, nr. 5119/1810, p. 1—3 verso (inedit).

[42, 43, 44] Arhiva Srimski Karlovci, Novi-Sad (Iugoslavia), nr. 121/1810, p. 1—3 (inedit).

Întrucît Guberniul „... a înaintat refuzul meu forului suprem și eu acum trebuie să răspund și *în cazul cînd dovezile aduse pentru motivarea refuzului nu vor fi destul de temeinice, se cere primirea lui Gheorghe Lazăr la Institutul clerical din localitate. Doresc să fiu informat îndeaproape despre mersul acestei probleme*..."[45] (subl. n.).

Mitropolitul Stratimirovici ține să știe — așteaptă „cu mare nerăbdare" — în ce mod s-a intervenit la împărat și din partea cui: Guberniul sau Gheorghe Lazăr personal, ca să știe cu cine are de luptat și să-și pregătească arme potrivite.

Dintr-un „P.S." aflăm că în aceeași zi mitropolitul primise de la agentul von Sok o scrisoare în care parțial acesta îi și dădea cu anticipație răspuns la întrebări și îl vestea despre un „*bilet scris de mînă de foarte, foarte sus*", adică de împărat, care încă nu se dezinteresa de problemă, dar mitropolitul ar mai vrea să afle dacă acest bilet a însoțit plîngerea lui Gheorghe Lazăr.

Sfîrșitul acestui post-scriptum este dovada incontestabilă a pornirii mitropolitului Ștefan Stratimirovici. Mitropolitul vrea să mai știe cu precizie „... dacă este absolut sigur că *ocuparea episcopatului din Transilvania este posibilă fără influența mea?* sau că putem atșepta cu încredere ocuparea funcției? sau *dacă se va tot amîna problema aceasta pînă la hirotonirea lui Gheorghe Lazăr, pentru a-l putea propune la aceasta?, căci în definitiv, acesta este nodul întregii probleme*"[46] (subl. n.).

Într-adevăr, acesta era nodul problemei. Dacă s-ar fi amînat ocuparea postului de episcop al neuniților din Transilvania pînă la hirotonirea lui Gheorghe Lazăr la Arad sau Cernăuți, nu se mai putea face abstracție de această puternică personalitate căreia mitropolitul sîrb nu-i opunea decît un modest protopop de Făgăraș, iar G. Haines, pe sine însuși, care, oricîtă cunoaștere a dogmelor și ritualurilor ar fi avut, din punct de vedere moral era — cum am văzut — un trist exemplu de corupător corupt, iar pe plan intelectual, o nulitate.

Ca un păianjen, retras în colțul cel mai întunecos al pînzei întinse în calea victimei, mitropolitul rămînea surd și mut la apelurile celor două cancelarii, dar deosebit de activ în legăturile cu oamenii săi, furnizori de informații și executori ai ordinelor înaltu-

---

[45], [46] Arhiva Srimski Karlovci, Novi-Sad (Iugoslavia), nr. 121/1810, p. 1—3 (inedit).

lui prelat de la Carlowitz, pe care nu-i va lăsa nerăsplătiţi pentru serviciile aduse. Numai să nu izbutească Gheorghe Lazăr să ajungă episcop al Transilvaniei, căci „... în definitiv, acesta este nodul întregii probleme“: un om atît de învăţat încît îi uimise şi — fără voie — mitropolitul o recunoscuse; însufleţit de dragoste pentru conaţionalii săi, sprijinit de „forul suprem“ nu putea să fie pe placul celor ce aveau planuri inavuabile, sub paravanul păzirii pravoslavnicei credinţe ortodoxe.

Şi aşa cum perseverarea — şi în bine şi în rău — reuşeşte să-şi ajungă scopul, iată că şi vicarul Nicolae Huţovici trece alături de mitropolitul căruia îi era subordonat pe linie ecleziastică. În urma scrisorii acestuia către Consistoriu, de care ia cunoştinţă abia la 18 iunie 1810, vicarul diecezei neunite din Sibiu, silit să se supună mai-marelui său în grad, îşi calcă pe inimă, spre a-şi păstra preşedinţia Consistoriului şi-i răspunde — în limba română cu litere chirilice —, „recunoscîndu-i“ mitropolitului clarviziunea în problema Gheorghe Lazăr, pe un ton de respingătoare linguşire:

„... Încît să atinge lucrul despre pomenitul Lazăr, cu adevărat ecţălenţia ta ai avut şi drept ai a păzi biserica lui Hristos încredinţată şi *precum am avut cuvintele ecţălenţi tale cele cu mărgăritariu împletite* în pomenita copie, socotesc că nu ar putea şi prea înaltele locuri a pune bănuială multă ...“[47]. (subl. n.).

Poate că schimbarea de atitudine a lui Nicolae Huţovici faţă de Gheorghe Lazăr, evidentă în această scrisoare, a fost determinată de speranţa cultivată de mitropolit că-l va susţine pe el să ocupe scaunul episcopal. Într-un stil eliptic de om cu puţină ştiinţă de carte, dar şi care are de tăinuit anumite gînduri şi fapte, vicarul îşi continuă scrisoarea:

„Aşi avea către părinteasca ecţălenţia ta bunătate *cu lacrămi a aşterne dară vremea mă sileşte a nu le pune pe hîrtie*. Acum nu mai ştiu şi *despre partea răstauraţii episcopului* la acest sărac şi obidit cler de ce să mai împiedică de la înălţata Curte; precum am înţăles, s-ar zice că să aşteaptă informaţia cinstit Gubernium, iară de la cinstit Gubernium să aşteaptă rînduială dela înălţata Curte; aşa, *vremea trece, turma scade, eu asud ca ursul*, carea numai în zadar spre micşorarea zilelor meale mă trudesc singur a ridica starea nu pot atîta numai umilinţă *căzînd la părinteştile braţă a ecţălenţii tale mă rog nu mă uita pre mine smeritul sluji-*

---

[47] Arhiva Srimski Karlovci, Novi-Sad (Iugoslavia), nr. 121/1810, p. 1—2 (inedit).

toriu cu credință și pre turma aceasta a lui Hristos carea este încredințată ecțălenții tale voi simți o bucurie neauzită de te vei milostivi a ne veghea cu citirea unei scrisori din partea ecțălenții tale . . ."[48]

*

O zi mai tîrziu, la 19 iunie 1810, Gheorghe Lazăr se afla din nou la Viena. A găsit bani la familia sa din Avrig, va fi avut totuși prieteni binevoitori — poate chiar printre funcționarii Cancelariei regale din Cluj — care să-l împrumute, încrezători încă în steaua învățatului român din Avrig? Nu avem decît posibilitatea ipotezelor. Dar fapt este că la această dată el scria din nou împăratului, la reședința sa din Zuberek, plîngîndu-se că au trecut cinci luni de cînd așteaptă zadarnic „. . . deznodămîntul controversei preabinecunoscută . . ." de împărat, cauzată de mitropolitul din Carlowitz. În situația în care se află, nu vede altă posibilitate pentru el „. . . decît să îndrăznesc din nou să cad în genunchi în fața majestății voastre ca să binevoiți — *în grija deosebită ce mi-o arătați — să urgentați sosirea răspunsului mitropolitului, făcîndu-mi dreptate* . . ."[49]

Zilele trec apăsătoare pentru Gheorghe Lazăr. Hîrtiile circulă fără grabă, încărcîndu-se treptat de referate și note rezumative pînă la 7 iulie 1810, cînd se propune din nou să fie încunoștințată Cancelaria ungară că la Viena nu s-a primit încă răspunsul mitropolitului și, „. . . în consecință, să urgenteze sosirea declarației prin «insinuanta»"[50]

Cancelaria imperială nu rămîne nepăsătoare la apelul disperat al lui Gheorghe Lazăr, dovadă că manevrele mitropolitului nu reușiseră, pînă la mijlocul lunii iulie 1810, să clintească încrederea Curții în valoarea tînărului teolog și nici ca acesta să-și asocieze în planul său ignobil vreun factor de răspundere de la Curtea imperială. La 14 iulie 1810, însuși graful Samuel von Teleky — după ce luase legătura cu împăratul, după cum reiese din text — semnează și probabil că redactează înștiințarea către Cancelaria ungară, atrăgînd atenția, cu compasiune pentru Gheorghe Lazăr, că în așteptarea atît de lungă a răspunsului de la Carlowitz, acesta

---

[48] Arhiva Srimski Karlovci, Novi-Sad (Iugoslavia), nr. 121/1810 p. 1—2 (inedit).

[49], [50] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 1401/1810, p. 2 (inedit).

„...a fost secătuit de cheltuieli...“[51], iar „...majestatea sa imperială *a poruncit* să i se înfăţişeze degrabă o propunere în această chestiune...“[52]

Cancelaria aulică din Viena expediază la 17 iulie 1810 chiar mitropolitului o somaţie în acelaşi sens, semnată — „în lipsa cancelarului“ — de Iosif Lang:

„Pentru că nu s-a arătat nici pînă în prezent declaraţia înălţimii voastre, se va urgenta trimiterea ei de către Cancelaria aulică din Transilvania; de aici am găsit cu cale că trebuie a se vesti înălţimii voastre ca — în cazul în care n-a fost făcută pînă acum această declaraţie — *să binevoiască a o arăta fără zăbavă consiliului regal locumtenenţial ungar*, căci trebuie trimisă de aici mai departe...“[53]

Considerăm că iniţiativa acestui funcţionar ţine de întinderea reţelei de spioni şi intriganţi a mitropolitului sîrb Stratimirovici la Curtea din Viena. Cunoscînd revolta cancelarului şi a împăratului însuşi faţă de indisciplina mitropolitului din Carlowitz, acest Iosif Lang îl previne, temîndu-se că lucrurile ar putea lua o întorsătură neplăcută pentru mitropolit, şi în ultimă instanţă, pentru toate uneltele sale. Nu se poate admite că graful Samuel von Teleky, care redactase şi expediase Cancelariei ungare dispoziţia citată, dacă ar fi crezut potrivit, n-ar fi trimis şi mitropolitului un avertisment, fără intermediul obscurului funcţionar Iosif Lang. Era o problemă de respectare a distanţei să comunice prin Cancelaria ungară reproşurile pe care Curtea imperială le făcea mitropolitului, aşa că documentul semnat, „în absenţa cancelarului“, de Iosif Lang nu putea porni decît din intenţia acestuia de a-l servi pe prelatul sîrb.

Dar ultima somaţie a Vienei se încrucişa pe drum cu răspunsul de dezvinovăţire al mitropolitului către Consiliul regal locumtenenţial ungar din Buda, scris la 15 iulie 1810. În posesia tuturor informaţiilor furnizate de von Sok, de Iosif Lang, de Gheorghe Haines şi chiar de Nicolae Huţovici, precum şi de alţii al căror nume nu-l cunoaştem, îndelung chibzuit — ştiind că va fi prezentat împăratului — răspunsul lui Ştefan Stratimirovici, redactat în limba latină pe 25 de pagini, este un monument de ipocrită supuşenie faţă de autoritatea supremă. Ciorna acestui document, rămasă la Carlowitz, nu diferă mult de originalul expediat la Buda.

[51, 52] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 1401/1810, p. 4—4 verso (inedit).

[53] Arhivele Srimski Karlovci, Novi-Sad (Iugoslavia), nr. 121/1810, p. 2 (inedit).

Mitropolitul declară „cu umilință“ că n-a avut de gînd și nici nu poate să aibă să meargă „... împotriva intențiilor mîntuitoare ale majestății sale...“[54]; că Gheorghe Lazăr „... a fost destinat efectiv“ să devină profesor în seminarul candidaților la preoție, „... acestea *sînt împrejurări care mi-au rămas necunoscute mie.* Căci *pînă acum nu mi s-a adus nimic la cunoștință,* nici pe cale obișnuită, nici prin înălțatul Guberniu regal și nici Consistoriul de ritul meu de acolo; [Neadevăr sfruntat, după cum dovedesc atîtea documente anterioare, culminînd cu scrisoarea mitropolitului către agentul secret von Sok, n.n.]. Ca *arătarea mea sinceră și nevinovată* (subl. n.) să facă o mai mare claritate în această chestiune...“[55], mitropolitul etalează succesivele sale intervenții pe lîngă Cancelaria imperială de a se reînființa episcopatul neuniților din Transilvania, desigur, avînd interes să-și plaseze un om obedient. Acum, cînd fusese desemnat altul, cu o personalitate puternică și țeluri străine de interesele prelatului sîrb, nu se mai grăbea, ci stăvilea planurile imperiale.

„Arătarea“ ajunge însă la un pasaj extrem de important pentru cunoașterea rolului pe care trebuia să-l joace Gheorghe Lazăr în Transilvania.

„S-a întîmplat, însă, ca atunci *cînd mă aflam la Viena* cu aceste treburi [în 1809, n.n.] *să aflu acolo un tînăr transilvănean care se pretindea a fi fost trimis la învățătură de către înălțatul Guberniu regal în acel scop ca după absolvirea studiilor teologice de acolo să poată fi făcut episcop al ritului meu în Transilvania.* Dar sufletul meu s-a liniștit în aceea că mi s-a spus că *prin autoritatea acestui bărbat transilvanic se urmăresc considerațiuni politice care-l fac incapabil [incompatibil, n,n,] la executarea intențiunilor de care se preocupă el.* Așadar, *cînd aproape îmi uitasem de acest tînăr, care îmi era necunoscut după nume,* m-am pomenit că un oarecare tînăr vine la Carlowitz la finele anului trecut și-mi arată o scrisoare de la Consistoriul transilvanic de ritul meu, semnată nu de șeful actual, ci de unul dintre asesori, care este directorul școlilor...“[56]

Din declarația mitropolitului reiese că venind la Viena în 1809, înainte de plecarea lui Gheorghe Lazăr spre Sibiu — Carlowitz,

---

[54], [55] Arhiva Srimski Karlovci, Novi-Sad (Iugoslavia), nr. 121/1810, p. 1—25 (inedit).
[56] Arhiva Srimski Karlovci, Novi-Sad (Iugoslavia), nr. 121/1810, p. 1—25 (inedit).

în cercurile funcționarilor frecventați de Ștefan Stratimirovici se știa că un tînăr transilvănean urma teologia în capitala Austriei *spre a fi făcut apoi episcop ortodox în Transilvania:* mitropolitul n-a căutat să afle numele său?!, iar ulterior a și uitat cele aflate despre el?! Greu de admis. Mărturisește, cu toate acestea, că a fost neliniștit. De ce? Desigur, fiindcă planurile cancelariei imperiale îi zădărniceau propriile planuri, de mult nutrite, în legătură cu scaunul episcopal al neuniților din Transilvania, regiune în care nu-i convenea să-și piardă influența nici după ce — oficial — n-ar mai fi avut dreptul să se amestece direct. Curînd, însă, „sufletul i s-a liniștit" fiindcă a aflat, de la persoane mai autorizate, că de fapt, Gheorghe Lazăr era destinat unui post politic, *ipso facto* incompatibil cu haina și misiunea unui episcop. Este singura ocazie cînd înclinăm să-l credem pe mitropolitul Stratimirovici. Este absolut plauzibil ca eminentul student român, prin toată comportarea lui, să fi inspirat cancelarului von Teleky, guvernatorului Gheorghe Banffy și chiar împăratului ideea de a-l folosi chiar în Cancelaria Marelui Principat al Transilvaniei, ca translator sau ca element destoinic prin care se vor putea soluționa mai ușor problemele litigioase ivite în mijlocul populației românești din Ardeal, dar din nici un document nu reiese că Gheorghe Lazăr a știut aceste intenții ale cancelariilor.

De ce nu s-a urmărit în continuare această idee nu știm. Probabil că a apărut ca primă urgență ocuparea scaunului episcopal ortodox de la Sibiu și nefiind altcineva cu *pregătirea teologică* atît de avansată ca Gheorghe Lazăr, ca un pion rămas singur pe tabla de șah, a fost mutat pe locul de imediată urgență, în concordanță cu destinația inițială.

După ce enumeră motivele pentru care l-a respins pe Gheorghe Lazăr de la cursurile de dogmatică și liturgică și — în consecință — i-a interzis hirotonirea, mitropolitul se oprește la ceea ce-l doare în mod deosebit. El înțelege că Gheorghe Lazăr „... *în nici un caz nu vine la hirotonire pentru clerul secular ... ci pentru clerul regular și este destinat pentru o treaptă mai înaltă în ierarhia bisericească* [tocmai ceea ce nu-i convenea lui Ștefan Stratimirovici, care abate ideea spre prefăcuta sa teamă că în acea treaptă înaltă Gheorghe Lazăr ar urmări trecerea la uniație, căci mai departe spune:] Aceste împrejurări, combinate *cu cele ce mi-au fost dezvăluite de către o persoană* despre caracterul acestuia, *precum*

că se intenţionează cu el consideraţii politice, sper că sînt suficiente ..."[57]

Amintindu-şi de încercarea din trecut a vicarului Ioan Popovici, în unire cu fostul episcop greco-catolic Darabant din Oradea Mare, de a trece dieceza din Sibiu la catolicism, Ştefan Stratimirovici se crede suficient de îndreptăţit să se teamă că şi Gheorghe Lazăr ar urmări acelaşi scop. Dealtfel, mitropolitul anexează o copie de pe o caracterizare defavorabilă lui Gheorghe Lazăr — a Consistoriului din Sibiu —, adaugă că orice candidat la hipodiaconat, diaconat şi presbiterat trebuie să fi practicat ritualul neuniţilor în vreo mînăstire, ca Nestor Ioanovici sau ca Vasile Moga, sau pe lîngă un episcop, ceea ce teologul transilvănean n-ar putea face, neexistînd în Ardeal nici mînăstire, nici episcopie ortodoxă, cu alte cuvinte, să-şi ia gîndul şi Gheorghe Lazăr, şi cei ce-l încurajează să aspire la episcopia neuniţilor din Transilvania.

În privinţa brutalităţii şi nedreptăţii cu care Gheorghe Lazăr a fost întîmpinat la Carlowitz, Ştefan Stratimirovici neagă ... fără frică de păcat:

„*Că acest tînăr ar fi fost tratat de mine ca un eretic*, expoziţia *aceasta este departe de adevăr* şi cu mult străină de firea şi caracterul meu ... *Sfaturile pe care acesta le-a primit de la mine i-au fost date cu toată bunătatea şi cu inima sinceră* ..."[58]

Pentru agravarea situaţiei lui Gheorghe Lazăr, mitropolitul alătură şi o anonimă — din aceeaşi sursă: Gheorghe Haines —, din care a înţeles că stipendiul sidoxial îi fusese iniţial înlesnit chiar de vicarul Ioan Popovici [ceea ce nu era adevărat, n.n.], de unde bănuiala asupra intenţiilor viitorului episcop ortodox — care „... la zvonul că se va reînfiinţa peste puţin timp episcopatul transilvanic, *a revenit în grabă de la Viena, nu ca să ocupe catedra învăţării clericilor, ci scaunul episcopal vacant* şi aceasta nu fără jignirea gravă a clerului local şi a poporului acestui rit. Mi s-a dezvăluit de aci şi faptul că nu va corespunde pe deplin aşteptării clerului şi poporului local, deoarece *este fluşturatic şi ambiţios*, că *îşi petrece aproape fiecare noapte în societatea unor oameni de nimic* şi *chiar şi în zilele de duminica preferă să petreacă* singur decît în locul de rugări; în genere, este de o moralitate aşa de suspectă *că nu se*

---

[57] Arhiva Srimski Karlovci, Novi-Sad (Iugoslavia), nr. 121/1810, p. 1—25 (inedit).

[58] Ibidem, (inedit).

poate şti dacă s-a confesat în tot timpul în care a fost în străinătate...“[59] — cuvinte şi idei luate din scrisorile lui G. Haines.

Şi, apoi numai faptul că n-a predat scrisoarea mitropolitului în mîinile Consistoriului (care omisese intenţionat să-l recomande pentru hirotonire), ar fi fost suficient, afirmă Ştefan Stratimirovici, „...în sensul canoanelor bisericii orientale şi ale celor 30 sacrosancţi apostoli şi al sinodului 111...“[60], ca să fie socotit de trei ori nedemn de hirotonire.

Cît priveşte intenţia împăratului de a înfiinţa un seminar clerical pentru viitorii preoţi neuniţi la Sibiu, mărturiseşte că atîta vreme cît nu există un episcop în această dieceză şi cît profesorii ce i-ar avea ar fi — fatal — instruiţi în instituţii teologice catolice, mitropolitul n-ar fi sfătuit pe împărat nici „să ridice o mînă“ în acest scop.

Desigur, o totală dependenţă religioasă a tuturor neuniţilor din Marele Principat al Transilvaniei îi era mai pe plac prelatului sîrb. Iar dacă se reînfiinţează episcopatul, atunci suveranul ortodoxiei de la Carlowitz este gata să propună cîteva persoane dintre care cancelaria imperială să-şi aleagă. Ulterior, dacă episcopul nou instalat la Sibiu ar hirotoni pe Gheorghe Lazăr, faptul nu l-ar mai deranja pe mitropolit. Un biet preot ortodox nu i-ar mai putea sta în cale.

Varianta aflată în Arhivele Budapestei se caracterizează printr-un plus de slugărnicie, prin care scontează să cîştige bunăvoinţa consiliului ce avea să judece abuzul său de putere:

„Serenissime principe ereditar chezaro-crăiesc, arhiduce şi palatin al Austriei! Înălţate consiliu regal locţiitor ungar! Doamne, domni, preabinevoitorule, preaplăcutule, preabunule!“[61].

Desigur, formule de adresare uzitate în epocă, dar nu şi obligatorii din partea unui arhipăstor, care doar în faţa lui Dumnezeu trebuia să se umilească. Conştient de capacitatea şi de întinsele cunoştinţe ale lui Gheorghe Lazăr, nu numai în domeniul religiei, Ştefan Stratimirovici se întăreşte în hotărîrea de a-l înlătura cu orice chip de la viitoarea sa ascensiune în ierarhia ecleziastică. Mîinile împreunate şi lacrimile şiroind ale celui ce-i implorase umilit înscrierea la cursurile de dogmatică şi ritual ortodox vor fi

---

[59], [60] Arhiva Srimski Karlovci, Novi-Sad (Iugoslavia), Nr. 121/1810, p. 1—25 (inedit).

[61] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 2291/1810, p. 43 şi urm. (inedit).

fost cel mai dulce balsam pentru vanitatea vicleanului mitropolit sîrb. Dacă ar fi scăpat de piedica ce i-o punea el la Carlowitz, acest tînăr ar fi urcat în glorie pe scaunul episcopal al neuniților din Transilvania, unde — pînă atunci cuvîntul lui Ștefan Stratimirovici era lege.

În octombrie 1810, învinuitul Gheorghe Lazăr cunoștea argumentele produse de acuzatorul său spre a-și justifica pretinsa insubordonare la dispozițiile imperiale și guberniale și încurajat de statornica simpatie a înalților funcționari din Cancelarie, prezintă o întîmpinare căreia numai reaua credință și nepăsarea față de nedreptatea ce i se făcea a putut să n-o ia în seamă, dar ea se consemnează, la 18 octombrie 1810, de către funcționarii camerali:

„George Lazăr, cleric neunit, arată în legătură cu mărturiile de la nr. 2291 [„arătarea" mitropolitului, n.n.] că *atît în cursul normal al studiilor cît și după absolvirea acestui curs, a ținut întotdeauna de religia ritului grec al neuniților* și că *a făcut sfînta comuniune și confesiune la arhidiaconul neunit din Cluj, Elias Fuljovits*. . ."[62] (subl. n.).

Nu posedăm declarația autentică a lui Gheorghe Lazăr, dar credem că este suficientă consemnarea de mai sus a funcționarilor Cancelariei transilvane, mai ales că în epocă, toate afirmațiile declarantului se puteau perfect verifica. Conducerea Liceului regesc academic din Cluj, precum și arhidiaconul Elias (Ilie) Fuljovits — la dispoziția guvernului regal — probabil că au și fost interogați pentru stabilirea confesiunii atît de discutată la Carlowitz a lui Gheorghe Lazăr. În consecință, cea mai serioasă piedică era înlăturată. Presupunem că această declarație a fost luată în considerație cu toată seriozitatea și că, pe baza ei se putea trece la hirotonirea lui Gheorghe Lazăr, poate chiar de către episcopul Daniel Vladovitz din Bucovina, al cărui nume a apărut de multe ori în documentele mai sus analizate. Fără acest fapt nu s-ar putea explica una dintre piesele cele mai importante despre avatarurile lui Gheorghe Lazăr, referirea la *depunerea candidaturii sale* la episcopatul ortodox din Sibiu, cu data de 8 octombrie 1810[63].

Redactat la persoana a treia și semnat de comitele Mikes, docu-

---

[62] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 2359/1810, p. 2 (inedit).

[63] Arhivele statului, Budapesta, Gubernium Transilvanicum (in politicis), F. 46, nr. 8836/1810, p. 3 (inedit).

mentul urmează punct cu punct, declarațiile lui Gheorghe Lazăr în susținerea candidaturii sale:

„George Lazăr, cleric de rit grec neunit, cere să fie recomandat pentru funcția de episcop al ritului său“ și mai departe:

„Motivele aduse de George Lazăr, cleric de ritul grec neunit, *cu prilejul depunerii candidaturii la scaunul episcopal* vacant al ritului grec al neuniților:

1) *Că este fiu al patriei* [Transilvania, n.n.] și *în sînul ei a cunoscut de la naștere prin împărțire cu locuitorii, tradițiile și obiceiurile, așa că îi sînt proprii geniul și limbile ce înfloresc aci.*

2) Că *a absolvit cursul studiilor la Universitatea din Cluj cu conștiinciozitate și sîrguință* (după cum îi este cunoscut Guberniului regal), *încît profesorii cei mai vestiți au găsit de cuviință să-l distingă regulat și întotdeauna cu calificativul și meritul de «eminent».*

3) Cum *s-a arătat în orice timp de așa moravuri și bunăcreștere încît unii dintre cei mai străluciți magnați ai patriei* [Gyulay Kuhn și poate au mai fost și alții în cei cinci ani petrecuți la Cluj, n.n.] *s-au încredințat vieții sale exemplare și imaculate pentru ocrotirea moștenitorilor foarte dragi* și și-au permis să-l folosească la instruirea multora și n-au ezitat să-i îngăduie pe mai departe educarea acestora.

4) Că potrivit binevoitoarei voințe și intenții a Guberniului regal, anume, de a merge la Viena pentru studierea teologiei, după cum cere obiceiul, aprobîndu-se un stipendiu din fondul sidoxial, cu știrea clerului și aprobarea majestății sale imperiale, s-a consacrat cu toată stăruința posibilă și rîvna studiilor teologice amintite.

5) Că nu a fost rînduit [numit] pînă acum, aceasta s-a făcut nu din vina sa sau din lipsa calităților cerute, sau din cauza vieții morale, ci mai degrabă din cauza sorții sau din alte pricini care trebuie imputate mai mult Guberniului regal decît cunoștințelor sale ...“[64]

La 19 octombrie, Cancelaria aulică ungară „transpune declarația“ arhiepiscopului Ștefan Stratimirovici cu privire la îndepărtarea lui Gheorghe Lazăr, rezumînd „cauzele“ acestei îndepărtări, printre care greutatea cea mai mare acordată de mitropolit era temerea că „... *odată episcopatul obținut, să îmbrățișeze religia*

---

[64] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 8836/1810, p. 2—3 verso (inedit).

greco-catolică și să conducă clerul și populația neunită spre aceasta..." (subl. n.)[65].

Chiar a doua zi după depunerea candidaturii la scaunul episcopal de către Gheorghe Lazăr, Cancelaria imperială, cu nimic împotriva acestei candidaturi, aflîndu-se — în sfîrșit — în posesia răspunsului de la Carlowitz, raportează pe larg împăratului, combătînd argumentele mitropolitului Stratimirovici și dezvăluind ceea ce credea că sînt adevăratele motive ale refuzului său, caracterizîndu-le ca dușmănos anticatolice. Remarcînd în dezvinovățirea scrisă a mitropolitului „un ton mai moale" decît cel avut în realitate în convorbirile de la Carlowitz cu studentul teolog Gheorghe Lazăr, documentul emis de Cluj face o analiză amănunțită celor douăzeci și cinci de pagini ale justificării prelatului sîrb reținînd că acesta, în afară de epitetul de *eretic*, cu care îl înfierase și pe care îl contestă, își menține — în ciuda adevărului cunoscut de ambele cancelarii din relatarea lui Gheorghe Lazăr — toate celelalte învinuiri pe care i le adusese. Printre ele, Cancelaria regească din Cluj se oprește asupra aceleia în care Ștefan Stratimirovici afirmă că Gheorghe Lazăr a fost recomandat pentru bursa de studii de vicarul Ioan Popovici, documentul punînd în lumină neadevărul afirmației, căci la data recomandării lui Gheorghe Lazăr pentru bursa sidoxială, Ioan Popovici murise, iar vicarul care-l recomandase fusese Nicolae Huțovici.

Cancelaria din Cluj arată cu o abia reținută revoltă, că „binevoitoarea și mîntuitoarea" intenție imperială față de populația românească neunită din Transilvania este împiedicată astfel să-și ajungă scopul de „arătarea zisului arhiepiscop și mitropolit"; analizate pe puncte, așa cum apăreau în declarația lui Ștefan Stratimirovici, se demonstrează — spre știința și dreapta hotărîre a împăratului — că toate bănuielile formulate de mitropolit împotriva lui Gheorghe Lazăr sînt preconcepute, pe baza unor simple delațiuni făcute de un autor anonim — noi știm acum cine era principalul delator — întru nimic demne de crezare și în consecință, se pronunță Cancelaria: „...acest tînăr nu poate fi exclus de la starea ecleziastică fără a i se face o vădită nedreptate..."[66], după ce, tot pe puncte, anulase toate argumentele mitropolitului.

---

[65] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 2291/1810, p. 7—7 verso (inedit).

[66] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária, Akta generália, B. 2, dosar 2291/1810, p. 8—23. Vezi și p. 4—5 verso, 6 verso (inedit).

În finalul analizei, înaltul funcționar Kozma își exprimă părerea că Gheorghe Lazăr nu mai poate fi trimis pentru studii și hirotonire în nici un caz la Carlowitz, ci în Bucovina.

Este limpede că la Cluj nu se aflase de depunerea candidaturii lui Gheorghe Lazăr pentru episcopat, dar documentul prezentat mai sus nu făcea decît să susțină îndreptățirea acestuia la funcția de episcop ortodox, din moment ce distrugea, prin contraargumente, tot eșafodajul pe care se sprijineau acuzațiile Carlowitzului. Se mai deduce încă și că Clujul nu fusese pus la curent cu hirotonirea lui Gheorghe Lazăr — probabil, la Cernăuți —, căci altfel documentul nu s-ar mai fi încheiat cu reiterarea propunerii ca acesta să fie trimis în Bucovina pentru studii și hirotonire.

Pe de altă parte, s-ar putea ca, sub rezerva unei ulterioare examinări de către episcopul de Bucovina, Daniel Vladovitz, asupra dogmelor și ritualului bisericii ortodoxe, pe care Gheorghe Lazăr se va fi angajat — ca și la Carlowitz — să și le însușească prin studiu de unul singur, episcopul să-i fi dat hirotonirea. Astfel, Gheorghe Lazăr n-ar fi îndrăznit și nici nu i s-ar fi primit depunerea candidaturii la episcopat. Cancelaria din Viena, cu a cărei încuviințare se va fi prezentat episcopului Daniel Vladovitz din Bucovina, știa perfect situația atunci cînd i-a primit candidatura. Este exclus ca tînărul teolog să se fi prezentat cu solicitarea sa, motivată pe puncte, înainte de a fi fost încurajat de persoanele cu cea mai mare răspundere în Cancelaria aulică a imperiului. Cum nu avea contracandidat de valoarea sa intelectuală, recunoscută de somități ale științei și culturii din capitala Austriei, după depunerea candidaturii, Gheorghe Lazăr se putea considera ca și episcop al neuniților din Transilvania. Dar . . . , inexplicabil mitropolitul Ștefan Stratimirovici triumfă!!

Cum au fost înfrînte atîtea repetate și ferme intervenții ale Cancelariei guberniale și imperiale, manifest favorabile lui Gheorghe Lazăr, este greu de înțeles, iar după atîta amar de vreme scursă de la momentul prăbușirii unui plan crucial pentru cultura românească din Transilvania, cu consecințele ei firești asupra situației politice a populației autohtone din Marele Principat al Transilvaniei cu un veac înainte de Marea Unire, este și mai greu de reconstituit.

În mare, nu putem spune decît că patima și interesul meschin al unei rețele dese de adversari ai lui Gheorghe Lazăr, îmboldiți de aspirații nejustificate prin valoarea lor personală, luptînd cu

intrigi și lingușiri pe lîngă mitropolitul din Carlowitz, care voia să-și păstreze autoritatea ecleziastică și asupra Transilvaniei, au învins.

Consistoriul diecezan neunit din Sibiu, legat la ochi de ignoranța crasă a unora dintre membrii lui și de lașitatea altora, s-a lepădat de mintea cea mai luminată a epocii, de inima cea mai entuziastă pentru ridicarea populației românești din Transilvania. Gheorghe Lazăr cade sub lovituri care ating profund întreaga spiritualitate românească din Ardeal și — pe principiul vaselor comunicante — a românimii de pretutindeni, căreia, nu numai instinctiv, dar și deliberat, Gheorghe Lazăr i-a închinat toate puterile ființei sale, toată multilaterala sa înzestrare, toată cultura ce-și dobîndise cu eforturi supraomenești de-a lungul a două decenii.

În fața răspunsurilor prompte și peremptorii din memoriul depunerii candidaturii sale la scaunul de episcop al neuniților din Transilvania, la toate argumentele mitropolitului Ștefan Stratimirovici, care-l declarase iremediabil nedemn de „starea ecleziastică", firesc și logic ar fi urmat să i se dea tînărului teolog din Avrig imediată, totală și definitivă satisfacție. În acest ultim ceas al luptei sale împotriva bastionului condus de abilul mitropolit sîrb, Gheorghe Lazăr mai credea încă — în ciuda atîtor lovituri — în dreptatea izbînditoare a meritului și a muncii, a cinstei și a talentului... De aceea, rezoluția categorică și fără drept de apel, pusă pe memoriul său de candidat la funcția ecleziastică de episcop ortodox al Transilvaniei, trebuie să fi căzut ca un trăznet în sufletul său: „... cererea petitorului s-a făcut tîrziu, căci alegerea episcopului neunit, cerută de aula imperială, nu mai poate fi amînată ...".

Ne amintim cuvintele mitropolitului Stratimirovici care cerea spionului său de la Viena să-i comunice dacă se intenționează de către Cancelaria imperială, amînarea alegerii episcopului ortodox din Sibiu, pînă la hirotonirea lui Gheorghe Lazăr.

În posesia informației că Gheorghe Lazăr a plecat în Bucovina pentru a fi hirotonit se vede că Ștefan Stratimirovici își mobilizase toate forțele, toate relațiile sale de la lumina zilei și mai ales cele de la întuneric și determinase fixarea alegerii episcopului din Sibiu la o dată la care Gheorghe Lazăr încă nu putea fi în măsură să candideze. Alegerea trebuia să aibă loc la Turda, la 19 septembrie 1810, în prezența delegaților cancelariei, consilierul Șt. Costea și secretarul Șt. Halmaghi, dar se mai amînă.

*

Se apropia sfîrşitul lunii octombrie 1810 şi problema Gheorghe Lazăr nu-şi vedea soluţionarea. Existenţa în Viena a tînărului aspirant la scaunul episcopal al neuniţilor din Transilvania, devenea penibilă, determinîndu-l să-şi calce din nou pe inimă şi să apeleze la bunăvoinţa cancelariei regale, căreia îi mărturisea lipsurile în care se zbătea: suma acordată cu cîteva luni în urmă „am consumat-o, dată fiind scumpirea actuală a lucrurilor. Alerg din nou şi din nou, cu cea mai mare supunere, în genunchi, la braţul puternic şi părintesc al înălţatei Cancelarii regale..."[67], ca să i se plătească în continuare stipendiul, pînă la rezoluţia definitivă a întîrzierii create de mitropolitul din Carlowitz în instalarea lui pe postul cuvenit capacităţilor sale. Rezoluţia... recomandă solicitantului, aşteptare[68], prevestind parcă eşecul final al acestei lupte prelungite pînă la disperarea lui Gheorghe Lazăr.

Interminabila tărăgănare a soluţiei într-o problemă care — aşa cum începuse — părea să nu întîmpine nici un obstacol, consumase stipendiul şi toate ajutoarele acordate lui Gheorghe Lazăr „...chiar din fondurile cabinetului secret al majestăţii sale imperiale..."[69], dar şi forţa de rezistenţă a tînărului teolog, de altfel, ceea ce şi scontaseră adversarii săi. În luna noiembrie — se împlinea un an de cînd plecase plin de speranţe la Carlowitz. Încolţit de lipsuri şi descurajat, Gheorghe Lazăr nu mai poate aştepta, cum i se recomandase, ci mulţumeşte împăratului şi Guberniului transilvan pentru ajutorul dat în trecut, solicitînd un ultim sprijin pînă la înlăturarea nedreptăţii ce i s-a făcut — dacă se va înlătura vreodată — căci „...aici la Viena, în astfel de condiţii *nici un suflet de om nu poate rezista un an întreg*. Eu, însă, mi-am petrecut 19 ani numai prin şcoli — cu folos — numai pentru a-mi arăta recunoştinţa faţă de binefăcătorii mei, patriei să-i fiu cetăţean folositor şi în faţa majestăţii să mă prezint — cînd va sosi timpul — ca un supus credincios şi util. Însă acum, *pentru a ocoli cerşitul*, nu mai văd altă cale decît să mă arunc din nou la picioarele majestăţii voastre: binevoiţi, în mărinimia voastră, şi ajutaţi-mă în continuare, ocrotiţi-mă părinteşte pentru slujba ce mă aşteaptă, conform hotărîrii majestăţii voastre, ca *să mi se dea ocazia ca ştiinţa însuşită*, conform ordinelor majestăţii voastre,

---

67 Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 2406/1810, p. 2 (inedit).
68 Ibidem, p. 3—4 verso, 5 verso (inedit).
69 Ibidem, nr. 2588/1810, p. 2, 4 (inedit).

precum și *celelalte cunoștințe pe care le-am adunat*, deși nu sînt de domeniul religiei, ele contribuie mult în domeniul culturii *și acestea le-am dobîndit prin silință și multă muncă, să le împărtășesc, temeinic pregătit coreligionarilor mei*, aceasta e dorința mea precum și a majestății voastre“[70].

Poate că în urma acestei petiții sau a unei solicitări orale anterioare de audiență, Gheorghe Lazăr este primit de împăratul însuși la 27 octombrie 1810. Dintr-un document laconic, semnat de Gheorghe Lazăr, aflăm că acesta scrisese încă o cerere, redactată sub îndrumarea directă a împăratului:

„La *ordinul oral dat mie, părintește, astăzi, în cabinetul majestății voastre*, îndrăznesc din nou să vă rog de un ajutor în continuare și totodată, urgentarea primirii unei slujbe corespunzătoare“[71] (subl. n.).

Cît a durat această întrevedere între fiul țăranului Gheorghe Lazăr din Avrig și stăpînul absolut al imperiului austriac, ce „slujbă corespunzătoare“ pregătirii sale îi făgăduise împăratul, de ce nu era numită precis, nu știm, dar nu se poate ca împăratul să fi făcut *tabula rasa* din toate planurile privindu-l pe teologul transilvănean, în care el însuși investise dorințe cu tentă progresist-umanitară și chiar cîteva sute de florini renani.

Dar după această întrevedere, o tăcere de gheață se așterne între chinuitul de neliniști Gheorghe Lazăr și cancelariile aulice ale imperiului.

Zilele i se vor fi părut ani de așteptare, așa că se hotărăște să revină cu încă o scrisoare adresată împăratului, dezvăluindu-și nerăbdarea de care era stăpînit:

„Preasfîntă majestate, Doamne, Doamne, preaîndurător, În legătură cu cererea mea de mai nainte, rog în genunchi pe majestatea voastră a dispune să se facă dispozițiile necesare cu privire la intrarea mea viitoare în cler, pentru o întreținere potrivită și cheltuială de drum necesară pentru întoarcerea mea în patrie...“[72]

Din textul plîngerii sale se simte că Gheorghe Lazăr intuise bine schimbarea atmosferei în Cancelaria imperială față de cazul

---

[70] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 2588/1810, p. 2 — 2 verso (inedit).

[71] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 2891/1810, p. 4 (inedit).

[72] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 2603/1810, p. 2, 3, 4 verso (inedit).

său disperat. După atîta tergiversare, bunăvoința împărătească se tocise și la acest ultim apel al său nu avea să mai răspundă cu generozitatea din trecut.

De data aceasta, rezoluția împărătească, aflată în original, cu semnătura proprie în Arhivele statului din Budapesta[73], *avea să-l someze* la 23 noiembrie 1810 „... să raporteze dacă și în ce fel a folosit timpul petrecut la Viena..."[74]

Despre scaunul episcopal căruia fusese menit încă din 1805, împăratul nu mai pomenea, ci-i indica teologului transilvan să se prezinte episcopului nou numit din Sibiu — Vasile Moga —, pentru continuarea studiilor sale de teologie ortodoxă[75].

Totuși, tot la 23 noiembrie, sub președinția cancelarului Curții imperiale, graful von Teleky, se redactează un raport detaliat către împărat, anexîndu-se petițiile succesive ale lui Gheorghe Lazăr, amintindu-se rezoluțiile din trecut privind acest caz și ultima propunere a cancelariei:

„Dacă majestatea voastră împărtășește propunerea noastră [de a fi trimis în Bucovina pentru hirotonire, n.n.], atunci Gheorghe Lazăr să primească un stipendiu anual de 400 de florini, ținînd seama de scumpetea care a cuprins toate țările din monarhie... În cazul cînd va întîrzia luarea deciziei, petiționarul să primească, pe timpul șederii sale aici, un ajutor lunar de 33, 40 florini din fondul sidoxial..."[76]

În același dosar se află și rezoluția împăratului, datînd de la 30 decembrie 1810, care cere cancelariei să-i comunice stadiul tuturor problemelor privind pe Gheorghe Lazăr, „... împreună cu un răspuns dacă n-ar fi mai potrivit ca G.L. să-și continue studiile în Transilvania, ținînd seamă de faptul că a fost numit acolo un episcop greco-neunit care l-ar putea și hirotoni..."[77]

Somația imperială de a justifica banii primiți pentru întreținere și folosirea timpului petrecut în Viena își făcuse circuitul la diferiții funcționari ai cancelariei și ajunsese la Gheorghe Lazăr care se grăbește la 9 ianuarie 1811 să răspundă detaliat și con-

---

[73] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 2904/1810, p. 7 (inedit).

[74] Haus-Hof und Staatsarchiv, Wien, Staatsratsprotokoll 1810/IV, Band, 216 (inedit).

[75] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária, Akta generália, B. 2, nr. 2588/1810, p. 5—7 verso, 8 verso (inedit).

[76] Ibidem, nr. 2904/1810, p. 2—5, 6 (inedit).

[77] Ibidem, nr. 323/1811, p. 3—7 și urm. (inedit).

vingător, în limba germană, atît Cancelariei imperiale, cît și împăratului personal:

„...Deoarece am primit ajutorul abia în martie 1810, era prea tîrziu ca să fi putut frecventa *cum fructu* prelegerile regulat și nici cancelaria nu mi-a indicat precis ce să fac și atunci, după liberul meu arbitru și judecată, am folosit timpul astfel:

1.A. Am tradus în limba valahă *Cărticica despre morală* (Sittenbüchel), foarte mult folosită în școlile normale, precum și o *Geografie matematică*, de asemeni pentru copii,

B. Alături de o povestire scurtă morală: *Împăratul Octavian și nevasta sa*, pe care am mai tradus-o o dată în limba valahă, mai de mult și atunci am socotit că e nu numai just, ci și de datoria mea supremă să nu mă ocup numai de repetarea celor învățate la cursurile de teologie, ci să traduc în limba valahă.

D. Lucrarea teologică a lui Platon, preot, educatorul marelui principe al Rusiei, o lucrare foarte vestită, mult apreciată de biserica orientală, gr.n.unită, care contribuie mult la cultivarea poporului. Mi-am dat multă silință să fac traducerea în așa fel încît poporul valah — lipsit de orice cultură — s-o înțeleagă ușor. M-am simțit obligat ca expresiile autorului împotriva bisericii catolice să le omit, cu atît mai mult cu cît aceste expresii nu țin de credință. Lucrarea am terminat-o.

2.E. Mi-am adunat și citit lucrări catehetice și pedagogice și am început să traduc în limba valahă *Pedagogia* (ad captem). Nu-i gata. Prezint un caiet sub litera C, pentru confirmarea celor spuse. Lucrările copiate le-am prezentat cenzurii pentru a fi tipărite, din propria-mi inițiativă.

3. Frecventez regulat prelegerile teologice pastorale, precum dovedesc cu nota alăturată, eliberată de profesorul cursului pastoral, fiindcă — după cum știți — nu se eliberează adeverințe de frecvență la cursuri.

Sper că onorata cancelarie, prin aceste lucrări ale mele, s-a convins că eu *am isprăvit toate studiile pentru școlile normale.* În afară de acestea, stăpînesc și celelalte limbi străine din Transilvania, lucru necesar pentru a obține progrese în domeniul cultural, mi-am dat toată osteneala să mă formez în așa fel ca să pot cultiva treptat întreg tineretul gr.n.unit din Transilvania și rog din nou — avînd în vedere munca și cunoștințele mele pe tărîm cultural să binevoiți a vă îngriji părintește de o slujbă, ca

să pot desfăşura cu mai mult folos o activitate mai susţinută pentru cultivarea poporului valah coreligionar“[78].

Comitele Esterházy dispune să se trimită declaraţiile lui Gheorghe Lazăr la cabinetul imperial, apreciind că traducerile sale fac dovada silinţei şi a folosirii timpului în scopul cultivării sale şi în consecinţă, el „... merită să i se dea bani de drum pentru Transilvania, iar mitropolitul [episcopul] nostru să fie anunţat oficial — prezidial — să-l hirotonisească“[79] după ce-şi va fi însuşit — timp de un an — dogmatica şi ritualul.

Cu privire la viitoarea încadrare a lui Gheorghe Lazăr într-o slujbă, după ce fusese înlăturat de la scaunul episcopal, este de crezut că în 1810 nu se iviseră cazuri de traduceri în limba valahă, aşa că împăratul s-a arătat deosebit de sensibil faţă de această muncă a „elevului teolog“ Gheorghe Lazăr şi la 1 februarie 1811 ordonă cancelariei sale să ia avizul cenzorului vienez Füsthof şi să-i raporteze[80].

Rezumatul raportului Cancelariei transilvane din 11 ianuarie 1811, cu rezoluţia împăratului, privind traducerile lui Gheorghe Lazăr şi continuarea studiilor sale, este unul dintre puţinele documente scoase la iveală la centenarul morţii sale[81].

Dar toate merg cu încetinitorul. Redactată la 2 februarie, prezentată în consiliu la 16 martie şi raportată la 1 aprilie de către comitele Ioan Mikes, dispoziţia imperială, trecută pe la toate birourile de resort, obligă pe „teologul George Lazăr“, să se prezinte la nou-numitul episcop norocos, Vasile Moga, spre a-l instrui în dogmatică şi ritual, personal, după ce acesta va fi uns de mitropolitul din Carlowitz, şi apoi Gheorghe Lazăr „să poată fi ridicat în ranguri mai mari ...“

Nimeni nu se întrebase cum l-ar fi putut instrui Vasile Moga pe „eminentul“ student de la Cluj şi Viena; prin ce îi era superior lui Gheorghe Lazăr pentru ca să se urce pe scaunul episcopal şi ce „ranguri mai mari“ îi mai putea oferi lui Gheorghe Lazăr viaţa ecleziastică şi culturală în Transilvania, printre coreligionarii săi,

---

78 Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 1027/69/1811, p. 2—3; p. 7—10 verso (inedit).

79 Ibidem, nr. 2588/1810, p. 6 (inedit).

80 Ibidem, nr. 323/1811, p. 7 (inedit).

81 G. Bogdan-Duică şi C. Popa-Lisseanu — *Viaţa şi opera lui Gheorghe Lazăr*, loc. cit., p. 174, sub nr. 222/356/1811. Vezi şi Haus-Hof-und Staatsarchiv. Wien, Staatsgratsprotokoll, 1811, Band. 218.

de a căror cultură şi înălţare făgăduia cu atîta patos împăratului să se îngrijească?!

Zarurile soartei sale erau aruncate. La Viena i se înmînase suma de 100 de florini renani din caseta personală a împăratului, a cărui preţuire şi simpatie pentru Gheorghe Lazăr rezistase tuturor intrigilor şi intereselor, îndemnîndu-l să plece spre Transilvania, unde — pînă la numirea sa într-o slujbă corespunzătoare înaltei lui pregătiri şi însuşirilor deosebite pe care le dovedise — Guberniul regal se va îngriji de întreţinerea sa, fiind obligat a da socoteală direct împăratului din ce fond şi cu cît îl va plăti.

Guberniul cere Exactoratului provincial să raporteze „... cît se poate rupe din fondul sidoxial pentru întreţinerea menţionatului George Lazăr ..."[82]

La 8 februarie 1811, cancelaria reproduce în rezumat hotărîrea împăratului cu privire la Gheorghe Lazăr, al cărui memoriu de activitate la Viena îi fusese cerut, din care reiese că studiile sale în afara facultăţii din anul precedent, turburat de neînduplecata opoziţie a mitropolitului din Carlowitz, şi mai ales munca lui de traducător în limba valahă a unor lucrări indispensabile învăţămîntului românilor din Transilvania şi culturalizării acestei populaţii, impresionase plăcut Cancelaria imperială.

Din textul rezoluţiei, se pare că înaltul for ar fi renunţat şi la ideea trimiterii lui Gheorghe Lazăr la episcopatul din Bucovina, şi la studiile lui viitoare cu proaspătul episcop ortodox din Sibiu, pentru valoarea căruia nimic deosebit nu pleda, indicînd ca „... petiţionarul să urmeze cu deosebită silinţă prelegerile de teologie şi la terminarea cursului urmat temeinic aici, la Viena, să dovedească progresele făcute"[83].

Pe de altă parte, ordona Cancelariei aulice să se adreseze poliţiei imperiale şi anume, secţiei de cenzură a publicaţiilor, cerînd avizul cenzorului scrierilor în limba valahă şi avizul să-i fie înaintat de urgenţă, „... ca să se poată judeca dacă scrierile traduse de Gheorghe Lazăr — scrieri care ar fi lucrări personale, după cum pretinde el — sînt într-adevăr tratate cu silinţă şi seriozitate şi traduse pentru a fi folosite în viitor în alte lucrări ..."[84]

---

[82] Arhivele statului, Budapesta, Gubernium Transilvanicum (in politicis), F. 46, nr. 1996/1811, p. 8—9; 4—5; 6—7 (inedit).

[83] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancéléria. Akta generália, B. 2, nr. 323/1811, p. 8—8 verso (inedit).

[84] Ibidem, p. 9—9 verso (inedit).

Se pare însă că prilejurile de tipărituri în limba română erau destul de rare în imperiu. După decesul translatorului Cosmas Feyerwary trecuseră doi ani și nu se numise un nou cenzor specialist în limba română, deși, inițiat în secretele Cancelariei aulice, în calitate de „conțipist al Curții“ din Viena, Paul Ramontzai introdusese oferta sa încă din ziua de 5 februarie 1811, declarînd că știe „la perfecție limba valahă, este capabil și merită să ocupe acest post...“[85]

Abia la 22 februarie 1811 i se răspunde grafului von Teleky, așa cum am presupus: „...cărți și manuscrise în limba valahă apar aici atît de rar, atît pe piață cît și la cenzura cărților, încît nu se simte nevoia unui translator pentru limba valahă...“[86]

În ultimii doi ani nu apăruse nici o singură scriere românească, de aceea „...cu onoare restitui — scrie funcționarul — excelenței voastre, cu aceeași deosebită stimă, alăturat, manuscrisele studentului teolog Gheorghe Lazăr, fără raportul...“[87] asupra valorii lor, dîndu-se sugestia ca ele să fie prezentate Cancelariei regale din Transilvania, unde există un translator de limba valahă, folosit — la nevoie — și de Cancelaria Curții din Viena, plătit după munca efectuată. Ulterior însă se recurge la conțipistul Paul Ramontzai, plătindu-l după munca sa.

Un amplu referat redactat de comitele Samuel von Teleky, secundat de comitele Ioannes Nepomuc Esterházy la 19 octombrie 1810, ar fi putut — la acea dată — să-i susțină cererile lui Gheorghe Lazăr determinînd numirea lui la episcopia reînființată a neuniților din Transilvania. Cancelarul combătea minuțios, logic și documentat toate obiecțiile mitropolitului din Carlowitz, în dorința ca „...nu cumva intenția împărătească, de a se fi acordat lui George Lazăr atîția ani stipendiu din fondul sidoxial, să fie lipsită de rezultat...“[88]

Referatul, însă, zăcuse pe masa împăratului, pînă la 13 februarie 1811, cînd acesta hotărăște ca... Gheorghe Lazăr să se prezinte nou-numitului episcop din Sibiu, acordîndu-i 100 florini renani pentru drumul de întoarcere în patrie.

Singura sancțiune aplicată mitropolitului din Carlowitz care stăvilise drumul firesc și meritat al lui Gheorghe Lazăr și schim-

---

[85] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 341/1811, p. 2—3 verso (inedit).
[86] Ibidem, nr. 475/1811, p. 2—2 verso (inedit).
[87] Ibidem, p. 4—6 verso (inedit).
[88] Ibidem, nr. 448/1811, p. 3—23 verso (inedit).

base destinul unei culturi naționale, este interdicția categorică de a se mai amesteca în viitor în treburile diecezei ortodoxe din Transilvania. Documentul se mai plimbă prin birourile de „revizie", determină o adresă către Guberniul Transilvaniei de la Cluj, la 22 februarie 1811, este „prezentat" — nu știu cui — la 16 martie 1811 și „relatat" la 1 aprilie 1811. La 26 martie 1811, nenorocosul teolog transilvănean Gheorghe Lazăr intra în posesia banilor de drum, pentru care semna chitanță:

„Pentru 100 de florini renani acordați cu bunăvoință de majestatea sa imperială, pe care eu, jos iscălitul, recunosc aici, i-am primit astăzi în bani gheață cu titlu de cheltuieli de drum de la Oficiul protocolului Cancelariei regale aulice din Transilvania..."[89]

Nu mai avea de ales. La 1 aprilie se înștiința Guberniul regal al Marelui Principat al Transilvaniei despre ultima și definitiva hotărîre imperială, căreia era obligatoriu să se conformeze, că:

„Îndată ce nou-numitul episcop de Transilvania al ritului greco-neunit — Vasile Moga — va fi fost uns și instalat, teologul George Lazăr să fie trimis la zisul episcop ca să fie bine pregătit în cunoașterea dogmelor și ritualurilor bisericii sale, fie acolo în particular, fie în seminarul episcopului de Bucovina, după cum va fi hotărîrea acestuia, și după încheierea acestui studiu să poată fi ridicat la slujbe mai înalte, *dacă se potrivesc cu acestea și moravurile și însușirile inimii* și alte cerințe necesare în a fi rînduit la aceasta..."[90] (subl. n.).

Este prima oară cînd în rezoluția imperială apare un „dacă", exprimînd îndoiala pe care campania stăruitoare, abil condusă și slujită de numeroși interesați sau numai conaționali miopi și inconștienți ai lui Gheorghe Lazăr, care s-au alăturat mitropolitului sîrb, a reușit s-o strecoare în aprecierile superlative de pînă atunci ale forurilor celor mai înalte din imperiu.

Documentul menționează că „... despre cuprinsul acestei binevoitoare hotărîri a fost înștiințat astăzi, de aici sus-numitul teolog Lazăr și, pe lîngă *înmînarea a 100 de florini renani pentru drum, acordați de majestatea sa imperială din Casa sa particulară,* i s-a impus să se întoarcă cît mai repede în patrie și să se prezinte în

---

[89] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancelária. Akta generália, B. 2, nr. 448/1811, p. 2 (inedit).

[90] Arhivele statului, Budapesta, Gubernium Transilvanicum (in politicis), F. 46, nr. 1996/1811, p. 4—5 verso (inedit).

fața Guberniului regal..."[91], care avea poruncă să-l trimită la Vasile Moga. Cît privește mijloacele sale de existență, se adaugă:

„...cum majestatea sa imperială n-a binevoit să aprobe cu acest prilej nici un stipendiu pentru întreținerea sus-numitului George Lazăr pînă o să fie numit undeva, Guberniul regal se va îngriji de cuvenita lui întreținere pînă va urma numirea acestui tînăr și va raporta aici din ce fond și ce sumă a dispus să i se dea în acest scop..."[92]

Cancelaria gubernială expediază la 13 aprilie 1811 o sesizare către Consistoriul diecezei cu privire la interdicția — pe viitor — a corespondenței directe dintre mitropolitul de Carlowitz și Consistoriul din Sibiu, precum și porunca adresată Exactoratului provincial să arate „...cît se poate rupe anual din fondul sidoxial pentru întreținerea menționatului George Lazăr pînă la obținerea numirii"[93].

Exactoratul provincial opinează că „...cheltuielile necesare ridicării acestui seminar — în care trebuia să predea Gheorghe Lazăr, singurul tînăr pregătit în Universitatea vindobonneză — vor fi suportate și din fondul sidoxial. Pentru profesorul de teologie ce trebuie numit și șeful seminarului, în afară de casă, lemne de foc, lumină și masă, pe care s-o ia împreună cu clericii, Exactoratul Provincial proiectase 600 de florini renani anual, care — între timp —, pînă să înceapă studiul teologic al clericilor, trebuia ca viitorul profesor să traducă neapărat măcar teologia dogmatică și morală, unită cu cea pastorală în limba română în compendiu la îndemîna episcopului unit; de aceea se pare vă va fi drept ca funcția lui să preceadă învățăturile pe care trebuie să le dea viitorilor săi auditori, să se acorde menționatului candidat [?] în teologie cei 600 de florini renani ce trebuie primiți din casa parohială..."[94]

Împăratul nu aprobă, însă, decît 300 de florini pe an, adică atît cît primise ca stipendiu în timpul studiilor sale de la Viena, pentru toată munca didactică și culturală de pionierat pe care avea s-o poarte singur pe umeri, hărțuit de adversitatea mocnită sau manifestată fără sfială, tocmai fiindcă bunăvoința imperială scăzuse vertiginos pentru tînărul învățat român.

[91, 92] Arhivele statului, Budapesta, Gubernium Transilvanicum (in politicis), F. 46, nr. 1996/1811, p. 4—5 verso (inedit).

[93] Arhivele statului, Budapesta, Gubernium Transilvanicum (în politicis), F. 46, nr. 1996/1811, p. 6—7 verso (inedit).

[94] Ibidem, nr. 3608/1811, p. 1—3 verso, 4 verso (inedit).

În același dosar se află și ordinele Cancelariei imperiale pentru episcopul Vasile Moga, cu privire la situația lui Gheorghe Lazăr care urmează să fie „... bine pregătit în cunoașterea dogmelor și ritualurilor bisericii sale și — după încheierea acestui studiu — să fie ridicat la slujbe mai înalte ...“[95]

Cancelaria gubernială a Transilvaniei acționa potrivit hotărîrilor împărătești care impuneau episcopului Vasile Moga „... să aibă grijă ca Gheorghe Lazăr să-și absolve studiile teologice în întregime; după aceasta, însă, îndată ce acesta va fi fost pregătit, nu numai să fie admis la primirea sfintelor taine, dar chiar să fie numit, după capacitatea sa și pregătire, acolo unde poate fi nevoie de el ...“[96]

Dar această frază începînd cu „nu numai“ și terminînd cu „dar chiar“ nu mai avea valoare. Vasile Moga raporta din Sebeș — fosta lui reședință de vicar — la 15 iunie 1811, către „G. Banffy baron liber de Losontz, camerar al majestății sale chezaro-crăiești, consilier intim actual al stărilor, cavaler al ordinului St. Ștefan și al Crucii Mari a lui Leopold, guvernator regal al Marelui Principat al Transilvaniei, domn și stăpîn foarte îndrăgit ...“[97], cu privire la Gheorghe Lazăr că „... întrucît pe de o parte nu are nici o cunoștință despre organizarea seminarului amintit în Bucovina, pe de altă parte, dat fiind că sus-numitul George Lazăr s-a arătat că s-a pregătit cu sîrguință de-a lungul a mai mulți ani în științele teologice, se poate spera că-și va termina în scurt timp și studiile rămase care privesc dogmele și ritul bisericii neunite ...“[98], apreciind că el trebuie să se pregătească „... sub supravegherea mea ...“[99], cu atît mai mult cu cît episcopul Moga i-ar putea urmări și comportarea din punct de vedre moral ...

Pentru Gheorghe Lazăr începea un nou calvar ...

---

[95] Arhivele statului, Budapesta, Gubernium Transilvanicum (in politicis), F. 46, nr. 4214/1811, p. 1—2 verso; 3 verso — 8 verso (inedit).

[96] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 900/1811, p. 4—5 verso (inedit).

[97, 98, 99] Arhivele statului, Budapesta, Gubernium Transilvanicum (in politicis), F. 46, nr. 5422/1811, p. 4—5 verso (inedit).

IX. SIBIU — ARIPI FRÎNTE

„...Eu mi-am petrecut nouăsprezece ani numai prin școli... patriei să-i fiu cetățean folositor...“, declara Gheorghe Lazăr la 16 noiembrie 1810, obligat să justifice întrebuințarea timpului petrecut la Viena și a bursei ce i se acordase. Știuse chiar de la recomandarea pentru stipendiu, din 1805, că strădania lui la învățătură va folosi la ridicarea morală și cultural-politică a populației românești din Transilvania. La douăzeci și cinci de ani cînd — în sfîrșit — se hotărîse plecarea lui la vestita Universitate din Viena, Gheorghe Lazăr era un tînăr cu mult mai matur decît contemporanii săi crescuți în huzur. La Avrig ca oriunde, greutățile familiei și ale consătenilor desăvîrșesc — de cînd lumea — seriozitatea caracterului mai devreme, făcîndu-i pe tineri să-și simtă de timpuriu datoriile obștești. Și Gheorghe Lazăr acceptase bursa adunată din contribuția coreligionarilor săi, hotărît să le întoarcă darul cu bună dobîndă.

În 1811, după eșecul suferit la Carlowitz și după ce cancelariile aulice își dovediseră inexplicabila slăbiciune, se resemnase și ceruse să fie folosit într-un post corespunzător capacităților sale. Era acum în vîrstă de douăzeci și nouă de ani, împodobit cu un impresionant orizont științific și cultural, cucerit printr-o muncă sîrguincioasă și pătimașă, o sete de cunoaștere nepotolită, folosind cinci-șase limbi străine, așa cum puțini intelectuali au mînuit vreodată.

În rokăl vienez, cu favorite și mustăți ondulate, cu ochi scînteietori și vorbă îndrăzneață, înfrîntul în lupta cu mitropolitul Stratimirovici descinsese în străvechea cetate a Caedoniei, hotărît să nu treacă fără folos prin viață. Nu se prezentase de îndată Consistoriului diecezei, bănuind — după trista experiență trecută — că nici pe viitor drumul nu-i va fi lesnicios. Atîția dintre cei care-i stăviliseră ocuparea locului la care era mai îndreptățit decît oricine se aflau adunați ca într-un redutabil viespar în acest mediu în care intra.

Nu i-a trebuit multă vreme ca să afle ultimele noutăți din viața publică a orașului. Printre ele, se știa acum de toată lumea că G. Haines, directorul școalelor neuniților din Transilvania, neînduplecatul său dușman, în intenția de a nimici cu desăvîrșire pe acest tînăr și mîndru intelectual român, pentru care se sortise — totuși — conducerea seminarului din Sibiu, hotărîse — încă de la 21 mai 1810 — ca modestul învățător Simion Jinariu din suburbia Iosephstadt a Sibiului, să predea și viitorilor candidați la preoție ai viitorului seminar. Poate că localul în care preda Simion Jinariu era în Josephgasse, iar programa după care își propunea să predea — la școlarii laici, ca și la candidații de preoți ortodocși — ortografia, aritmetica, glasurile, catehismul și tipicul — denotă treapta inferioară a învățămîntului, peste care nu se va trece decît mult mai tîrziu, cu toată ostenelea ce-și va da Gheorghe Lazăr însuși.

G. Haines se arăta convins că Simion Jinariu, deși nu studiase teologia, are dreptul și poate să predea viitorilor preoți ortodocși chiar tipicul liturgic ortodox, numai pentru ca Gheorghe Lazăr să nu fie utilizat în Sibiu. Directorul școlilor neunite din Transilvania se temea de lumina pe care personalitatea învinsului în lupta cu coaliția alimentată abundent de intrigile sale ar răspîndit-o la mare distanță și în scurtă vreme, făcînd să apună sărăcăcioasa și efemera lui gloriolă de tiran învestit al învățămîntului ortodocșilor din Transilvania.

Pentru o vreme, planul lui G. Haines nu se împlinește. La 25 mai 1809, împăratul gîndise cu sinceră dorință de înfăptuire înființarea seminarului ortodox din Sibiu, la care — probabil — destinase ca profesor principal și director pe același teolog Gheorghe Lazăr, chiar dacă la acea dată, pe alt plan, el era pregătit pentru episcopia ortodoxă.

„. . . doresc — se exprima împăratul — numai să mi se subștearnă cît mai curînd o propunere relativă la ridicarea unui seminar potrivit pentru păstorirea sufletească a celor de ritul grec neunit; pentru cumpărarea unei case spre acest scop; pentru organizarea și înzestrarea acestui seminar și referitor la spezele ce se cer, precum și pentru crearea unui fond . . ."[1] de întreținere a seminarului.

---

[1] E. Roșca — *Monografia Institutului seminarial teologic — pedagogic „Andreian" al Arhidiecezei Gr. or. române din Transilvania,* Sibiu, Tip. Tipografiei arhidiecezane, 1911, p. 4 și nota 1.

Bănuim că Gheorghe Lazăr, după revenirea în Sibiu, a luat contact cu Simion Jinariu și că poate a și predat din cînd în cînd în școala de bogoslovie — improvizată deocamdată —, că a predicat din amvon în diferite biserici, cum mai făcuse în biserica din Săcel — Odorhei, pe cînd era încă student al Liceului regiu din Cluj, dar cercetează destul de tîrziu și numai forțat pe membrii Consistoriului care — uitînd atitudinea ce avuseseră față de Gheorghe Lazăr în disputa cu mitropolitul din Carlowitz — imputau fostului stipendiat al diecezei ingratitudinea față de binefăcătorii săi. La 10 decembrie 1811, în protocollum-ul nr. 1334 al Consistoriului se consemnează:

„Întrucît încă de mult timp teologul George Lazăr nu s-a prezentat pentru îndeplinirea slujbei la care s-a obligat, ce i s-a impus prin hotărîrea dată de aici la 7 august și 3 octombrie, anul curent, acesta va fi povățuit să dea împlinire îndatoririi ce i s-a impus și va da, totodată, socoteală de ce a tot amînat pînă acum . . ."[2]

În actul prezidial din 11 decembrie, la somația citată mai sus, Gheorghe Lazăr răspunsese că „. . . nu se poate supune la împlinirea obligațiilor impuse sie pînă nu se va da o dispoziție potrivită cu privire la modalitatea ce i se înfățișase mai înainte pentru subzistența sa, deoarece socoate să se revadă măsura . . ."[3] Din conținutul aceluiași document reiese că, venind la Sibiu, Gheorghe Lazăr primise cei 300 de florini renani, aprobați ca salariu anual de împărat, în moneda devalorizată în acea epocă, cu care nu putea face față nevoilor vieții, și pretinsese să i se plătească în valoarea-aur a florinilor renani, pe care o avea acest salariu la data hotărîrii împărătești. Consistoriul găsește că „de vreme ce celelalte persoane care-și scot salariul din fondul sidoxial, le primesc în bancnote în curs, este clar că-i sînt prea mari pretențiile . . . în timp ce alții, pentru un așa salariu și chiar mai mic, asudă necontenit să sporească slujba clerului. El, cu atît mai mult este obligat să facă aceasta cu cît, după ce s-au făcut așa de mari cheltuieli din fondul sidoxial pentru el, nu a prestat pînă acum nici un serviciu vădit clerului, cu toate că de aproape doi ani a întrerupt cursurile vieneze, unde a studiat pe cheltuiala clerului. De aceea, petitorul este sfătuit să lase la o parte pretextele cu care s-a sustras

---

[2] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul, nr. 1339/1811 (inedit).

[3] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul, nr. 1339/1811 (inedit).

pînă acum de la împlinirea diferitelor slujbe pentru cler, să se supuie obligației [...] potolindu-se de la mașinațiuni și împunsături semnificative care-l fac recalcitrant și să se liniștească de la altă ambiție prea puțin nimerită cu starea sacerdotală pe care intenționează să o îmbrățișeze ..."[4].

Cu alte cuvinte, spre a nu fi acuzați, membrii Consistoriului, în spatele cărora avem dreptul să presupunem pe G. Haines, ei îl acuză pe Gheorghe Lazăr de mașinațiuni. Înfrîngerea lui la Carlowitz însemna pentru Consistoriu transformarea lui Gheorghe Lazăr într-un supus conțopist al Consistoriului, resemnat să primească salariul pe care va binevoi să i-l atribuie și muncă oricît de multă și grea, departe de ceea ce i s-ar fi potrivit pregătirii sale, deși nu i se putea pretinde nedreptățitului Gheorghe Lazăr să vină cu sufletul deschis față de membrii Consistoriului și hotărît să conclucreze cu încredere cu ei.

Alegerile de episcop care avuseseră loc la 1 octombrie 1810 la Turda, îl umpluseră de amărăciune. Candidaseră: Nicolae Huțovici, ceea ce explică atitudinea sa din ultima vreme față de Gheorghe Lazăr, și care obține cele mai multe voturi; Nestor Ioanovici care, în ciuda susținerii mitropolitului Ștefan Stratimirovici, nu primește decît șaisprezece voturi, și Vasile Moga, sprijinit de Ioan Bob. După reușita sa în alegeri, Nicolae Huțovici ar fi trebuit să se înscăuneze episcop de Transilvania al neuniților, dar atît mitropolitul din Carlowitz, cît și G. Haines, care știau atitudinea „pro Lazăr" a acestuia din prima perioadă a luptei pentru episcopie, intervin pentru Nestor Ioanovici. Guvernul, însă, îl recomandă cancelariei imperiale pe Vasile Moga, pe care G. Haines îl considera „un om șters, necunoscut, trîndav, neglijent și slab", adică ... ușor de mînuit.

Cancelaria imperială îl admite pe Vasile Moga, dar stipulîndu-i nouăsprezece condiții pe care avea să le îndeplinească și prin care, în sfîrșit, intenția — mai veche, poate, a oficialității imperiale, dar care nu se manifestase niciodată pînă atunci — de a se lichida ortodoxismul în Transilvania, transpare. Printre condițiile acceptate de Vasile Moga era și aceea de a nu se împotrivi prozelitismului catolic, întrucît clerul neunit este doar *tolerat* în Transilvania, iar privilegiile sîrbilor ortodocși nu se pot extinde și asupra românilor neuniți. Pentru Samuil Vulcan din Oradea era limpede că,

---

[4] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul, nr. 1339/1811 (inedit).

ajungînd episcop Vasile Moga, cu caracterul lui obedient și cu pofta de mărire ce-l stăpînea, în ciuda modestelor lui însușiri, nimic nu ar mai fi împiedicat trecerea românilor ortodocși la „uniație". Spre a-și netezi drumul spre episcopat, Vasile Moga intrase în Mînăstirea Cruședol spre „ascultare", în aprilie **1811**, unde se călugărise, iar în iulie **1811** venise la Sibiu, la reședința episcopiei reînființate. În cuvîntarea ce rostise la sfințirea sa, Vasile Moga spusese, uluit de neașteptatul său noroc, față de puținătatea înzestrării sale: „...stau încremenit și mă cutremur strigînd: cine sînt eu, Doamne, ca să mă pui pe mine peste moștenirea ta?..."[5] Într-adevăr!

De la instalarea sa la episcopat, „smeritul episcop Vasile Moga" — cum îl numește I. Lupaș — de aceeași vîrstă cu Gheorghe Lazăr, dar cu un singur an de filozofie la Cluj, avea sub supraveghere și îndrumare directă pe „luminatul și eruditul" Gheorghe Lazăr, conștient de demnitatea ce-i conferea „Scientia potestas". Dorința lui Vasile Moga de a îndeplini hotărîrea împărătească — învechită la acea dată — privitoare la completarea studiilor și hirotonirea lui Gheorghe Lazăr, care ar fi însemnat pentru el o onoare, pentru Gheorghe Lazăr nu mai prezenta nici urgență, nici măcar interes. De acum încolo, ca teolog, el nu se mai putea aștepta decît la o parohie, pe care semianalfabeții candidați ai viitorului seminar o puteau dobîndi numai după cel mult șase luni petrecute în școala de bogoslovie, mai mult în corvezi îndeplinite pe lîngă Consistoriu, iar nu după nouăsprezece ani de învățătură sistematică și încrîncenată, cum făcuse el în liceul din Cluj și la Universitatea din Viena. Într-o altă variantă, i se pregătea de către Consistoriu o muncă subalternă de secretariat pentru care — dacă ar fi acceptat-o resemnat — n-ar fi avut nevoie nici de hirotonire, nici de parohie. Nu se poate să nu-i fi trecut prin gînd că oricînd Cancelaria gubernială l-ar fi putut folosi ca translator sau într-un altfel de post, utilizînd întinsele sale cunoștințe în atîtea domenii și limbile vii și moarte pe care le stăpînea. De altfel, Vasile Moga nu-l chemase la el pentru o discuție lămuritoare, iar Gheorghe Lazăr îl ignorase cu bună știință și pe noul episcop ieșit din urna sorții, și Consistoriul în care se urzeau intrigile și se plănuiseră loviturile ce primise. În anul 1811, cît petrecuse în Sibiu, se ocupase —

---

[5] Ap. I. Lupaș — *Episcopul Vasile Moga și profesorul Gheorghe Lazăr*, Analele Acad. Române, seria II, tom. XXXVII, București, Librăria Socec et Comp., C. Sfetea, Pavel Suru, 1915, 58 p.

fără o numire precisă în mînă — de școala normalicească ce funcționa într-un local de lîngă biserica „din Groape“, sub patronajul cunoscutului negustor filantrop Hagi Constantin Popp. Dascălul Simion Jinariu, care primise sarcină de la G. Haines să instruiască și pe candidații la preoție, fusese — probabil — bucuros să-i cedeze lui Gheorghe Lazăr aceste cursuri, pe care tînărul teolog se pare că le-a început la 15 martie 1811[6], cumva, pe cont propriu.

Spre sfîrșitul anului 1811, Gheorghe Lazăr era perfect edificat asupra lipsei de orice prespectivă în Sibiu de a se manifesta pe plan intelectual-științific și cultural și este de presupus că s-a gîndit să se consulte cu fostul său dascăl, Ioan Popovici Barac, translator din 1802 la magistratul din Brașov. N-a găsit necesar să ceară voie nimănui spre a călători pînă la Brașov, dar faptul a fost un prilej binevenit pentru episcopul care nu aștepta decît îndepărtarea sa. „Episcopul Vasile Moga a încercat cu zor și a reușit să înlăture pe Gheorghe Lazăr și de la catedra seminarului din Sibiu . . .“, afirmă I. Lupaș în lucrarea menționată mai sus. Într-adevăr, cu toate că ministrul Atzel din Viena, care luase contact cu tînărul teolog la începutul anului, raporta împăratului Francisc: „Din convorbirea avută cu el (L) m-am putut convinge că se dedică științelor și și-a cîștigat o frumoasă educație și în privința aceasta ține foarte mult la sine . . .“[7], adică se respectă, cerînd și altora să-l respecte, la 26 decembrie 1811 Vasile Moga îl reclamă că nu și-a îndeplinit obligațiile și că „a plecat ca un fugar la Brașov“. La această dată, protecția imperială manifestată față de Gheorghe Lazăr, se dovedește a nu mai funcționa.

Cancelaria gubernială răspunde Consistoriului că *„s-a impus șefului districtului Brașov*, judele Francisc Klompe, *să se îngrijească să fie căutat acolo pîrîtul George Lazăr*, și, prezentîndu-se, *să-l audieze asupra tuturor punctelor cuprinse în numita arătare* [a lui Vasile Moga, n.n.], *cum și asupra scopului și intenției plecării sale*. Primind declarația de dezvinovățire ce trebuie dată de el, împreună cu protocolul cercetării făcute, să le trimită înălțimii sale [guvernatorului, n.n.], pe de o parte, pe de altă parte, să se îngrijească ca *pîrîtul George Lazăr să fie trimis și transportat pînă la Sibiu sub pază onorabilă. Dacă, însă, acesta a trecut din vreo rațiune în Valahia, prin Brașov, sau a luat drumul către București*, atunci — pentru prima situație — să raporteze înălțimii sale; *în*

---

[6] Cf. Avram Sădean — *Date nouă despre Gheorghe Lazăr*, 1915, p. 19.
[7] Cf. Avram Sădean — *Date nouă despre Gheorghe Lazăr, 1915*, p. 22.

al doilea caz, să se adreseze oficial Agenției chezaro-crăiești la București pentru transportarea suspomenitului Lazăr și după ce-l va primi în sarcina sa de la prealăudata Agenție, să procedeze în conformitate cu cele de mai sus. La acestea se arată mai departe, că des-amintitul Lazăr, după ce va fi readus, *va fi admonestat în numele înălțatului Guberniu regal* să se îndrepte spre un folos mai bun..."[8], documentul încheindu-se cu o severă amenințare, dacă nu-și va îndeplini obligațiile: Guberniul „...*va găsi pentru cel plecat modalitatea prin care acesta să fie constrîns și cu mijloace mai aspre spre a da împlinire scrisorii sale de legămînt*..."[9], că va sluji clerul ritului său.

Anul nou 1812 poate că l-a făcut pe drumul de la Brașov la Sibiu, escortat de „șupa" — cei doi jandarmi chezaro-crăiești, îndatorați să-l readucă, în „condiții onorabile", cu un mijloc de locomoțiune mai puțin obositor decît marșul pe jos — singurul semn de oarecare respect pentru personalitatea atît de lăudată a strălucitului teolog avrigean, care trebuia să aleagă între supunere necondiționată și „pițiboaică" — închisoarea orașului —, ca orice borfaș sau ucigaș nemernic.

Ulterior, timp de o lună de zile, Gheorghe Lazăr „profesorul ordinanzilor", a predat candidaților la preoție, lipsiți de conștiinciozitate, de punctualitate la lecții, de rîvnă pentru învățătură, copleșit de sentimentul unei munci zadarnice și disprețuite — în primul rînd — chiar de cei ce i-o impuneau. La 3 februarie încunoștințase Consistoriul de această situație de care — în parte — se făcea vinovată Cancelaria episcopiei și Consistoriul, cerîndu-i să ia măsurile necesare îndreptării: „...studenții candidați la tainele sfinte vin tîrziu la lecții, ba unii chiar rămîn afară zile întregi, după cum se dezvinovățesc ei, aceasta se întîmplă pentru că sînt reținuți la capelă pentru citirea slujbelor..."[10]

Protocollum-ul consemnează că Gheorghe Lazăr a cerut „să li se impună (cursanților) să respecte cu strictețe orele stabilite pentru lecții și să nu lipsească fără a se fi anunțat..."[11], să se dea un fel de regulament de ordine interioară în baza căruia să se poată conduce cursul.

---

[8] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, Protokollum-ul nr. 54/1812 (inedit).
[9] Ibidem.
[10, 11] Ibidem, nr. 135/1812 (inedit).

Găsite cu totul juste, sugestiile lui Gheorghe Lazăr sînt acceptate — după cum se notează în acest proces verbal al Consistoriului, cerîndu-i-se petitorului ca „pe viitor, în rapoartele asemănătoare, să nu se folosească de termeni generali...“[12], ci să dea numele celor vinovaţi spre a fi ascultaţi şi pedepsiţi, sporindu-i astfel duşmănia celor vizaţi.

Se închiriase o casă în care să funcţioneze separat seminarul candidaţilor la preoţie, a cărui responsabilitate totală o avea Gheorghe Lazăr, dar la 6 februarie — contrar dispoziţiilor iniţiale ale Cancelariei — i se atrage sever atenţia că acest local nu este destinat „...în nici un caz şi pentru locuinţa lui...“[13] iar în cazul cînd nu se va îngriji să îndeplinească „părţile stricte ce-l privesc din sus-numita dispoziţiune (nr. 87 din 4 februarie 1812)...“[14], s-ar putea „să fie lipsit de folosinţa salariului său“[15].

Să fi fost candidaţii la preoţie — printr-o nefericită întîmplare — de un nivel intelectual şi moral atît de regretabil, cum reieese din protocoalele Consistoriului, şi insensibili la regulamentul de ordine interioară, pe care Consistoriul îl instituise, ori aceeaşi mînă nefastă pentru Gheorghe Lazăr acţiona în continuare din umbră, făcînd din mulţi „ordinanzi“ duşmani declaraţi ai învăţatului lor profesor?! A doua ipoteză ni se pare de susţinut, întrucît prea este dispus Consistoriul să accepte fără rezerve reclamaţiile succesive împotriva lui Gheorghe Lazăr, devenit „pîrît“, în vreme ce explicaţiile acestuia nu au în faţa superiorilor săi ecleziastici nici un credit.

Printre candidaţii la preoţie se afla şi *diaconul Vasile Popovits din Köhalom*, despre care Gheorghe Lazăr relatase — cînd i se ceruseră explicaţiile impuse de reclamaţia studentului — că „...atît înainte cît şi după ce a fost numit diacon [diac], a hoinărit de cele mai multe ori după capul său aducînd variate pretexte cu privire la absentarea sa din şcoala ordinanzilor. Apoi s-a arătat necumpătat şi prea puţin supus şi l-a atacat cu vorbe urîte şi după mustrări repetate nu a vrut să se dea pe brazdă... S-a văzut nevoit să-l someze pe pîrîş, cu vorbe frumoase, să plece din şcoală...“[16].

Cu alte cuvinte, în cazul unui recalcitrant inveterat, Gheorghe Lazăr — profesorul şi directorul de fapt, răspunzător de instruirea

---

[12] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 135/1812 (inedit).

[13, 14, 15] Ibidem, protokollum-ul nr. 162/1812 (inedit).

[16] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 244/1812 (inedit).

și educarea candidaților la cinul preoțesc — socotise potrivit să-l elimine din școală pe Vasile Popovits. În raportul său către Consistoriu ceruse „să i se dea satisfacție demnă cu privire la acuzația adusă pe nedrept din partea acestuia..."[17], întrucît, ca profesor, el nu-i poate cere direct candidatului. „Îi vine greu că n-a obținut un răspuns nici măcar pînă astăzi în urmarea dezvinovățirii sale anterioare date la plîngeri asemănătoare ale unor candidați în luna octombrie, anul trecut..."[18]

Scaunul episcopal hotărăște că „Acțiunea plîngerilor sus-numitului Vasilie Popovits se va menține astfel și se trimite lui Gheorghe Lazăr cu adaosul ca în viitor, dacă va mai observa asemenea apucături în rîndul celor încredințați lui, fie în comportarea lor, fie în neglijarea frecventării școlii, să aducă numai la cunoștință de acolo aici, cuvînt cu cuvînt"[19]. Procesul verbal menționează că i s-a trimis și „pîrîșului" lui Gheorghe Lazăr, „pe lîngă serioasa arătare a imputărilor *pretinse* împotriva lui, să arate profesorului său respectul și supunerea cuvenită și să se îndeletnicească serios cu studiul spre a nu-și atrage o aspră pedeapsă"[20].

Imputările ce aducea Gheorghe Lazăr lui Vasilie Popovits sînt considerate doar „pretinse", după care, recomandarea ca elevul să-și respecte profesorul și să se supună îndrumărilor acestuia nu mai poate produce efect.

Cazul lui Popovits, la care se adaugă cele din luna octombrie 1812, i se mai alătură plîngerile înaintate de candidatul din Deva, *Petru Bidiga*[21], care a cerut amînarea pentru a produce dovezi noi de la martori absenți temporar din Sibiu, împotriva lui Gheorghe Lazăr.

În asemenea atmosferă de permanentă tensiune și de suspiciune ofensatoare din partea Consistoriului, în condiții de viață precare și torturat de permanenta imagine contrastantă a realității cu visurile ce-și înfiripase în timpul studiilor, Gheorghe Lazăr începe să se resimtă și ca sănătate. Pe lîngă boală, împrejurări multiple îl fac să întrerupă o vreme cursurile cu acești candidați care așteptau doar hîrtia doveditoare a absolvirii lunilor de școală, ca să poată primi parohia aducătoare de cîștiguri.

Desigur, Consistoriul își exercită controlul și cazul Gheorghe Lazăr este pe ordinea de zi a mai multor ședințe. Procesele verbale încheiate reflectă pornirea împotriva lui:

17, 18, 19, 20, 21 Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 244/1812 (inedit).

„Observîndu-se cu neplăcere că teologul George Lazăr, de mai multe săptămîni, din cauza punerii unor condiții arbitrare împotriva casei repartizate lui și respectiv școlii folosite pentru ordinanzi, cît și *din cauza pretinsei sale boli, nu a predat nici o lecție candidaților* trimiși la el pentru absolvirea studiilor stabilite și a neglijat cu asiduitate slujba de profesor al ordinanzilor, față de salariul de 300 de florini renani anual din fondul sidoxial, întrucît acest fel de a acționa al lui, pe lîngă faptul că nu poate să coincidă cu *regulile subordonării cuvenite, lăsînd la o parte de-a lungul timpului recunoștințele amintite* și respectiv cea care trebuie dată auditorilor bisericii care așteaptă întoarcerea mai repede a preotului lor pentru împlinirea nevoii spirituale prin calitatea preoților, se apreciază, de aici, pe cale consistorială, ca menționatului George Lazăr, pe lîngă a-i aduce aminte obligația celor impuse stabilită potrivit sistemei hotărîte în această privință de înălțatul Guberniu regal, *să i se impună ca în 24 de ore de la primirea acestora să facă socoteală riguroasă asupra lecțiilor întrerupte de atîta timp și dacă eventual nu va fi în stare să-și probeze starea sănătății cu un atestat medical demn de crezare, atunci să declare pe cuvîntul său dacă vrea să îndeplinească cum trebuie slujba de profesor al ordinanzilor pe viitor* și mai ales *cînd va continua lecțiile întrerupte,* deoarece Consistoriul se vede silit să-și impună necesitatea relativ la candidați, ca să nu cadă în plăceri, să facă dispozițiuni ulterioare și *să-i sisteze salariul la Casa regală provincială și să arate toate acestea la urmă înlățatului Guberniu regal*"[22].

Somat astfel și convins că amenințările se vor transforma în sancțiuni greu de suportat pentru el care nu trăia decît din salariul funcției sale de profesor, singur și cu sănătatea șubrezită de lipsuri materiale de-a lungul anilor și de zbucium sufletesc, răspunsese de îndată, la 2 aprilie, dezvinovățindu-se, că dacă Consistoriul se va îngriji de o casă adecvată necesităților școlii și starea sănătății sale îi va permite va reîncepe imediat lecțiile cu ordinanzii.

Procesul verbal care consemnează discuțiile și hotărîrile ședinței în care este prezentată dezvinovățirea lui Gheorghe Lazăr este concludent cu privire la aversiunea cu care era privit profesorul candidaților la preoție. I se va răspunde că „... *dacă nu va înainta impedimentele expuse în legătură cu casa, însoțite de acte probatorii și nu va susține starea bolii sale cu un atestat al medi-*

---

[22] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 325/1812 (inedit).

cului care l-a îngrijit, se vor lua măsurile cuvenite nu numai cu privire la *retragerea părţii de salariu* cuvenit din fondul sidoxial *pentru zilele în care nu a predat nici o lecţie* candidaţilor chemaţi la el, ci şi cu privire la *acoperirea cheltuielilor din acest salariu pentru numiţii candidaţi în zilele respective*, pe care au fost nevoiţi să le facă degeaba aici, în lipsa lecţiilor. Dacă nici după aceasta nu se va întoarce la muncă, se vor lua măsuri mai severe împotriva lui"[23].

Aşadar, pentru zilele sale de boală — dacă n-ar fi avut o dovadă medicală, „demnă de crezare" — şi Gheorghe Lazăr, din lipsă de bani sau în imposibilitate să se deplaseze sau să anunţe un medic, ar fi putut boli singur, necercetat de un specialist — era sancţionat nu numai cu reţinerea salariului personal, dar şi cu despăgubirea Consistoriului pentru întreţinerea candidaţilor la preoţie în zilele respective.

La 15 aprilie, învinuitul şi ameninţatul Gheorghe Lazăr, îşi redactează răspunsul cerut de Consistoriu, cuprinzînd două puncte principale:

„1)Casa avută înainte cu chirie a fost astfel că n-au putut fi predate în ea lecţiile candidaţilor la sfintele taine..."[24] deşi decretul imperial din 25 mai 1809 şi următoarele, privind construirea unui seminar pentru învăţarea clerului şi plata profesorilor acestei instituţii de învăţămînt prilejuise ridicarea taxei sidoxiale pe cap de familie ortodoxă de la 2$^1/_2$ cruceri la 3 cruceri, iar ostaşii neuniţi contribuiau cu 5 cruceri „... întru împlinirea înaltei intenţii şi a scopului îndreptat spre împodobirea şi ajutorul întregii religii neunite..."[25]

Cu privire la starea sănătăţii sale, acuzatul Gheorghe Lazăr declarase că: „2)... în afară de faptul *că se ştie public, el probează îndeajuns cu atestatele unanime ale doctorului Molnar de Müllersheim şi chiar cu povaţa dată de doi candidaţi care au stat cu el*..."[26]

Gheorghe Lazăr nu se poate reţine să nu reproşeze Consistoriului lipsa de încredere precum şi graba cu care se procedează la sancţionarea sa, ca şi cum abia s-ar aştepta să se facă vinovat de o

---

[23] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 332/1812 (inedit).
[24] Ibidem, protokollum-ul nr. 386/1812 (inedit).
[25] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 404/1812 (inedit).
[26] Ibidem, protokollum-ul nr. 439/1812 (inedit).

abatere sau numai să pară că ar fi greşit ca imediat să i se aplice pedeapsa cea mai grea:

„... chiar dacă nu ar fi putut să se justifice, totuşi nu trebuia să fie supus sus-zisei pedepse cu retragerea salariului, de vreme ce altor persoane numite în slujbă publică nu le este impusă această pedeapsă, ba nici nu li se cere justificare..."[27]

Din altă şedinţă a Consistoriului aflăm că şcoala de candidaţi la preoţie funcţiona în casa necorespunzătoare a văduvei Vints şi că Scaunul episcopal, pentru stabilirea vinovăţiei profesorului Gheorghe Lazăr, nu s-a mulţumit cu investigaţiile membrilor Consistoriului, ci a cerut ajutorul organelor judecătoreşti, pentru timpul în care acesta n-a ţinut cursul său: „... cercetările făcute de către judecătoria din Sibiu prin intermediul trimiterilor regale..."[28]

În dezvinovăţirea sa — se specifică în protocol — Gheorghe Lazăr arăta că „... a făcut cunoscute de nenumărate ori Scaunului episcopal incovenientele locuinţei în discuţie"[29], care a renunţat la contractul casei „Vintisiana" şi a procedat la închirierea unui alt local.

Consistoriul menţionează în procesul verbal că Gheorghe Lazăr a cerut „chitanţe" cu care trebuie să-şi încaseze, ca de obicei, salariul şi că îndată ce el a căzut bolnav, a solicitat o persoană care să continue lecţiile între timp, pentru ca ordinanzii „care aveau de studiat catehismul în acest timp şi aveau de cerut lecţii, să nu-şi petreacă vremea în plăceri"[30].

Aşadar, bolnav fiind, Gheorghe Lazăr s-a îngrijit de un înlocuitor la cursuri, încunoştinţînd la timp Scaunul episcopal. Dar cele două rapoarte pe care el le adresase Consistoriului în prima jumătate a lunii aprilie 1811 nu sînt luate în seamă, căci în încheierile şedinţei în care au fost discutate se comentează:

„... Măcar, după cum pretinde, să fi arătat starea sănătăţii sale Scaunului episcopal pentru a da dispoziţiunile interne cu privire la candidaţi... starea sănătăţii sale nu ar fi trebuit probată de cei ce-i aduc mîncarea, ci de atestatul medicilor asupra îngrijirii acordate şi al farmaciştilor asupra medicamentelor primite..."[31].

Deci, boala sa nu este considerată dovedită ca reală „... nici din atestatul martorilor" [cei care îi aduceau mîncarea acasă, n.n.],

---

[27] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 386/1812 (inedit).

[28, 29] Ibidem, protokollum-ul nr. 439/1812 (inedit).

[30, 31] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 439/1812 (inedit).

nici de al doctorului (Ioan Molnar de Müllersheim, o autoritate respectată în epocă, atît pentru știința sa în profesie, cît și pentru caracterul său).

Din textul acestui proces verbal aflăm că Gheorghe Lazăr nu primise salariu pe lunile februarie, martie și aprilie. Oricare i-ar fi fost vina —dacă a avut vreuna —, a lăsa pe un slujbaș bolnav timp de trei luni fără salariu este o măsură nu numai inumană și necreștinească, dar și ilegală, pe care este inutil s-o comentăm, dar trebuie reținută, în vederea răspunsului ce vom da, pe baza faptelor și a documentelor, la întrebarea pe care și-au pus-o mulți, printre care și I. Lupaș, de ce a părăsit Gheorghe Lazăr Transilvania?!

Modul în care s-a soluționat problema salariului său restant pe trei luni reiese din protocollum-ul nr. 386/1812 în care hotărîrea luată va fi menținută: „Se răspunde sus-numitului George Lazăr că acest Scaun episcopal nu poate să se îndepărteze de la cele trimise prin adresa de sub numărul 332 amintit . . .".

I se dă dreptate cu privire la localul impropriu pentru ținerea cursurilor, contractat cu văduva Vints, încheindu-se la 30 aprilie 1812 un contract de închiriere provizorie pentru șase luni cu „cetățeanul local George Brehner"[32], plătindu-se la expirarea termenului 30 de florini renani și rezervîndu-se dreptul de a căuta ceva mai convenabil.

Viața lui, la limita inferioară a mizeriei, îl determină să se plîngă autorităților sub patronajul cărora se afla școala de candidați la preoție. În protokollum-ul ședinței consistoriale din iulie 1812 se rezumă plîngerea sa de la 8 iulie că „din salariul stabilit de 300 de florini renani anual nu *poate să trăiască* în situația scumpirii actuale a tuturor lucrurilor . . ."[33] și cere să i se acorde „un spor de salariu".

Concluziile discuțiilor dovedesc pe deplin că paraponul membrilor Consistoriului și al episcopului Vasile Moga însuși — în loc să se domolească — creștea în intensitate, urmărind desființarea — prin inaniție și umilință — a acestui primejdios și jenant profesor de viitori preoți.

„Se va arăta petitorului că *întru cît nu și-a împlinit funcția cu rîvnă și cădere nici în prezentarea protocoalelor asupra treburilor făcute și nici slujba de profesor al ordinanzilor, nici nu s-a stră-*

---

[32] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 467/1812 (inedit).

[33] Ibidem, protokollum-ul nr. 633/1812 (inedit).

duit să respecte regulile subordonării cuvenite și ale modestiei, se pare că *nu merită intervenția acestui Scaun episcopal* și *deci nu se poate da curs cererii sale . . .*"[34]

Scaunul episcopal pare că nu mai are altă problemă de urmărit în tot Marele Principat al Transilvaniei decît hărțuirea neconteniță a lui Gheorghe Lazăr. În luna august i se reproșează că n-a prezentat situația frecvenței lunare a candidaților, atrăgîndu-i-se atenția din nou „să lase odată nesupunerea la o parte" pentru ca Scaunul episcopal, adică Vasile Moga, „să nu fie nevoit a-l aduce la supunere prin alte mijloace . . ."[35]

Hrănit cu amenințări, chinuit de neîmplinirea unor idealuri în care beneficiarul ar fi trebuit să fie populația românească neunită din Transilvania, Gheorghe Lazăr este nevoit să răspundă somațiilor. La 8/20 august 1812 el se scuză că n-a prezentat mai curînd raportul și cere să i se precizeze după care calendar trebuie să se țină la predarea dărilor de seamă lunare, spre a nu mai fi notat că a întîrziat[36]

În răspunsul consiliului consistorial, o nemulțumire funciară, de mediu stagnînd în idei preconcepute și sentimente vindicative răzbate din fiecare rînd: raportul a venit tîrziu; n-a fost bine întocmit; desigur, trebuie să țină seamă de calendarul nou — deși datarea protocoalelor Consistoriului se face după ambele calendare și destul de frecvent greșit — și „. . . i se înapoiază raportul amintit ca să-l modifice și să-l completeze . . ."[37]

Și nu numai atît: „. . . s-a adus la cunoștința acestui Scaun că sus-pomenitul profesor, *contravenind instrucțiunii* trimise sie sub numărul gubernial 9536 din 1812, predă lecțiile în fața elevilor încredințați lui nu pe parcursul a șase, ci a patru ore zilnic; că în zilele de duminică și sărbătoare întrerupe cu totul catehizarea prescrisă . . ."[38], cerîndu-i-se să nu continue cu neglijențele de pînă acum, Și ca și cum n-ar fi fost de ajuns admonestarea aceasta, Gheorghe Lazăr află din cuprinsul aceluiași protocol că se înființează funcția pe care o îndeplinise el de la venirea în Sibiu — de director al școlii de candidați la preoție, — de acum încolo, plătită special

---

[34] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 603/1812 (inedit).

[35] Ibidem, protokollum-ul nr. 689/1812 (inedit).

[36, 37] Ibidem, protokollum-ul nr. 703/1812 (inedit).

[38, 39] Ibidem. (inedit).

(inedit).

și de aceea — încredințată lui Moise Fulea, care este și directorul școlilor normale din Transilvania. Gheorghe Lazăr „va ține" de acesta și „urmează de la sine ca des-numitul profesor, de acum înainte, în zilele de marți și vineri după amiază, cînd studenții se pregăteau pînă acum la citire și scriere, trebuie să le predea numai dogma credinței. Directorului școlilor normale, Moise Fulea, i se cere ca pe studenții ordinanzi, în zilele de marți și vineri de dimineață, să-i pună să scrie rapoarte după modalitatea de a scrie în protocolul pentru parohi și cuvîntările scrise să le citească în public . . ."[39]

Ajuns la disperare, Gheorghe Lazăr adresează Guberniului regal din Cluj o lungă plîngere în care detaliază, pe puncte, toate motivele sale de nemulțumire, propunînd la fiecare în parte o soluție de ameliorare, pentru a-și putea continua munca. Documentul se reflectă în protocolul consiliului consistorial din care se desprinde și ce a relatat Gheorghe Lazăr, și versiunea prin care Consistoriul și episcopul Vasile Moga se apărau de acuzațiile aduse de acesta, acuzînd la rîndul lor, și propunerile — desigur, defavorabile lui Gheorghe Lazăr — la fiecare punct al procesului verbal. Ținut fără salariu timp de trei luni, el ceruse Guberniului în primul rînd să i se stabilească *un post sigur și fix*, cu un titlu și un caracter potrivit cu pregătirea sa. Comentariul din procesul verbal al Consistoriului face istoricul împrejurărilor în care acesta a primit un stipendiu sidoxial pentru studii, inclusiv „buclucul lui la Carlowitz", după care, „hoinărind încoace și încolo, nu a adus nici un serviciu vădit clerului, pînă la reînființarea Scaunului episcopal . . .", iar cîtva timp s-a ocupat cu candidatura la episcopat și „. . . înțelegînd că a fost împiedicat de jos-scrisul episcop [să ajungă la Scaunul episcopal, n.n.], și-a îndeplinit slujba numai după bunul plac și din proprie inițiativă și a părăsit provincia oferită [este vorba de plecarea la Brașov, n.n.] din aceste motive, acest teolog a fost socotit nedemn de vreun fel deosebit de slujbă și — în consecință — *se hotărăște a fi chemat ca, arătînd toată supunerea pe lîngă episcopul său și împlinind cu toată exactitatea părțile din îndatoririle slujbei sale ce-i vor fi impuse de acest episcop*, să merite binefacerile obținute de la cler și să se străduiască să etaleze meritele viitoare pentru a primi locul mai bun dorit"[40].

---

[40] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 1094/1812 (inedit).

Deci, i se oferea o oarbă supunere în umilință, singura cale spre păstrarea unui post care să-i asigure o existență de azi pe mîine.

La punctul al doilea al cererii sale, conștient de valoarea sa, Gheorghe Lazăr admitea să candideze la studierea rînduielilor sfinte, dar în același timp „să i se confere și slujba de director al școlilor normale . . ."[41]

Dar Consistoriul consideră că legămîntul ce-și luase la 9 noiembrie 1806, înainte de plecarea la Viena, trebuie să și-l țină cu orice preț, căci „. . . acest George Lazăr *nu poate să-și aleagă după plac slujba ce trebuie s-o facă. Trebuie să fie constrîns la acea slujbă pe care clerul neunit* și *mai ales episcopul* prepozit al întregului cler apreciază . . ."[42], hotărîndu-se „să fie numit [ceea ce, de fapt, fusese de mai mult timp, fără numire oficială] profesor al candidaților care aspiră la sfintele taine . . ."[43] indicîndu-i-se un autor ecleziastic, după care să-și predea lecțiile și o metodă elaborată de Scaunul episcopal (sau poate împrumutată de la Seminarul clerical din Carlowitz, căci episcopul Vasile Moga n-avea nici un interes să nu păstreze relațiile cele mai bune cu mitropolitul Ștefan Stratimirovici). Se hotăra durata cursurilor pe șase luni, în care profesorul avea de explicat Catehismul și acele părți din teologia morală care le sînt necesare în îndeplinirea viitoarei lor slujbe de preoți, și se instituia un examen public în prezența episcopilor și a asesorilor consistoriali care aveau — desigur — ultimul cuvînt în promovarea candidaților, profesorului Gheorghe Lazăr — cel mai învățat dintre ei — rezervîndu-i-se rolul cel mult de consultant, care ar putea completa fișa candidaților cu observațiile sale din tot timpul cursurilor. Deci, nici o posibilitate de a-și impune părerea, potrivit conștiinței lui profesionale. Avea să asiste la promovarea — uneori, înainte de împlinirea duratei cursului — a unor „bușteni întunecați", despre care să se poată spune, spre durerea și revolta profesorului, că au trecut prin școala lui Gheorghe Lazăr.

La punctul al treilea, teologul Gheorghe Lazăr, singurul profesor al școlii, cel ce se lupta cu problemele administrative, didactice și educative, în condițiile tuturor obstrucțiilor intenționate ale celor care ar fi trebuit să-i sprijine munca — ceruse ca „în afara de salariul de mai nainte de 300 florini renani, să i se acorde jumătate din salariul de director . . ."[44]

[41, 42, 43, 44] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 1094/1812 (inedit).

Consistoriul, însă, nu-i recunoaşte munca de director de fapt şi hotărăşte ca „... întrucît acest teolog *are de acoperit numai funcţia de profesor, salariul fixat funcţiei directoriale i se poate conferi* cu atît mai puţin cu cît cei 300 de florini renani au fost măsurat prin primul său legămînt, prin oboselile lui şi prin noile munci, *pentru întreţinerea sa şi pentru alte nevoi* pe care se pare că trebuie să le suporte acum cînd scumpetea creşte zilnic, de aceea teologul a fost chemat ca — punîndu-şi toate meritele în împlinirea slujbei de profesor şi *arătînd supunerea cuvenită ca să merite bunăvoinţa prepozitului acestui episcop, să se străduiască să-i cîştige inima spre a i se acorda binefaceri mai mari*..."[45]

Deci, „pentru întreţinerea sa şi alte nevoi", deşi scumpetea creştea zilnic, cum recunoaşte procesul verbal, Gheorghe Lazăr trebuie să aştepte pînă ce, prin supunere de sclav la picioarele episcopului Vasile Moga, va „cîştiga inima" acestuia, pierzîndu-şi în schimb, nu numai sănătatea, ci şi demnitatea...

Şicanele, ameninţările şi pedepsele necurmate din partea Scaunului episcopal, îl determină pe Gheorghe Lazăr să ceară, în plîngerea sa, la punctul al patrulea, ca funcţia sa de profesor al candidaţilor la preoţie să fie subordonată direct Guberniului regal sau altui „dicasteriu", ori magistratului local. Aceasta ar însemna pentru Gheorghe Lazăr punerea la adăpost de prigoană, dar în acelaşi timp — lămureşte procesul verbal — ar fi „... nesocotirea autorităţii şi jurisdicţiei episcopale..."[46] şi, prin urmare, nu se admite. De altfel, procesul verbal încheiat de Consiliul consistorial, sub directa supraveghere a episcopului, ştiindu-se prea bine de ce voia Gheorghe Lazăr să treacă sub oblăduirea autorităţii laice, simte nevoia să pledeze pentru integritatea morală a episcopului Vasile Moga:

„... despre un episcop ales de clerul neunit şi confirmat de înălţimea sa regală pentru calităţile şi înzestrările sufletului şi ridicat la această demnitate, nu se poate presupune că intenţionează să-l sîcîie pe nedrept pe petitor sau că va permite să fie sîcîit de alţii..."[47]

Dar din prefirarea documentelor anterioare s-a putut vedea şi *cum a fost ales*, şi *din ce motive a fost confirmat* de Guberniul

---

[45, 46] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 1094/1812 (inedit).
[47] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 1094/1812 (inedit).

regal şi de împărat, iar cît despre „calităţile şi înzestrările sufletului“, faptele verifică epitetele pe care i le-a dat Nicolae Iorga: „inferior, laş şi interesat“.

La punctul al cincilea, Gheorghe Lazăr îşi rezervă dreptul de a se abate din drumul pe care-l credea definitiv ales în 1805, cînd fusese propus pentru bursa sidoxială, ca să studieze teologia. Vocaţia lui de profesor şi educator, pe care şi-o simţea cu atît mai puternică cu cît avea de înfruntat dificultăţi inerente începuturilor unui învăţămînt înnoitor în limba română, pe care îl concepuse superior celui predat bucherilor, dar şi piedicilor puse de patronajul cu viziune limitată şi dogmatică a episcopului Vasile Moga: „...pînă va obţine un post fix în sînul clerului, să nu fie obligat la primirea tainelor sfinte şi să fie absolvit de la numirea în sînul clerului şi *să i se îngăduie posibilitatea de a îmbrăţişa altă stare*...“[48] (subl. n.).

Consistoriul consideră, însă, şi poate cu justeţe, că „...profesorii de acest fel ai candidaţilor aspiranţi la tainele sfinte“ sînt obligaţi ca ei înşişi să fi fost învăţaţi în tainele sfinte şi prin urmare, „...dacă petitorul a dorit să îndeplinească această funcţie profesorală, nu poate fi dispensat de primirea tainelor sfinte...“[49]

Procesul verbal adaugă că Guberniul regal a dispus ca Gheorghe Lazăr să se supună acestei hotărîri, să recunoască „autoritatea episcopală şi să-i arate cuvenita dependenţă şi supunere, să ia în primire — de drept — funcţia profesorală repartizată şi [...] să primească tainele sfinte [...] ca nu cumva [urmează ameninţarea fără de care nu se termină nici un document consistorial privind pe Gheorghe Lazăr] Guberniul regal *să procedeze nu numai la sistarea salariului său*, ci să fie nevoit *să hotărască chiar şi restituirea cheltuielilor făcute din belşug cu el*, din fondul sidoxial...“[50]

I se va cere o declaraţie de acceptare a condiţiilor impuse de aceste hotărîri, deşi îi fuseseră comunicate în extras.

În privinţa cursului său, va avea de tradus în limba română opera unuia din cei doi autori germani propuşi de Scaunul episcopal pe care-i va aprecia mai potrivit înălţatul Guberniu pentru instruirea candidaţilor, odată cu sistema şi orariul cursurilor.

În suplica lui Gheorghe Lazăr se afla şi reclamaţia împotriva Consistoriului care permitea slujbaşilor episcopali să folosească pe candidaţi la diferite corvezi, în loc să-i lase să studieze. În procesul

---

[48, 49, 50] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 1094/1812 (inedit).

verbal se infirmă însă spusele lui Gheorghe Lazăr: „...chiar dacă unul sau altul dintre candidaţi a fost văzut — pentru compensarea cheltuielilor de ospeţie — aducînd apă, cărînd lemne de foc, tăindu-le, curăţind casa ori scările, este ştiut că a făcut aceasta pe socoteala sa. *În nici un caz acest fapt nu trebuie să se pună în spinarea lui* şi nu i se poate imputa şi cauza neinstruirii candidaţilor — pusă pe seama acestor absenţi — a *fost luată numai din scornelile acestui Lazăr plăsmuite întru dezvinovăţirea sa* şi cu mult mai mult din inconsecvenţa sa şi ingratitudinea faţă de cler..."[51], căci adesea — i se impută — „a părăsit şcoala sub diverse pretexte, culminînd cu plecarea sa la Braşov, *unde s-a întîlnit cu mitropolitul Valahiei emigrant aici* şi a preferat slujbei clerului o muncă privată şi comodă".

În final, procesul verbal sugerează reţinerea salariului acordat din fondul sidoxial, mai util altor nevoi ale clerului.

După cum se vede, Scaunul episcopal nu admite nici una dintre cererile lui Gheorghe Lazăr, ci răspunde aşa fel încît fiecare dintre ele să se transforme în acuzaţie faţă de petiţionar şi în bună măsură reuşeşte să determine sancţionarea lui Gheorghe Lazăr. Situaţia ne apare cu claritate dintr-un alt protocol consistorial care — reproducînd un decret gubernial, ca răspuns la reclamaţia lui Gheorghe Lazăr că „... *de la 15 martie anul trecut şi pînă la 1 noiembrie*, tot anul trecut, *şi-a primit salariul măsurat numai în valoarea bancnotelor, iar de atunci n-a mai primit nimic*..."[52], „s-a dat dispoziţie Comisariatului Suprem Provincial ca salariul acestui Lazăr de la 16 martie anul trecut pînă la vremea la care a rămas în funcţia oferită de Scaunul episcopal şi care trebuie justificată prin mărturia preaplecatului Scaun, *să dispună a i se plăti în încincitul bancnotelor, în bancnote de schimb;* de asemenea, pentru viitor, de la 1 noiembrie al anului militar următor să i se plătească salariul tot în valoare de schimb pe baza unei chitanţe ce trebuie legalizată... *Pentru intervalul de timp în care acest teolog*, fără ştirea, şi acordul prepozitului episcopului său, *a plecat de la Sibiu la Braşov*, părăsind locul slujbei sale, *nu i se cuvine nici un salariu*..."[53]

Protocolul consemnează că Gheorghe Lazăr a obiectat la somaţia de a se reîntoarce la şcoală că „nu-şi poate duce sarcina la capăt

---

[51] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 1094/1812 (inedit).

[52, 53] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 1248/1812 (inedit); Vezi şi I. Lupaş — *Episcopul Vasile Moga şi profesorul Gheorghe Lazăr*, loc. cit., anexa 14, p. 35—36.

pînă nu se va da dispoziție pentru mai buna lui întreținere..."[54], după care s-a întors la Sibiu.

Dintr-un proces verbal anterior, însă, aflăm că la 5 octombrie 1811 Gheorghe Lazăr scria din Cluj, ca răspuns la decretul gubernial trimis prin magistratul din Brașov „că se va prezenta cît mai repede la locul slujbei sale, numai să i se confirme dacă acum sînt sau nu candidați la învățătură..."[55]

Reiese că în momentul plecării sale la Brașov și chiar de la 7 august 1811, cînd fusese numit oficial[56] ca profesor al ordinanzilor, Gheorghe Lazăr așteptase zadarnic elevii, constrîns la o inactivitate greu de suportat și la meditații amare cu privire la perspectivele unei asemenea slujbe.

În răstimp, vajnicul său dușman, Gheorghe Haines, decedase. În decretul gubernial nr. 8786 din 5 noiembrie 1812 se comunică Consistoriului că Gheorghe Lazăr a înaintat guvernatorului G. Banffy o petiție în care expune „motivul plecării sale la Brașov", despre care s-a mai pomenit anterior, cerînd, „să i se încredințeze postul de director al școlilor naționale neunite"[57], în locul lui G. Haines.

Cancelaria gubernială nu-și manifestă nici o opoziție față de Gheorghe Lazăr, dar vrea să știe „dacă se poate să fie unite funcția de director al școlilor cu slujba profesorului candidaților ce aspiră la tainele sfinte..."[58], cerînd trimiterea candidaturii de urgență, „pentru a reînființa slujba directoratului".

După instalarea noului episcop în Sibiu, acestuia nu i-au fost pe plac lecțiile predate de Gheorghe Lazăr, iar candidații — nu se precizează de către cine — erau îndrumați spre alte provincii pentru pregătirea lor minimală de viitori preoți. În aceste condiții a plecat Gheorghe Lazăr la Brașov. Și dacă acum cerea să-i fie atribuit postul liber de director al școlilor neunite, precum și cel de profesor la Seminarul aflat în construcție, el era îndreptățit întrucît în decretul nr. 5885 numirea sa ca profesor este legată de funcția de director. Îndeplinind ambele funcții „i se deschide o cale mai largă deoarece poate folosi roadele întregului cler ca la urmă, trecîndu-le pe seama funcției de director al școlilor, să dea dascălilor informațiile necesare unei metode mai ușoare de conducere a școlilor

---

[54] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 1248/1812 (inedit); Vezi și I. Lupaș — *Episcopul Vasile Moga și profesorul Gheorghe Lazăr*, loc. cit., anexa 14, p. 35—36.

[55, 56] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 1148/1812 (inedit).

[57, 58] Ibidem, protokollum-ul nr. 1278/1812 (inedit).

trivialiste și la însușirea studiilor și astfel să poată avea în viitor ca aspiranți la preoție pe cei mai potriviți pentru primirea teologiei morale...[59]

Legătura stabilită de Gheorghe Lazăr între școală și biserică, în condițiile de atunci din Transilvania, este logică și argumentarea sa nu putea fi decît acceptată de Cancelaria gubernială. Dar Consistoriul o denunță ca pe „o *înșelătorie* și se vede că este lipsită de orice fundament..."[60] De altfel — se susține în protocol —, nici pînă la instalarea lui Vasile Moga, Gheorghe Lazăr n-a adus vreun folos clerului, ci „...a rătăcit pe ici și colo timp de doi ani fără nici un rost, smulgînd — fără acordul înălțatului Guberniu regal — stipendiu nu fără păgubirea clerului..."[61], ceea ce ar fi fost cu neputință.

Scaunul episcopal se apără înverșunat de învinuirea că pentru școala de aspiranți la preoție n-a elaborat nici o normă, că a dispersat candidații etc. Dimpotrivă, se susține că totul a fost gîndit și executat după planurile episcopului Vasile Moga la perfecție, dar „...Rațiunea părăsirii slujbei se poate vedea, nu din argumentele aduse de el [G. L.], care nu se pot susține nici cu actele, nici cu declarația lui... ci trebuie mai degrabă pusă pe seama neliniștii, contestării sale de pînă acum și a celei mai josnice preocupări pentru ațîțarea confuziilor [?]..."[62]

Cît privește numirea ca director al școlilor naționale neunite, Scaunul episcopal opinează că „nu s-a văzut pînă acum ca una și aceeași persoană, care să nu fi avut pînă atunci nici o singură slujbă, să poată împlini două atît de împovărătoare..."[63] Fiind concomitent profesor și director al școlilor, el n-ar avea posibilitatea de a vizita școlile, așa că Gheorghe Lazăr este bine să fie sfătuit „părintește să se mulțumească cu slujba de profesor..."[64], funcție absolut necesară dezvoltării clerului neunit.

Birocratismul specific imperiului era pus în practică și la nivelul relațiilor dintre profesorul ordinanzilor și Scaunul episcopal. Cea mai mare preocupare a forurilor ecleziastice din Sibiu era să întrețină în jurul lui Gheorghe Lazăr o atmosferă de suspiciune și de negare a oricărei valori a muncii acestuia, raportînd la nesfîrșit Cancelariei guberniale din Cluj despre abaterile lui disciplinare, văzute cu lupa, iar profesorului plin de amărăciunea atîtor dezamă-

---

[59, 60, 61, 62] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 1287/1812 (inedit).

[63, 64] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 1287/1812 (inedit).

giri, îi cereau necontenit rapoarte cu privire la frecvența candidaților, la stadiul predării materiei, reproșîndu-i apoi că a terminat prea repede explicarea Catehismului sau teologiei morale. Cît despre pretenția lui Gheorghe Lazăr de a se da două luni de vacanță aspiranților la preoție, în iulie și august, necesare „preocupărilor active în economia rurală"[65], iar pentru el, să pregătească materiile de examen, Scaunul episcopal nu vrea să audă. Fără să-i lase de fapt cea mai mică inițiativă în conducerea cursurilor, cînd era întrebat, Consistoriul răspundea cu parapon care ascundea de fapt o ignoranță totală a autorilor și operelor ce ar fi trebuit predate, lăsînd toată răspunderea asupra lui Gheorghe Lazăr, persiflat pentru studiile sale universitare:

„Întrucît autorul aprobat — în nici un protocol nu i se spune numele — din partea instanțelor superioare în contul ordinanzilor n-a putut fi dat încă la tipar, nu i se poate indica profesorului alt autor în afară de Catehismul folosit pînă acum. Catehismul nefiind însă suficient, va preda din scrierile din care el însuși — ca unul care a frecventat școlile teologice — a înțeles că oferă o morală care, după cazul său, i se va părea că este mai potrivit pentru ordinanzi"[66].

Cu cîteva zile înainte, raportînd că și-a terminat predarea cursului și cerînd să i se stabilească data examenului cu ordinanzii, Scaunul episcopal răspunde că înainte de a fixa data examenului, „. . . dorește să știe din hotărîrea cui a dus petitorul la capăt predarea cursului"[67].

Gheorghe Lazăr se înăbușea. Cum s-ar fi putut întrupa atîtea idei înalte cu care se întorcea în patrie, într-o atmosferă limitată de șicanele zilnice cu care îl copleșeau membrii Consistoriului, sub directa influență a episcopului Vasile Moga? Deocamdată, zbaterea sa nu întrevedea nici o ieșire din cumplitul impas în care se afla.

În august 1812, nepotul episcopului — Ioan Moga, absolvent al secției de filozofie de la Liceul regiu din Cluj —, desigur, la îndemnul și cu sprijinul lui Vasile Moga — ceruse să i se acorde o bursă de studii la Universitatea din Viena[68] și se înțelege că i-a

---

[65] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 511/1813 (inedit).

[66] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 34/1814 (inedit).

[67] Ibidem, protokollum-ul nr. 4/1814 (inedit).

[68] Ibidem, protokollum-ul nr. 1033/1812 (inedit).

fost acordată. Înțelegem că de pe acum, Vasile Moga pregătea înlăturarea preaînvățatului profesor de la școala de candidați la preoție, după cum înmulțea șicanele împotriva lui Gheorghe Lazăr și-și pregătea cadre care să poată oricînd să ia locul acestuia.

Printre acțiunile conduse din umbră de episcopul Vasile Moga împotriva lui Gheorghe Lazăr, atingîndu-i demnitatea, a fost ațîțarea ordinanzilor împotriva profesorului lor. Absențele de la cursuri, indisciplina și lipsa de respect în atitudini și adresare față de acesta se accentuau treptat, protejate de bunăvoința cu care erau privite de episcop, de nepăsarea și chiar de ostilitatea umilitoare cu care Vasile Moga îi răspundea lui Gheorghe Lazăr de fiecare dată la plîngerile sale împotriva candidaților. Printre recalcitranți, primul loc îl ocupă Feketits sau Fekete, fiul lui Crăciun Feketits, „vice gerens în Tractul Cottus Kükölli", cu nume maghiarizat, la origine fiind „Negru", „valachus ignobil" din Köhöl, Coltus Kolosiensis, care urmase în 1805 prima clasă la Liceul din Cluj. Întrerupînd studiile, la înființarea școlii de candidați la preoție, care-l află în vîrstă de 23 de ani, se înscrie la cursurile ținute de Gheorghe Lazăr, în vederea hirotonirii și a primirii unei parohii. Dornic să se instaleze cît mai curînd în cin, Ioan Feketits devine pionul cel mai activ în a provoca disperarea lui Gheorghe Lazăr prin umilire și prin crearea unei atmosfere insuportabile, cu consecințe și în opinia oficialității față de cel pe care ani de zile nu încetase de a-l considera, sub toate raporturile, un element strălucit. Sentimentul de răspundere ce-l stăpînea față de misiunea încredințată se izbea de nivelul intelectual cu totul scăzut al candidaților și de lipsa lor de interes pentru cunoștințele necesare viitoarei lor activități, de preaputinul preț pe care-l punea însuși episcopul pe caracterul moral al formației lor. Graba cu care candidații — ca și părinții acestora — rîvneau să obțină absolvirea școlii provoca totdeauna un acut proces de conștiință profesorului Gheorghe Lazăr, care știa mai bine decît oricine lacunele cunoștințelor și ale caracterului candidaților la preoție cu care lucra zilnic. Nu știm cît de veridic textual este citatul lui Petrache Poenaru din discursul său de recepție la Academia Română din 1871, dar plauzibil este. Cerîndu-i-se să dea drumul cît mai curînd candidaților să-și ocupe parohiile lipsite de preoți de mir, Gheorghe Lazăr le-ar fi răspuns:

„Auziți, oameni buni! D-voastră mi-aduceți în școală numai niște bucheri, bușteni întunecați, și-mi cereți să-i liberez mai curînd, să fie și mai neciopliți. Apoi, bunii mei creștini! D-voastră știți că preo-

tul este facla ce trebuie să lumineze pe om în toate căile sale. La el alergăm să ne aline durerile sufletești; el trebuie să ne îndulcească amărăciunile vieții din lumea aceasta. Dar ca să fie un preot astfel trebuie să fie luminat și lumina numai prin învățătură se poate dobîndi. Așa, dragii mei, dacă sînteți creștini buni, lăsați să învețe carte cum se cade pe oamenii care voiți să-i aveți preoți cu sufletul și cu inima; nu trimiteți la Vlădică să popească numai niște vite necuvîntătoare..."

La o mai mare insistență din partea lui Ioan Feketits, Gheorghe Lazăr, al cărui temperament era departe de placiditate, căci astfel n-ar mai fi fost el însuși, precum și elevul său, întemeiat pe protecția ce-i acorda Scaunul episcopal și mai ales pe lipsa de considerație pe care Vasile Moga o lăsase să se întrevadă, cu diverse prilejuri, față de Gheorghe Lazăr, se înfierbîntaseră deopotrivă. Nimeni n-a mai întrebat și n-a mai judecat că enervarea lui Gheorghe Lazăr era îndreptățită, iar a candidatului Ioan Feketits era o insolență inadmisibilă.

La 14 august 1814, profesorul ultragiat, care reclamase cazul superiorului său, cerea „... să-i fie comunicată cercetarea făcută în pricina iscată între el și Ioan Feketits, cu atît mai mult cu cît în pricina asemănătoare trebuie să fie auzite ambele părți"[69].

Este evident că Scaunul episcopal, înainte de a-i cere lui Gheorghe Lazăr relatarea conflictului avut cu Ioan Feketits, se va fi pronunțat defavorabil profesorului, luînd depozițiile candidatului drept adevăruri incontestabile și dovedind prin însăși această atitudine inferioritatea în care îl punea pe Gheorghe Lazăr.

Episcopul avea nevoie de postul de profesor la seminar pentru nepotul său, Ioan Moga. Pentru a-l putea înlătura pe Gheorghe Lazăr, inițiază printre ordinanzi „o anchetă disciplinară odioasă"[70]: Gheorghe Lazăr este acuzat de complicitate cu preotul destituit Ioan Ștefanovici, cantor greco-catolic la Sadu — care îl reclamase Guberniului regal pe episcopul Vasile Moga. Evident, ancheta se face pe ascuns, pentru ca Gheorghe Lazăr să nu se poată apăra de nedreptele învinuiri care i se pun în sarcină.

Bucur Bobes — asesor consistorial și deci, în mîna episcopului —, Moise Fulea — protejatul și nepotul prin alianță al lui Vasile Moga — și arhivarul consistorial Nicolae Adamovici care — de-

---

[69] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 721/1814 (inedit).

[70] I. Lupaș — *Pentru ce a părăsit Gheorghe Lazăr Ardealul?* loc. cit.

sigur — nu avea decît rolul de scrib, întocmesc procesul verbal cu privire la conflictul Gheorghe Lazăr — Ioan Feketits, exprimînd nemulțumirea Consistoriului că profesorul n-a răspuns prompt la dispozițiile luate pentru stabilirea vinovaților:

„... i se impusese şi zisului George Lazăr să prezinte atît arătările înşelătoare făcute de plîngerea studentului Ioan Feketits şi împrejurarea ce probează producerea rănilor lui cît şi acea referitoare la rana făcută la frunte de susnumitul Feketits, despre care acesta a făcut mărturie, pentru ca comparînd cele de comparat să poată ieşi adevărul la iveală. Cum acest Lazăr nu a înțeles să dea împlinire pînă acum dispozițiilor de mai sus, i se va impune din nou să ştie să prezinte dovada ..."[71]

La 2 august 1814, Gheorghe Lazăr înaintează episcopului Vasile Moga un amplu memoriu despre „primejdioasa întîmplare" a căreia victimă fusese, din care reiese, indubitabil, adevărata față a conflictului pus la cale în scopul vexării şi a înlăturării sale din postul de profesor al seminarului, cerînd „să i se dea satisfacția cuvenită împotriva zisului student, care i-a făcut la frunte o rană pînă la curgerea puternică a sîngelui şi să i se ceară să se abțină de la întreținerea minciunilor care nimicesc buna înțelegere ..."[72]

Episcopul Vasile Moga era sigur că dacă Gheorghe Lazăr a suportat cu stoicism lipsurile materiale şi munca excesivă cu „nişte buşteni întunecați", umilința şi desconsiderarea dincolo de orice măsură nu le va putea îndura şi — potrivit firii sale independente şi demne — se va lipsi de modesta situație creată la Sibiu, indiferent cu ce riscuri viitoare.

„Arătarea" (Species facti) întîmplării o însoțeşte de o suplică în care nu se face cu nimic vinovat de lipsă de respect față de Scaunul episcopal, dar nici de lipsă de demnitate:

„... cu acea de tot smerită adăogare îndrăznesc a o aşterne mării tale, ca să te milostiveşti pe zisul diac pentru cercata asupra învățătorului său cu vărsarea sîngelui îndrăzneală, după cum să va cuveni a-l zmeri, şi de la purtarea minciunilor dintr-un loc într-altul spre stricăciunea harmoniei, care să cuvine mării tale ca un părinte a o avea cătră mine şi mie ca un fiu supus mării tale continăluită, iară mie, atît el cît şi alții care vin la învățătura

---

[71] Arhiva Ahiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 720/1814 (inedit).

[72] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 656/1814 (inedit).

preoţiii, cinstea ca unui profesor să mi-o dea, obicinuindu-să supunerii să poată şi la aceea, după mergerea acasă, parohieni ai lor a le da sfînta învăţătură şi a-i aduce spre năravurile cunoştinţii şi a supunerii, cît legilor mireneşti sub care trăiesc, atît legilor duhovniceşti cărora toţi sînt supuşi . . ."[73].

Şi Gheorghe Lazăr încheie scrisoarea sa către mitropolit: „Aşteptînd mîngîioasa patimilor mele rezoluţie", semnează: „George Lazăr, Teolog şi profesor candidaţilor de preoţie neuniţi din Tran-[silva]nia"

Întîmplarea din ziua de 19—31 iulie 1814 este povestită la modul direct, dezvăluind, nu numai atacul neruşinat şi inadmisibil al diacului Ioan Feketits, ci şi plasa de intrigi, suspiciuni şi învinovăţiri calomnioase ce se ţesea împotriva lui Gheorghe Lazăr, „din îndemnul cuiva", cum spune acesta fără a numi pe cineva, dar lăsînd să se înţeleagă cu certitudine că ştie sursa tuturor loviturilor ce cad succesiv şi repetat asupra lui.

În „poftorite şi neînnumărate rînduri", profesorul atrăsese atenţia candidaţilor să renunţe „la vorbe şi minciuni" purtate de la şcoală la Scaunul episcopal şi invers şi poate că ordinanzii, avînd interesul să capete hirotonirea şi să plece spre parohiile ce le-ar fi fost atribuite, şi-ar fi ascultat profesorul, dacă ei n-ar fi fost instrumentele superiorilor lui Gheorghe Lazăr, interesaţi să-l înlăture cît mai grabnic, ponegrindu-l în faţa autorităţilor laice, în aşa măsură încît să nu mai poată ridica vreodată capul.

Ioan Feketits, în loc să se prezinte la cursurile ţinute de Gheorghe Lazăr „la sălaşul" său, alergase şi în acea zi, ca în altele anterioare, „la curtea episcopească şi — relatează profesorul — în tot chipul au minţit asupra mea"[74]. Atunci îl chemase înlăuntru spre a-l dojeni aspru pentru abaterea sa, în vreme ce ordinanzii ceilalţi se aflau în curte, Gheorghe Lazăr neavînd intenţia să-l umilească pe vinovat în faţa colegilor lui, ci „să-l dojenesc şi înfruntîndu-l pentru ce socoteşte aşa întru nimica vorbele mele şi mă poartă în gură dintr-un loc într-altul . . .", îi zisese: „«Pentru ce porţi minciuni din şcoală afară şi faci pe domnul Vlădică supărat asupra mea?» la care, cu răstire mi-au răspuns: «*eu nu port minciună şi n-ai de a-mi porunci că am eu alţii mai mari care-mi porun-*

---

[73] Ap. I. Lupaş — *Episcopul Vasile Moga şi profesorul Gheorghe Lazăr*, Analele Acad. Române, seria II, tom. XXXVII, Bucureşti, Librăriile Socec et Com., C. Sfetea, 1915, p. 36—37.

[74] Ibidem.

cesc«, de care, ruşinîndu-mă şi mîhnindu-mă, i-am zis «acum îndrăzneşti a grăi aşa înaintea unui mai mare?», iară el de loc s-au ridicat asupră-mi, *la o mînă de om slab ce sînt* şi *m-au izbit* — vrînd pe semne ca să mă arunce pe fereastră afară în curte, iară eu, sprijinindu-mă cu mîinile, *am dat cu capul de dunga ferestrii şi l-am crăpat de m-au umplut sîngele, cum să vede pînă astăzi*...“[75]

Inspăimîntat de înverşunarea cu care era atacat şi care părea că are de scop să-i *„primejduiască din îndemnul cuiva viaţa,* silit am fost — continuă Gheorghe Lazăr, — ca să mă apăr de primejdia neaşteptată: am luat băţul de trestie şi *încît am putut ca un slab ce sînt* pe lîngă dînsul a mă apăra, strigînd din gura mare...“[76], ceea ce l-a făcut pe agresor să fugă din casă. Se vede că şi pe el, instrumentul „cuiva“, îl speriase sîngele vărsat al profesorului şi se temea de consecinţe grave, de care „cineva“ — din laşitate — nu l-ar mai fi apărat. „...eu am rămas — conchide Gheorghe Lazăr — cu pectea de la ucenic pînă astăzi în frunte... ce va fi minţit şi *cine îl îndeamnă a purta vorbe şi minciuni despre mine nu ştiu,* fără văz că eu de voi grăi ceva spre folosul bun de obşte şi al său *sînt în primejdie de prăpădirea vieţii*...“[77]

Scenele descrise sînt tulburătoare: luminatul profesor Gheorghe Lazăr, debilitat de boală, cu o trestie în mînă, apărîndu-se „ca un slab“, în faţa unui Goliat brutal şi întărit de instigaţiile „cuiva“, dar moralmente, în neputinţă să se apare de amărăciunea nedreptăţii şi a ingratitudinii.

Dacă episcopul Vasile Moga nu ar fi avut nici o legătură cu personajul ascuns care punea la cale toate mizeriile abătute asupra profesorului Gheorghe Lazăr, era firesc să cerceteze în primul rînd pe acesta, aducîndu-i la cunoştinţă reclamaţiile produse de Ioan Feketits împotriva sa, iar în cazul lovirii acestuia, ancheta se cuvenea a fi făcută de urgenţă, la lumina zilei şi cu toate menajamentele pe care situaţia oficială a lui Gheorghe Lazăr le impunea, pentru a nu-i ştirbi cu nimic prestigiul.

Episcopul, însă, lasă să treacă două săptămîni, fără a audia pe Gheorghe Lazăr şi fără a-i comunica ceva din rezultatul unei cercetări întreprinse — dacă ea va fi fost făcută —, căci la 14/26 august 1814, Gheorghe Lazăr cere să i se facă cunoscut rezultatul anchetei[78], conform celui mai elementar drept omenesc de a nu fi ju-

---

[75], [76], [77] I. Lupaş, loc. cit.
[78] I. Lupaş, op. cit., p. 38.

decată o pricină fără a fi ascultat și acuzatul. La 8 octombrie 1814, Gheorghe Lazăr raporta penibila situație din școală, declarînd că „...îi scapă motivul pentru care candidații refuză să împlinească regula și de aceea nici nu poate ține examenul cu ei...“[79], lăsînd „pașii următori“ la aprecierea Scaunului episcopal.

În comentariul acestui raport din procesul verbal al Consistoriului, care nu se putea încheia decît la sugestiile și cu acordul lui Vasile Moga, situația aceasta este atribuită total vinovăției lui Gheorghe Lazăr:

„Deși s-a cerut adeseori arătătorului George Lazăr ca, rupîndu-se de expunerile generale, să insiste întotdeauna asupra specificului, *lui trebuie să i se ceară socoteală că*, după ascultarea persoanelor pîrîte, să se poată da leacul potrivit. Cum totuși, el, prin cuprinsul de mai sus, și acum *neglijează să dea împlinire dispozițiunilor trimise lui*, i se pare un lucru de necrezut, deoarece chiar și în argumentația pentru bătaia studenților candidați la urmarea tainelor sfinte, încredințați grijii sale profesorale, se *folosește de argumente arbitrare;* în van poate să se teamă de oarece a fost ațîțat împotriva acestora înainte de aceasta, de vreme ce [...] nu a prezentat nici o plîngere...“[80]

Din textul redactat prolix și stîngaci nu putem trage o concluzie categorică și nu cunoaștem nici rezultatul confruntării hotărîte pentru 14 octombrie 1814, cînd avea „...*să compară în fața Consistoriului ca, de față cu candidații să fie ascultați pentru vina ce și-o aduc unii altora*, să se arate îndreptarea și să se pună capăt subterfugiilor și tergiversărilor în această chestiune“[81].

Scaunul episcopal îl încunoștințează că diacul Ioan Feketits a dovedit — cu certificat medical — lovirile suferite de la profesor, că și ceilalți ordinanzi au depus mărturii, iar tatăl agresorului său — parohul din Șoimușul român, Crăciun Feketits a făcut plîngere la Guberniul regal. Gheorghe Lazăr solicită copie de pe toate aceste documente, spre a ști la ce acuzații să răspundă, considerînd că Scaunul episcopal ar trebui să-i acorde crezare mai degrabă profesorului decît elevului. În ceea ce-l privește pe acest candidat, acum, cînd rana de la frunte s-a cicatrizat, poate reveni la cursuri, „...mai

---

[79] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 799/1814 (inedit).

[80, 81] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 799/1814 (inedit).

ales că [Gheorghe Lazăr] speră a se hotărî din partea Scaunului episcopal *măsurile necesare* pentru siguranța vieții sale"[82].

Ancheta întreprinsă de Consistoriu nu-i găsește lui Ioan Feketits decît vina întîrzierii și a absențelor la cursuri; admite să i se comunice lui Gheorghe Lazăr mărturiile depuse de ceilalți candidați, dar fără numele lor, cerîndu-i-se, însă, ca în termen de trei zile să-și prezinte dezvinovățirile însoțite de probele *„referitoare la pretinsele minciuni împrăștiate de pîrîș* . . ."[83]

Obligat *să se dezvinovățească*, în timp ce afirmațiile lui Ioan Feketits sînt luate drept bune fără reverze, Gheorghe Lazăr declarase — ca urmare a sesizării nr. 816 din 14 noiembrie 1814 —, în reproducerea secretariatului consistorial:

„1) Pîrîșul, în ziua de 30 iulie, anul curent, recte în timp ce pîrîtul era în mijlocul unei explicații deosebite, apărînd ca un turbat, nu a fost primit la lecții"[84].

Cu alte cuvinte, Ioan Feketits a venit cu întîrziere mare și cu o atitudine lipsită de respectul cuvenit instituției și profesorului, care — spre a nu-și întrerupe prelegerea — nu i-a permis asistarea la lecție.

„Din această pricină [Ioan Feketits] l-a pîrît imediat la Curia episcopală și *făcînd o informare perfidă despre această situație*, nu cum pretinde pîrîșul că s-a dus seara, a plecat. Într-o altă zi [adică la 31 iulie 1814, a doua zi, n.n.], chemîndu-l pe pîrît în camera sa și sfătuindu-l «in abstracto» să nu mai aducă la cunoștința Scaunului lucrurile ce se întîmplă în școală, pentru că se nasc din aceasta disensiuni, cum a fost violent și i-a făcut o rană la frunte, el a trebuit numai să se apere și pîrîșul Feketits cînd a părăsit năvalnic camera pîrîtului, s-a împiedicat probabil la ușă, și s-a lovit la ochi . . ."[85]

De rușine că a fost bătut de unul dintre candidați, Gheorghe Lazăr nu s-a arătat celorlalți timp de două zile și declară că „este pregătit *să probeze sub jurămînt* că rana făcută la fruntea sa și contuziile de la braț sînt rezultatul luptei cu Ioan Feketits . . ."[86]

Dar în loc să judece cazul în funcție de declarațiile făcute de Gheorghe Lazăr, Consistoriul mai cere o dată lui Ioan Feketits să

---

[82] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 837/1814 (inedit).

[83] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, portokollum-ul nr. 837/1814 (inedit).

[84, 85, 86] Ibidem, protokollum-ul nr. 871/1814 (inedit).

răspundă la dezvinovățirile lui Gheorghe Lazăr, deși Feketits, în pîra sa, spusese tot ce avea de spus — fapte reale sau scornite — în sarcina profesorului său. Cît despre prestarea de jurămînt — în lipsă de martori —, la care se arată gata Gheorghe Lazăr, Consistoriul i-o supune lui Feketits, cu latitudinea ca acesta să primească sau să respingă jurămîntul...

Din fiecare gest, din fiecare frază, din fiecare moment al desfășurării acestui conflict, este evidentă atitudinea părtinitoare a Scaunului episcopal față de diacul Ioan Feketits și de intenționată surpare a prestigiului lui Gheorghe Lazăr, pus sub ocrotirea lui Vasile Moga de către Cancelaria aulică imperială, de la numirea acestuia în Scaunul episcopal.

Desigur, o asemenea atitudine nu putea decît să încurajeze pe recalcitrantul și brutalul diac — dacă nu cumva el este sfătuit în continuare să acționeze — care, la 21 noiembrie 1814, fără a răspunde la cele două puncte din documentul lui Gheorghe Lazăr mai sus citat, cere „... a se da dispoziție la judecătoria din Sibiu și Brașov pentru a se lua în această chestiune mărturii sub jurămînt de la croitorul George Buchner, de la soția sa Ioana și de la fiica lor Elisabeta, precum și de la diaconul Adolph Tempian și să se dea petitorului sub autentificare obișnuită, ca să-i fie de sprijin pentru răspunsurile ce trebuie să le dea..."[86] Încheierile procesului verbal al Consistoriului nu schițează nici o opoziție față de cererea lui Ioan Feketits, prin care conflictul acestuia cu Gheorghe Lazăr devenea de notorietate publică în Scaunul Sibiului și al Brașovului, cu evidenta înjosire a lui Gheorghe Lazăr.

Nici peste o jumătate de an, în preajma dizgrației definitive în care intră Gheorghe Lazăr, procesul cu Ioan Feketits nu se stinsese: secretarii magistruali *Graef* și *Paur* mai interogau și pe Radu Tempea din Brașov[87], despre împrejurările acelei întîmplări din 30—31 iulie 1814, dar nicăieri nu s-a consemnat răspunsul acestuia. Bănuim că el a fost favorabil lui Gheorghe Lazăr, căci altfel, dușmanii săi s-ar fi grăbit să-l difuzeze cu belșug de amănunte.

Din documentele salvate de la incendiul provocat în 1849 de generalul Bem, aflăm că în 1814, închiriase „în contul său și al

---

[86] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 883/1814 (inedit).

[87] C. D. Mușlea — *O dinastie de preoți — I. Feketici din Șoimușul român în procesul cu Gh. Lazăr*, Brașov, Instit. de arte grafice, „Astra", 1939.

candidaţilor" casa sasului George Schatz;[88] clădirile locuite anterior de şcoala candidaţilor neuniţi la preoţie, împreună cu profesorul lor au fost „casa Bachneriană", „casa Hatzaiana" şi „casa Hojana"[89], şi că printre elevii ale căror absenţe erau în număr mare, se aflau *Ion Roşu*, *Theodor Czorgar* [Ciorogaru] şi *Iosif Dub*.

*

În timp ce Gheorghe Lazăr se zbătea părăsit şi bolnav, Moise Fulea funcţiona ca director al şcolilor române neunite din Transilvania, iar Ioan Moga, nepotul episcopului, aştepta nerăbdător să ocupe postul de profesor al Seminarului. Drama lui Gheorghe Lazăr în decor sibian se apropia de sfîrşit, dar în februarie 1815 un ultim val de speranţă îi mai încălzeşte şi-i mîngîie încă o dată inima.

La 24 februarie 1815, guvernatorul Transilvaniei, Gheorghe Banffy, care de atîtea ori îşi arătase bunăvoinţa şi preţuirea faţă de cărturarul avrigean, raportează împăratului că în „conţelegere secretă" cu episcopul Vasile Moga, a propus candidatura lui Gheorghe Lazăr şi a lui Nicolae Huţovici pentru Scaunul episcopal din Arad, devenit vacant prin decesul episcopului Paul Avacumovici, dar din nou mitropolitul sîrb Ştefan Stratimirovici se opune, susţinînd în continuare pe Nestor Ioanovici care va obţine acest post abia în 1829. Acordul episcopului V. Moga nu se explică decît prin certitudinea ce avea că mitropolitul va respinge din nou pe Gheorghe Lazăr.

Între timp, toate firele complotului împotriva acestuia se adună într-un nod pe care nu-l va mai putea nici dezlega, nici ocoli. Denunţul lui Ioan Ştefanovici, cantor la biserica unită din Sibiu, contra episcopului Vasile Moga, îşi va produce consecinţele dezastruoase, dar nu împotriva celui învinuit, nici a denunţătorului — decedat în momentul anchetei —, ci a lui Gheorghe Lazăr. Judecătorul Martin Hochmeister şi directorul poliţiei din Sibiu, Simion Schreiber, sînt însărcinaţi de guvernatorul Transilvaniei, Gheorghe Banffy, să verifice, cu multă discreţie, adevărul relatărilor făcute de Ioan Ştefanovici. Desigur, după moarte, este foarte comod să se arunce asupra celui ce nu se mai poate justifica de toate învinuirile: decedatul, se spune în raport că a fost „om turbulent şi cu apucă-

---

[88] Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 827/1814 (inedit).
[89] Ibidem, protokollum-ul nr. 905/1814 (inedit).

turi rele"[90]. În denunţul său el numise mai mulţi membrii ai Consistoriului şi din clerul neunit care ar fi putut adeveri cele declarate de el. Guvernatorul ordonă unei comisii să ancheteze aceste persoane, cu deosebire pe Gheorghe Lazăr, bănuit că ar fi de fapt autorul camuflat al denunţului.

În raport se spune că Gheorghe Lazăr „a arătat şi dovedit în declaraţia sa scrisă diferite «cazuri specifice»" în care episcopul Vasile Moga a hirotonit candidaţi care nu-şi terminaseră cele şase luni de şcoală, iar altora, cu stagiul integral făcut, le-a refuzat hirotonirea.

Nu putem verifica justeţea dezvinovăţirii lui Vasile Moga, nici dacă Gheorghe Lazăr — acuzîndu-l de favoritism interesat — a fost de bună sau rea credinţă în declaraţiile sale. Într-adevăr, Gheorghe Lazăr înaintase la 8 noiembrie 1815 un memoriu în care acuza pe episcop de reţinere nemotivată din salariu, de neplata chiriei localului în care se desfăşura procesul instructiv-educativ al candidaţilor la preoţie, că examina pe elevi în ascuns, fără a-l chema pe profesor nici ca asistent la examen, că declara oricui că termenul de şcolarizare pe şase luni este de fapt o simplă formalitate, iar în ceea ce privea conflictul dintre elevi şi profesor, Vasile Moga promisese elevilor, nu numai protecţie, ci şi bani, dacă vor întinde curse lui Gheorghe Lazăr; mărturiile cerute familiei G. Buchner de către Ioan Feketits la îndemnul lui Vasile Moga nu puteau fi decît defavorabile, întrucît Gheorghe Lazăr locuise în casa lor şi avuseseră diferende pentru chirie. În finalul memoriului său, se socotea „mucenic" martirizat de Moga, cerea o nouă anchetă şi mutarea şcolii la Cluj, spre a scăpa de sub jurisdicţia episcopului care urmărea desfiinţarea lui[91]. Dar hotărîrea fusese luată înainte ca memoriul său să fi ajuns la Cancelaria regală a Transilvaniei: Gheorghe Lazăr „. . . să fie aspru veştejit de forurile supreme pentru delictul de învinuirea episcopului cu «cazurile specifice»", fiind obligat să ceară acestuia scuze în public şi să-i jure ascultare şi supunere oarbă. Şi pentru a-i da lui Vasile Moga o satisfacţie cît mai deplină, el însuşi să comunice lui Lazăr mustrarea, adăugînd că „va fi îndepărtat fără nici o considerare şi nu va mai fi numit în nici o slujbă oficială dacă în viitor

---

[90] I. Lupaş — *Episcopul Vasile Moga şi profesorul Gheorghe Lazăr*, l. cit., p. 44—50.

[91] I. Lupaş — *Pentru ce a părăsit Gheorghe Lazăr Ardealul?* loc. cit.

va mai comite infracţiuni de felul celor săvîrşite acum..., nechibzuitul teolog Lazăr..."[92] meritînd umilirea şi admonestarea.

Concomitent cu raportul guvernatorului, Cancelaria aulică din Viena primea şi pe al comisiei de anchetă a unui incident cu totul neobişnuit, care a atîrnat foarte greu în balanţa cu care s-au cîntărit „greşelile" teologului Gheorghe Lazăr.

Se relatează că acesta „... aflîndu-se în ziua de 9 iunie 1815 într-o grădină publică din Sibiu..." [grădina restaurantului „Flora" din strada Cetăţii, proprietatea eparhiei ortodoxe, n.n.] Gheorghe Lazăr a împiedicat pe meseni să închine în sănătatea împăratului" şi a încercat să-i determine să ciocnească paharele pentru Napoleon. Raportul cerea sancţiunea cea mai severă pentru Gheorghe Lazăr. Napoleon debarcase în Franţa la 1 martie, după exilul său din insula Elba, iar la 14 iunie avea să înceapă războiul contra coaliţiei din care făcea parte şi Austria. Admiratorul lui Napoleon, Gheorghe Lazăr, fusese bătut de cetăţenii aflaţi în local, dar raportorul considera că Gheorghe Lazăr merită să fie pedepsit nu numai cu mustrarea episcopului, ci chiar cu „un arest de zece zile cu interzicerea oricărui fel de băutură alcoolică şi pe deasupra şi două zile de post cu apă şi pîine..."[93], ameninţîndu-l că la prima abatere va fi destituit. Dar nu se mai aşteaptă recidiva.

Cele două rapoarte comasîndu-se în defavoarea lui Gheorghe Lazăr, la 15 septembrie se avizează, scoţîndu-se episcopul Moga de sub orice acuzare; în schimb, Gheorghe Lazăr este considerat „... nu numai complice la denunţul lui Ştefanovici, ci chiar adevăratul autor al mincinoasei şi nedocumentatei învinuiri...", arătat direct ca atare de Elias Popovici — membru al Consistoriului, care a şi „explicat" de ce Gheorghe Lazăr l-a denunţat pe episcop: Vasile Moga „nu suporta *aroganţa acestui om iarscibil* şi Lazăr îşi permitea cele mai urîte bîrfeli la adresa episcopului, mai ales că acesta dezaproba *viaţa destrăbălată şi de huzur* a aceluia..."[94]

Al doilea membru al Consistoriului, indicat ca martor al învinuirilor ce-i făcea episcopului, Popa Bucur Bobeş, acum, cînd Ştefanovici murise, nu numai că nu confirma acuzaţiile formulate de cantorul bisericii unite din Sibiu, ci — văzînd încotro bate vîntul — îl arăta pe G. Lazăr ca pe autorul denunţului şi vinovat de şantaj samalovnic asupra ordinanzilor, „... *om arogant, vehe-*

[92, 93, 94] I. Lupaş — *Pentru ce a părăsit Gheorghe Lazăr Ardealul?* loc. cit.

ment, instigator, nesupus, neglijent în serviciu... cu puternică înclinare spre destrăbălare și băutură...", total nedemn să fie educatorul tinerei generații de preoți neuniți din Transilvania. Prin urmare, Gheorghe Lazăr „*să fie destituit pe loc* din serviciu... *ca om suspect și periculos...*"

Semna graful Samuel von Teleky care-l lăudase de atîtea ori în trecut, iar la 22 octombrie 1815 i se comunică episcopului Vasile Moga, din ordinul direct al împăratului, confirmarea destituirii lui Gheorghe Lazăr: „Profesorul G. Lazăr — *complet depravat — să fie demis pe loc* de la catedra plătită cu salariul anual pînă în prezent din fondul sidoxial [...], *corecția și pedepsirea acestuia să se facă după canoanele prevăzute* — dacă nu sînt cumva oprite de un ordin al Curții regale — să fie deci lăsate în grije episcopului; în ce privește comportamentul său în continuare, *G. Lazăr va fi urmărit — cu deosebită atenție — de poliție...*"[95]

Schimbarea de atitudine a oficialității se explică prin dezacordul dintre un spirit înaintat și membrii Consistoriului, în frunte cu Vasile Moga, stăpîniți de inerția unei supușenii oarbe față de stăpînitorii de atunci ai Transilvaniei, pe care-i credeau veșnici, dublată de aversiunea ce naște superioritatea subalternului; prin manifestările patriotice ale lui Gheorghe Lazăr în Sibiu, vorbind de la amvon despre originea latină și despre istoria zbuciumată, dar cu atîtea momente de răsunătoare glorie, ale românilor. Fără îndoială, ele atrăseseră demult atenția organelor polițienești și cancelariei guberniale asupra „ingratitudinii" celui ce frecventase vestita universitate a imperiului, în vederea pregătirii unui factor de calmare a spiritelor, iar nu a unui instigator la revolte împotriva inegalității de tratament a celor patru națiuni conlocuitoare în statul bicefal. După entuziasmul manifestat față de Napoleon la 9 iunie 1815, nu mai era nici o îndoială că Gheorghe Lazăr reprezenta în Sibiu o mare primejdie și el trebuia înlăturat de îndată, dîndu-se în același timp satisfacție și episcopului Vasile Moga care se arăta obedient și folositor „... Concepția politică în care trăia și se manifesta Gh. Lazăr", „mentalitatea lui revoluționară nu putea fi îngăduită să tulbure ordinea aparentă din cuprinsul unei provincii, destul de nesigure prin vecinătatea ei cu Principatele romå-

---

[95] I. Lupaș — *Episcopul Vasile Moga și profesorul Gheorghe Lazăr*, l. cit., p. 51.

nești ..."[96], așadar, trebuia sacrificat și, desigur, cancelariile aulice din Viena și Cluj l-au sacrificat fără remușcări.

La 25 ianuarie 1816, nepotul episcopului Vasile Moga „s-au așezat și întărit profesor de bogoslovie la diecii de preoție" în locul lui Gheorghe Lazăr.

*

Totuși, la 22 martie 1816, cinci luni după destituirea sa, Cancelaria de Curte boemă din Viena, sub semnătura *Ugamt*, trimite Cancelariei regale din Ardeal o notă, în care se spune că s-a depus multă străduință spre a găsi „un profesor destoinic de religie pentru tineretul bisericii greco-neunite, care studiază filozofia la Cernăuți și avînd în vedere că se vorbește despre *un preot, pe nume Gheorghe Lazăr*, al acestei biserici, ca *avînd o pregătire deosebit de temeinică* și că acesta *a studiat cu trei — patru ani în urmă teologia la Universitatea de aici, unde s-a distins prin silința deosebită și moralitate*, și aflînd, în fine, că el trăiește în prezent la Sibiu, ne adresăm cu prietenie colegială Cancelariei Curții din Transilvania cu rugămintea să-l aflați pe acest preot, G. Lazăr, ajutați de forurile competente și *să-l întrebați* dacă ar primi catedra de religie la Institutul frecventat de corelegionarii săi, făcîndu-i-se cunoscut că leafa e de 600 florini valută vieneză ..."[97]

Semnatarul cerea răspuns urgent spre a lua măsurile necesare „ca sus-numitul să ocupe această catedră"[98]

Într-adevăr, se răspunde destul de repede, la 13 aprilie 1816, sub semnătura grafilor Esterházy și von Teleky, uimiți că se mai putea face o asemenea propunere damnatului Gheorghe Lazăr, faima lui contrazicînd astfel fundamental motivarea destituirii sale cu cinci luni în urmă: „complet depravat, nesocotit, arogant, nesupus, nejligent și pornit spre beție ..." Răspunsul celor doi grafi repeta epitetele cu care fusese caracterizat Gheorghe Lazăr în documentele emise de episcopia ortodoxă din Sibiu și însușite pînă la urmă de Guberniul regal din Cluj:

„... numitul G. Lazăr a fost în Transilvania profesorul de religie al candidaților greco-neuniți întru preoție și a fost destituit din această slujbă pentru că s-a făcut vinovat de *nesupunere și*

---

[96] I. Lupaș — *Episcopul Vasile Moga și profesorul Gheorghe Lazăr* l. cit., p. 46 și 49.

[97], [98] I. Lupaș — *Episcopul Vasile Moga și profesorul Gheorghe Lazăr*, l. cit., p. 53.

aroganță față de episcopul său, precum și de alte abateri, fiind pus sub observația poliției. *Mai sînteți dispuși* — după cele relatate — *să încredințați slujba de profesor de religie la Cernăuți lui G. Lazăr?* Așteptăm aici comunicarea hotărîrii dvs. pentru a lua măsurile necesare în problema de față..."[99]

Răspunsul nu putea fi decît unul: „...nu se mai pune problema numirii lui Gh. Lazăr... ne vom adresa mitropolitului din Carlowitz prin Cancelaria Curții maghiare pentru găsirea altui om care să corespundă și să poată fi numit la această catedră..."[100]

În sfîrșit, reprezentantul sfintei iubiri de aproapele în Transilvania, episcopul Vasile Moga, putea să păstorească liniștit. Zborului înalt al gîndului lui Gheorghe Lazăr i se mai închidea un orizont, împiedicîndu-l să arunce umbra sa de uriaș asupra măruntului prelat de la Sibiu. Cu aripile frînte, vulturul trebuia să se prăbușească din înalt și urma lui să fie pe veci înghițită de uitare...

Dar... destinul învățatului avrigean nu se împlinise întru slava neamului său.

Prigonit ca și Gheorghe Șincai, însîngerat de proprii săi elevi; sărac precum biblicul Iov și umilit, Gheorghe Lazăr n-a avut în timpul petrecut la Sibiu decît puține și trecătoare satisfacții. Părăsind Sibiul, lăsa în urmă-i idei ce aveau să prindă rădăcini și să pregătească ștergerea granițelor forțate dintre sufletele românești de pe tot cuprinsul vechii Dacii.

La sfîrșitul lunii mai sau în primele zile ale lui iunie 1816, Gheorghe Lazăr nu se mai afla în Sibiu. Nimeni și nimic nu-l mai reținea. Otrava invidiei și a orgoliului lucrase adînc. Comitele Gheorghe Banffy, guvernatorul Transilvaniei, încetase să-l mai considere ceea ce — de fapt — era: o strălucită mlădiță a populației românești din Transilvania și temîndu-se de influența lui asupra conaționalilor gemînd sub întreita asuprire din marele imperiu, la 14 iunie 1816 îi scria „domnului Villicus, directorul poliției" din Sibiu:

„Mi s-a relatat oficial că *eliminatul profesor* de teologie al neuniților, Gheorghe Lazăr, *a dispărut din Sibiu*, deoarece, potrivit dispoziției mai înalte, numitul era pus sub supravegherea Direcției poliției și trebuia să fie observat cu ochi vigilenți; întrucît despre

---

[99, 100] I. Lupaș — *Episcopul Vasile Moga și profesorul Gheorghe Lazăr*, l. cit., p. 54.

dispariţia lui nu mi s-a relatat nimic, ar fi de interes ca despre faptele lui şi despre locul unde se află el, Administraţia publică să aibă informaţie precisă, am socotit că trebuie să comunic Luminăţiei voastre că în clipa cînd veţi afla ceva despre împrejurările dispariţiei şi despre locul unde se găseşte el, urgent, cu prima ocazie, să nu neglijeze a-mi raporta..."[101]

Într-adevăr, Gheorghe Lazăr dispăruse din Sibiu, luînd calea Braşovului, unde îl aştepta Ioan Barac. De la el nădăjduia într-un sfat prielnic impasului în care se afla. Căuta lîngă fostul său dascăl căldura înţelegerii şi ajutorul, analizînd întîmplările trecute şi semnificaţia lor, înţelegînd că drum de întoarcere la Sibiu nu mai era decît spre porţile ferecate ale închisorii în care ar fi zăcut uitat. Clocotul inimii amîndorura le vestea că dîrzenia stirpei lor nu se stinsese, că mai era un drum al împlinirii la care Gheorghe Lazăr n-avea dreptul să renunţe, deşi greutăţile pe care avea să le înfrunte nu erau nici puţine, nici obişnuite. Aşadar, peste Carpaţi, în oraşul de pe Dîmboviţa, încă o încercare de a-şi cheltui energia, de a face să rodească toată agoniseala minţii, semănînd-o printre consîngenii săi din Ţara Românească, în nădejdea că din vatra caldă a românismului redeşteptat va radia şi pentru subjugaţii din Transilvania lumina şi căldura necesară înfloririi acestei viguroase ramuri a aceluiaşi statornic popor în spaţiul străvechi al Daciei.

Se va fi ivit Catinca Bărcăneasca, văduva lui Iordache (Ianache) Bărcănescu, în calea lui Gheorghe Lazăr la Braşov, îndată ce fugarul va fi cerut adăpost lui Ioan Barac?! Va fi fost solicitat translatorul magistratului, Barac, de Catinca Bărcănescu să-i recomande un preceptor pentru fiii săi, avînd ştiinţă de refugiul lui Gheorghe Lazăr la Braşov şi de capacităţile excepţionale ale acestuia?! Nimeni nu mai ştie, căci documentele nu ne-au consemnat împrejurările în care ruda apropiată a viitorului domn al Ţării Româneşti, Grigore Dimitrie Ghika, l-a angajat pe prietenul lui Ioan Barac să lumineze mintea odraslelor ei, acceptînd — recunoscător — s-o urmeze la Bucureşti.

Alea jacta est!, spusese Caesar cîndva la trecerea Rubiconului. Gheorghe Lazăr putea să repete cuvintele marelui împărat roman trecînd Carpaţii pe la Tabla Buţii, coborînd pe Valea Teleajenului

---

[101] Gheorghe Răduţiu — *Ordinul de urmărire poliţienească a lui Gheorghe Lazăr*, *Transilvania* (Sibiu), III (LXXX), nr. 5, mai 1974, p. 42.

și a Prahovei[102] în caleașca Bărcănească. Dascălul ducea cu el duhul deșteptat al veacului al XVIII-lea, cu care se împărtășise în lungii săi ani de învățătură, năzuind din toate puterile ființei sale să-l pună în lucrare la viitorul său popas de viață, în capitala roasă de fanariotism a Țării Românești.

Popasul în satul Bărcănești, la patru kilometri de Ploiești, așezarea logofetesei, veche de un veac și mai bine, avea curți mari și sătenii îi ziceau „palat", fiindcă acolo se opreau domnii țării în drum spre Ardeal.

În nopțile petrecute la Bărcănești, nerăbdător și îngrijorat pentru ce va urma în viața lui, se vor fi lămurit ideile pe care i le atribuie poetul academician George Sion în 1871, cînd răspunde lui Petrache Poenaru care-și rostise discursul de recepție despre Gheorghe Lazăr. Și chiar dacă gîndurile descălecătorului nu se vor fi închegat *ad litteram*, cum le formulase George Sion, esența lor fusese, desigur, cea descifrată în apologul rostit de acesta sub bolta Academiei, raportîndu-l și la generațiile următoare lui Gheorghe Lazăr:

„Ce folosim noi, învățații — gîndise ori rostise Gheorghe Lazăr — cu erudițiunea noastră, dacă nu vom comunica-o națiunii? Ce folosim noi, scriitorii, cu scriptele noastre, dacă nu avem public mai mare ca să ne citească și să ne înțeleagă? Școale trebuiesc românilor. Să le facem dară școale. Să trecem mai ales, peste Carpați, unde românii sunt mai ageri și mai inimoși și acolo să consumăm forțele noastre. Acolo făclia va fi mai luminoasă și mai binefăcătoare . . ."[103]

---

102 Fr. Munteanu — Rîmnic — *Primii elevi ai lui Gheorghe Lazăr, România literară*, VII, nr. 15, 11 aprilie 1974, p. 19.

103 Petrache Poenaru — *Georgiu Lazaru și scoala romana;* Analele Academiei Române, s. I, tom. IV, București, Tip. Laboratorilor români, 1871.

X. BUCUREŞTI — ANII GLORIEI ETERNE

În Bucureştiul oriental, dar destul de întins pentru ca generalul rus Kutuzov să-l socotească, într-o scrisoare din 1811, întrecut ca mărime numai de Moscova şi Petrograd[1], vestita „ciumă a lui Caragea" răpusese cîte trei sute de vieţi pe zi şi supravieţuitorii se răzbunau, dezlănţuindu-se în petreceri ce se ţineau lanţ de la o casă boierească la alta. La 20 martie 1811 se înfiinţase „Clubul boierilor", unde jocurile de cărţi înghiţeau averi fabuloase, adunate de pe urma robilor şi ţăranilor, a meşteşugarilor şi negustorilor supuşi la cele mai incredibile taxe către Domn şi Curtea lui. În grădinile bucureştene, comparabile cu Tavernele Vienei, la Preslea, la Barbălată sau Giafer, cîntau lăutarii pînă răguşeau. Pe Calea Herăstrăului şi pe Podul Mogoşoaiei, spre pădurea Băneasa a poetului Iancu Văcărescu, caretele boiereşti, în număr impresionant, se întreceau din harnaşamente şi valtrapuri cu ţinte de argint, panglici şi bice cu codirişti măiestrit lucrate, din livrelele vizitiilor şi podoabele boieroaicelor scoase la plimbarea obligatorie rangului lor.

În perioada de adaptare, Gheorghe Lazăr a putut lua legătură cu oamenii negustorului sibian Constantin Hagi-Pop, care a controlat în acea vreme prin casele lui de comerţ o bună parte din viaţa comercială a Bucureştiului[2], şi poate că i-a venit în ajutor, cum pretind unii biografi.

Grecii boieriţi şi boierii greciţi — cu deosebire în Bucureşti — constituiau plaga poporului românesc din această epocă. Putrezi de vicii, avînd ca semne distinctive barba, pe care şi-o mîngîiau într-un anumit fel potrivit cu rangul celui pe care-l salutau, bastonul,

---

[1] Ap. Gh. Bezviconi — *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, p. 178.

[2] Ap. Andrei Oţetea — *Casa de comerţ Hagi Constantin din Sibiu şi rolul ei în dezvoltarea comerţului din Ţara Românească, Comunicări şi articole de istorie*, Soc. de Ştiinţe istorice şi filologice, Buc., 1955, p. 44.

pe care-şi sprijineau obligatoriu importanţa covîrşitoare a persoanei lor şi dreptul de a lua cuvîntul în Marele Divan, drept de care puţini se foloseau, mînuiau intriga şi mita cu un meşteşug nebănuit la nişte făpturi — îndeobşte — analfabete, cu care Gheorghe Lazăr avea să se înfrunte curînd după descinderea sa în Bucureşti. Străin şi sărac, în rokul lui de postav vînăt, cu ghetele închise în nasturi şi pălăria înaltă şi tare, cu părul în ondule largi, rotunjit la ceafă, şi favorite bogate împlinindu-i obrajii slăbiţi, Gheorghe Lazăr, pedagogul odraslelor Bărcănească, învăţatul teolog fără noroc, izgonit din Sibiu, „inginerul" şi „geometrul" — cum începuseră să-l numească boierii cu care se întîlnea în Bucureşti — se oprea la puţurile din răscruci care dădeau nume uliţelor şi mahalalelor bucureştene, mîngîindu-se că regăsea în aceste denumiri geniul limbii româneşti nealterat: *Puţul cu zale*, *Puţul cu roată*, *Puţul cu plopi*, *Puţul cu apă rece*, *al Turcului* sau *al lui Zamfir*... căci graiul amestecat cu vorbe greceşti şi turceşti trebuie să-l fi nemulţumit cu deosebire, pe acela ce venea din Transilvania atîtor martiri ai luptelor pentru păstrarea naţionalităţii, a credinţei şi a limbii străbune. Chiar de la sosire se va fi gîndit că în capitala Ţării Româneşti reformele de aici se cuvenea să înceapă: de la curăţarea limbii de aluviunile lăsate de împrejurările vitrege din istoria neamului său. Numai Şcoala „în limba maicii sale" chezăşuieşte dezvoltarea oricărui popor care vrea să-şi păstreze fiinţa, deşteptîndu-şi conştiinţa naţională.

*

În poarta „Paşa-Capuşi" a curţii domneşti, slujitorii luptă cu zeci de gură-cască să facă loc săniei argintii a beizadelei, pornită să-şi facă poftă de mîncare. La prînzul pregătit de becer-başa, zece-cincisprezece feluri de bucate i se vor servi: tot iofcale, pacele, sarailii şi baclavale, pilafuri şi ciulamale de porumbel, fripturi de mistreţ, de căprioară şi de iepure, zăcute în vinuri greceşti şi mirodenii venite cu caravanele din Asia Mică. „Mişeii" flămînzi se tînguiesc zadarnic implorînd mila îmbuibaţilor. Deoparte, luxul fără margini al celor o mie de familii boiereşti parazitare, de cealaltă, foamea, boala şi moartea ameninţînd restul unei populaţii de 50—60 de mii de băştinaşi. Parcă un blestem apasă neamul românesc: în Transilvania asuprirea chezaro-crăiască, în Ţara ce-şi zice *Românească* fanarioţii, ajutaţi de coadele de topor boiereşti. Risipa de la mesele boierilor, luxul care pusese în uimire pe ţarul Alexandru I al Rusiei, jocul de cărţi la mize astronomice deter-

minase în 1815 pitacul lui Ioan vodă Caragea ca jocul „Crişul", adică „norocosul", „De acum înainte să nu mai îndrăznească nimeni a metahirisi acest joc pe faţă sau într-ascuns".

*

Ecourile marii revoluţii franceze pătrunseseră în Ţara Românească în timpul războiului austro-ruso-turc şi mai ales în vremea campaniilor napoleoniene din Rusia, influenţînd puternic clasele asuprite. În iunie 1816, cînd Gheorghe Lazăr trecea graniţa, la Bucureşti oamenii agiei descopereau o conspiraţie constituită din oameni „din cea mai de jos clasă a poporului", cum relatează ziarul francez *Le Moniteur universel* din 8 iulie 1816. Conspiratorii, strigînd: „Libertate! Porniţi împotriva tiranilor!"[3], juraseră să asasineze pe Domn şi pe marii dregători.

Ideea că renaşterea românilor nu poate veni decît prin şcoala în limba română, care să cuprindă tineretul „de toată starea", devine directiva fundamentală a activităţii lui Gheorghe Lazăr în cercul de boieri români cultivaţi şi sensibili la ideile înaintate ale vremii, mîndri de originea noastră nobilă.

Cu deosebire, în întîlnirile cu eruditul boier Iordache Golescu, autorul unui planiglob în greceşte, tipărit ulterior la Buda, profund cunoscător al structurii gramaticale a limbii române şi cu poetul Iancu Văcărescu, în vîrstă de douăzeci şi patru de ani, care studiase la Viena, ca şi el, Gheorghe Lazăr se documentează — cu siguranţă — asupra învăţămîntului din Ţara Românească (şi din Moldova, de care boierii cărturari din Bucureşti nu puteau fi străini).

De la ei află că în Moldova Mitropolitul Veniamin Costache luase doi fii de preoţi cu dragoste de carte şi-i trimisese în străinătate la învăţătură, scandalizînd boierimea grecizată din Iaşi, căpătîndu-şi — spre lauda lui — supranumele de „uliul boierilor". Delegaţiei de protest a acestora le răspunsese: „În mintea mea sînt întipărite numele tuturor eroilor care au apărat moştenirea noastră — răzeşi, mazili, trepte de jos..."[4], şi Gheorghe Lazăr şi-l simţea aproape.

---

[3] Ap. Ştefan Ionescu — *Bucureştii în vremea fanarioţilor*, Edit. Dacia, 1974, p. 302—303.

[4] Ap. Eliza Chiţescu — *Activitatea lui Gheorghe Lazăr, Eliade Rădulescu, Gheorghe Asaki şi Petre Poenaru*, Secolul XX, 13—24 mai 1906, p. 2.

Ca urmare, mitropolitul Veniamin Costache înființase la Socola un seminar pentru educarea fiilor de preoți, iar pe lîngă biserica Sf. Nicolae, trei școli elementare pentru copiii săraci, în care se preda limba română, istoria, aritmetica și geometria. Izbîndă de scurtă durată, dacă ne gîndim că după un deceniu și jumătate seminarul din Socola nu mai avea decît un singur profesor român, pe Gheorghe Asaki, și acela numit și plătit de greci, dar un exemplu de urmat. Reorganizarea din 1820 a școlii din Iași, consecință a unui suflu nou, revoluționar, poate alimentat chiar de avîntul pe care îl luase în Muntenia în acea vreme învățămîntul limbii române, avînd ca promotor pe transilvăneanul Gheorghe Lazăr, aduce tot din Transilvania pe Vasile Bob-Fabian, pe Vasile Pop și pe Ioan Manfi.

Împotriva curentului filogrecesc din Moldova, și contemporanul lui Gheorghe Lazăr, Gheorghe Asaki, înfruntase pe cei ce socoteau limba română un „dialect vulgar", incapabil să îmbrace o gîndire înaltă și o simțire subțiată prin cultură și civilizație, propunînd domnitorului Scarlat Calimachi un curs de inginerie hotarnică. Printre elevii săi fu însuși fiul domnitorului, Alexandru Calimachi. In 1818, în prima expoziție de acest fel pe pămîntul românesc — contemporană cu planul *Obislavului* și al *Fîntînelelor*, lucrate în București de Gheorghe Lazăr și elevii săi de la Sf. Sava —, elevii lui Gheorghe Asaki, prezentaseră mai multe planuri de agrimensură și fortificații care impresionaseră. Limba română admisă de epitropia școlii se manifestase în Iași și ca instrument al activității artistice. La 27 decembrie 1816, în saloanele hatmanului Costache Ghica, Gheorghe Asaki organizează prima reprezentație de teatru în limba română, cu *Mirtil și Chloe* — adaptare după Gesnner și Florian —, dedicînd-o actorilor, fii de boieri progresiști:

„În un timp de avilire,
„Pe cînd limba cea română
„Se vorbea numai la stînă,
„Nobili, voi, de neam și cuget,
„Sfărîmînd a sale fiare,
„Vorbit-ați întîi ca ceia
„Ce ne dau pîine și sare".

Dar pe cînd în Moldova mitropolitul Veniamin se lupta cu boierii greciți, în Muntenia, mitropolitul Gavril Rusul lua venitul domeniilor cu care domni și boieri patrioți înzestraseră locașurile

de învăţămînt şi le dădea mînăstirilor. În aceste condiţii avea să lupte Gheorghe Lazăr pentru înfăptuirea visului său.

*

Istoria învăţămîntului din Muntenia, în care Gheorghe Lazăr avea să pună temei unui focar de cultură care a radiat din Bucureşti în toată ţara, prin discipolii săi, consemnează că pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, boierii erau „mai proşti la învăţătură decît alte trepte mai de jos"[5]. Mitropolitului i se dă însărcinarea de către Nicolae Mavrocordat de a reorganiza şcolile existente de limba greacă şi slavonă, ceea ce face ca la 1761 călugării din Mînăstirea Sf. Sava să fie mutaţi la Văcăreşti, pentru ca în locul lor să se instaleze şcolarii şi dascălii lor. La biserica Sf. Gheorghe, cam în aceeaşi vreme, funcţiona cea mai veche şcoală din Ţara Românească, înfiinţată în 1576, o şcoală de slovenie, întreţinută din danii boiereşti, cum a fost dania lui Bucşănescu, şcoală în care au studiat aproape trei veacuri tineri nu numai din ţările româneşti, ci din tot sudul Dunării. O întărire a actului, datînd din 1760, este scrisă în limba română, cu o impresionantă caligrafie, de un Popa Florea[6], unde învăţau „copiii pămîntenilor şi alţi străini dintr-altă ţară veniţi", cei mai mulţi, români transilvăneni.

Sub domnia lui Constantin Ipsilanti (1802—1806), Şcoala domnească de la Sf. Sava se mai reorganizează o dată, bineînţeles, în limba grecească, avînd patru cicluri de cîte trei ani. În primele trei cicluri, elevii — numai fii de boieri — primeau instrucţie enciclopedică şi învăţau limbile greacă, latină, franceză şi italiană. De limba română nu se pomenea în programă. Dar începutul veacului al XIX-lea îşi impunea luminile moştenite din veacul precedent şi sporite firesc, aşa cum din scînteie se aprinde flacăra cu limbi înalte şi dogoritoare. Dregătoriile cele mai înalte puneau pe slujitorii lor în contact cu oameni şi idei noi din lumea unei Europe prin care trecuse iureşul de foc şi sînge al Revoluţiei franceze, campaniile lui Napoleon cu Austerlitz-ul, exilul şi prăbuşirea de la Waterloo (17 iulie 1815). Trecerea prin Academia domnească de la Sf. Sava, cu dascăli faimoşi aduşi de peste hotare, autori ai unor manuale întocmite după cele mai avansate idei pedagogice din lume, cu o bibliotecă ce număra peste 7.000 de volume, înfiin-

---

[5] V. A. Urechia — *Istoria şcoalelor*, vol. I, p. 14.
[6] Arhivele statului, Bucureşti, Fond. Ministerul Cultelor, dosar 249/1840.

țată de marele ctitor de cultură și civilizație românească, Constantin Brîncoveanu, era absolut obligatorie pentru toți cei ce năzuiau la condiția de cărturari în tot Orientul Apropiat. O tipografie grecească și două librării — a lui Meitani și a lui Radovici — întrețineau cu slova tipărită dorința de a cunoaște, trezită treptat și în această parte de lume.

Școli inițiate de persoane particulare, atinse de suflul — întîrziat la noi — al veacului luminilor, răsăreau — independent unele de altele — în numeroase orașele și tîrguri din Muntenia. La Tîrgu-Jiului, Dumitrache, ispravnicul de Jiu, al lui Mihai Viteazul, ctitorește o biserică și înființează o școală, pe care Ioan Caragea o recunoaște la 6 aprilie 1813. În școala întemeiată de ispravnicul Dumitrache au învățat românește și grecește cei mai mulți dintre pandurii lui Tudor din Vladimiri. La Caracal în Romanați, la Preajba în Dolj, la Ploiești, Zimnicea și Buzău se înfiripează școli ce funcționează intermitent, în condiții barbare de sărăcie și lipsă de cele strict necesare muncii intelectuale, toate suplinite de focul cu care dascăli și elevi năzuiau spre lumina învățăturii.

La București, în Academia grecească instalată în chiliile din Mînăstirea Sf. Sava, deși învățătura era în limba greacă, în afară de dascălii greci, în tot secolul al XVIII-lea mai predaseră și profesori români, unii originari din Macedonia, ca Dumitru Procopiu, medicul curții lui Nicolae Mavrocordat, cu strălucite studii la Padova, și Manase Eliade, dascăl de filozofie cu studii la Padova și Roma; alții veneau din Transilvania, ca D. Brașoveanu. Un Iosif Mesiodor — directorul școlii după 1769, — era din Cernavodă. Mai sînt cunoscuți dascălul de limba latină Dragnea, Chiriac Mițura și Vasile Nicolau, a căror specialitate n-o știm[7], și Mihalache „dascăl muzicos", desigur, tot român.

Între timp, după o scurtă perioadă de funcționare la Domnița Bălașa, Școala domnească se mutase în mitocul bisericii Măgureanu, în urma cutremurului din 1803. Acolo erau „case înalte cu beciuri și cu deosebite odăi la poartă și cu toate cele trebuincioase cu îndestulare la toți dascălii și ucenicii străini pentru ședere, paradosit, pentru cuhnie, pentru slugi și pentru verice, fără de a mai pătimi vreo stenahorie..."[8] În februarie 1805, după moartea

---

[7] N. Iorga, *Istoria învățămîntului*, București, 1928, p. 119, 155—158.
[8] V. A. Urechia, *Istoria societății de la 1800—1864*, București, Imprimeriile statului, 1892, p. 85.

lui Lambru Fotiade, protodidascăl al Şcolii domneşti de la Măgureanu, vine Constantin Vardalah cu care au început studiul matematicii şi al fizicii Eufrosin Poteca, Petrache Poenaru, Barbu Ştirbei, Const. Creţulescu şi alţii.

Pe la sfîrşitul anului 1812, Ioan Vodă Caragea, grec cu idei naţionaliste de renaştere a Heladei, destul de confuze încă, şi care-şi plătise de curînd scaunul cu 4.000 de pungi de aur, are fericita inspiraţie de a se ocupa de şcolile greceşti din Ţara Românească. Ancheta duce la concluzia unei necesare reorganizări, sub îndrumarea unei noi eforii a şcoalelor aşa cum consemnează hrisovul provizoriu semnat în 1814 de Domn, de fiul său Costache, precum şi de şaptesprezece mari boieri din Divan, printre care remarcăm semnătura marelui logofăt Athanasie Christopulos, poetul, căruia i se încredinţează de către Domn şi alcătuirea condicii de legi ce-i va purta numele. În noua eforie intrau episcopul Constantin al Buzăului, medicul Ioan Rasti, juristul român Ştefan Nestor şi marele postelnic Iacov Rizu.

Ratificînd hrisoavele înaintaşilor săi cu privire la fondurile necesare întreţinerii şcolii şi găsindu-le neîndestulătoare, Ioan Vodă Caragea pune o taxă suplimentară de 60 de parale pe cap de preot şi de diacon, pentru a putea satisface nevoile stringente ale şcolii. Angajează pe F. G. de Laurençon, profesor de limba franceză, cu 150 de taleri pe lună şi pune să se afle un altul specialist în limba latină. Şcoala n-o putea muta de la mitocul Măgureanului la Sf. Sava, vechiul ei local trebuind să fie serios „meremetisit". Dărăpănate cum erau, chiliile din jurul Mînăstirii Sf. Sava, odinioară „iscusită şi frumoasă", erau acum invadate de o mulţime de oameni străini de şcoală, aciuiaţi în *cincizeci şi şapte* de încăperi: starostele croitorilor, becerul (pivnicerul), medelnicerul Manole cu soacră-sa, Costache Filipopolitul — capuchehaia Nicopolului —, meşteşugari mărunţi şi oameni scăpătaţi care preferaseră chiliile ruinate ale mînăstirii adăpostului oferit de podurile peste Dîmboviţa. Hotărîrea domnească era să se ia chirie de la toţi cei solvabili, sporindu-se veniturile şcolii. Se orînduise acum director al Şcolii din schitul Măgureanu Neofit Duca, chemat special de la Viena, iar ca profesori noi, Ştefan Comito, Ladislau Erdeliotul (Erdelyi sau Ardeleanu) pentru limba franceză — probabil — cunoscut al lui Gheorghe Lazăr, dacă nu chiar vechi prieten din Transilvania.

Ulterior, pentru limba franceză şi latină este numit Munier, căruia la scurt timp i se ia cea de-a doua catedră, redîndu-i-se lui Ladislau Erdeliotul (Ardeleanul), măsură argumentată de cei patru efori ai şcolilor — Mitropolitul Nectarie, marele ban Constantin Filipescu, marele ban Grigore Brîncoveanu, fostul mare vornic Constantin Bălăceanu şi marele postelnic —: „această limbă [latina, n.n.] este de mare trebuinţă a se alătura pe lîngă cea elinească pentru mai bună înlesnire a ucenicilor la tălmăcire, mai vîrtos că acest dascăl [Ladislau Erdeyli], fiind din părţile Transilvaniei, are ştiinţă şi de cea românească cu care nu puţin ajutor poate da ucenicilor [...] precum şi la limba franţozească, de vreme ce celălalt dascăl franţuz nu poate să tălmăcească ucenicilor, neştiind altă limbă".

Ca „dascăl nomicos" — de drept — fu numit boierul român clucerul Ştefan Nestor. Un dascăl grec Hristodoru, un dascăl Vasile şi unul Gheorghe, unul pentru slovenie şi un grămătic completau lista didascălilor propusă Domnului Ioan Vodă Caragea de anaforaua boierilor din 10 septembrie 1815.

La scurtă vreme după aceste momente de bunăvoinţă domnească faţă de Academia grecească, pe cînd Ţara Românească era numită „cea mai tînără fiică a Eladei" de fanarioţii care pretinseseră Domnului însuşi mai multă grijă pentru „limba noastră străbună — limba greacă", în casa logofetesei Ecaterina Bărcănescu este adus ca preceptor particular al copiilor acesteia omul providenţial pentru deşteptarea cugetelor româneşti adormite.

Învăţatul dascăl, neînţeles şi duşmănit în Transilvania, va fi urmărit înfocat toate etapele reorganizării Academiei *greceşti* în Ţara Românească şi, în frecventele lui întîlniri cu boierii obişnuiţi ai casei Bărcănescu, glasul său a vibrat cu revolta firească în faţa acestei anomalii. Se pregătise îndelung pentru predici convingătoare din amvon, iar acum avea de înfrînt inerţia unora, decăderea morală cu pierderea oricărui sentiment patriotic a altora, interesele unui grup numeros de greci şi grecizaţi pentru care reaşezarea limbii strămoşeşti în sfintele ei drepturi echivala cu pierderea rangurilor primite din mîini străine şi hrăpalnice.

Nu putem produce documente doveditoare, dar adversitatea tot mai accentuată a elevilor faţă de dascălii greci din Academia domnească de la Măgureanu, care ajunge pînă la bătaia straşnică a directorului ei, Neofit Duca, nu poate fi nici întîmplătoare —

după părerea noastră — şi nici fără legătură cu faima lui Gheorghe Lazăr în Bucureşti.

Încă de la sosirea sa, activul preceptor va fi anunţat anturajul logofetesei care-i încredinţase instruirea fiilor ei că se pricepe şi la agrimensură şi la topografie, cunoaşte cu temei matematica şi geometria, filozofia, gramatica şi istoria. Interesul pe care-l vor fi arătat — fără nici o îndoială — boieri învăţaţi ca Iordache Golescu şi Iancu Văcărescu faţă de un român capabil să măsoare moşiile, capabil de orice alt calcul matematicesc trebuie să fi fost deosebit de mare, căci pînă atunci, lucru de topograf în Ţara Românească nu se cunoştea decît *Harta celor două principate ciscarpatice*, întocmită de statul major austriac, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Geometri, măsurători de pămînt, erau între 1813 şi 1830 în Moldova douăzeci şi cinci de români, care lucrau empiric şi subordonat, furîndu-şi meseria de la cei 15 geometri străini, aduşi de unii boieri să le măsoare moşiile. Un plan al moşiei Brădăţelul, din 1780, este întocmit de un anonim. În Muntenia, geometrii români cunoscuţi au venit tot din Transilvania. Printre ei, un *Ioniţă* activează timp îndelungat, ştiindu-se că face planul unei moşii Ciocăneşti la 1 octombrie 1800, iar al moşiei Găunoşi din Ialomiţa, în 1810 — dacă acest ultim *Ioniţă* nu va fi un omonim al celui din 1800. Tot în 1810, moşia Băjeşti din Muscel este măsurată tot de un ardelean, Andrei Covacs. Străini sînt mai mulţi cunoscuţi: Moritz von Ott, contemporan şi adversar al lui Gheorghe Lazăr, Ernest Mayer, constructor de poduri în Bucureşti, un Hartler, un talian Giulini, un Fraivrat [recte: Freiwald], care face un plan al Bucureştilor, Frantz Klinger, care întocmeşte în 1818 planul moşiei Fierbinţi, iar în 1820, al moşiei Tîncăbeşti[9] — adică destui cu care Gheorghe Lazăr avea să fie comparat, destui pe care trebuia să-i egaleze şi chiar să-i depăşească în munca lui de topograf.

Cunoştinţele multiple şi excepţionale ale preceptorului venit din Transilvania în familia Bărcănescu n-au putut rămîne — aşa cum spuneam — necunoscute elevilor Academiei greceşti de la Măgureanu, ei înşişi năzuind să se pregătească nu numai pentru marile dregătorii, ci şi pentru meseria cea nouă şi atît de căutată de boierimea ţării, meseria de geometru practicant. Printre ei, Eufrosin Poteca, Ion Pandeli, Simion Marcovici (Marcu), Petrache

---

[9] I. Brăescu, *Măsurătoarea pămîntului la români.*

Poenaru, poate și Ion Eliade Rădulescu, deși era mult mai tînăr, ca și mulți alții, vor fi căutat cu tot dinadinsul să-l cunoască pe acela ce tot mai des era numit în București „inginerul Lazăr" și care își dăduse bine seama că dacă în Transilvania *geometra* era slujbă „comitatensă", inginerească, rezervată nobililor — pentru fiecare județ cîte unul — și deci, acolo n-ar fi putut-o îndeplini el, simplu fecior de plugar valah, în București, unde boierii cei mai mulți erau măcar români din moși strămoși, unde cererea de geometri era foarte mare, iar interdicția pentru un învățat fără blazon nu exista, *geometra* putea fi o meserie care să-i asigure existența. Studiile sale din Liceul academic al piariștilor de la Cluj îi erau suficiente pentru a satisface exigențele întocmirii unor planuri de moșie, cu harta și vecinătățile lor la scară redusă, cu simbolurile convenționale ale aspectului terenului, ale eventualelor construcții etc. Toate ramurile matematicii studiate cîndva aveau în vedere folosirea cunoștințelor în viața de toate zilele. Încă din ciclul de *gramatică*, *Norma regia*... indica scopul învățămîntului matematicii în acest sens: „...illustratio per multa exempla in vita civili occurentia...", iar în ciclul de *umanități* i se cerea „...tota recoletur cum adplicatione ad exempla vitae futurae etiam difficiliora..."[10]. Geometria se învăța — conform aceleiași *Norma regia*... — spre a furniza elementele „...ad artes et futurae vitae usum iis, qui ad philosophiam perventuri non sunt, valde utilia..."[11]

Activitatea inginerului geometru transilvănean Gheorghe Lazăr în capitala Țării Românești, însuflețit de idealurile patriotice comune corifeilor Școlii ardelene, contemporanul celui mai strălucit poet român de la începutul veacului al XIX-lea, Ion Budai Deleanu, al mișcării carbonarilor din Italia, protestatari față de ocupația austriacă — era de fapt începutul unei revoluții culturale de o amploare fără precedent în istoria țărilor românești.

Gheorghe Lazăr a avut, în primii doi ani, la București, chiar o „clasă" de tineri recrutați dintre fiii boierilor și ai marilor negustori din capitală legați cu familia în care fusese angajat preceptor.

În prefața *Gramaticii românești*, tipărită de el la Sibiu în 1828, I. Eliade Rădulescu afirmă pentru prima oară că școala acestuia a început în 1816: „...*încă de la anul 1816* s-a deschis

---

[10, 11] Ap. G. Bogdan-Duică — *Gheorghe Lazăr*, l. cit., p. 64.

aci în București școală românească în care să se învețe grămatica și științele în limba românească, unde cel dintîi profesor care a aruncat într-însa cele dintîi seminți spre luminarea rumînilor a stătut fericitul arhidiaconul și doctorul în teologie și legi Georgie Lazăr, a căruia pomenire trebuie să fie de mult preț la toți rumânii. El aci a început a croi muzelor haine rumânești și a învăța matematica și filozofia în limba patriii la anul de sus numit pînă la 1822..."[12]

Că este vorba de acea „clasă" particulară, în care Gheorghe Lazăr preda încă din 1816 gramatica limbii române, matematica și filozofia „în limba patriei" trebuie obligatoriu dedus din faptul că ucenicul său nu pomenește de Sf. Sava, localul în care școala lui Lazăr a funcționat oficial numai din 1818.

Intr-alte două fraze, din 1840, același Ion Eliade Rădulescu repetă informația despre anul de început al activității didactice a lui Gheorghe Lazăr în București:

„Pînă la mișcarea lui Tudor Vladimirescu, nația română se afla într-o stare mai de inerție, de somnolență; impulsia o didese mai dinainte încă, *de la 1816*, Georgiu Lazăr, însă foarte debilă, ca de la un om particular și persecutat"[13].

I. Eliade Rădulescu situează începutul redeșteptării noastre naționale în anul 1816, deci, îndată după sosirea lui Gheorghe Lazăr în București, cînd își organizase acea „clasă" de elevi, fără nici o încuviințare oficială, cărora le sădește în suflete dragostea pentru patrie și pentru limba noastră străbună, capabilă să slujească drept instrument de comunicare al celor mai înalte și alese idei în științe și arte. Epitetul „persecutat", pe care îl folosește în această frază I. Eliade Rădulescu, se referă la persecuția suferită de dascălul său de la autoritățile chezaro-crăiești din Transilvania și de la episcopul Vasile Moga din Sibiu, iar nu de o persecuție suferită după ce a pus piciorul în capitală. Dacă lucrurile n-ar fi stat așa, agia din București n-ar fi avut decît să-l expulzeze, ca cetățean austro-ungar, ceea ce n-a făcut, fie pentru că nu și-a dat seama de rolul pe care l-ar putea juca preceptorul adus de la Brașov clandestin într-o lume adînc nemulțumită de stăpînirea fanariotă, prelungită un veac, fie că ocrotirea grupului de mari boieri care-l aduseseră avea un cuvînt greu la Ioan Vodă Caragea.

---

[12] I. Eliade Rădulescu — *Gramatica românească*, Sibiu, 1828, p. XXXI—XXXII.

[13] *Curier de ambe sexe*, II, vol. III, p. 317.

Ipoteza cea mai plauzibilă despre momentul în care Gheorghe Lazăr a propus întemeierea unei şcoli în care să se predea în Bucureşti de la alfabet pînă la filozofie şi pînă la matematicile înalte, în urgisita limbă română, o deducem tot de la I. Eliade Rădulescu, care povesteşte cum, foarte curînd după sosirea lui Gheorghe Lazăr în capitala Ţării Româneşti, acesta l-a cunoscut — în casa protectoarei sale — pe poetul Iancu Văcărescu. Prin Iancu Văcărescu a ajuns Gheorghe Lazăr să fie înfăţişat eforilor şcolii, Mitropolitului Nectarie, banului Constantin Bălăceanu, vornicului George Golescu şi învăţatului logofăt în ştiinţele dreptului Ştefan Nestor. Fiecăruia dintre ei Iancu Văcărescu avusese să-l laude pe transilvăneanul picat în Bucureşti pentru daruri deosebite: teolog de la Viena, inginer geometru, şi mai ales, pedagog gata să pună temei unei şcoli superioare în limba română, absolvent al secţiei de drept din Liceul regesc al Clujului şi pe fiecare dintre cei patru efori îi interesase nou-venitul Gheorghe Lazăr.

În vîrstă de treizeci şi patru de ani — în deplinătatea maturităţii şi cu prestigiul unor strălucite studii al căror preţ nimeni nu-l înţelegea mai bine decît Iancu Văcărescu, el însuşi trecînd vreme de şase ani prin Universitatea Vienei şi poate a Pisei —, în 1816, Gheorghe Lazăr era capabil să-şi organizeze gîndurile după modelul clasic al marilor oratori latini, cerîndu-i — în forma cea mai cuviincioasă şi mai convingătoare — ajutorul proaspătului său prieten, favorit al muzelor române, aflat în vîrsta tuturor elanurilor generoase: Iancu Văcărescu avea 24 de ani, cu un deceniu mai tînăr decît Gheorghe Lazăr, şi trecere pe lîngă banul Constantin Bălăceanu nu numai prin legăturile de rudenie cu familia acestuia, cît mai ales prin faima ce deja îşi făcuse ca stihuitor în limba română, minunînd reuniunile numite de curînd, după moda frîncească, „soirées", cu armonia cuvintelor măiestrit rînduite. Banul Constantin Bălăceanu, „prea înţeleptul strajnic iubitor de muze", „mîngîierea compatrioţilor şi podoaba patriei", cum îl va numi Gheorghe Lazăr în 1822, tot timpul cît făcuse parte din Divanul ţării, ascultase cătrănit vorbindu-se greceşte tot de havaeturi cu priinţă pungii evgheniţilor boieri, dar nu rostise nici o vorbă în limba greacă. De altfel, numirea sa ca efor al Şcolii greceşti pare să fi fost un fel de pedeapsă dată de Caragea Vodă boierului ce nu voia cu nici un chip să-şi calce pe inimă. Totuşi, în 1816 banul Constantin Bălăceanu era tot atît de neîncrezător în posibilităţile limbii române, părăginită cum se afla ea după un veac de stăpî-

nire fanariotă, ca şi ceilalţi boieri divaniţi. Sufleteşte, însă, Constantin Bălăceanu era cel mai indicat să îmbrăţişeze cu tot focul inimii ideea mîntuitoare a lui Gheorghe Lazăr: şcoala superioară în limba română, despre al cărei plan aflase de la Iancu Văcărescu. Mintea sa de om aşezat îl obliga să nu se avînte, însă, înainte de a se convinge că ideea lui Lazăr are putere de viaţă. Îl apăsa şi pe el — mare boier român, care-şi rostea seara şi dimineaţa rugăciunile aşa cum le învăţase în pruncie de la maica sa, în limba cea românească — ca o ruşine nemeritată că învăţămîntul din Bucureşti se mărginea la şcoala de slovenie a dascălului Chiriţă de la Sf. Gheorghe, la cele din Udricani şi de la Colţea, unde cîntăreţii din strană, cu nuiaua de corn în mînă, se trudeau să deprindă pe ucenicii lor de vîrste diferite, dornici să ajungă paracliseri în vreuna dintre bisericile periferiilor, să slovenească pe ceaslov şi să cînte pe nas rugăciunile obişnuite la liturghie; că „Dohtorii i gearahii politiei" — ai oraşului — erau toţi greci ori nemţi, cum îi arăta numele: *Constandinache Caracaş*, *Constantin Darvari*, *Stavrache Moscu*, *Constantin Filitis*, *Viler* etc.

Neîncrederea în planul „inginerului" transilvănean se născuse numai din dragoste pentru o asemenea faptă care, odată neizbutită, ar închide pentru cine ştie cîtă vreme drumul oricărei alte încercări. În sprijinul ideii lui Lazăr se arătase însuşi Iordache Golescu, ginerele său.

Lui Iancu Văcărescu şi lui Iordache Golescu li se alăturase şi banul Grigorie Dimitrie Ghica, rudă apropiată a logofetesei Catinca Bărcănescu, viitorul Domn al Ţării Româneşti. În saloanele ei poate, la o „soirée" cu muzică şi schimburi de păreri în problemele cele mai arzătoare ale primului sfert de veac în Muntenia, pe cînd nimeni nu bănuia încă apropiata prăbuşire a domniilor fanariote, Gheorghe Lazăr — provocat de proaspeţii lui prieteni munteni — îşi mărturiseşte gîndul cu focul unui om convins din care izvora puterea de a convinge şi pe auditori, ca în Bucureşti să ia fiinţă şcoala cea înaltă în limba română. Numai Constantin Bălăceanu mai stăruia în ideea lui de a nu se alătura celorlalţi decît după ce va pune la încercare pe cel ce se legătuise că va răspunde cu pricepere şi neostoită ardoare la toate îndatoririle unui conducător de „Academie românească", într-un Bucureşti numit „Megalopolis", de cei ce năzuiau să reînvieze o Eladă care să înghită — întărindu-se astfel — şi ţările române.

În mintea oaspeților logofetesei Bărcăneasca se înfipsese adînc o vorbă rostită de Gheorghe Lazăr: „Știința — ca și adevărul — este una și aceeași în orice limbă s-ar arăta, numai s-o știi expune pe înțeles..." Doar Constantin Bălăceanu i se adresase — după cum îl citează în discursul său de recepție la Academia Română Petrache Poenaru: „Auzi-mă, dascăle! Dacă este adevărat că dumneata ai știința de care vorbești, iacă eu am o grădină aici în oraș, și voi să cumpăr un loc alăturea, ca să o măresc. A măsurat-o un inginer neamț și aș vrea să mă încredințez dacă locul este de întinderea ce el îmi arată pe planul său. Măsoară și d-ta acel loc și voi vedea dacă se potrivește planul d-tale cu al neamțului"[14].

Locul fusese măsurat, după toate probabilitățile, de geometrul neamț Moritz von Ott, cu ciudatele lui instrumente din rostul cărora Constantin Bălăceanu nu pricepuse nimic, dar, dacă măsurătoarea lui Gheorghe Lazăr va avea ca rezultat același număr de stînjeni ai locului pe care voia să-l cumpere, marele boier va crede în priceperea acestuia și-și va pune obrazul față de măria-sa și de veliții boieri din Divan, cu dîrzenia ce i-a stat dintotdeauna în fire, și nădăjduiește să izbîndească.

Supunîndu-se acestei verificări, Gheorghe Lazăr se vede obligat să apeleze la topometrii de neam străin care monopolizau meseria agrimensurei în Țara Românească. Îi cunoscuse pe cîțiva și poate că a cerut împrumut instrumente de strictă necesitate pentru măsurarea grădinii Bălăceanului chiar de la Herr Moritz von Ott, dar refuzul a fost categoric. Corporația lor, chiar dacă n-avea statute, nu dădea bucuroasă din mînă monopolul unei îndeletniciri cu atît mai bănoase cu cît boierii nu aveau nici o posibilitate de control asupra muncii lor și nici latitudinea — pînă acum — de a-și alege alți topometri.

Gheorghe Lazăr își meșterise uneltele necesare, ajutat de cîțiva meșteșugari cinstiți care se pricepeau să-și poarte mîna după gîndul dascălului din Transilvania, minunîndu-se și ei de ceea ce pentru prima oară izbuteau să facă cu mîinile lor. Unii memorialiști au afirmat că planul grădinii a fost desemnat de Gheorghe Lazăr întîi pe un fund de butoi, cu toate vecinătățile locului și apoi transpus pe pergament cu cerneluri colorate, după măsurătorile făcute cu frînghia înnodată la distanțe egale, reduse la scara de $\frac{1000}{1}$. Boie-

---

[14] Petrache Poenaru, *Discurs de recepție la Academia Română*, p. 40—41.

rului Constantin Bălăceanu îi trebuiau însă numai cifrele rezultatului: lungimea, lățimea și suprafața terenului, în stabilirea cărora „inginerul" Gheorghe Lazăr s-a dovedit la fel de priceput ca și neamțul.

Acum, „Vorbirile cele dese ale lui Lazăr asupra românismului aflară în răposatul Bălăceanu un protector înrîvnat", își amintea I. Eliade Rădulescu după moartea celor doi inițiatori și realizatori ai primei școli superioare în limba română. Reușita măsurătorii locului ce voia să adauge grădinii sale din calea Șerban Vodă, la sud de biserica Sf. Ecaterina, între Sf. Spiridon Nou și grădina Mitropoliei, fusese cea din urmă încercare la care Constantin Bălăceanu supusese pe Gheorghe Lazăr. Familiile înrudite: ale Cantacuzinilor, Goleștilor și Văcăreștilor, pe deplin cîștigate pentru cauza reîntronării limbii române în școală, într-o lumină pe care n-o avusese niciodată, analizau în toate reuniunile de familie proiectul prezentat de Gheorghe Lazăr Eforiei școalelor, minunîndu-se de îndrăzneala lui, făgăduindu-și fiecare ajutorul ca gîndul dascălului Lazăr să devină faptă. În generația tînără Ștefan Bălăceanu, fiul marelui ban, în vîrstă de 32 de ani, tînărul său frate Constantin, de 23 de ani, căsătorit cu Maria Văcărescu, împreună cu Grigore Băleanu, erau cei mai înfocați susținători ai proiectului.

Constantin Bălăceanu, ca și Iordache Golescu și Grigore Dimitrie Ghica supun lui Vodă Caragea planul lui Gheorghe Lazăr, tatonînd întîi, apoi insistînd, pînă ce determină o introducere în ordinea de zi a marelui Divan — cum am spune noi astăzi — a proiectului lui Lazăr.

Protectorii acestuia au obținut de la Ioan Vodă Caragea învoirea ca Gheorghe Lazăr însuși să prezinte în fața marelui Divan proiectul său de înființare a unei Academii de înalte științe și umanități. La rîndul său, Domnul a invitat la dezbatere și pe dascălii de la Academia grecească de la Măgureanu, cărora trebuia să le fie tîlmăcite vorbele lui Gheorghe Lazăr, ei neștiind și nevrînd să știe nici un cuvînt din „proasta" limbă a valahilor.

Nu este greu să ne închipuim furtunoasa ședință a marelui Divan în care Gheorghe Lazăr pledase — cu gesturi elocvente și priviri înflăcărate, ațintite asupra celor ce aveau dreptul să hotărască asupra renașterii sufletului românesc, vindecat de boleșnița fanariotismului, și a culturii noastre, — zugrăvind, pe fondul mohorît al unui veac de umilință nemeritată, îndreptățirea istorică

de a vieţui *româneşte*, modelînd prezentul în lumina aspiraţiilor unui viitor demn de urmaşii dacilor şi romanilor. Apelul faţă de Domn n-avea nimic din implorarea celui slab, ci hotărîrea dîrză de a izbîndi în numele tuturor celor se grăiesc de cînd s-au născut — ei şi nenumăratele generaţii de înaintaşi ai lor — în dulcele grai al acestui pămînt. Protodidascălul Academiei greceşti de la Măgureanu, Veniamin din Lesbos, venit de la Viena cu misiunea ca „...poporul român să nu ajungă la o stare mai bună, propăşind, şi să nu se împodobească şi dînsul cu luminile adevăratei şi desăvîrşitei cunoştinţi în patria sa..."[15], căruia i se adusese — probabil — de mult la cunoştinţă despre „clasa" particulară a preceptorului din casa Bărcănească, unde prea adesea se rătăceau — cu plăcere nespusă — şi elevii lui, părea că nu mai ştie nici pe greceşte alte vorbe decît „den ginetai", adică: „nu se poate". Corul străinilor şi înstrăinaţilor de neam repeta, rîzînd sardonic: „nu se poate, că limba valahilor este săracă, e limba mojicilor şi n-are vorbele ştiinţelor". Nu se putea ca în ţara lor românii să înveţe pe „limba maicii lor", fiindcă filozofia şi ştiinţele toate au fost create de greci şi numai în greceşte ele pot ajunge la înţelegerea oamenilor. Degeaba Gheorghe Lazăr tălmăcea din greceşte în româneşte numele unor noţiuni filozofice, folosind limba latină în care limba românească îşi are rădăcinile. „Den ginetai" cădea după fiecare argument ca o măciucă. Atunci a intrat în acţiune hotărîtoare banul Constantin Bălăceanu, atrăgînd atenţia deopotrivă a Domnului şi a dascălului Veniamin din Lesbos că una dintre sursele principale de venituri pentru întreţinerea Academiei greceşti de la Măgureanu era taxa de şaizeci de parale pusă pe cap de preot şi de diacon. În cazul cînd nu se va înfiinţa şcoala în limba română, de care ar profita cei dintîi fiii preoţilor şi ai diaconilor români, aceştia vor refuza să mai plătească taxa rînduită.

La asemenea argument cu caracter ultimativ, cerbicia lui Veniamin din Lesbos se muiase, dar nu fără să aplice proiectului noii şcoli reduceri şi modificări care anulau în fond îndrăzneţele şi mîntuitoarele năzuinţe ale lui Gheorghe Lazăr.

Compromisul se concretizează într-o anafora a boierilor, datată: *10 [sau 12 decembrie] decembrie 1817*[16], în care se propunea spre aprobare domnească prefacerea şcolii de slovenie de la mînăstirea

---

[15] B.A.R., ms. grecesc nr. 6, fol. 41.
[16] Arhivele statului, Bucureşti, *Condici domneşti*, ms. 89, f. 151.

Sf. Gheorghe în școală cu trei dascăli. Primul avea să se ocupe de ucenicii „cu totul începători", pe care avea să-i învețe scriscititul „cît se poate de lămurit și de curată scrisoare", după care elevii treceau la clase propriu-zise, cu al doilea dascăl care, „de dimineață trebuie să paradosească aritmetichi i gheometrie" și după prînz, cu al treilea dascăl, aveau de învățat „o parte din gheografie, în limba română și acest dascăl să fie dator, totdeauna cînd îl va îndemna vremea, a-și *ghimnasi ucenicii la măsurătoare de pămînt* în felurimi de locuri potrivite pe marginea poliției Bucureștilor"[17].

Este adevărat că anaforaua boierilor din 10 decembrie 1817 propunea „să se orînduiască învățători români la toate orașele celor douăsprezece județe", precum și în cele șapte orașe din eparhia Mitropoliei: în Tîrgoviște, Cîmpulung, Ploiești, Cîmpina, Urziceni, Găiești și Roșiori-de-Vede —, iar altele sub îngrijirea episcopilor de Argeș și Buzău, dar dacă școala din București ar fi luat ființă conform propunerii acestei anaforale, absolvenții ei n-ar fi putut ocupa decît locuri de scribi ai cancelariilor și de ajutoare prea puțin luminate pe lîngă inginerii hotarnici, recrutați și mai departe tot dintre străini.

La 15 decembrie 1817, Ioan Vodă Caragea, dînd satisfacție preoților și diaconilor care plăteau cei 60 de bani fiecare pentru întreținerea învățămîntului grecesc, adaugă la schema meschină propusă de Divan ca și teologia să fie „paradosită" zilnic măcar șase luni înainte de hirotonire — după cum se vede, ca și în școala de bogoslovie de la Sibiu, în care predase Gheorghe Lazăr.

Dar nici în această ultimă formă planul viitoarei școli nu-l putea mulțumi pe cel ce năzuise întemeierea unui învățămînt superior. Timp de aproape trei luni Gheorghe Lazăr va fi reluat înflăcărata lui pledoarie, a produs argumente noi în forme pline de claritate și de convingere pentru eforii școalelor, în care cuvîntul inspirat al lui Gheorghe Lazăr întețea zi de zi mîndria națională.

La 15 decembrie 1817 lupta era cîștigată și eforii școlilor — mitropolitul Nectarie, episcopul Iosif al Argeșului, Constantie al Buzăului, Grigore Ghica, Constantin Bălăceanu, Mihail Manu, Grigore Băleanu, Gheorghe Slătineanu, Alexandru Mavrocordat, Iordache Golescu și Alexandru Filipescu — cer Domnului „să întocmească școală românească — cu dascăli iscusiți și epistimonichi

---

[17] V. A. Urechia — *Istoria școalelor*, l. cit., p. 413 și urm. Vezi și G. Bogdan-Duică — *Gheorghe Lazăr*, l. cit., p. 204—205.

(de științe), spre a se putea îndeletnici și această învățătură atît la cele bisericești cît *și la cele filozoficești, precum au și celelalte limbi*..." (subl. n.).

Fusese, deci, învinsă și influența inginerilor străini, temători ca școala lui Gheorghe Lazăr să nu producă ingineri autohtoni, gata să lucreze pe o plată modestă, înlăturîndu-i pe străini.

Domnul însuși — „Io Ioan Gheorghe Caragea Voievod i gospodar zemle vlahiscoie" —, la 15 decembrie 1817 își dă încuviințarea printr-un nizam, în stilul încîlcit al vremii, avînd în vedere „podoaba și rodul ce urmează a se pricinui, atît politiceștilor cît și bisericeștilor slujbe din luminarea învățăturei ce au a dobîndi cei ce vor avea rîvnă a se face ucenici la această școală..."[18], la care să se adauge o întreagă rețea de școli — să le zicem elementare — românești în diferitele orașe ale țării, ai căror elevi să fie îndatorați a trece ulterior pe băncile școlii din București, spre a asculta „bisericeasca învățătură ce este rînduită a se paradosi în toate zilele în această școală..."[19], înainte de a ocupa o slujbă în ierarhia administrativă și ecleziastică.

La 6 martie 1818, eforii școlilor din Țara Românească adresează Domnului o dare de seamă în problema școlii românești, inițial hotărîtă să se deschisă la mînăstirea Sf. Gheorghe:

„Prea înălțate Doamne,

După luminată porunca măriei tale ce s-au dat anaforaoa dumnealor boierilor ce au fost orănduite a face alegerea dascălilor, încă de la 15 ale trecutului dechemvrie cu leat 817 prin care au fost rugat pă înălțimea ta ca pă lângă celelalte să i se dea voie să întocmească și școala rumănească cu dascăli iscusiți cît și la cele filosoficești, precum și în celelalte limbi. La care următorii aflîndu-se n-am încetat cercetînd ca să găsim pă vreunii din dascălii rumâni, cari să aibă această știință și să poată învăța ucenicii chiar în limba noastră cea rumânească. Și *altul mai dăstoinic n-am putut găsi fără pă un Lazăr inginerul ce au venit acum de curănd din părțile Transilvanii* aici într-acest pămînt, pe carele mai întăi l-am cercetat ca să vedem la care învățături poate fi dăstoinic a le învăța. Și *măcar că numitu dete făgăduială că la orice meșteșug filosoficesc este dăstoinic, dar mai întăi zice că să le tălmăcească din limba latinească pă cea rumânească și apoi să le paradosească ucenicilor.* Ci fiindcă acum mai întăi neavînd nici

---

[18] Ap. Gh. Bogdan-Duică — *Gheorghe Lazăr*, l. cit., p. 206.
[19] Ibidem, p. 207.

ucenici destoinici de aceste meşteşuguri, *am chibzuit ca deocamdată să se orănduiască numitu dascăl a paradosi arimetica cu geografia istoricească pe hartă şi apoi gheometria theoretică şi gheometria practică. Dimpreună cu gheometria practică cu care intrănd* în tocmeală *s-au mulţumit pe an cu taleri 3500, fără să i să mai dea altcevaş pentru ale mîncării* i taleri 1200 unui popii Pavel ce-l cere numitu ajutor lîngă dînsul la ale gramaticei. Care măcar că acest popă Pavel au fost şi mai nainte orănduit de învăţa grămatica rumânească şi altele mai mici învăţături pentru taleri 70 pă lună, dar i s-au mai adăogat şi acestuia încă taleri 300 pă lună peste ceea ce au fost, spre a pune toată silinţa a face rodul în faptă. Şi fiindcă pentru această şcoală am găsit cu cale să să aşeze în m-rea Sf. Sava în nişte odăi ce sînt la altaru bisericii, unde au şi fost mai nainte şcoală elinească, în care odăi fiindcă să află nişte carâtaşi nemţi cu ordinul igumenul[ui] mănăstirii care fiind supusă şi la oarecare stricăciune, rugăm pă înălţimea ta ca dăspre o parte să se dea luminata porunca înălţimii tale mai întîi a să pune această învăţătură în lucrare, făcîndu-să şi într-adins pitacu mări[i] tale cătră igumenul mănăstirii a scoate pă acei nemţi din acele odăi şi apoi să avem luminată poruncă ca, mai din vreme, să putem pune a le meremetisi spre a aşăza şi a pune la orînduială această şcoală rumânească.

1818 martie 6"[20]

Anaforaua, semnată de cei şase efori ai şcoalelor, Nictarie mitropolit, Gligorie Ghica, Costandin Bălăceanu, Alexandru Mavrocordat, Iordache Golescu, Alexandru Filipescu, numele ultimului fiind ulterior — nu se ştie de cine — tăiat, constituie adevăratul act oficial de naştere a *Şcolii lui Lazăr*, dar porţile ei încă nu se deschiseseră.

Gheorghe Lazăr ştia că-l aşteaptă o muncă titanică, dar perspectiva nu-l speria. În discuţia hotărîtoare ce avusese cu eforii ceruse să i se îngăduie un timp în care să-şi pregătească manualele de care avea trebuinţă. Pe unele le avea deja tîlmăcite de pe cînd studia la Viena, din germană sau din limba latină, după tratatele pe care el însuşi învăţase în Liceul regiu din Cluj. Altele, însă, urma să şi le alcătuiască singur, fără să aibă modele. La 24 martie 1818, Ioan Vodă Caragea aşternea pe hîrtie condiţiile deschiderii

[20] Ap. Gh. Bogdan-Duică, op. cit., p. 209—210.

școlii în care avea să funcționeze „inginerul Lazăr", cel venit de curînd de prin părțile Transilvaniei:

„Io Ioan Gheorghe Caragea, voievod și Domn al Țării, Prea osfinția ta Părinte Mitropolite i ceilalți dumneavoastră boieri efori ai școlilor, primită fiind chibzuirea ce să arată mai jos printr-această anafora pentru întocmirea aceștii școale, o întărim domnia mea și poruncim să să puie și în lucrare cu urmare întocmai, precum și pentru dășărtarea acelor odăi, poruncim dumitale vel logofete de Țeara-de-Sus să să facă pitac din partea logofeții către igumenul mănăstirii Sfîntului Sava de a le dășărta, împăcînd însuși igumenul pă acei nemți chiriași, cu orice mijloc va ști, ca să să facă apoi începere și a meremetului lor cu din chiria cu care s-au folosit mănăstirea de la acele odăi, de cînd au lipsit școala de acolo și pînă acum, de nu va fi avînd numitu igumen vreo poruncă domnească prin care să se fi dat voie spre a face zapt acele odăi..."[21]

Grupul „neștiuților", adică al ignarilor de bună credință, dar fără orizont, toropiți într-o atmosferă ucigătoare de orice năzuință înaltă pentru colectivitatea românească, se dăduse în sfîrșit bătut, cu ajutorul principal al banului Constantin Bălăceanu, căruia Gheorghe Lazăr îi spunea din toată inima „măria ta", patron al școlii din care avea să răsară spiritul unei „epohi noi" pentru românime. Cel mai bătrîn și cel mai însemnat boier din Divan, Constantin Bălăceanu, „era cu inimă și pătrundere în trebile țării, era din acei boieri cerbicoși cari, cînd era cestiunea de vreo greutate, a înlătura din nevoile ce cădeau pe biata țară, punea pieptul, cu toată puterea și chiar cu pericolul vieții, pentru binele public. Avea curajul convincțiunii și nu se sfia a vorbi tare și verde în fața oamenilor puterii...", îl caracterizează Petrache Poenaru în 1871, cînd informații directe, de la contemporani ai însuflețitului boier, încă mai puteau fi culese nefalsificate. Caracterizarea făcută de Petrache Poenaru în discursul său de recepție la Academia Română în 1871 rămîne însă palidă în comparație cu portretul ce-i făcuse însuși Gheorghe Lazăr, sub înrîurirea directă a faptelor boierului Constantin Bălăceanu, fapte care aveau să determine acea „epohie nouă", cu caracteristici regeneratoare pentru toate veacurile. Dascălul Gheorghe Lazăr i le sesiza chiar în momentul fierbinte al plămădirii ei. Pentru recunoscătorul și entuziastul transilvan, purtat de idealurile lui din Ardealul înrobit în Țara Româ-

[21] Cod LXXXIX, p. 302, ap. Gh. Bogdan-Duică — Gh. Popa-Lisseanu, op. cit. p. 210—211.

nească, nu mai puțin subjugată, Constantin Bălăceanu era „... adevărata dreptate, mîngîierea compatrioților, scăparea săracilor, stîlpul nevinovaților și podoaba patriei".

* *

După o sută șaizeci și trei de ani de la întemeierea Școlii lui Gheorghe Lazăr, nizamul domnesc din care am citat mai sus ni se poate părea încheierea firească a unei discuții — oricît de lungi, dar liniștită — purtată cu bunăvoință și bunăcredință de participanți. Nici nu ne trec prin minte violentele ciocniri care au avut loc între cele două tabere potrivnice, fiecare înverșunată să cîștige.

„Cînd s-a început întîi a se paradosi științele filozofice în limba noastră, pre dascăli și prin divanuri i-au purtat înrăutățiții pentru ca să-i împedice, și în toate zilele, cu cetele se vedeau adunîndu-se și într-armați cu limbi pline de otravă, în toate părțile alergau pentru ca să facă priciri și turburări, umblînd în tot chipul ca și pe dascăli cu supărări să-i împiedice și pe ucenici să-i slăbească din osîrdie. Și văzînd că cu acestea nu pot întuneca lumina, nu se rușinau: vreau înrăutățiții de a lipi pre păreți noaptea stihuri cu lătrături turbate în care își arătau pisma și toată urîciunea ce hrăneau în visteria inimilor lor asupra neamului și asupra stăpînitorilor și pricinuitorilor acestui folos..."[22]

Rîndurile ieromonahului Macarie ne îndreptățesc să ne imaginăm un București cuprins de febră mare. Fiecare dintre ajutoarele rînduite lui Gheorghe Lazăr erau hărțuite de tabăra potrivnică cu amenințări alternînd cu făgăduieli cărora sufletele slabe le-ar fi rezistat cu greu. Cu defăimările lor la adresa lui Gheorghe Lazăr, adevărate „lătrări turbate", oamenii grecului Veniamin din Lesbos, originar din Kidonay — Asia Mică —, se zbăteau să pună sub obroc lumina abia născută a sufletelor românești năzuind spre progres și libertate — deocamdată spirituală, pînă ce va avea să sune ceasul tuturor împlinirilor visate de aleșii săi, de-a lungul veacurilor.

Momentul psihologic din viața lui Gheorghe Lazăr, în care înființarea școlii naționale din București îi incendia ființa întreagă, ca un rug din flăcările căruia simțea că se vor alege cărările viitorului pentru neamul său, coincidea cu momentul psihologic al colec-

---

[22] *Prefața Irmologhionului*, Viena, 1823, ap. *Bibliografia românească veche*, tom. III, p. 104; ap. Gheorghe Bogdan-Duică — *Gheorghe Lazăr*, l. cit., p. 79—80.

tivității românești sătulă de umilință și asuprire. În slujba marelui său crez își puse cu devotament neobișnuita inteligență, bogatele cunoștințe ce-și însușise de-a lungul a două decenii, iar sinceritatea simțirii sale de vizionar acționa asupra sufletelor tinere de toată starea din București, ca un uriaș magnet împotriva căruia nici o reținere nu mai era posibilă. Orașul fremăta ca niciodată, cînd „Înștiințarea" dascălului Gheorghe Lazăr începu să fie purtată din mînă în mînă, chemînd la împărtășirea din tainele științelor și ale gîndurilor omenești, strecurate — spre limpezirea lor — prin sita întîmplărilor milenare ale omenirii. Fața lui smeadă, ochii arzători, glasul vibrant și gesturile cu care își însoțea vorbirea fără taine și întortocheri pentru consîngenii săi zguduiau și cucereau adeziunea lor, îi întăreau în nădejdea unor biruințe încă neconturate, dar care umpleau sufletele tuturor de fiorul unor bucurii fără egal. Boierii patrioți trăiau intens, într-o stare sufletească de revelație căreia n-ar fi știut să-i dea un nume. Feciorii boierești împînzeau orașul ducînd răvașe cu invitație la o întîlnire grabnică, în care să afle toți ultimele mișcări ale adversarilor școlii românești și să se poată ajunge la hotărîrile cele mai eficace pentru anihilarea dușmănoaselor lor acțiuni. Izbînda era, însă departe de a fi sigură și definitivă. Ea depindea de atîția factori supuși atîtor influențe greu de stăpînit, încît îngrijorările pentru destinul școlii visate nu se risipeau ușor.

Dascălul primea o dulce căldură încurajatoare de la poeții vremii sale, ale cărora lire s-au încordat spontan și fără rezerve ca să susțină o înfăptuire epocală. N-am putut pune pe două coloane *Oda rîvnitoare spre învățătură*, tipărită de Barbu Paris Momuleanu în volumașul intitulat *Rost de poezii adecă stihuri acum întîi alcătuite în limba românească*, 66 de pagini, la Tipografia Cișmeaua lui Mavrogheni, în București, în anul 1817, cu stihurile din *Odă la întemeierea școalei din Sf. Sava sub G. Lazăr*, tipărită în *Rost de poezii* de Iancu Văcărescu la Sibiu, în același an. Cu toate acestea, nu putem crede — cum socotesc unii cercetători[23] — că este vorba de una și aceeași creație, ci de două, aparținînd celor doi poeți care s-au inspirat din aceeași temă, deopotrivă dragă amîndurora. Nu este de admis că Barbu Paris Momuleanu, cu doi ani mai tînăr decît Iancu Văcărescu și de curînd descins în capitală de la Slatina, să-și fi însușit versurile preacunos-

---

[23] Al. T. Dumitrescu, *Opera poetică a lui Iancu Văcărescu atribuită lui Barbu Paris Momuleanu*, *Secolul*, IX, nr. 2.444, 14 octombrie 1907, p. 1.

cutului și prestigiosului său confrate și să fi avut curajul a le publica chiar în București, fără ca adevăratul lor autor să afle și să reacționeze. În realitate, Iancu Văcărescu, autorul volumului tipărit la Sibiu, după ce anaforaua boierilor îl încunoștința pe Domn de stadiul în care ajunseseră ostenelile lor cu privire la înființarea școlii românești de la Sf. Sava, ca și Barbu Paris Momuleanu, trebuie să se fi bucurat — împreună cu Gheorghe Lazăr — citind oda slătineanului care versifica — stîngaci dar entuziasmat — ideile din planul de organizare a școlii, prezentat de Lazăr Eforiei școlilor:

„Fraților simpatrioți,
„Un veac nou ni s-a ivit
„Cu bune lumini spre toți.
„Științe au înflorit,
„Muzicesc glas auzim,
„Cheamă, ne strigă pe toți,
„Cîți în prostie dormim:
„Ce facem ca niște morți?
„Ce rușine să vedem
„Alte limbi cum se slăvesc,
„Iar noi încă nu putem
„Să dăm rod gramaticesc.
„Neam cu schiptru ce ne-aflăm,
„N-am putea-n stare să fim
„Limba noastră s-o-nvățăm
„Cu ea să filozofăm?

Stihurile de proslăvire a începutului de eră nouă în spiritualitatea poporului român merseseră înaintea „Înștiințării..." lansată de Gheorghe Lazăr în luna august 1818.

În lunile august și septembrie ale anului 1818, frînturi din „Înștiințarea" dascălului Gheorghe Lazăr se colportau — lacunar și adesea stîlcit — de către tinerii din mahalalele orașului, cei dintîi vizați de apelul inițiatorului școlii, se tîlmăceau după capacitatea de înțelegere a fiecăruia și tuturor le apărea școala ce avea să ființeze în chiliile de la Sf. Sava un adevărat „izvor al tămăduirii" de neștiință, un deschizător de drum spre progres și mai bună stare, într-o lume românească cu zări mai înalte decît cele care o striviseră în veacurile trecute.

Feciorii şi ucenicii negustoraşilor din Gabroveni şi Cavafi, Blănari, Sărindar şi Zlătari, ţîrcovnicii şi ajutoarele lor de la cele o sută de biserici bucureştene, precum şi fiii grămăticilor de cancelarii îşi rosteau emoţionaţi numele în faţa popii Pavel, pus să înscrie pe viitorii şcolari în condica Academiei de ştiinţe de la Sf. Sava. Toţi nădăjduiau să mînuiască pana în vreo cancelarie, să presare din cenuşarniţă rîndurile cu slove umede încă şi să poarte cîndva la cingătoare călămările cu capace strălucitoare de alamă, aşa cum văzuseră la calemgiii domneşti.

Cei ce erau ucenici ai dascălului de la Udricani, de la Sf. Gheorghe sau Colţea se duceau tot mai rar să sloveneascǎ după tactul bătut cu nuiaua în stîlpul ceardacului. Nu-i mai trăgea inima să repete mormăind *matima* — lecţia — învăţată ci tot dau tîrcoale chiliilor Mînăstirii Sf. Sava, în grupuri de cîte trei-patru, furişîndu-şi privirea spre locul unde avea să se orînduiască în curînd clasele de începători, „cei mai slăbănogi sau detot nedeprinşi cu învăţătura" dintr-o Academie, printre care fără îndoială că le-ar fi fost locul şi lor.

Într-o zi, pe poarta Mînăstirii intrase vestitul negustor din Lipscani, Alexandru Tell. Bogatul negustor de obîrşie braşoveană avusese ce vorbi cu învăţatul dascăl transilvan. Amintirea oraşelor în care amîndoi poposiseră îndelung, a prietenilor comuni şi prefirarea ideilor înnoitoare care puteau conduce neamul spre înălţare, potrivit nobilei lor obîrşii daco-romane, făcuseră ca timpul să treacă pe nesimţite, pînă după vremea amiezii. Cînd a ieşit, ochii îşi înălţau privirile spre cer, ca şi cum l-ar fi luat martor al convingerilor sale. Şi Alexandru Tell îndemna pe tinerii întîlniţi în cale, să dea ascultare „Înştiinţării", iar argumentul cel mai hotărîtor avea să fie însăşi retragerea fiului său, Christian, de la Academia grecească şi înscrierea lui printre ucenicii lui Gheorghe Lazăr.

Toate au concurat ca la începutul lui octombrie, în jurul bisericilor ce adăposteau primitivele şcoli de slovenie, să nu se mai audă dascălii Chiosea, Chiriţă şi Stan, ritmînd silabisirea, după identificarea anevoioasă a lui *on, mislete, ucu* — „omu"; *pocoiu, on, mislete, ucu* — „pomu", cum învăţaseră logofătul Greceanu, Văcăreştii, Anton Pann în Bucureşti, iar Barbu Paris Momuleanu la Slatina. Vechile şcoli se goleau în folosul noii vetre de învăţătură şi luminare de la Sf. Sava. Într-un veac, fanarioţii reuşiseră să-şi ridice împotrivă pe cei ce puteau înţelege paguba ţării stoarsă de

Domni și de curtea acestora pentru plata haraciului la Poarta otomană și îmbogățirea lor fabuloasă, dar și pe cei ce simțeau instinctiv că odată cu limba stăpînitorilor se strecura în ființa lor și viermele care ar ucide rădăcinile neamului întreg, rozîndu-le și topindu-le în mîzga viciului și a degradării, a înstrăinării de țelurile organic înscrise în ființa lor națională.

*

Cîți vor fi asistat din interes ori numai din curiozitate, ca la un spectacol, la acest eveniment... și totuși, nimeni n-a povestit desfășurarea faptelor în amănunt la deschiderea porților școlii de la Sf. Sava. Ici-colo, fărămituri dintr-o imagine îndepărtată, trecînd fugar prin amintirea cîtorva contemporani, din care reconstituirea nu poate fi nici completă, nici riguros veridică...

În ziua aceea, din chiliile de lîngă altarul Mînăstirii Sf. Sava, de curînd meremetisită de meșteri aduși de Eforia școalelor, cîteva zeci de tineri de vîrste foarte diferite, priveau cu sfială stihurile batjocoritoare lipite pe gardul Mînăstirii de adversarii limbii românești în școală. Alții, deja înscriși, veniseră cu părinții. Cîțiva boieri, printre care se arăta banul Constantin Bălăceanu, Iordache Golescu și tînărul poet Iancu Văcărescu, intrau și ieșeau, adresîndu-i dascălului cîteva vorbe, dar de pe fizionomia lor — cu zîmbetul oprit în musteață — se vedea că erau de acord cu „inginerul" asupra obligației statului de a organiza instruirea și educarea tineretului. Acest principiu era pentru prima oară formulat la noi în *Înștiințarea* lui Gheorghe Lazăr. Cu condica înscrierilor în mîinile nervoase, un bărbat cu ochii negri, scînteietori de o febră lăuntrică nemaitrăită, cu glas vibrînd cald, după ce ascultase respectuos cuvintele inaugurale ale marelui boier Constantin Bălăceanu — mitropolitul grec se abținuse —, citise numele elevilor înscriși: Moroiu C., Pandeli Ion, Ioanide George, Thomescu Daniel, Ioan Palama, Pandele Stamate, Tell Christian, Marcu (Marcovici) Simion, Paladi Theodor, Rosetti Carol Scarlat, Predidici I., Nicola Iancu, Nanescu Petrache, Bărcănescu Scarlat, Grădișteanu Șerban, Crețulescu Costache, Rădulescu Ion Heliade, un Dănică, un Kinopsi Ioniță, Gheorghe al Ișlicăresei, frații Ion Popp, Căpățîneanu Stanciu din Craiova (care după 1828 va fi profesor în orașul Băniei oltene), Jianul Dimitrie din Cîmpulung (viitor prefect în revoluția de la 1848), Cristureanu George, Simonide din Pitești (nepotul lui Naum Rîmniceanu), un Orăscu, un Ștefanopol, un Mălureanu din

Ploieşti, un N. Russetu, un Cernovodeanu, un Crăsnaru, un Merişescu, un Melidon, Basarabescu Alecu, Măinescu — Răducanu I., Drăghiceanu Mihalache (care locuia în Str. Smîrdan şi a întemeiat la rîndul său şcoli după modelul primelor tagme ale şcolii de la Sf. Sava, în judeţele Romanaţi şi Dîmboviţa), Costache Aristia şi poate şi Anton Pann, paracliserul bisericii Olari, un Mihăescul din Tîrgovişte, un Popescu, un Boerescu, Cristorian Gh. şi Pleşoianu Grigore şi cîţi alţii al căror nume posteritatea nu-l mai ştie. Negustorul Alexandru Tell îl urmărea cu respiraţia tăiată, văzînd cum vorbea de „insuflat" şi cum „i se bătea pieptul".

După ce citise numele primilor săi elevi, dascălul se adresase tineretului ce privea de departe, sfios şi neajutorat, să se hotărască şi — cu vorbe de la inimă spuse — îl vindecase de sfială şi nedumerire. Începuse — ca în *Povăţuitorul tinerimii*, credem noi — într-un grai plin de icoane pe care nu era minte sănătoasă să nu-l înţeleagă, răspicat ca un logician fără greş, plebeu protestatar, dîrz în faţa unor boieri abia deşteptaţi din amorţire, sigur că îşi asumă o misiune pentru împlinirea căreia nici viaţa nu i se va părea prea scumpă.

Cu ochii scînteind de pătimaşă iubire pentru patrie şi limba ei, pentru străvechile şi sănătoasele obiceiuri ale poporului nostru, zugrăvise în cuvinte pline de culoare tipul celor lepădaţi de neam, care nu numai că nu preţuiau, dar chiar batjocoreau tot ce i-ar fi arătat că sînt români. Este o pagină de literatură, un portret viu ca un tablou semnat de un mare maestru, fremătînd de sentimentele de revoltă acuzatoare ale lui Gheorghe Lazăr, care se transmiteau ascultătorilor de toate vîrstele, devenind fermentul care avea să acţioneze îndelung asupra conştiinţei lor:

„Mulţi dintre domnişorii cei cari prin alte ţări se trimit să călătorească pentru pricopseală [adică pentru dobîndirea de cunoştinţe înalte], aduc acasă obiceiurile din afară, moda de îmbrăcăminte, umblătura strîmbă, vorbitura multă şi fără socoteală, apoi totuşi unii îi ţin de oameni luminaţi şi slăbiciunile străinilor le socotesc a fi mai preţuite decît modestia sau smerenia cea ţărănească"[24].

Şi fiindcă cel mai evident profit pe care-l recoltau fiii marilor boieri de pe urma călătoriilor de studii în străinătate era deprinderea uneia sau a mai multor limbi străine, Gheorghe Lazăr, care

[24] *Povăţuitorul tinerimii*, Buda, 1826.

folosea cu ușurință limba latină, germana, maghiara, franceza și româna, redusese importanța acestui poliglotism la proporțiile lui reale, punînd mai presus de el educația patriotică a tineretului.

„Vorbirea a multor limbi nu este atît de prețuire vrednică, precum fac unii părinți de pun toată creșterea fiului lor întru învățarea limbii grecești, franțuzești; fără mai tare să îngrijească de a adăpa sufletul și mintea fiului lor celui încă nevinovat cu adevărate științe prin cari se vor lumina puterile lui cele sufletești ca să capete temeiurile înțelepciunii care peste toată calea vieții lui îi va petrece cu norocire..."[25]

Le-a vorbit ca să-i convingă că nici o cunoștință nu rămîne neînțeleasă dacă cel ce o prezintă în limba română o stăpînește deplin și se pricepe să-i arate cu claritate esențialul conținutului. În anii activității sale la catedra din București, ca să facă pe discipoli să înțeleagă ce înseamnă *linii paraléle*, Gheorghe Lazăr avea să le explice că n-ai decît să spui despre ele că sînt *linii drepte alergătoare*. Dacă sînt drepte, oricît ar alerga ele, adică oricît le-am prelungi la dreapta sau la stînga, ele nu se vor întîlni niciodată. *Tangenta la cerc* nu este nimic altceva decît o *linie atengătoare* a cercului: nu intră în cerc, nici nu-i este total exterioară acestuia... și cîte alte noțiuni abstracte, căpătau corp zugrăvit de cuvintele dascălului inspirat...

*

De a doua zi, tagma începătorilor avea să se întîlnească cu popa Pavel, mai de multă vreme cunoscut și prețuit de Gheorghe Lazăr pentru răbdarea lui cu cei ce-și deschideau cu greu mintea la învățătură. Popa Pavel avea să le explice singur az-buche-le silabisirii și al gramaticii elementare, pînă ce-i va veni în ajutor Eufrosin Poteca.

La tagma B și C — a avansaților — trecuți cîndva prin clasa lui Popa Pavel, a lui Chiosa ori Stan, instruiți de preceptori particulari, ca Scarlat Bărcănescu, al cărui preceptor fusese însuși Gheorghe Lazăr, ori foști elevi ai Academiei grecești de la Măgureanu, cărora le rămînea să învețe a mînui corect limba română și să-și însușească științele matematice și filozofia, Gheorghe Lazăr croia pentru limba maternă a discipolilor săi veșminte proaspete și potrivite cu noțiuni niciodată rostite în românește. „Paradosea" aritme-

---

[25] Ibidem.

tica, trigonometria, geografia practică, gramatica superioară și istoria națională. Pentru limba latină și limba franceză fusese adus la Sf. Sava chiar de la Academia grecească din Măgureanu, după recomandarea expresă a lui Gheorghe Lazăr, transilvăneanul Ladislau Erdelyi, adică Ardeleanul sau Erdeliotul, după derivația ungurească, românească sau respectiv grecească, semnificînd originea sa transilvană. Vorba și fapta lui Gheorghe Lazăr erau ale unui vizionar. Se grăbea cu inima spre un viitor mai luminos, se oprea cu judecată lucidă asupra problemelor, dar cînd simțea că elevii săi nu-l urmau în demonstrațiile ce făcea, din puținătatea noțiunilor aperceptive necesare, se oprea să-i încurajeze, ca pe niște copii osteniți, spunîndu-le că termenii științelor și meșteșugurilor sînt necunoscuți fiecărui om și fiecărei nații pînă ce nu cultivă științele și meșteșugurile, așadar, dacă le-au putut învăța alții, vom putea și noi, românii, să le învățăm.

De la catedra pe care o prefăcuse în amvon, oficiind întru slava neamului său și a limbii strămoșești, Gheorghe Lazăr își presăra prelecțiunile despre Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, despre Mircea cel Bătrîn ori despre Alexandru cel Bun, cu adevăruri privitoare la contemporaneitate, pe care nimeni pînă atunci nu îndrăznise să le rostească, despre orînduirea nedreaptă a societății, condamnată de ideile umanitare ale epocii. Ele izbucneau din pieptul apostolului transfigurat, purtînd semnificația preceptelor sacre ale unei noi religii a popoarelor: dreptate și libertate pentru toți oamenii din lume. Auditorii ascultau înfiorați cuvîntul său temerar, prevestitor al unei lumi noi, ca pe o fanfară a biruinței întrevăzută de un fanatic pentru care marile adevăruri se lasă înțelese cu mult înaintea contemporanilor săi. Cuvintele lui vibrante erau ale primului mare dascăl român, sunînd deșteptarea pentru un popor îndelung umilit. Alteori îi înveselea cu anecdote, glumea cu discipolii, apostrofîndu-i cu prietenie și iubire și îi plimba prin cele mai diferite domenii ale științelor naturii, prin istorie, geografie și astronomie, descria plantele și făpturile cele mai curioase, deșteptînd elevilor săi gustul pentru științe și mai ales plăcerea — cum vor mărturisi mai tîrziu toți — de a asculta limba română tîlmăcindu-le cele mai felurite fenomene din lumea înconjurătoare. Îl urmăreau cu o negrăită încîntare nu numai elevii săi, ci și mulțimea de audienți străini de școală, veniți ca la o sărbătoare a spiritului, minunîndu-se de ușurința cu care dascălul știa să treacă de la vorbirea populară, cu pitorescul său accent avrigean, orînduită în istorisiri ușor de înțeles, presărate cu pro-

verbe exemplificatoare, la frazele ample, cu înălțimea echilibrată a gîndirii împăratului-filozof Marc Aureliu.

Cînd vorbea despre originea latină comună a tuturor românilor, despre datoria de a smulge din mîinile cotropitorilor temporari milenarul lor teritoriu, frigul, întunericul și mizeria chiliilor din Mînăstirea dărăpănată de la Sf. Sava nu mai aveau putere asupra sufletelor. Vorbitorul semăna avîntul și spiritul de jertfă demonstrate ulterior de participanții la revoluția Domnului Tudor din Vladimiri și ai Revoluției de la 1848.

Ce tîlmăcire din grecește ar fi putut egala prima lecție de inginerie hotarnică dată de Gheorghe Lazăr elevilor săi, descrierea luptei de la Călugăreni ori Podul Înalt, făcută în limba română? Cînd ochii celor înghesuiți în chilie scăpărau, cînd creta alerga pe tablă, iar Theodor Paladi ori Ion Pandeli tîlmăceau în cuvinte figurile geometrice de pe tablă, lacrimi de bucurie scăldau fața marelui lor profesor.

„Pe scîndurile vechi de lemn, copiii, copilandrii, moșnegii — veniți să-l asculte — visau eroi trăind numai pentru cetatea lor, poeți și oratori cari și-au scris pentru veci numele în cartea gloriei omenești, cezari nemuritori prin biruințele lor, palate și temple cari înfruntă vremile... și începeau a crede că pe pămîntul umilit al patriei mai pot apărea astfel de oameni. Se săvîrșea astfel minunea redeșteptării...“[26], cum intuiește Nicolae Iorga, gîndindu-se la acele vremi.

Cincizeci de perechi de ochi — ai discipolilor săi regulați — îl priveau zilnic, sorbindu-i cuvintele și, „după ce se prepararâ cu învățăturele preliminarie în gramatică, geografie, aritmetică și desen, intrară succesiv în studiele speciale de filozofie și de matematică, cu aplicațiunea acestei din urmă la ridicarea de planuri topografice și la diferite construcții mecanice“[27].

Fusese greu, dar Lazăr știa că *trebuie* să reușească, dacă vrea ca școala — abia deschisă — să dăinuie. Boierii care-l ajutaseră, influențați de partida adversă, ar fi fost gata să-l socotească un impostor, oricîtă algebră, trigonometrie și gramatică *în limba română* i-ar fi învățat pe fiii lor. Unii nu se sfiau să-l atace cu

---

[26] N. Iorga, *Cel dintîi învățător de ideal românesc: Gheorghe Lazăr*, București, Bibl. Soc. „Steaua", nr: 49, Institutul de arte grafice C. Sfetea, 1916, p. 60.

[27] P. Poenaru, *Georgiu Lazaru și școala romana — Memoriu — Discursu de recepțiune în Societatea Academică româna*, București, Tipografia Laboratorilor români, 1871. p. 26.

vorbe tăioase și ofensatoare, punîndu-i la îndoială și concepția instructiv-educativă, și capacitatea de a înfăptui ceea ce făgăduise:

„«Inginerie vrem noi, dascăle, să ne măsoare băieții moșiile, și de inginerie apucă-te să-i înveți, că socoteală învață ei în toate băcăniile . . .», iar Lazăr se bătea cu pumnii în piept și ardica mîinile la cer strigînd: «Doamne, pînă cînd anii blestemului?!»“[28].

Într-o lume în care pungile cu aur mijloceau tronuri, înrudeau samavolnic pe cei mai nepotriviți oameni și condamnau sau izbăveau de la moarte, generoasa dăruire de sine a lui Gheorghe Lazăr, pînă la ultima bătaie a inimii, greu putea fi înțeleasă. Dar marele lui vis de român reușise și Gheorghe Lazăr se putea bucura cînd vedea „. . . pe Pandeli cu creta în mînă făcînd pe tablă expoziții matematice. Tocănea creta pe tablă, mîna mergea iute, făcînd deosebite formule, dar gura se îngîna, pentru că în momentul acela se căsnea să-și facă niște vorbe, cîte pot veni în gura unui școlar ce abia a început știința și vrea să se exprime în altă limbă, iar nu în cea ce a învățat-o . . .“[29], își amintește după două decenii Ioan Eliade Rădulescu.

Angajamentul ce-și luase față de boieri, dar și împlinirea planului său, din care agrimensura nu lipsea, l-au obligat să iasă la cîmp cu elevii săi, cu masa de inginer, cu alidada și cu astrolabul, chiar din toamna anului 1818, predîndu-le cunoștințele teoretice și practice de întocmire a unei hărți, imediat aplicată pe teren. Fiecare discipol era pus să privească — cu un ochi închis — pe crăpătura dioptriei, urmărind cu atenție linia suprafeței geometrice a terenului din triunghi în triunghi.

„Pe moșiile Țării Românești începură a flutura steagurile noilor ingineri; începură a se trage de mîna românașilor triunghiuri înțelese. Era o bucurie să vază cineva copiii, unii îndreptînd linia cu momîi, scoțînd pălăria și făcînd semn strigînd: «la dreapta, la stînga!»; alții îndreptînd și mutînd lanțul ce șerpuia prin iarbă; alții așezînd și nivelînd masa. Se trăgea[u] linii, se făcea[u] triunghiuri, din triunghiuri se încheia planul, compasul începea a păși pe hartă și spunea stînjenii de la o momîie pînă la alta; lanțul făcea încercarea și sătenii ce erau spre slujbă începea[u] a-și da coate și a șopti că dracul din sticluță îi face să ghicească — așa li se părea lor acul magnetic sau busola ce îl vedea jucînd.

---

[28] I. E. Rădulescu, *George Lazăr*, București, Cartea bună, p. 71.

[29] E. Eliade Rădulescu, *Georgie Lazăr*, *Curierul românesc*, X, nr. 64, 1839, p. 255—256; nr. 66, p. 261—264.

Bietul Lazăr aprindea pipa și, petrecîndu-și mîna asupra pieptului, i se inundau obrajii de lacrimi. N-au trecut mulți ani și la moșiile de măsurătoare nu mai era trebuință de ființa de față a profesorului..."[30] își continuă Ioan Eliade Rădulescu amintirile. Planul moșiei Obislavului din Dîmbovița[31], ridicat de Gheorghe Lazăr cu elevii săi în 1818, poate să fie prima hartă de teren executată de discipolii „inginerului Lazăr", sub îndrumarea acestuia.

În scurtă vreme — chiar în primăvara anului 1819 —, Theodor Palade, Orăscu și însuși Ioan Eliade Rădulescu, în vîrstă doar de șaptesprezece ani, căpătară de la profesorul lor adeverințe de conductori-ingineri, cu care începură a cîștiga bani, căci toți boierii veneau la ei pentru cópii după hărțile moșiilor, încredințați acum că nu numai Gheorghe Lazăr, dar și elevii săi lucrau tot atît de bine ca geometrii nemți, dar cu mult mai ieftin. Doi ani mai tîrziu, echipa de conductori-ingineri de la Sf. Sava întocmește planul moșiei *Fîntînelele* din județul Ilfov[32]. De altfel, Gheorghe Lazăr era socotit expert și în probleme de hidraulică. Faima și-o verifică cu prilejul revărsării Cricovului din toamna anului 1818, pricinuind mari pagube pe moșia marelui vistier Barbu Văcărescu, a marelui logofăt Alexandru Filipescu-Vulpe, ale paharnicilor Constantin Crețulescu și Iordache Arion, a biv-vel vistierului Ioan Moș și a serdarului Răducanu Trestiianu, care cer Domnului să numească „...un boier practicos, un inginer, un suiulgiu și un morar ca să meargă la fața locului și să facă cu scumpătate băgare de seamă de unde curg întru adevăr pricinile acestii înnecături..."[33] nemaiîntîmplate.

Domnul însărcinează ca anchetatori pe paharnicul Ianache Hafta, pe postelnicul Nicolae Morarul — un fel de ministru al morăritului în Țara Românească la acea dată —, pe Dima Suiulgibașa — căpetenia fîntînarilor —, precum și pe însuși Lazăr inginerul, asupra căruia cădea toată răspunderea anchetei în problema tehnică a indiguirii operată de Moritz von Ott. Gheorghe Lazăr, împreună cu ceilalți membri ai comisiei de anchetă, s-a deplasat

---

30 I. Eliade Rădulescu, *Georgie Lazăr, Curierul românesc*, X, nr. 64, 1839, p. 255—256; nr. 66, p. 261—264.

31 Arhivele statului, București, pachet 55 (pendinte de Mînăstirea Glavacioc).

32 Arhivele statului, București, pachet 59.

33 Emil Vîrtosu — *O lucrare de inginerie în Prahova a lui Gheorghe Lazăr, Gheorghe Lazăr și revărsarea Cricovului în 1818, Cunoașterea Prahovei* (Ploiești), I. nr. 2, 1939, p. 1—21.

la fața locului, a cercetat malurile și adîncimea bălții din lunca Cioranilor, pînă la Rășani, unde se afla moara lui Costache Caragea, și a găsit toate cele cinci viroage prin care apa bălții se scurgea în Prahova, cînd era mai abundentă, închise „... cu esle de gard și pari, umplută cu brazdă și mai la vale cu prispă lungită pă marginea bălții pînă aproape de moară și pă dinăuntru eslii i a prispii săpat șanț cu stuful de să scurge apa din baltă la moară..."[34].

Evident, în lunile ploioase, surplusul de apă al bălții nu putea fi drenat prin „șanțul cu stuf al prispii" și se revărsa, inundînd, pe mari distanțe împrejur, livezi, pădure și fînețe, holdele — uneori — gata de seceriș.

Gheorghe Lazăr măsurase în toamna lui 1818 și în primăvara lui 1819, cînd ploile umflaseră matca Cricovului, nu numai căldarea bălții Cioranilor, în lumina principiului vaselor comunicante, nu numai înălțimea apei din pădurea inundată, ci și „lumina scocului morii" de la Rășani; închisese apoi și deschisese alternativ „răsuflătorile" zăgăzuite de neamțul Moritz von Ott și se convinsese că inundația era categoric provocată de lucrarea de indiguire comandată de beizadeaua Costache, care în acest fel avea apă la moara din Rășani oricît de secetos ar fi fost anotimpul verii. În „adeverința" eliberată reclamanților, depusă la dosarul pricinii, se stabilea că „... Ott nu are nici un cuvînt [adică nu are dreptate] și deci, pe arătarea ce face inginerul Ott nu poate judecata să puie nici un temei ...", fiind ea „deșartă"[35].

Ca urmare, prin hotărîrea de la 12 iulie 1819, semnată de abia înscăunatul mitropolit al Ungrovalahiei Dionisie Lupu, de velvornicu Istrate Crețulescu, Mihail Manu, Constantin Caliarhu, Constantin Dudescu și Iordache Golescu, Gheorghe Lazăr cîștiga în fața preopinentului său neamț, atît prin capacitatea sa profesională, cît și prin integritatea cu care lucrase, știind bine că-și făcea un dușman puternic din beizadea Costache.

*

În octombrie 1818, directorul Academiei grecești de la Măgureanu, cade în dizgrația lui Ioan Vodă Caragea: la moartea visterului Constantin Filipescu-Vulpe, vechi și neîmpăcat dușman al lui Caragea, Veniamin din Lesbos ține un discurs funebru elogios. Domnul îl exilează, producînd mare turburare printre didascălii

---

[34, 35] Emil Vîrtosu — *O lucrare de inginerie în Prahova a lui Gheorghe Lazăr, Gheorghe Lazăr și revărsarea Cricovului în 1818, Cunoașterea Prahovei* (Ploiești), I. nr. 2, 1939, p. 1—21.

greci, iar cei mai mulți elevi, în lipsa directorului, se strămută definitiv în chiliile-școală de la Sf. Sava.

Cîteva zile după exilarea lui Veniamin din Lesbos, Domnul însuși, temîndu-se de mazilire, fuge în Italia, luînd cu el o seamă de credincioși, printre care și pe eforul școlilor, Alexandru Mavrocordat. Partida grecească se destramă astfel de la sine, în profitul mișcării de redeșteptare a românilor, începută prin școala lui Gheorghe Lazăr de la Sf. Sava.

Acum, românii veniți de la Academia grecească alcătuiau în „clasul de inginerie" al școlii lui Gheorghe Lazăr elementul stimulator pentru ambiția nobilă a celorlalți elevi. Profesorul lor se simțea mai îndemnat să traducă, în cel mai scurt timp, manualele materiilor principale, ostenindu-se să creeze nomenclatura științifică indispensabilă fiecărui obiect, așa fel încît foștii elevi ai Academiei grecești să fie pe deplin mulțumiți de schimbarea școlii și a dascălilor.

Cursul său de matematică, tradus după Christian Wolff, și cel de filozofie, după Kant — studiate la Viena — trebuie să fi fost expuse cu frecvențe și lungi digresiuni explicative, concretizînd noțiunile cele mai abstracte, cărora el, pentru prima oară, le croia veșmintele limbii românești. Prelecțiune cu prelecțiune, textul era dat în mîna unuia dintre cei mai destoinici discipoli ai săi, de la care îl copiau și ceilalți. Terminarea traducerii celor două tratate i-a luat lui Gheorghe Lazăr numai șapte-opt luni, iar la sfîrșitul primului an de la deschiderea școlii primul ei mare dascăl putea face un bilanț satisfăcător: „... măcar și într-această scurtă curgere de vreme și cu atîtea viscole cîte am pătimit, nu puțin rod s-au făcut pînă acum, precum se vede în faptă ..."[36]

Pentru a întregi dinamicul portret al lui Gheorghe Lazăr — profesor de matematică superioară, cu toate ramurile ei, primul profesor de filozofie în limba română, de istorie națională și de geografie, de gramatică a limbii românești — trebuie să ne referim și la un sector de cea mai mare însemnătate pentru atmosfera culturală din Bucureștii primului sfert al veacului al XIX-lea: *teatrul*.

Presupunem că întemeietorul școlii românești superioare de la Sf. Sava cunoștea activitatea multiplă a contemporanului său din capitala Moldovei, Gheorghe Asachi, care reprezentase — cum s-a pomenit mai înainte — în 1816 piesa *Mirtil și Chloe*, cu tineri

[36] Apelul la subscriere pentru publicarea cursului de matematică, în 1822.

din familiile boierești, interesate de progresul poporului român. De asemenea, Gheorghe Lazăr nu putea fi străin de inițiativa lui Ladislau Erdelyi, alias Gheorghe Ardeleanu, profesorul de limba franceză al școlii sale, încurajat de Iancu Văcărescu, de a traduce *Avarul* de Molière, în vederea unei reprezentații pentru public, destinată tinerilor „...ce se încercau să facă și ei teatru românesc...“, adică discipolilor școlii „dintre cei mai cu aplecare firească“[37] pentru scenă, cum își amintește Ioan Eliade Rădulescu, fără îndoială, interpretul unuia dintre rolurile principale, poate chiar pe al îndrăgostitului Valère.

Chiliile de la Sf. Sava, orînduite în două etaje, adăposteau la primul pe elevii începători, din tagma I și pe cei din „umanioare“, iar la al II-lea etaj se aflau dormitoarele, precum și o sală de „ceremonii școlare“, cum relatează un istoriograf mai aproape de epocă[38], în care au putut să aibă loc reprezentațiile *Avarului* lui Molière, după mărturia aceluiași Ioan Eliade Rădulescu:

„Pentru teatrul național, încă de mai înainte de Societatea filarmonică întemeiată în 1830, încă din anul 1818, pe cînd o societate de amatori greci formară cîțiva diletanți pentru un teatru elenic, Ianou Văcărescu încurajă pe răposatul Erdelyi, colegul lui G. Lazăr, a traduce *Avarul* de la Molière, care se și reprezentă în anul 1818. Cu acest an se auzi pentru prima oară pe scenă limba română, prin junii elevi din Sfîntul Sava...“[39]

Unii istoriografi afirmă că fusese de față la reprezentație însuși slugerul Tudor Vladimirescu, căruia Ion Peretz îi atribuie comentariul elogios pentru primul spectacol în limba română din București: „...se gonește astfel ciripeala cea peltică de pe buze românești...“, înlocuită cu frumoasa limbă românească „...pe care o grăiește ramul codrului sunînd duios din frunză și o duce mai departe apa rîului cîntînd printre maluri...“[40], ar fi zis Tudor Vladimirescu.

„Schena“, pe care apărea *Zgîrcitul* lui Molière „în cinci perdele“, avea „paraschine de hîrtie“ — decoruri — zugrăvite de aceiași elevi ai școlii lui Gheorghe Lazăr.

---

[37] Arune Pumnul, *Lepturariul românesc*, IV, p. 60.

[38] Dr. Al. N. Vitzu, *Studiu asupra învățămîntului secundar*, București, 1888, p. 18.

[39] Ioan Eliade Rădulescu, *La înmormîntarea răposatului Ioanne Văcărescul*, 1863.

[40] Ioan Peretz, *Premergătorii*, București, Editura literară a Casei școalelor, 1921.

— „Cel întîi dascăl“ plătit anual cu 4.000 de taleri[41] —, — salariu mai mare decît cel propus inițial —, pregătea în 1818 spectacolul în care Harpagon, grăind românește, avea să evolueze pe „schena“ de la Sf. Sava, ajutat de „popa Pavel“ — angajat cu 600 de taleri anual; de Ladislau Erdelyi, plătit cu 1.800 de taleri anual, pentru „paradosirea“ limbii latine și franceze, una și aceeași persoană cu dascălul Gheorghe Ardeleanu, stabilit în 1823, la plecarea lui Gh. Lazăr din București, în Slatina, unde i s-a consemnat moartea sub acest nume reromânizat. Era cu nouă ani mai tînăr decît Gheorghe Lazăr, se născuse în Sebeșul Săsesc, făcuse și el studii la Buda și la Viena și trecuse Carpații în același timp ca și mai vîrstnicul său confrate, ceea ce ispitește pe istoriograf să creadă că nu ne aflăm în fața unei coincidențe, ci poate a unui plan comun de acțiune, pe care cei doi transilvăneni l-au înfăptuit din 1816 pînă în 1823 în București. Poate că tragicul sfîrșit al prietenului său i-a făcut cu neputință rămînerea în București. După încetarea sa din viață, Eforia școalelor îi recunoștea meritele, susținînd cererea de pensie a văduvei sale și dînd informații care înlătură orice îndoială asupra identității lui Gheorghe Ardeleanu din Slatina cu Ladislau Erdelyi de la Sf. Sava:

Gh. Ardeleanu — scrie în raportul trimis Marii Logofeții a Bisericilor — „...cu adevărat a meritat răsplătiri“, căci „de la întemeierea școlii românești de la Sf. Sava, *în vremea lui Lazăr* pînă acum, numitul Ardeleanu a fost necontenit profesor, 16 ani, *mai întîi în școala de la Sf. Sava pentru limba latinească*, apoi la Slatina... Purtarea lui a fost totdeauna cel mai bun model al școlarilor, iar a sa strădanie la învățătura tinerimii a fost fără pregetare...“[42]

Un dascăl al doilea și al treilea primea plată anuală egală cu a „popii Pavel“. Întreținerea școlii era asigurată de Eforie. După destrămarea Academiei grecești și plecarea lui Ioan Vodă Caragea, poate că cele 60 de parale pe cap de preot și de diacon care alimentau bugetul școlii din schitul Măgureanului vor fi trecut spre împlinirea nevoilor școlii celei noi.

---

[41] Arhivele statului, București, ms. 105, f. 63. V.
[42] Arhivele statului București, M.C.I.P., dosar 4.113/1831, p. 191.

După retragerea lui Nectarie Moraitul, în scaunul metropolitan al Ungrovlahiei fu ridicat — la 29 mai 1819 — Dionisie Lupu, fost egumen al Mînăstirii Tismana, un deaproape cunoscut al lui Tudor Vladimirescu. Cu acest prilej, la bucuria tuturor boierilor patrioţi, Gheorghe Lazăr adaugă propriul lui entuziasm, concretizat într-un discurs omagial plin de substanţă. Ca introducere, invocă vestigiile romane de pe pămîntul ţării „hrisoave nemincinoase" ale dreptului ce avem de a stăpîni pămîntul strămoşesc, punînd faţă în faţă gloria trecutului cu umilinţa prezentului:

„Dar oare cînd s-ar ridica duhul din ţărîna acelora şi ar privi preste strenepoţii marelui Chesar, slăvitului Aurelie şi înaltului Traian, oare în zioa de astăzi mai cunoaşte-i-ar?"[43].

Cinematic, tablourile se succed contrastante, scoţîndu-se reciproc în lumină: „... i-ar căuta în *palaturile cele mari împărăteşti şi* i-ar afla în *vizuinele şi bordeiele cele proaste şi încenuşate;* i-ar căuta în scaunul stăpînirii şi i-ar afla *amărîţi sub jugul robiei;* i-ar căuta *proslăviţi şi luminaţi* şi cum i-ar afla? *rupţi, goli, amărîţi şi asemenaţi dobitoacelor, de tot căzuţi în prăpastia orbirei*..."[44]

Şi deodată, bucuria încercată de toate sufletele româneşti la înscăunarea mitropolitului Dionisie Lupu capătă la Gheorghe Lazăr accentele patetice pe care numai *Cîntarea României* le va mai avea, într-o structură frazeologică ce ne face să credem că discursul lui Gheorghe Lazăr a putut servi ca model poemului paşoptist:

„Ajungă lacrimile patriei, ajungă jugul robiei..."[45].

„Cuviincioasa izbăvire a ţărînei strămoşeşti" se vesteşte a fi aproape, tocmai prin braţul noului mitropolit în care acelaşi sînge curge ca şi în „căzuţii strănepoţi" ai romanilor şi care va pune „acum stabilă viscolilor întunericului"[46]

În numele obştei româneşti, Gheorghe Lazăr blagosloveşte „ridicarea în scaun", păstorească cîrjă a mitropolitului, căreia îi doreşte „să înverzească ca toiagul lui Aaron", „să fie oglindă de înţelepciune" generaţiilor viitoare, iar jertfelnicul întru amintirea sa mereu să-i fie înnoit cu bucurie şi recunoştinţă.

În încheiere, „strănepoţii lui Romulus şi umiliţii fii duhovniceşti" ai noului mitropolit îi binecuvîntează scaunul, amintindu-i să le fie „părinte şi povăţuitor milostiv", asigurîndu-l că nu-i

---

[43, 44] *Discursul lui G. Lazăr, compus la înscăunarea mitropolitului Dionisie Lupul în 1819, Curierul românesc*, 1839, p. 266.

[45, 46] *Discursul lui G. Lazăr, compus la înscăunarea mitropolitului Dionisie Lupul în 1819, Curierul românesc*, 1839, p. 266.

vor fi „ostenelile în zadar, pentru că *științele noastre* [ale fiilor săi duhovnicești], subt ocîrmuirea preasfinției sale, *vor da pricină de ajuns pînă cît și zidurile și coarnele plugului după mai multe sute și mii de ani vor mărturisi* înțeleapta păstorie..." a lui Dionisie Lupu. În ultima perioadă a discursului, Gheorghe Lazăr pune accentele sufletului său de fanatic iubitor de patrie: cu „braț voinicesc", cu „duh românesc", fără sfială și fără frică să purceadă mitropolitul la „descoperirea brazdei românești" în sufletele amorțite de îndelungată umilire ale contemporanilor săi, căci „toți cu bucurie" îl vor urma pe această potecă abia desfundată, spre mirarea neamurilor.

Spicuirea cîtorva fraze în care ropotesc tablourile trecutului și ale prezentului, precum și viziunea tonică a unui viitor de înălțare a neamului nostru sînt suficiente spre a ne face o cît de slabă idee despre Gheorghe Lazăr vorbind contemporanilor săi — tineri și bătrîni —, inoculîndu-le focul sacru al credinței sale că poporul român merită și trebuie să-și trăiască împlinirile nobilei și străvechei sale origini, ale bogatei lui înzestrări, întru desăvîrșirea armoniei între popoarele din această parte de lume.

*

Planurile moșiilor boierești date zestre fiicelor la măritiș, ori feciorilor, pentru ca posesorii averilor părintești să-și poată priveghea mai bine avutul, împiedicînd încălcarea mejdinelor, era vădit că duseseră la o cerere neobișnuită de specialiști în agrimensură, iar Gheorghe Lazăr simțea că paralel cu această perfecționare și extindere a muncii practice de planuri de hotărnicie se cuvenea și o adîncire a cunoștințelor teoretice, și o subțiere a gîndirii celor ce-l ajutau, și o lărgire a orizontului lor prin contactul cu centre vechi de învățămînt și cultură ale Europei. El considera că — pentru o perioadă de timp — se putea dispensa de unele tinere ajutoare, ca Eufrosin Poteca, ori de discipolii cei mai avansați care se arătaseră dornici și vrednici de continuarea unor studii filozofice sau matematice pentru care în București nu mai era cadrul necesar. Ca urmare, el propune eforilor să mijlocească pe lîngă urmașul la tron al fugitului Ioan Caragea să se trimită la studii în Italia patru tineri destoinici. Vremurile se schimbaseră întrucîtva, alte capete hotărau acum soarta culturii și a învățămîntului românesc, și vodă Alexandru Nicolae Suțu primește binevoitor anaforaua boierilor efori. La 17 februarie 1820 aceștia — printre care, din vechea gardă, mai semnau documentul doar Con-

stantin Bălăceanu și ginerele său, Iordache Golescu — lăudau anticipat fapta domnească, scontînd aprobarea cererii astfel:

„... va rămînea pomenire nemuritoare nu numai înălțimei tale, dar și neamului românesc să poată face un mare și de laudă folos cînd cu a acestor dascăli silință vor aduce limba românească în stare cu învățăturile precum sînt și celelalte [popoare]..."[47] Semna mitropolitul Ungrovlahiei, Dionisie Lupu, eforii Grigore Ghica, Iordache Rizu, Constantin Bălăceanu și Iordache Golescu.

La 10 martie 1820, Alexandru Nicolae Suțu semnează hrisovul de încuviințare a cererii, lăudînd pe efori: „... pentru că sîrguindu-vă a întocmi în patrie scumpa bunătate a învățăturii, ați chibzuit pentru aceasta cu înțeleaptă purtare de grijă. Drept aceea dar, primită fiindu-mi această chibzuire ca o foarte bună și folositoare, o întărim domnia mea, atît numai părintește poruncim să se aleagă cu nefățarnică judecată acei patru ucenici ca să fie cu bune obiceiuri și mai înainte gătiți cu învățăturile cele trebuincioase și la vreme cuviincioasă să se aducă înapoi spre împlinirea făgăduinților..."[48]

Fără îndoială că numai Gheorghe Lazăr era în măsură să se pronunțe competent asupra alegerii celor patru primi bursieri munteni în străinătate: Eufrosin Poteca, Simion Marcovici, Ion Pandeli și Constantin Moroi. Toți au trebuit — ca și Gheorghe Lazăr în 1806 — să prezinte Eforiei angajamente scrise că, la revenirea în țară vor sluji ca profesori în școala din care plecaseră, după modelul declarației lui Eufrosin Poteca. Toți se obligau: „... a răspunde — ori eu sau chezașul mieu, toată cheltuiala ce o va face Casa școalelor cu mine într-acest soroc de patru ani, cu dobînda lor..."[49]

Dascălul care-i pregătise nu bănuia că, înainte de a se împlini „sorocul" burselor lor, el va păși pe drumul cel fără întoarcere. Deocamdată, era fericit că va avea cine să ducă mai departe făclia învățăturii în limba patriei și aici nu se înșela. O întrebare la care nu putem răspunde decît cu supoziții fără acoperire se ridică cu privire la Ioan Eliade Rădulescu, de aceeași vîrstă cu Simion Marcovici, pe care selecția lui Gheorghe Lazăr nu-l indică în 1820 pentru studii în străinătate. Să i se fi revelat întemeietorului școlii doar mai tîrziu capacitățile intelectuale deosebite ale tîrgovișteanului, ori în munca sa didactică a simțit de la început nevoie de

---

[47], [48] Arhivele statului București, Condica domnească nr. 95/1820, p. 361.
[49] Arhivele statului București, dosar 1/1840, fl. 4.

ajutorul acestuia?! Ultima ipoteză cere destul de mare bunăvoință, căci dacă știa deja să citească cu litere chirilice, în 1818, I. Eliade Rădulescu avea totuși abia șaisprezece ani cînd a intrat în Școala de la Sf. Sava. N-avea de unde să cunoască gramatica limbii române, nici filozofia și matematicile superioare pînă la acea vîrstă. Poate că prestanța staturii și a chipului, o diligență deosebită și o memorie excepțională în însușirea cunoștințelor predate de magistrul său transilvan să-l fi desemnat inițial ca monitor peste cei cu înțelegere mai greoaie și nedeprinși cu munca intelectuală, însușiri neîndestulătoare însă în acea etapă să-l recomande pentru o bursă de studiu la Pisa ori la Paris, orașe spre care se îndreptau în acea primăvară cei patru tineri români.

În 1820, peste Țara Românească se năpustise o iarnă vrăjmașă. Sărăcie, frig și nevoi de tot felul sugrumau orice dor de viață în satele din cîmpie, în mahalalele capitalei, ale orașelor mai răsărite și ale tîrgurilor. În București, Domnul Alexandru Suțu zăcea în agonie.

Undeva, în munții Gorjului, în sătuceanul Vladimiri, atestat din vremea lui Mihai cel Viteaz ca un cuib de străjeri împotriva năvălitorilor străini, se născuse Tudor ce va purta numele de „al Vladimirescului", căci neam de neam aici îi trăiseră străbunii.

În prima tinerețe, slujise la Curtea Glogoveanului, boier de viță veche din Glogova Mehedințului, stabilit la Craiova, de la care poate că primise și rangul de sluger.

Tudor călătorise în Austria și Ungaria, cu treburi de taină ale stăpînului său. Pînă la vîrsta de treizeci și cinci de ani, ca vătaf de plai în Mehedinți și ca *fac-totum* la curtea craioveană a Glogoveanului, Tudor cunoscuse nevoile ce îngenuncheau țărănimea din Oltenia lui Mihai Viteazul. Răscoala sîrbilor, care durase mai bine de un deceniu, întărise în cugetul lui Tudor gîndul unei răzvrătiri care să pună capăt nevoilor și suferințelor de tot felul ale țărănimii — clăcași, moșneni și panduri —, adusă în sapă de lemn de munca neplătită în clăcile ce-și sporeau mereu zilele obligatorii, de îngrădirea dreptului de folosință a pădurilor, islazurilor și iazurilor, de deștelenire a pămîntului rămas pîrlog din timpuri îndepărtate. Dările din care își scoteau cheltuielile toți cei ce se instalau ca lăcuste pustiitoare în țară — de la Vlădică și voievod pînă la ultimul cămăraș —, prin mulțimea și greutatea lor ame-

ninţau să ducă în clăcăşie toată populaţia românească, dominată şi suptă de venetici şi de boierimea lacomă ce se întovărăşea cu străinii întru jaf.

Încetul cu încetul, în jurul lui Tudor din Vladimiri se formase, de pe la mijlocul deceniului al doilea al veacului al XIX-lea, un „nucleu conducător al răscoalei" [viitoare], iar slugerul începuse „pregătirile adunînd arme. . ."[50] şi instruindu-şi pandurii din plaiul Cloşanilor.

În toamna anului 1820, cînd Gheorghe Lazăr îşi redacta *Povăţuitorul*... cu programatica lui prefaţă, Alexandru Ipsilanti, fiul fostului Domn fanariot Constantin Ipsilanti, făcea cunoscută apropiata răscoală a grecilor împotriva stăpînirii otomane, societatea „Eteria" pe care o conducea năzuind să reînvie vechea Heladă într-o nouă strălucire a spiritului grecesc. Dar Al. Ipsilanti înţelegea că reuşita mişcării greceşti de eliberare nu putea face abstracţie de existenţa celorlalte popoare din Balcani, tot atît de dornice să-şi scuture jugul. Drumurile lui Tudor la Cerneţi şi Craiova îl pun în contact, încă din decembrie 1820, cu secretarul domnesc Gh. Leventi, cîştigat pentru cauza „Eteriei", şi cu căpitanul Iordache Olimpiotul, de aproape cunoscător al planului răscoalei greceşti.

Puţinătatea evenimentelor notabile în capitala de atunci a Ţării Româneşti şi spiritul viu al dascălului de la Sf. Sava ne îndreptăţesc să credem că ar fi fost o imposibilitate ca urzelile „Eteriei" să nu-i fi ajuns la ureche cu mult înainte de declanşarea mişcării şi să nu-l fi interesat pe Gheorghe Lazăr, ca şi svonurile de pregătire a unei răscoale în inima Olteniei, sub steagul lui Tudor Vladimirescu.

N-ar fi de mirare ca însuşi Tudor Vladimirescu — la recomandarea mitropolitului Dionisie Lupu, Tismăneanul — să fi simţit nevoia să-l cunoască pe Gheorghe Lazăr şi să-şi fi dat seama de însemnătatea ce ar putea avea ajutorul acestuia şi al discipolilor lui pentru mişcarea pe care o iniţiase. Gheorghe Lazăr — desigur — ştia că în „mişcarea generală antiotomană [pornită de sîrbi şi apoi de grecii societăţii „Frăţia"] i se rezervase şi fostului comandant de panduri Tudor Vladimirescu, rolul de a ridica no-

---

[50] Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ştefan Pascu, *Istoria României — compendiu*, Bucureşti, Edit. didactică şi pedagogică, 1970, p. 272.

rodul românesc"[51] şi că misiunea îi fusese „confirmată" prin legămîntul (din ianuarie 1821) al lui Tudor cu doi dintre conducătorii „Eteriei" în ţările române, Iordache Olimpiotul şi Farmache. Un asemenea legămînt, echivalent cu o alianţă politică şi militară între grupul răsculaţilor lui Tudor şi grecii conduşi de Alexandru Ipsilanti, nu se putea încheia decît în Bucureşti, unde se afla sediul „Comitetului de oblăduire" în Ţara Românească al „Eteriei", aşa că Tudor s-a putut întîlni încă o dată cu Gheorghe Lazăr.

Moartea lui Alexandru Suţu dădea nădejdi revoluţionarilor şi grăbea declanşarea acţiunilor hotărîtoare.

Potrivit legămîntului semnat, slugerul din Vladimiri, care în curînd avea să fie aclamat ca „Domnul Tudor" de toată suflarea neaoşă a Ţării Româneşti, îşi onorează prin faptă învoiala, de la care aştepta mult bine pentru patria şi poporul său.

„Mînăstirea Tismana, întărită, urma să fie una din bazele de rezistenţă...", se scrie în *Istoria României*, mai sus citată, iar cînd ajunge la Padeş, aproape de Baia de Aramă, Tudor îşi cheamă pandurii şi plăieşii sub steagul luptei împotriva nedreptăţii.

Din proclamaţia de la Padeş, pe care o adresează întreg „norodului *omenesc*" din Ţara Românească, „ori de ce neam ar fi", reiese clar — cum subliniază autorii compendiului citat — că Tudor Vladimirescu era conştient că trecerea poporului român de sub asuprirea turcească şi fanariotă sub asuprirea boierimii autohtone n-ar fi însemnat un pas înainte spre fericirea mulţimii truditoare, ci doar schimbarea tiranilor. În faţa adunării populare de la Padeş, Tudor arătase ţelurile răscoalei la care chema norodul: în primul rînd redobîndirea drepturilor pierdute, ca naţiune băştinaşă, dar pe acelaşi plan de necesitate, împroprietărirea tuturor celor deposedaţi de către samavolnicia clasei stăpînitoare, ceea ce atrage un mare număr de oameni în tabăra lui Tudor. După un popas la Ţînţăreni, apoi la 2 martie la Mînăstirea Polovragi[52], Tudor se îndreaptă spre Bucureşti, încercînd din mers să-şi organizeze cît mai bine eteroclita lui armată, însufleţind-o cu vorbe de neuitat. „Patria se cheamă poporul, iar nu tagma jefuitorilor", spusese Tudor, şi pandurii, plăieşii şi clăcaşii care-l urmau se simţiseră puternici şi gata să moară pentru el. „Drumul de la Slatina la Bucureşti, între 4 şi 21 martie (1821) — rezumă informaţiile

---

[51] Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ştefan Pasu, op. cit., p. 272

[52] Inscripţie autografă pe zidul exterior al pronoasului Mînăstirii Polovragi.

din epocă *Istoria României* pe care am mai menționat-o —, a fost un drum triumfal".

Ajunși la Bolintin, înainte de a intra în București, Tudor lansează prima *Proclamație către bucureșteni*, apelînd la ajutorul populației din capitală. În cazul cel mai rău, de la această dată înainte, Gheorghe Lazăr a cunoscut cu siguranță țelurile luptei lui Tudor, posibilitățile lui și fără nici o îndoială că și le-a însușit, nu numai pasiv, ci înscriindu-le în programul său propriu de acțiune, ca prim dascăl al școlii de la Sf. Sava.

*

La 16 martie 1821 pandurii intră în București. Cinci mii de oameni, în frunte cu Tudor, și 500 de arnăuți sub comanda căpitanilor eteriști Prodan și Macedonschi — relatează peste o jumătate de veac scriitorul pașoptist Constantin Aricescu, — își așezau tabăra la Mînăstirea Cotroceni. Un Cacalețeanu din Craiova lui Mihai Viteazul, „lung de doi metri și lat de un metru și jumătate"[53], capul tunarilor lui Tudor, trecea pe străzile capitalei ținînd într-o mînă sabia, iar în cealaltă o pîine, simbolul belșugului pe care aveau dreptul să-l aștepte toți de pe urma revoluției. Lumea îi ieșea în cale, de pe fiecare străduță și ulicioară, cu primele ramuri înverzite.

Cînd înserarea se lăsa peste turlele bisericilor, spre Mînăstirea Cotroceni se îndreptau pașii episcopului Ilarion de Argeș, eliberat de Tudor din închisoarea de la Belvedere, osîndit de Alexandru Suțu pentru vina de a fi protestat împotriva dărilor exagerate. Înfășurat în camilafcă, cu vălul coborît peste față ca un adevărat conspirator, episcopul Ilarion îl aducea în tabăra de la Cotroceni și pe dascălul Lazăr[54]. De altfel, fără legătura directă dintre cei doi patrioți nici nu s-ar fi explicat cum unul dintre cei mai prețuiți elevi ai lui Gheorghe Lazăr, Petrache Poenaru, să devină — fără știrea magistrului său?! — grămăticul lui Tudor. Căci — așa cum scrie A. Odobescu — într-o zi, „...mintosul și pașnicul tînăr își strînse binișor cărțile în ladă, dezbrăcă giubeaua și descălță papucii dăscălești și, cu minteanul oltenesc pe umeri, cu poturii și cu imineii de pandur în picioare, cu călpăcelul de hîrtie neagră

---

[53] C. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, 2 vol. 1874.
[54] C. Aricescu, op. cit., vol. 2, p. 24.

pe urechi, călcă pragul din Mînăstirea Cotroceni, de unde Tudor Vladimirescu domina Bucureştiul cu privirea şi cu armele sale..."[55].

Dar dacă numai numele lui Petrache Poenaru este pomenit de memorialişti, nu înseamnă că ceilalţi elevi ai lui Gheorghe Lazăr de la Sf. Sava s-au ţinut departe de oştirea lui Tudor, tăbărîtă la Cotroceni. Este sigur că din martie 1821 pînă în 1822 cursurile de la Sf. Sava nu s-au mai ţinut cu regularitate, tocmai din cauza risipirii elevilor şi a noilor preocupări ce nu sufereau amînare ale magistrului lor. În corespondenţa cu G. Bariţiu, Ioan Eliade Rădulescu îl informa despre frecventul contact pe care Gheorghe Lazăr şi el însuşi îl avuseseră în 1821 cu Tudor:

„Lazăr era în toate zilele binevenit la Cotroceni, unde Tudor se afla asediat cu trupele sale. Era consultat adesea la întăririle ce se făceau şi mai totdeauna îl însoţeam dimineaţa şi mă întorceam cu dînsul seara. În cîteva nopţi am şi dormit acolo împreună..."[56]

În tabăra lui Tudor se discutau sorţii de reuşită ai mişcării, iar zilele treceau cu instruirea pandurilor la mînuirea celor cîteva tunuri. Căpetenia tunarilor însuşi, craioveanul Cacaleţeanu, avusese de învăţat de la „inginerul Lazăr". Tunarii aşteptau să vină „neamţul" — Gheorghe Lazăr — să regleze tragerea pentru ca ghiuleaua să-şi atingă cu siguranţă ţinta. Lazăr îşi demonstrase iscusita sa teorie de balistică, ochind el însuşi turnul unei biserici în care se baricadaseră boierii vrăjmaşi lui Tudor, după cum îşi aminteşte Christian Tell, fostul său elev.

În 1870, Ioan Eliade Rădulescu aprecia că „De atunci, de la fortificarea Cotrocenilor, datează şi persecuţia"[57] lui Gheorghe Lazăr.

De fapt, persecuţia începuse mai de mult, pentru că Domnul Alexandru Suţu îi redusese considerabil salariul anual, faţă de cel hotărît sub domnia lui Caragea. În vara anului 1821, chiliile în care funcţiona şcoala lui Gheorghe Lazăr fuseseră devastate tocmai din cauza legăturilor lui G. Lazăr cu Tudor, deci, încă un motiv ca lecţiile să nu se mai ţină. Cu mult înainte însă, în cuvîntările publice pe care apucase să le rostească la Sf. Sava, unde „tîrgul întreg venea să-l auză", vorbitorul pregătise poporul „... a face

---

[55] A. I. Odobescu, *Petrache Poenaru — Viaţa şi activitatea sa*, „Naţiunea", VIII, nr. 2.115, 2.117, 2118, 2122/1889, p. 3.

[56] I. H. Rădulescu, *Echilibru între antiteze*, Bucureşti, 1859, p. 61.

[57] I. H. Rădulescu, *Curs întreg de poezie generală*, vol. III, partea I, Bucureşti, 1870, p. 36.

cauză comună cu revoluţia ce venea cu Vladimirescu de peste Olt...“[58], afirmă acelaşi fost discipol al său, iar Petrache Poenaru, în discursul său de recepţie, îşi aminteşte că „...elevii lui Lazăr, care învăţaseră de la el a cunoaşte vocea Patriei, alergară la chemarea ei...“, îndată ce Tudor intră în Bucureşti.

Nu se mai ţineau cursuri, dar chiliile de la Sf. Sava erau locul de întîlnire a discipolilor cu magistrul, întîlniri în care toţi aduceau entuziasmaţi informaţiile culese din contactul furiş ori făţiş cu trupele de panduri şi arnăuţi din Tabăra de la Cotroceni. Şcoala lui Gheorghe Lazăr era acum „însuşi drapelul naţionalităţii române“[59], centrul din care radia în toată capitala voinţa de a sprijini lupta revoluţionară a lui Tudor, căci pe steagul lui Tudor se putea citi inscripţia care releva cu deosebire caracterul social al revoluţiei pe care o conducea:

„Tot norodul rumânesc
„Pre tine te proslăvesc,
„Troiţă de o fiinţă!
„Trimite-mi ajutorinţă
„Cu puterea ta cea mare
„Şi în braţul tău cel tare
„Nădejde de dreptate
„Acum să am şi eu parte!

1821, Ghenarie“[60]

Cuvintele rostite de Petrache Poenaru în 1871, ca încheiere a discursului său de recepţie, trebuie luate în seamă de noi, care privim azi întîmplările de acum o sută şaizeci de ani: conjugate sau doar alăturate şi contemporane printr-o fericită întîmplare, acţiunile lui Gheorghe Lazăr şi ale lui Tudor Vladimirescu în primul sfert al veacului trecut, unul „dezlegînd graiul românesc din amorţirea la care era condamnat de secole“, iar celălalt „prin vigoarea ce cu braţul său dete simţului naţional...“ au asigurat poporului român „dreptul de cetate în cercul naţiunilor euro-

---

[58] I. H. Rădulescu, *Curs întreg de poezie generală,* vol. III, partea I, Bucureşti, 1870, p. 36.
[59] V. A. Urechia, *Istoria românilor,* vol. X A, Bucureşti, 1900, p. 412.
[60] N. Iorga, *Izvoare contemporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu,* 1921, p. XVI.

pene şi-l puse pe calea progresului spre dezvoltarea naționalității sale..."

Desprinderea lui Tudor din legămîntul de alianță cu „Eteria" a fost — fără îndoială — datorat nu numai convingerilor revoluționarului din Vladimiri că grecii nu vor trage spuza decît pe turta lor, ci şi sfaturilor lui Gheorghe Lazăr, care cunoştea mai bine cercurile conducătoare şi protipendada grecească din Bucureşti. În lungile lor convorbiri de noapte din tabăra fortificată de la Cotroceni, Gheorghe Lazăr trebuie să-i fi argumentat, cu date şi fapte care-i erau necunoscute lui Tudor, cît de nefundată ar fi fost credința că grecii — în cazul unei izbînzi în Balcani — ar repune în drepturile lor țările române, principalul izvor de îmbogățire a fanarioților, iar acum, brațele de luptă pentru libertatea Heladei. Că acesta a fost adevărul ne-o spune paşoptistul Alexandru Papiu Ilarian care, la 1 iunie 1865, la rugămintea lui G. Barițiu, reprodusese într-o scrisoare ceea ce lui însuşi îi povestise fostul elev al lui Gheorghe Lazăr, Christian Tell:

„...*Sub revoluțiune*, aflîndu-ne o dată în grădina locuinței sale de la Sf. Sava, îmbrăcat în halat şi măsurînd locul cu un par în mînă, nişte greci eterişti au tras cu puşca asupra lui, dar nu-l nemeriră..."[61]

Atacul eteriştilor nu putea fi decît represaliile față de cel ce întărise tabăra pandurilor şi-l determinase pe Tudor să se lepede de angajamentul luat față de căpitanii „Eteriei". Lupta acestora, prin toate mijloacele specifice fanarioților, reuşise să cîştige sufletele slabe, caracterele molipsite de decăderea veacului, din imediata apropiere a lui Gheorghe Lazăr care poate fi considerat ideologul mişcării de la 1821, chiar dacă el s-ar fi cunoscut mai tîrziu cu Tudor. În scrisoarea lui Alexandru Papiu Ilarian se consemnează — după spusele lui Christian Tell, aflat în miezul evnimentelor din 1821—1822 — că, puțin după atacul neizbutit al soldaților, „...doi elevi ai săi proprii săriră asupră-i [asupra lui Gheorghe Lazăr], îl legară, îl căzniră, cerînd de la dînsul pietre scumpe, pentru că se zicea despre Lazăr că avea multe pietre scumpe; într-aceea tatăl lui Tell se întîmplase chiar atunci să vie la Lazăr

---

[61] Biblioteca Academiei Române, ms. vol. 5, nr. 996, foaia 31 şi 32. Vezi şi Vasile Pîrvan, *O importantă scrisoare despre G. Lazăr*, *Convorbiri literare*, an. 36, nr. 12, 1 decembrie 1902, p. 1145—1147.

și-l scăpă din mîinile acelor tineri hoți și vru să-i dea în judecată criminală, dar Lazăr nu lăsă să fie dați în judecată, ci-i iertă..."[62].

De ce i-a iertat? Desigur, pentru că momentul în care fusese atacat era pentru Gheorghe Lazăr mai important prin rezultatul la care putea ajunge sabia lui Tudor.

Pe cînd Alexandru Papiu Ilarian scria lui G. Barițiu, unul dintre cei doi mișei care-și atacaseră fostul dascăl mai trăia și acest pasaj din scrisoare, reprodus cu fidelitate de Alexandru Papiu Ilarian, credem că este suficient pentru a ne convinge de autenticitatea informațiilor date de Christian Tell.

Sîntem ispitiți a crede că la cele două *Proclamații* către bucureșteni din luna martie și la *Proclamația cătră țară* Tudor n-a avut ca sfătuitor numai pe elevul lui Gheorghe Lazăr, Petrache Poenaru, ci și pe însuși magistrul acestuia: „... Miezul proclamației redă ideile lui Lazăr, care nu se putea da pe față...", crede un cercetător al vieții marelui dascăl[63]. Poate că înțelegerea pe care Tudor o încheie cu boierii rămași în București la intrarea pandurilor nu-i va fi părut lui Gheorghe Lazăr de bun augur, lui, căci îi cunoștea mai bine pe unii bărboși, gata să se plece celui mai tare, dar mai spera ca înflăcăratele fraze ale *Proclamației către țara* întreagă să deschidă mințile și inimile în favoarea lui Tudor. Boierii — speriați de ce pățiseră semenii lor olteni de la țăranii răsculați în Bănia Craiovei — cheamă pe turci să restabilească liniștea în țară. Eteriștii își calcă legămîntul față de Tudor care, la 15 mai 1821, se afla între iataganele otomane și trădarea grecilor. Cîteva zile de falsă înțelegere, și Tudor este atras în plasa lui Iordache Olimpiotul, ajutat de cîțiva panduri pedepsiți pentru jaf, dus la Tîrgoviște și măcelărit la 27 mai.

Martiriul Domnului Tudor trebuie să fi fost pentru Gheorghe Lazăr și pentru toți cei ce crezuseră în el și în apropiata eliberare de orice jug a poporului român o durere fără margini. Numai așa se explică pasajul din scrisoarea lui Alexandru Papiu Ilarian că Gheorghe Lazăr, „... după ce încetase cu lecțiunile, se dăduse cu totul la beție și se zicea că, *în desperațiunea sa, voia a se ucide* cu multă băutură ..."

---

[62] Biblioteca Academiei Române, ms. vol. 5, nr. 996, foaia 31 și 323. Vezi și Vasile Pîrvan, *O importantă scrisoare despre G. Lazăr*, *Convorbiri literare*, an. 36, nr. 12, 1 decembrie 1902, p. 1145—1147.

[63] St. Lupșa, *Satul lui Gheorghe Lazăr*, *Mitropolia Ardealului*, nr. 7—8, 1962, p. 483—496.

Se prăbuşise nu numai un om pe care-l îndrăgise, ci un ideal hrănit de minţile şi sufletele lor îngemănate şi, într-adevăr, Gheorghe Lazăr, supravieţuitorul închiderii şcolii sale de la Sf. Sava şi a uciderii mişeleşti a lui Tudor Vladimirescu, simţea că nu mai poate şi nu mai are de ce trăi. Zadarnic marele negustor Alexandru Tell — „care-l adora pe Lazăr", îşi amintea fiul său — îl vizita frecvent şi-l împiedica să bea. Moartea din suflet nu putea avea altă urmare decît moartea trupului.

Credem că Gheorghe Lazăr va fi fost „slab de piept" — cum se spunea în trecut celor tuberculoşi — încă din timpul studenţiei. Minat de această boală, pe care rezistenţa moştenită de la neamul său din Avrig o împiedicase să înainteze repede, după uciderea lui Tudor, el trebuie să fi căzut la pat, aşa cum relatează mai mulţi memorialişti, în scurte note. „Puterile lui Lazăr se sleiseră, greutatea suferinţelor îl obosise, curajul său slăbise..."[64], spune unul dintre ei, şi în această situaţie nu este de mirare că „şi caracterul său se întunecase..."[65]

Părăsit în chiliile ruinate de la Sf. Sava, maltratat adesea de servitori abrutizaţi, Gheorghe Lazăr îşi chemase pe unul dintre ultimii săi elevi credincioşi, pe Ioan Eliade Rădulescu, tînăr de abia nouăsprezece ani, rugîndu-l să-l ducă spre zăcere şi îngrijire la un văr al său, George vătaş de Ungureni, care administra în Tîrgul de afară via lui Alexandru Nisesterul[66]. Transilvăneanul George vătaş de Ungureni trecuse munţii tot clandestin, poate ştiindu-l pe vărul său, Gheorghe Lazăr, mare dascăl şi „inginer geometru" vestit în capitala Ţării Româneşti, cu care va fi avut frecvente întîlniri pînă la revoluţia lui Tudor. Alt rost mai bun nu-şi găsise decît această intendenţă la via Nisesterului. Locuia într-o căsuţă de paiantă — alţii spun că era numai un bordei[67].

Probabil că starea lui Gheorghe Lazăr era atît de rea încît bolnavul împreună cu „amfitrionul" bordeiului singuratec din via Nisesterului vor fi hotărît să fie înştiinţată familia lui Gheorghe Lazăr din Avrig, să vină şi să-l ia acasă.

Instalarea în locuinţa vărului său a putut să se petreacă în primăvara lui 1823.

---

[64] P. Petrescu-Cojani, *Părintele învăţămîntului românesc, 121 de ani de la moarte*, *Calendarul Universul* pe 1945.

[65, 66, 67] D. Caselli, *Privelişti de la Moşi, Grădina lui Heliade*, *Lumea copiilor*, V., nr. 229, 6 iunie 1926, p. 14.

Pînă să ajungă știrea în Avrig, pînă să se pregătească fratele Onea pentru lunga sa călătorie peste munți, firul vieții lui Gheorghe Lazăr se apropia de capăt. Își vestise puținii discipoli care păstraseră legătura cu magistrul: Ioan Eliade Rădulescu, Christian Tell, Daniil Tomescu, I. Măinescu-Răducanu și alții pe care nu-i mai știm —, pe părinții cei mai legați de întemeierea școlii de la Sf. Sava, jurîndu-i să vegheze ca flacăra învățăturii în limba română să nu se stingă; să nu uite că Tudor, răpus prin mișelnică trădare, arătase — prin pandurii săi, învingători în cele două bătălii cu turcii la Drăgășani — că poporul român poate și trebuie să fie liber.

La 13 iunie 1823 agia din București eliberase pașaport lui Gheorghe Lazăr, „profesor valah", supus al imperiului chezarocrăiesc, căruia nimeni nu s-a gîndit vreodată să-i dea cetățenie în Țara Românească.

Memorialiștii ne spun că după căruța cu coviltir avrigenesc a lui Onea, în care trupul lui Gheorghe Lazăr zăcea istovit, trăsurile discipolilor și ale părinților acestora mergeau, în pasul cailor, ca la o sfîșietoare înmormîntare, neîntîmplată încă, dar sigură.

La Băneasa, Onea oprise și dascălul Lazăr își luase rămas bun de la Bucureștiul pătimirilor, dar și al gloriei sale eterne; de la cei ce aveau să-i poarte prin timpul viitor, de-a lungul și de-a latul pămîntului românesc, ideile regeneratoare. Ca un apostol, cu brațele înălțate spre cerul patriei nemuritoare și-a binecuvîntat discipolii, pe cînd lacrimile picurau în barba crescută în lungile luni de boală și pe obrajii tineri ai fiilor săi sufletești...

O mișcare abia vizibilă a frîielor în mîna lui Onea Lăzăroaie pornise căruța încet, spre Transilvania natală. Ca însuși destinul neamului românesc, ajuns la sorocul împlinirilor, peste eclipsele momentelor vitrege, Gheorghe Lazăr, într-o măreață simplicitate istorică, trecuse Carpații, luptase, învinsese, iar acum — istovit — se reîntorcea în satul său, spre a se mistui trupește în neființa cea de obște. Peste Avrig va pluti însă în veci o lumină, căci aici s-a născut și-și doarme somnul fără deșteptare acel care — cu mintea, cu glasul și fapta sa — a reînviat, spre strălucirea din zilele noastre și spre aceea mereu crescîndă în viitor, dulcea și armonioasa limbă strămoșească, el, voievodul culturii românești.

*

La 11 iulie 1823, călătorii intrau în carantină la vama din Turnu-Roşu, pentru cinci zile, după care directorul carantinei, Ischich, şi medicul Oficiului de carantină chezaro-crăiesc, dr. Hochmeyer, eliberează un „Permis de sănătate pentru persoane", în care aflăm ultimul portret — desigur, în mare parte convenţional — al lui *Gheorghe Lazăr:* „...profesor supus chezaro-crăiesc din Avrig, necăsătorit, în vîrstă de 30 de ani [?!], de statură mijlocie, păr brun, barbă brună, sprîncene brune, ochi căprii, brunet, îmbrăcat nemţeşte, profesor valah, cu permisul din data de 13 iunie 1823, de la data de 11 (iulie), orele 11, pînă la (16 iulie) satisface perioada de carantină de 5 zile împreună cu puţinele-i bagaje şi efecte ce-i aparţin, ca: 1 caleaşcă mică, 1 scrin cu sertare, 2 cufere de călătorie, un paravan din lemn, 1 tron [o ladă] cu diferite scripte, 1 cadă cu 300 de cărţi, 1 planşetă cu accesorii şi instrumente, 1 „Winnlen" [?], 3 saltele, 5 aşternuturi de pat, 4 straie, 1 „Wildschen" [?], 2 blănuri, 3 ceasuri de buzunar din argint, 5 linguri de argint, 7 perechi pantaloni, 5 laibere de dormit, 2 perne, 3 căldări de aramă, 4 perechi de cizme, 1 palton, 3 redingote, 5 fracuri, 2 spenţere, 6 veste, 50 cravate şi batiste, 1 pendulă cu glob de sticlă, 2 perechi de pinteni din argint, 10 cămăşi, 5 perechi de izmene, 2 cai împreună cu efectele de călărie, sînt eliberaţi *în deplină* sănătate şi trimişi pentru ridicarea paşaportului necesar la comandamentul de graniţă militar chezaro-crăiesc de la Turnu-Roşu ..."[68]

---

[68] Horia Petra-Petrescu, *Două documente privitoare la G. Lazăr, Convorbiri literare,* an. 40, nr. 12, decembrie 1906, p. 1130—1132.

XI. S-A STÎNS LUMINÎND...

Era 17 iulie 1823 cînd sosise în Avrig la casa preotesei Ana Racotă, sora sa. Aici avea să petreacă ultimele două luni de viață.

Cheltuise din contribuția coreligionarilor săi pentru studii 836 florini și 34 de cruceri. Încercase să aprindă o lumină în calea vitregitului popor român. Reușise oare sau lupta îi fusese zadarnică, era întrebarea, acum cînd nu mai era nimic de făcut. Lada, cu sutele lui de cărți stătea lăcătuită, așteptînd împlinirea soartei vitrege care a lovit toată moștenirea marelui cărturar. Istoria dăinuirii românești mai înscrie cu lumină un nume. Poliția chezaro-crăiască îl pîndea și avrigencele Maria Spiridon și Ana Oprenea-Cîndea știu de la bătrîni că Gheorghe Lazăr a fost în cele din urmă descoperit în ascunzătoarea zidită din pivniță, dar în starea gravă în care era, poliția n-a mai găsit necesar să-l ridice. La 15 septembrie 1823 marele lui suflet și strălucita sa minte își aflase — în sfîrșit — odihna... Se stingea, dar urma să lumineze prin veacuri desfășurarea istoriei spirituale a neamului său, căreia îi pusese piatra de temelie. Pe crucea de stejar, meșterul satului crestase cuvintele hotărîte de Gheorghe Lazăr ca epitaf, ultimul său gînd filozofic etern uman, în formularea cea mai laconică:

„Călătorule, ce ești am fost,
„Ce sînt vei fi.
„Gătește-te, dar!"

*

Din cei șase copiii ai Mariei și ai lui Gheorghe Lăzăroaie din Avrig mai trăiau patru, care aveau să-i împartă frățește bunurile rămase de la decedatul Gheorghe Lazăr: casa părintească dărăpănată, tencuită și învelită cu țiglă, evaluată de comisia de partaj la 3.163 cr., partea lui de curte, în valoare de 124 fl. și 32 cr.,

un acru de arătură în Lunca Bulgăr, în hotar cu pămînturile celor din Săcădate, cîmpul de către Porumbacu de Jos, și 2.800 lei depuși în București[1].

Împărțitori fuseseră Iohann Krauss și Szonta Spiridon, iar notarul care semnează documentul este Mich. Krauss.[2]

Actele de proprietate, ca și libretul de depuneri din București, pe numele lui Gheorghe Lazăr, au rămas la fratele cel mai mare, Onea — pe atunci — primar în Avrig. Banii rămași în București, nu știm cînd au fost ridicați — parțial sau total?! — de către strănepoata sa, Maria, nepoata de fiică a lui Onea Lăzăroaie, așa cum aflăm indirect din contestația făcută la 14 decembrie 1865 de către șapte dintre nepoții de frate ai lui Gheorghe Lazăr: copiii lui Onea — Dumitru, George și Ana, căsătorită cu preotul Vasile Pop; ai lui Vasile — Theodor și Maria; ai lui Luca — Damian și George, „... find noi cei mai de aproape, suntem, după judecata noastră, noi moștenitorii cei mai drepți, dară nu strănepoții"[3].

Documentul este întărit de sigiliul comunei Avrig și de semnătura judelui ei, Georg Litzki Richter[4].

Documentul care înfățișa pe Gheorghe Lazăr ca posesor a 2.800 lei depuși undeva, în București, cu un oarecare venit procentual, a rămas pierdut. La inaugurarea statuii din București — opera sculptorului I. Georgescu —, în 1886, presa a identificat o nepoată, doi strănepoți și un stră-strănepot ai lui Lazăr, veniți din Avrig cu o coroană pentru „marele unchi", dar numele lor nu-l cunoaștem. Satul mai vorbește de o Petrie Lăzăroaie și de o Ană Gheorghe, descendente ale familiei lui Gheorghe Lazăr, iar în 1914 un omonim al dascălului de la Sf. Sava era trimis „bursier la Viena al fondului sidoxial al diecezei neunite din Sibiu"[5], ca și înaintașul său. Era strănepotul lui Vasile, fratele lui Gheorghe Lazăr, care s-a afirmat ca distins profesor de literatură germană și istorie în București, decedat în 1957, fiu al inginerului Basilius Mihail Lazăr, memorialist și poet remarcabil, încă necunoscut, membru al Societății „România Jună" din Viena. Descendentă în a patra generație a lui Vasile Lăzăroaie prin Basilius și Gheorghe Lazăr — profesorul de germană —, inginera Sanda Divari din

---

[1], [2] Protocolul Oficiului de partajare din Avrig, P. 381, M. 4, 2 noiembrie 1823.

[3], [4] Document Doican, fond St. Lupșa, Arhiva Institutului teologic din Sibiu, dosar nr. 77.

[5] *Săptămîna politică și culturală,* IV, nr. 18, 3 mai 1914, p. 231—232.

București păstrează documente prețioase și cultul familiei sale cu înzestrări și fapte de seamă. Și pe această cale, îi mulțumim pentru documentele ce ne-a pus la dispoziție, întregindu-ne astfel imaginea despre puterea intelectuală și artistică a spiței Lăzăroilor din Avrig, ce dăinuie încă de două sute de ani . . .

XII. OPERA FULGERATĂ...

Gheorghe Lazăr, trăit în atmosfera Școalei ardelene și hrănit cu tratatele de etică, matematică și filozofie reprezentative în Europa epocii sale, pătrunsă de spiritul înnoitor al iluminismului, firav și anevoie ajuns în cercurile transilvane, toate altoite pe un fundal de suferință colectivă și hotărîre de rezistență a ființei naționale din Transilvania întreit asuprită, cu sufletul adînc turburat de gîndul că răscoala Crăișorului Horea precedase cu aproape un deceniu Marea revoluție a *sansculottes-ilor* francezi, nu se putea să nu-și socotească viața — fără șovăire — îndatorată ridicării neamului său.

Drumul — fără îndoială — nu-i va fi fost limpede dintru început, ca într-o peșteră în care lumina n-a pătruns vreodată să-i descopere primejdiile și treptele de acces. În opera scrisă pe care ne-a lăsat-o, confuzia este evidentă. Căci ce a însemnat oda dedicată celei de a treia căsătorii a împăratului Francisc I al Austriei, cu Maria Ludovica: *Versury de laude in limba daco-romaneske la logodirea prea eneltzatului nostru milostiv imperat Frantz I ku Ludovica*..., tipărită la Viena în 1808, „cu slovele lui Girold", de către „ascultătoriul G.L. Theology intral doilea an despre partea clerului romanesk neunit din Marele Principat al Transilvaniei în prea vestita Universitate de la Viena"[1]? Era doar o adulare ocazională prin care își încerca puterile de stihuitor? Era dorința tînărului valah studios și legat de neamul său de a se manifesta *în limba daco-românească*, cu scopul de a obține pentru vorbitorii ei năpăstuiți, puși în afara legilor imperiului, un regim de respect al drepturilor lor milenare de populație băștinașă, favorizată de simpatia împăratului pentru autorul odei?

---

[1] Biblioteca Arhivelor statului, Sibiu; Biblioteca Academiei Române, București.

Probabil că imboldul pentru compunerea odei fusese constituit de amîndouă aceste idei.

Oda — patru foi tipărite — cuprindea treizeci şi nouă de distichoane, adică şaptezeci şi opt de versuri în hexa — şi pentametri, avînd trei acrostihuri marcate cu majuscule pe verticală, la începutul, la mijlocul şi la sfîrşitul versurilor, realizînd — primul — în limba latină, urarea: „Vivat Austriae imperator ac Auguste Francisc cum tua electa consorte Ludovica, laetissimae"; al doilea, în limba germană şi al treilea, în limba maghiară, cu aceeaşi urare.

Această primă scriere tipărită a lui Gheorghe Lazăr n-a trecut neobservată la vremea sa, iar un exemplar se mai află şi astăzi în uriaşa Bibliotecă de stat din Viena. Ea a fost semnalată chiar în 1808 la Weimar, de către Alex. von Humboldt, care, în *Algemeines Archiv für Ethnographie und Linguistik*, sub titlul: *Wallachisches Glückwünschungs-Gedicht — Miscellen und Corespondenz — Nachrichten*, citează trei strofe, notînd: „Bei der neulichen Vermählung des Kaisers Franz von Oesterreich mit der Erzherzogin Ludovika hat Herr Georg Lazar vom unirten Clerus des Grossherzogthums Siebenbürgen zu Wien ein Glückwünschungsgedicht in Wallachischer Sprache drucken lassen. Das blosse Gedicht nimmt fünf Quartseiten ein und *ist sehr künstlich angelegt* ..."[2]

Aşadar, pentru 1808, oda lui Gheorghe Lazăr era cel puţin o dovadă de virtuozitate în mînuirea atît de puţin şlefuitei limbi române, „... foarte artistic compusă ...", cum o declara un străin, iar nu „nişte versuri rele", cum o caracterizează, după 112 ani de la tipărirea ei, Gh. Bogdan-Duică în monografia comemorativă de la centenar. Nu putem pretinde că avem în faţă o creaţie artistică, dar ea se numără — ca şi cea închinată logodnei lui Napoleon cel Mare cu prinţesa Maria Luiza a Austriei — printre foarte puţinele plachete de versuri originale în literatura română în primul sfert al veacului al XIX-lea.

A doua odă, cu titlul bilingv: *Versuri (în limba romaneaskae) la Logodirea Marelui Napoleon ku Ludovika Arhiduca Austrii, 11 martie 1810 prin Georgie Lázár*, care s-a tipărit tot la Viena, Imprimeria Thad. de Schmidbauer, în 1810, n-a fost semnalată

---

[2] Ap. Gh. Bogdan-Duică şi G. Popa-Liseanu, *Gheorghe Lazăr, Viaţa şi opera*, loc. cit., p. 223—225.

de bibliografi, dar originalul, unicat în țara noastră, se găsește în Biblioteca Muzeului Bruckenthal din Sibiu[3].

La 11 martie 1810, Gheorghe Lazăr se află din nou la Viena, după înfrîngerea suportată la Carlowitz, cînd a purces la alcătuirea celor patru catrene în limba română, urmate de traducerea lor în limba franceză — traducere cu mult mai elegantă decît stihurile în „daco-românească".

La atît se reduc încercările de poezie ale lui Gheorghe Lazăr. Nici imbold lăuntric n-a avut și nici răgaz pentru asemenea formă migălită a unor meditații îndelungate. Soarta lui a fost să fie omul faptei, cu hotărîri rapide și împliniri fără zăbavă, hărțuit necurmat de vrăjmași văzuți și ascunși după uși capitonate luxos ori sub odăjdii de mijlocitori între oameni și divinitate.

*

Scrierile concepute de Gheorghe Lazăr în București încep cu acea *Înștiințare către de toată cinstea vrednică tinerime* din august 1818, tipărită pe două foi volante, cuprinzînd planul de organizare al școlii ce avea să-și deschidă porțile în curînd și pe care întemeietorul ei o numise „Academie cu științe".

Gîndită a fi o chemare spre lumina învățăturii în limba română pentru tineretul „de toată starea" al Țării Românești, *Înștiințarea* ... se bucură de o dedicație — totuși — în versuri de mulțumire față de Ioan vodă Caragea și de mitropolitul de atunci, Nectarie Moraitul.

Mai puțin fericită ca expresie poetică, dedicația merită a fi reținută pentru valoarea ei documentară:

„De mult izvor înfloririi
„Vremea mă pusă la uitare.
„O povață omenirii.
„Dîndu-m duh de răsuflare.
„Iară spre organ m-au întocmit
„Muzelor spre desfătare
„Prea sfințitul mitropolit
„Bunul părinte Nectarie.

[3] Cota nr. 3681, azi: II 3627. Vezi Pimen Constantinescu, *A doua odă a lui Gheorghe Lazăr*, în *Transilvania* (Sibiu), II (LXXIX), nr. 7, iulie 1973, p. 19—21.

„Sfînta cîrjă păstorească
„Luminatul Domnu Caragé
„Prin chyptru, slavă domnească
„Au pus-o spre paza mea.
„Cununi, dar, de flori împletesc
„Din Olimb la toţi puteare
„Voao întîi că typosesc
„Tinerilor mîngîiare!"

Principalele idei ale *Inştiinţării*... constituie firul conducător al întregii vieţi şi activităţi ale lui Gheorghe Lazăr: şcoala ce a luat fiinţă este o necesitate naţională care s-a ivit ca un „luceafăr al mîngîierii, cu o de iznoavă sădire, plămădire şi de mult poftită îndreptare a binelui obştesc...", împodobind ţara „cu mijloacele acealea prin care iară să se dezvelească şi să se puie în lucrare scoposul strămoşesc ca să poată apoi cu cuvînt [cu îndreptăţire, adică] a pretenderisi *intrarea în numărul şi ocolul cel proslăvit al celorlalte popoare luminate, aflîndu-şi acolo treapta cea perdută a cinstii strămoşeşti*".

Rolul şcolii este explicat în *Inştiinţare*... cu claritate aforistică:

„Patriii nu-i poate fi tot una măcar ce feliu de creştere vor priimi mădularele următoare, nici nu poate adiaforisi [nesocoti] în cunoştinţa sufletului cea adevărată...", pentru că liniştea dinlăuntru şi cea din afară, binele obştesc şi cel privat stau „într-o analoghie prea strîns legată" cu educaţia tineretului.

Exemplul înaintaşilor se cuvine să-l urmăm:

„Această trebuinţă prea bine o cunoscură şi mai înainte moşii şi strămoşii noştri, de unde în poftorite rînduri, cu osăbite osteneli, destul s-au trudit să puie mai-sus-zisele mijloace în lucrare..." şi urmaşii lor, dar truda le-a fost zădărnicită „de vrăjmăşia vremilor şi neprietenoasele stări împrejur, în care mai în toate veacurile au înotat patria, precum dovedeşte Istoria ei însuşi", pînă în preziua înfiinţării lăcaşului de învăţămînt de la Sf. Sava.

„*Intr-acest feliu de prepastie gemu lungă vreme sfîntul cuget* al vreadnicilor boieri efori patrioţi..." pînă izbîndiră, şi de acum încolo este locul să se aştepte scoaterea la lumină a „feal de feal de ştiinţe scumpe şi tămăduitoare", căci, „cu dreptu au judecat că *cu ruşine vine unui popor şi neam ce este aşa veichi, aşa vestit, proslăvit şi înzestrat... să nu aibă şi el o şcoală mai de treabă, o Academie cu ştiinţi, chiar în limba maicii sale*, ci să se lase mai

slab, mai scăzut și mai batjocorit decît toate celelalte limbi și popoară ale feații pămîntului".

Un asemenea apel a sporit hotărîrea eforilor de a susține pe Gheorghe Lazăr și școala sa, iar asupra părinților și a tinerilor a avut efectul unui flaut fermecat, pentru prima oară auzit, căci autorul *Înștiințării*... punea în vibrație coarda cea mai profundă a sufletului românesc, iar prin modul în care își exprima gîndurile se dovedea un artist, mînuitor al graiului viu colorat și încărcat de un tulburător și sincer patetism: „iubită și de toată cinstea vreadnică Tinerime" —, relevă însemnătatea covîrșitoare a momentului: „iată o epohie noao, o întîmplare strălucitoare, un glas dulce părintesc... după care de mult oftară inimile dumneavoastră, vă cheamă, vă strigă părintește, vă îmbrățișează: «Veniți toți de toate părțile și de toată starea, veniți la izvorul tămăduirii, la Muzeu' înfloririi, ca să ne împărtășim și noi ,acum măcar și mai puțin, iară în curgerea vremii — cu împrumutate puteri ajutorați fiind și cu mai multe științe folositoare ,ca cu silința noastră și purtarea cea tuturora bineplăcută, să putem aduce sporiul și folosul cel răspunzătoriu...»"

Școala academicească de științe este declarată de inițiatorul ei o instituție de cultură democratică... Copiii negustorașilor și ai breslașilor din Cavafi și Gabroveni, ai țăranilor de la periferia orașului și de pe moșiile boierești, vor putea învăța alături de copiii boierilor evgheniți, în „limba maicii sale" unde cei crescuți cu dădace străine nu vor mai avea nici o superioritate.

„S-a pus acum zăgaz tuturor bîrfealelor, că doară n-am avea unde învăța...", cum căutase să descurajeze pe doritorii înființării acestei Academii partida grecilor și a grecizaților.

Gheorghe Lazăr nu trece sub tăcere nici răspunderea ce-și iau aceia ce se vor înscrie la noua școală: „... iară sporiul și nesporiul, lauda sau defăimarea care vom face cu purtarea sau neascultarea noastră, numai noao înșine vom avea a ni le imputa și a răspunde și înaintea lui Dumnezeu..."

Și fiindcă „Vremea trece iute, nu să mai întoarce, ne fură și anii vieții cu sine, și noi rămînem [dacă nu muncim] tot lipsiți și neciopliți...", apelul devine imperativ:

„... grăbiți-vă, nu întîrziați a vă arăta și a vă trece la condica școlii, ca apoi, puindu-le toate la cuviincioasa orînduială, să putem începe cu ajutorul lui Dumnezeu cît mai îngrab..."

Înștiințarea se continua cu programa celor patru cicluri sau tagme pe care le concepuse Gheorghe Lazăr, însemnate cu primele patru litere ale alfabetului:

„A. Cei mai slăbănogi sau detot nedeprinși să vor orîndui mai întîi la alți dascăli mai jos, unde să vor învăța:

1. Cunoașterea slovelor și slovenirea cuviincioasă.
2. Cunoașterea numerilor și întrebuințarea lor.
3. Cetirea desăvîrșit.
4. Scrisoarea cu ortografia și de mai multe fealiuri.
5. Katehismul și istoria vivlicească, Testamentul vechi și cel nou.
6. Gramatica și aritmetica încîtva și alte științe mai mici folositoare pruncilor.

„B. După aceasta vor trece la altă tagmă de învățături unde vor avea de a asculta:

1. Gramatica desăvîrșit, cu sintacsu dimpreună.
2. Poetica, cu mitologhii și Gheorgrafiia globului pămîntului.
3. Retorica și istoria neamului cu a patriei dimpreună și alte științe ce sînt de trebuință spre înțelesul acestora.

„C. Cei mai de vîrstă și deprinși la aceastea toate vor avea de a auzi:

1. Aritmetica cu toate părțile ei.
2. Gheografia despre toată fața pămîntului, așișderea cu toate părțile ei.
3. Gheometria teoreticească, trigonometria, Alghebra și altele.
4. Gheodezia sau Ințineria cîmpului cu Iconomia .i Arhitectura.

„D. Mai avînd apoi volnicie de la marii efori boeri, vom treace și la cealelalte mai înalte tagme filozoficești, fieștecare după rîndul său, așijderea și la tagmele juridicești sau nomică, care cum vor urma.

Pentru cei ce vor să treacă la cinul preoțesc, să va orîndui osăbită vreame și ceasuri pentru ascultarea sfintei teologhii, dogmelor credinții și cunoștința legii creștinești și altele mai multe trebuincioase . . ."

Deci, programa era întocmită amănunțit numai pentru primele trei tagme, avînd în vedere că deocamdată nu se putea conta pe elevi cu studii în limba română decît pînă la treapta a doua a școlii și că nici nu avea la îndemînă profesori diplomați, pregătiți pentru toate materiile.

Din schița de organizare a școlii de la Sf. Sava ne dăm seama că ea se asemăna cu aceea a Liceului din Cluj, continuat cu Academia juridică și Filozofia și că fostul student la Facultatea de teologie din Viena era prea puțin preocupat de studiile teologice ale elevilor săi.

*

În urma lui Nectarie Moraitul, avea să fie uns mitropolit al Țării Românești Dionisie Lupu, român, trecut în ultimele două decenii prin mînăstiri prestigioase pentru cultura românească veche, ca Tismana și Dealul. Gheorghe Lazăr și boierii patrioți din partida națională se entuziasmaseră. La 29 mai 1819, cînd avea să aibă loc ceremonia ungerii mitropolitului, apăruse de la sine înțeles ca dascălul de la Sf. Sava să salute o biruință românească, dar în același timp să oblige pe nou-numitul cap al bisericii la un angajament întru urmărirea țelurilor luptei abia începute pentru redeșteptarea poporului român.

„Prea sînte Părinte, — își începea Gheorghe Lazăr salutul — Prea bine este lumii cunoscută slava și mărirea romanilor, strămoșilor noștri, apoi încît este pentru strălucirea științelor și a măestriei lor în vremea acelora, sunt mărturie învederată însuși stîlpii podului marelui Traian, din albia Dunărei, precum și temeliele turnului Severinului care pînă astăzi se află în faptă și care în chip de hrisoave nemincinoase învederat mărturisesc, deșteptîndu-ne a urma și noi strămoșilor noștri . . ."

Tabloului înălțător al slavei și gloriei străbune îi urmează, deliberat, după toate regulile structurii oratorice clasice, dar și după mișcarea vie a sufletului vorbitorului, sigur de efectul puternic, contrastul complex de idei și culoare, cu puterea lui de a sugera stări sufletești de moment și pe cele în devenire ale ființelor umane prinse în cercul magic al sumbrului tablou ce urmează:

„Dară oare cînd s-ar ridica duhul din țărîna acelora și ar privi preste strănepoții marelui Cezare, slăvitului Aureliu și ai înaltului Traian, oare în ziua de astăzi mai cunoaște-i-ar? Negreșit i-ar căta în palaturile cele mari împărătești și i-ar afla în vizuinile și bordeiele acele mai proaste și încenușate, i-ar căta în scaunul puterii și i-ar afla amărîți sub jugul prostimii, i-ar căuta proslăviți și luminați și cum i-ar afla? rupți, goli, amărîți și asemănați dobitoacelor, de tot căzuț în prăpastie . . .", perioada, punînd pedala cea

grea pe notele adînc răscolitoare ale mîndriei naționale, căci ea continuă cu patetismul pe care nu-l va mai avea decît peste patru decenii Alecu Russo: „Ajungă lacrimile patriei, ajungă jugul robiei; vreme este acum să se rădice din țărînă semințiele căzute și să-și afle dreapta izbăvire. Aducerea aminte de mărirea strămoșească cere mîntuire căzuților săi strănepoți și înălțarea sînției tale [a lui Dionisie Lupu] este însuși vindecarea ranelor neamului nostru . . ."

Nu ne apare, oare, acest discurs în care se topesc durerile și năzuințele unui popor întreg într-un psalm cu muzicalitate adîncă, astăzi, în perspectiva timpului care stabilește proporțiile faptelor omenești și le rînduiește firesc în șiragul coordonatelor esențiale dintr-o epocă dată, după importanța lor, ca prefațarea ideologică a mișcării lui Tudor Vladimirescu? Căci, incontestabil, dacă textul — ca atare, sau numai ideile fundamentale ale cuvîntării lui Gheorghe Lazăr din mai 1819 vor fi ajuns în plaiul Cloșanilor, la Tudor din Vladimirii Gorjului — și faptul este mai curînd probabil decît imposibil —, rodul acestor idei s-a ivit la scurtă vreme în acțiunea de adunare treptată a cetelor de panduri cu care avea „să se rupă blestemul" ce de atît amar de vreme apăsa asupra neamului românesc.

Și întrucît urmărea să cîștige de partea sa pe înaltul prelat, în perorația care urmează, ține să-l asigure — subsumîndu-se tuturor celor ce se angajează în lupta pentru redeșteptarea virtuților strămoșești în „strănepoții lui Romul" — că nu-i vor fi „ostenelile în zadar", strecurînd în context și ideea egalității sociale în fața culturii: „. . . științele ce sub ocîrmuirea sînții tale au a se întemeia în palatul bogatului ca și în coliba săracului, dupe mai multe sute de mii de ani vor mărturisi si înțelepciunea păstoriei a prea sînției tale", apelînd astfel direct la nobilul orgoliu de conducător spiritual al unui popor ce năzuiește cu ardoare să deschidă porțile unei ere noi, afirmîndu-și ființa națională prin strălucitele sale realizări viitoare.

Finalul discursului, cu verbele la imperativ, ca într-un dictat solemn al unui neam întreg, cere noului mitropolit al Țării Românești, pornită spre epocale înnoiri, să întindă „fără sfială pasul spre descoperirea brazdei strămoșești", asigurîndu-l că pe acest drum firesc „frica nu mai are loc, sfiala zace moartă la pămînt, pronia lucrează și noi cu bucurie te urmăm".

*

Se pare că în decembrie 1812 Gheorghe Lazăr ținuse la Sibiu, din amvonul Bisericii fără turn, o predică, rămasă multă vreme în amintirea localnicilor impresionați de accentele patetice cu care tînărul predicator le vorbise și atunci de trecutul glorios al strămoșilor și de jalnica decadență a prezentului, stîrnind neîncrederea și apoi dușmănia oficialităților chezaro-crăiești.

La o sută douăzeci de ani de la moartea lui Gheorghe Lazăr, cineva își închipuie cum gemea naosul și tinda bisericii de lumea venită să-l asculte, cum a trecut el, cu fruntea lui „înaltă, umbrită de șuvițe bogate, cu ochii mari, arși de gînduri, slab, în haina ce semăna a rasă de călugăr, pripit, cu ochii în podele . . ."[4], după care dă în semnioule textul închipuitei cuvîntări, declarînd în finalul relatării sale, fără urmă de reticență asupra autenticității textului:

„Astfel își începea Gheorghe Lazăr chemarea de apostol al redeșteptării în Biserica fără turn din curtea dosită a cetății Sibiului"[5].

În realitate, ne aflăm în fața unei nemărturisite adaptări a cuvîntării pregătită de dascălul de la Sf. Sava, în 1822, ale cărei idei erau, desigur, cele nutrite de Gheorghe Lazăr dintotdeauna, cu privire la stringenta necesitate a luptei pentru redeșteptarea națională. *Discursul compus de profesorul Lazăr învățătorul și directorul școalelor românești din București, 30 iulie, anul 1822*, cu două-trei luni înainte de sosirea în țară a primului Domn român al Țării Românești după Revoluția lui Tudor Vladimirescu, Ioan Grigore Ghica, a fost pus în legătură de Gh. Bogdan-Duică, cu paginele 7—8 din cartea lui Sigmund von Storchenau, *Die Philosophie der Religion. Dritter Band*, apărută la Viena în 1807 și aflată în biblioteca lui Gheorghe Lazăr, în care este vorba despre deosebirea primordială dintre bine și rău.

Evident că Gheorghe Lazăr a citit cartea lui Sigmund Storchenau și că l-a interesat, cum l-au interesat — de altfel — atîtea scrieri privind filozofia religiilor, în care spiritul lui lacom de adevărurile immutabile ale științelor, dar hărțuit și de întrebările asupra rostului omenirii, cu întreaga lor trenă mistică, își căuta o rațiune suficientă liniștitoare. Dar de la cele două pagini de format mic, reproduse de biograful principal al lui Gheorghe Lazăr în 1924, pînă la ampla sa compoziție, pe 22 pagini manuscrise, cu literă

---

[4], [5] Z. Sandu, *Umbre mărețe*, București, Editura Cartea românească, 1943, p. 25—28.

chirilică, copiate, de pe originalul pierdut, de elevul său Palama, este o deosebire de conţinut şi formă care ne scuteşte de comparaţie. În consecinţă, ne vom referi direct la textul lui Gheorghe Lazăr, care — fiind bolnav în 1822, cînd era aşteptat noul Domn — înmînase discursul său omagial, spre a fi citit în faţa lui Ioan Grigore Ghica de către Ioan Palama, discipolul său.

Este o amplă compoziţie de filozofie morală, debitată în cea mai mare parte de Patria personificată. Noul Domn primeşte, de la început, epitetele de „Mîntuitorul şi izbăvitorul neamului celui cîndva strălucitor, iar acum mofluz şi căzut", iar la sfîrşit, Patria îşi vede în curînd rănile vindecate, fiindcă Dumnezeu s-a îndurat „... trimiţîndu-mi stăpîn şi cîrmuitor *din însuşi seminţia şi sîngele fiilor miei* ...", care va curăţi-o de „buruienile puturoase şi de toţi spinii cei înghimpători". În rest, adresîndu-se direct Domnului, autorul dezvoltă teoria necesităţii de a deosebi binele de rău, fără de care nu ne putem bucura de bine şi nici nu ne temem de rău, utilizînd exemple din viaţa zilnică, dar — ca un om de formaţie clasicistă — şi din istoria Perşilor, a Romanilor, a Grecilor şi Egiptului antic. Doar exemplele din înfrîngerile „prea vestitului al veacurilor viteaz Napoleon Bună-Parte" sînt contemporane cu Gheorghe Lazăr, din care trăgea concluziile necesare pentru orice stăpînitor de popoare: „... să ştie să-şi aleagă pentru fieşice tagmă de slujbă sfetnici şi miniştri arnici şi destoinici pentru că *un om singur nu e om* ..." — idee pe care în vremurile noastre am putea-o numi aproximativ „rolul mulţimilor în istorie", precumpănitor faţă de orice personalitate, cît de înzestrată s-ar dovedi ea.

Arătînd — cu lux de amănunte — şi sprijinindu-se pe psalmii lui David: 41, 42, 43, că omeneşte este să ne ajutăm aproapele, chiar dacă este străin de neamul nostru, Gheorghe Lazăr recomandă noului Domn rezervă şi atenţie, ca nu cumva cei primiţi cu ospitalitate să se instaleze în propria noastră casă, alungîndu-ne, cum s-a mai întîmplat în cursul istoriei la noi şi în America, unde coloniştii spanioli i-au inrobit pe băştinaşi.

Valoarea acestui discurs, elaborat numai cu un an înainte de moarte, stă însă în construcţiile poetice pe care le conţine şi care — dacă scrierea ar fi avut circulaţie în secolul al XIX-lea — ar fi putut determina o mai timpurie înflorire a liricii româneşti. Nu este de mirare că explozia poetică a lui Ioan Eliade Rădulescu să fi fost pregătită şi accelerată de modul în care acesta l-a auzit pe Gheorghe Lazăr vorbind timp de cinci ani şi de scrierile lui ră-

mase în manuscris, din care posteritatea prea puține a mai apucat să cunoască.

În partea a doua a discursului cu deosebire, în care face istoria poporului român, „din vremile cele vechi", cu „movilele cele multe și de mirare ale cîmpiilor" și cu ruinele cetăților de apărare, expresiile metaforice abundă.

Patria este asemănată cu o „văduvă sărmană, de toți aruncată și batjocorită", care și-a păzit cu străjnicie sfînta credință străbună. Personificările sînt numeroase: *tăria cerurilor* ce zace dezvelită; *coardele adîncurilor* tremură în fața puterii lui Dumnezeu care străbate și inimi și rărunchi; *munții fumegă* și căutînd spre pămînt *se cutremură; scorpiile și aspidele* vor fi lăcașurile mîndriei nesăbuite; *limba celor* aciuiați în hotarele patriei *este muma minciunii*, iar ei înșiși — *epistații vicleșugului;* expresia: *luciul cel întins și înfricoșat al mării cerului* îmbină dublul epitet cu metafora; *în cutremurul bucuriei cu un osebit electrism săgetează*, folosind un neologism, dă concretețe imaginii abstracte pe care o explică; cel puțin *argintuitele căruntețe ale strălucirii razelor de lună* ar putea figura în cea mai elevată poezie a epocii clasice din lirica românească; *tainica oftare*, sau peisajul sideral realizat într-o singură frază; *Luceafărul dimineții cu o nenumărată mulțime de brileanturile tăriei, în veșminte ca purpura cea proorocitoare apropierii zilei viitoare; păsările cerului, aprinse de dragostea plugarului, îi binecuvîntează ieșitu din arătură*, cer *de la auritele zori rouă blagoslovită pentru munca și sămănăturile* lui și tabloul idilic se completează cu *cîntări felurite în schimbările auzului și împestrițate de glasurile fluerilor păscătorilor turmelor pășunei*, mulțumind celui *ce se proslăvește numai el singur întru curgerea* vremurilor, adică Dumnezeu ori natura.

Pentru a zugrăvi pedeapsa ce urmează nelegiuitei ingratitudini, Gheorghe Lazăr recurge la manifestările elementelor naturii revoltate:

„Iată, au și început a fumega munții, izvoarele își ascund vîjîitul; apele, rîurile, gîrlele, bălțile, lacurile, pînă și marea; vedeți cum se învălesc toate ... cu *plapăma negurilor*. Iată șesurile, iată adîncurile pămîntului și ale stăpînirilor ... ce *fașă de pînzele adormirii* se grăbesc *a-și trage peste obrazele sale*, vai noă! ... Iată pînă și ierburile cîmpului, florile — podoaba șesurilor, și brazii — fala munților, cum își schimbă fețile cele verzi desfătătoare cum și le schimbă zic în îngălbiniciune și perire!".

În tabloul spaimei își iau locul și viețuitoarele, apoi elementele înfricoșătorului tablou cosmic:

„Cerul se înroșaște, marea spumegă, vosforul urletul și-l înduplecă... cerul de toate părțile s-a îmbrăcat în veșmîntul mîniii; soarele cruntat în sîngele turbării și-au cunoscut apusul său și a poruncit razelor sale să se întoarcă, toate să se întoarcă și să se ascunză în visteria sa... cu tunete și trăznete s-a îmbrăcat toată tăria văzduhurilor..."

Ce să subliniem mai întîi? viziunea apocaliptică a consecințelor vicleșugului cu care cei primiți cu ospitalitate „... cu mită și cu orbire de aur și de argint străin pre mulți, ba pre toți vă siliți să-i înșelați, să-i trageți în partea peririi și să-i amăgiți preste coarda ajungerii razii blagoslovenii ochiului sfintelor praguri ale Olimbului de sus...", pe care Gheorghe Lazăr o comentează sentențios, — negreșit — la adresa viitorului Domn: „împăratul neînvățat va pierde pe norodul său?!" să subliniem capacitatea de metaforizare, includerea epitetului caracterizant într-o structură de metonimii și comparații din ce în ce mai cuprinzătoare, pînă la turburătoarea imagine a văduvei năpăstuite, care este Patria? Să ne extaziem în fața artei înnăscute și a simțului limbii cu care Gheorghe Lazăr folosește posibilitățile plasticizante ale cuvintelor care sugerează coloritul și sonoritatea obiectelor descrise?!

Lăsînd la o parte aceste însușiri de formă, excepționale în limba română pentru primul sfert al veacului al XIX-lea, cînd nu apăruseră asemenea scrieri poetice, în proză sau în versuri, să reținem esențialul din finalul acestei compuneri literare remarcabile.

Prin monologul Patriei personificate, Gheorghe Lazăr își dezvăluie simpatia față de straturile truditoare peste care Grigore Ghica avea să domnească, atrăgîndu-i atenția asupra valorii lor economice și umane, precum și a vitregiei cu care au fost tratate în trecut:

„Pămîntul cu lăcuitorii săi nu pot fi pricină [a nenorocirilor care au căzut asupra țării]... Asudînd, sărmanii, din răvărsatul zorilor dimineții pînă tîrziu în noapte, pînă la *șoptele lunii*, purtînd greutățile zădufului zilii, ca să scoață pîine din pămînt și vin spre întărirea inimii omului, ca fața să se înveselească cu untdelemn și inima din pîine să prinză putere... întorcîndu-se la vetre, înalță *cîntare oftată*, împletită cu binecuvîntarea cîntecelor celor multoratice și glăsuirile privighetorilor strălucirii nopții [păsărelele]... și așa, petrecuți de mulțimea sunetilor clopotilor, a dobitoacelor ju-

gului slobozite la păşune, plecîndu-şi *capetele pre perna moşoroiului*, trăgîndu-şi *perdelele ochilor* şi poruncind auzului preste noapte pază deşteaptă... întru adîncul mulţumirii, nu le mai rămîne, sărmanii, vreme de a mai şi cădea în ispita mîndriei".

În sfîrşit, se pare că — cel puţin pentru Ţara Românească, asupra căreia va domni Grigore Ghica — vinovaţi de decăderea şi ticăloşirea românilor, după socotinţa lui Gheorghe Lazăr, nu pot fi decît „neruşinaţii, obraznicii şi nemulţămitorii" greci pe care, în diatriba sa, Patria îi alungă ca un arhanghel cu sabie de foc: „... ieşiţi din otarele sărăciii mele, duceţi-vă în locul Olimbului, unde după poftă — după cum zice filozoful — făcînd cu mîna, toate vin d-a gata în gură şi să ştiţi, fiii aspidelor, [...] că va sosi vremea răsuflării puterilor voastre, rupe-se-vor zăvoarele porţilor voastre celor numai în fantezie închipuite; *rădica-se-vor stavilile prostiei ce-i prin voi pironită*, şi *cei ce lăcuiesc acum întru întunerec vor vedea lumină*... şi *să vor învăţa muritorii a se îndestula cu purpura fieşicare*, cu a patriei sale...". Evident, nedepăşindu-şi epoca, în această privinţă, eliberarea ţării de jugul fanariot şi suirea pe tron a primului domn român o atribuie puterii dumnezeieşti, înfăţişată într-o poetică descriere, pe cît de frumoasă, pe atît de importantă pentru literatura românească prin cursivitatea de val unduitor, într-o limbă bogată, lipsită de orice iz latinizant, şi cu atît mai puţin de alterările cauzate în graiul muntenesc de un secol de stăpînire grecească:

„Domnul cel ce se îmbracă cu lumina ca cu o haină, cel ce întinde cerul ca o piele, cel ce umblă preste aripile vînturilor şi cel ce face pre îngerii săi sp(i)rituri şi pre slugile sale pară de foc, acela mă va ridica şi mă va milui şi îmi va vindeca ranele pieptului mieu, *trimiţîndu-mi stăpîn şi cîrmuitor din însuşi seminţia şi sîngele fiilor miei*...", care va curăţi pămîntul ţării [...] „de buruienile puturoase şi de toţi spinii cei înghimpători".

Alegoria îmbracă în poezie un adevăr istoric dureros: străinii primiţi ca oaspeţi „fac paragrafii în stăpînirea cuprinsului" ţării noastre, instalîndu-se, ca şi cucul în cuibul pitulicii pe care o alungă.

Din păcate, Grigore Ghica nu întîrziază să-l deziluzioneze, căci „cei îndărătnici, cu mintea de papură şi capul de dovleac, apoi încă şi înfumuraţi..." erau cu mult mai numeroşi decît se aşteptase Gheorghe Lazăr în 1822.

*

La trei ani după moartea lui Gheorghe Lazăr, editorul român Zaharia Carcalechi tipărește un manual școlar, un fel de abecedar, intitulat *Povățuitorul tinerimii către adevărata și dreapta cetire*, „Întru acest chip întîia oară lucrat de d. Lazăr, fostul profesor al înaltelor școale românești din București și acum întîiași dată tipărit cu toată cheltuiala prea cinstitului, prea credinciosului și prea iscusitului d. D. Grigorie de Băleanu, [a] marelui dvornic al Prințipatului Valahiei, la Buda, în crăiasca Universit: Ungariei, 1826".

Precuvîntarea, care poartă — de fapt — întreaga greutate a ideilor politice și pedagogice ale autorului în acord cu cele ce se desprind din toate scrierile necontestate ale lui Gheorghe Lazăr, este urmată de cuvintele de garanție ale editorului: „Scrisu-s-au în București, 1820, de Lazăr, dascălul școalelor Romanești din București".

În 1865, însă, Ioan Eliade Rădulescu denunța în *Familia* din Pesta, la pagina 122, falsul premeditat de Z. Carcalechi de atribuire lui Gheorghe Lazăr a acestei scrieri, în scopuri mercantile. Alt fost elev, însă, al marelui dascăl, Petrache Poenaru, în 1871, în fața membrilor Societății Academice Române, nu se lasă cu nimic influențat de denunțul fostului său coleg — încă în viață —, ci, referindu-se la *Povățuitor* ... ca la opera certă a lui Gheorghe Lazăr, citează pagini întregi din cuprinsul lui.

Cei mai mulți istorici literari ulteriori — N. Iorga, O. Densușianu, Gh. Adamescu, I. Clopoțel și mulți alții — au luat drept adevărată declarația lui Petrache Poenaru, reproducînd pasaje sau comentînd ideile *Povățuitorului* ... fără cea mai mică îndoială asupra paternității lui Gheorghe Lazăr.

În 1916, însă, Onisifor Ghibu, într-o comunicare făcută la Academia Română, aduce probe că numeroase pagini din *Povățuitorul* ... nu reprezintă gîndirea lui Gheorghe Lazăr, ci sînt luate din *Ortographia sau dreapta scriere* a lui C. Diaconovici-Loga — mai vîrstnic cu cinci ani decît Gheorghe Lazăr —, tipărită în 1818 la Buda; că *Povățuitorul* ... din 1826 este o variantă folosită în 1820 de popa Pavel la tagma elementară de la Sf. Sava, cu schimbări neidentificabile datorate unui „... elev al lui Gheorghe Lazăr prin îmbinarea prefeții lui Lazăr cu una străină ...". Care să fi fost acel elev, cînd și cu ce prefață s-o fi combinat pe aceea folosită de popa Pavel?!

Dacă, admiteam că o prefață *a lui Gheorghe Lazăr* a existat, atunci de ce n-ar fi aceea publicată în 1826 de Zaharia Carcale-

chi, trei ani după săvîrşirea din viaţă a autorului ei, semnată şi datată cert?

Citatele pe care le dă Onisifor Ghibu[6] sînt — într-adevăr — comune celor două scrieri, dar ele nu implică decît preceptele moral-educative din *Povăţuitor* ..., luate, în mod evident, de Gheorghe Lazăr în 1820, sau de Zaharia Carcalechi, în 1826, din scrierea lui Diaconovici-Loga.

Analizînd integral conţinutul scrierii în cauză, noi credem că ambele grupuri de comentatori au şi nu au dreptate decît parţial. Gheorghe Lazăr, şi-a întocmit abecedarul cu materialele cele mai potrivite pe care le-a avut la îndemînă ca în orice manual: precepte din *Ortographia* ... lui C. Diaconovici-Loga, fabulele lui Dimitrie Ţichindeal, alternînd cu rodul propriei sale gîndiri pedagogice, influenţată de ideile lui J. J. Rousseau şi ale discipolului acestuia, Bernard de Nordalbigen Besedow, despre al cărui institut educativ „Philantropinium" din Dessau aflase încă din anii săi de studenţie de la Viena.

Faptul că Gheorghe Lazăr a reprodus *întocmai* pasajele identificate de Onisifor Ghibu în *Ortographia* ... lui C. Diaconovici-Loga — deşi ar fi putut să le formuleze altfel, ascunzînd urmele „împrumutului" — pledează pentru lipsa intenţiei de rapt literar, într-o epocă în care — de altfel — ideea proprietăţii literare şi artistice nu apăruse nici ca noţiune, fiecare mînuitor al condeiului fiind mulţumit să găsească materiale care să convină ideilor sale, precum şi să poată elabora altele, folosibile de către contemporanii săi.

Precuvîntarea nu este întru nimic bănuită de „plagiat" nici în comentariul lui Onisifor Ghibu, ea păstrîndu-şi independenţa faţă de pasajele reproduse din *Ortographia* ...

În afară de conţinutul de idei al prefeţei, atît de specifice gîndirii lui Gheorghe Lazăr, apare neverosimil ca Z. Carcalachi să caute a face propagandă „cărticelei" în limba română la Buda. Iniţiativa lui Zaharia Carcalechi, care — între 1821 şi 1830 — avea să publice tot la Buda o „Bibliotecă românească", o culegere sau antologie în mai multe broşuri din operele celor mai de seamă scriitori de pînă atunci, iar în 1833 o „ediţie a doua", a *Povăţuitorului* ... lui Gheorghe Lazăr, trebuie apreciată ca un nobil act de cultură românească, demn de recunoştinţa posterităţii, iar nu în-

---

[6] Onisifor Ghibu, *Pentru o pedagogie românească*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1977, p. 131.

fierat ca falsificare a unui negustor cupid, servindu-se de un nume prestigios.

Folosirea alegoriei, cunoscută din marele discurs pregătit în 1822 la venirea lui Grigore Ghica pe tron, a putut să fie încercată și cu doi ani înainte, tocmai în această precuvîntare la *Povățuitor* ...

În finalul precuvîntării, cel ce avusese prieten pe învățatul doctor Molnar-Piuariu își exprimă convingerea — printr-un șir de interogații retorice, îmbogățite de o imagine plastică inedită pînă la el:

„...dară noi românii de acum, cari suntem adevărați strănepoți ai romanilor, *avem în ochi o ceață prin care nu putem vedea lumina soarelui!* Au doară nu putem avea și noi doctori români ca să ne lumineze ochii din vrerea inimei, iară nu din interes? Au nu putem avea și noi filozofi ca să ne învețe filozofia în limba română? ... Cine poate zice că fiii românilor nu vor putea învăța toate învățăturile în limba patriei?".

Și în temeiul experienței sale de doi ani pe catedra-amvon a Școlii de la Sf. Sava, în care Paladi și C. Moroi, Petrache Poenaru și Ioan Eliade Rădulescu se distinsesră întreoîndu-i așteptările, Gheorghe Lazăr încheie precuvîntarea într-o propoziție exclamativă, adînc admirativă pentru capacitățile intelectuale ale poporului român:

„Eu văd acum ce putere și vrere au fiii românilor la învățătură!"

De altfel, de am amesteca frazele acestei *Precuvîntări* adresată de autor „Iubiților și fraților (săi) români!", cu cele din discursul la înscăunarea mitropolitului Dionisie Lupu, nici ideile și nici tonalitatea generală de patetică dragoste pentru poporul nostru și pentru limba română nu s-ar putea deosebi, așa cum mai totdeauna se deosebesc două texte de autori diferiți.

Călcarea legilor strămoșești și pizma celor de același sînge, „cu mare durere a inimii zic!" — se tînguie ca vechii cronicari moldoveni Gheorghe Lazăr —, sînt denunțate în prefața *Povățuitorului* ... ca niște păcate de neiertat, căci legile strămoșești sînt „ca niște rîuri curate [care] adapă sufletul cel patrioticesc...", „hrană vie [care] satură strînsa poftă a dragostei cătră înfrumusețarea fericirei neamului..."

Este interesant că în această preouvîntare Gheorghe Lazăr lasă să se vadă pentru prima dată că trecerea Carpaților a fost pre-

meditată, în legătură cu tot ce știa pînă atunci despre procesul de grecizare a societății românești din Muntenia:

„Deci văzînd eu că numai macsimuri grecești sînt, care împedecă sporiul către înfrumusețarea fericirii noastre, ... *am hotărît a veni în acest pămînt românesc* ca să samăn grîul cel curat și fără neghină ...". Și ajutat de patrioții cei adevărați a reușit.

„... mii de flori străluceau pe holdele române!", dar „iată că atuncea și mulțime de lăcuste au venit, căutînd ca semănăturile, încă pînă a nu aduce doritele fructuri, să le strice. La aceasta, nu puțin m-am fost mîhnit ... căci tare eram încredințat că unii din neamul românesc sînt cu totul predați în limba grecească și mai bucuros zic: «chirie eleison» decît «Doamne miluiește-ne». O! cum de bine au știut grecii a să lingări către români cît i-au făcut chiar împotrivitori limbei românești ... de nu era prea sfințitul mitropolit Dionisie și cu alți aleși patrioți, și școala aceasta românească cu totul o dărăpăna ...", rezumă Gheorghe Lazăr avatarurile înființării și menținerii școlii românești de la Sf. Sava. Și pentru a înfățișa convingător prăpastia în care s-ar fi prăbușit aceste începuturi ale redeșteptării dacă Eforia școalelor nu i-ar fi asigurat viitorul prin tinerii bursieri trimiși în străinătate, autorul prefeței aseamănă țara și neamul lipsit astfel de lumina învățăturii și copleșite de nedreptăți și de năravuri nepotrivite cu poporul român cu o „vie nelucrată, plină de știr și boz", încît, dacă ar învia marii noștri voievozi și le-ar vedea, „... cu plîns și cu amar s-ar ruga de Dumnezeu a-i trimite în adîncimea pămîntului ..." ca să nu mai vadă decăderea prezentului.

Durerea cea mai mare a autorului pare a fi defăimarea limbii românești, pe care înstrăinații nici n-o mai vorbeau. Gîndindu-se la gloria strămoșilor, își privește îndurerat contemporanii care au „o ceață pe ochi prin care nu mai pot vedea nici lumina soarelui.

Trăgînd concluzii din experiența sa îndelungată, autorul cărticelei își exprimă convingerea că românii sînt înzestrați cu daruri ale minții și sufletului care-i pun pe aceeași treaptă cu cele mai procopsite neamuri ale lumii.

Gheorghe Lazăr se adresează „părinților patrioți", asemănînd *Povățuitorul* ... cu uneltele necesare agriculturii pentru a obține recolta dorită, asigurînd pe cititor că în curînd vom putea avea „școale mari, cu biblioteci și cu bărbați învățați și luminați ..."

De altfel, nu numai la prima ediție din 1826, dar și în 1833, cînd se retipărește *Povățuitorul* ..., trăiau — în deplină maturitate — numeroși elevi ai lui Gheorghe Lazăr și, dacă ar fi fost vorba

de un fals, credem că cel puțin un glas s-ar fi ridicat să protesteze în numele marelui dascăl.

Simplitate și naturalețe, oralitate curățată de vulgaritate, vocabular neoaș, fără exagerări latinizante, măiestrie artistică inovatoare, dar necăutată, condusă de sinceritatea sentimentelor și de profunda cunoaștere a istoriei naționale, iată caracteristicile comune precuvîntării *Povățuitorului*... și discursurilor din 1819 și 1822. De aceea, este inexplicabilă tendința de a împuțina aportul lui Gheorghe Lazăr — piatră unghiulară în edificarea culturii noastre naționale —, negîndu-i paternitatea asupra *Povățuitorului*..., mai ales că argumentația nu are nimic din rigoarea științifică, bazată pe documente irefutabile. Pentru noi, „Fericitul întru pomenire, Gheorghe Lazăr" — cum îl numea Ioan Eliade Rădulescu în amintirile sale — el și numai el este mintea și inima care a putut da la lumină, întru folosul neamului său, acest text de atîtea ori comparabil cu versetele *Cîntării României*.

*

În 1822, Gheorghe Lazăr lansează și un apel de subscriere pentru publicarea cursului său de matematică, arătînd că întîrzierea unei mai bogate înfloriri a învățămîntului și culturii românești, după întemeierea școlii naționale, nu se datorește numai „vremilor jigodioase" care s-au abătut asupra țării — între care trebuie să punem în prim plan înfrîngerea Revoluției lui Tudor Vladimirescu —, ci și „netipărirea cărților scolastice", iar „pricina netipăririi, nu condeiul, *ci volbura lui Saturn a*u stătut la mijloc".

Nepublicat decît postum și tîrziu, apelul din 1822 întărește în conștiința noastră liniile directoare ale gîndirii și faptei lui Gheorghe Lazăr în domeniul învățămîntului național, adăugînd și numeroase expresii poetice la cele menționate anterior și formule axiomatice proprii, cărora oricine și oricînd le poate verifica adevărul: „...mai lesne este a slugări pre douăzeci de înțelepți decît a stăpîni pre doi nerozi îndărătnici, *cu mintea de papură* și *cu capul de dovleac*, apoi încă și înfumurați...", aplicat la unii contemporani ai săi, „...precum sunt și unii din noi românii, din care pricină *am rămas cu aripile tunse și pîrlite*, încît dacă s-ar deștepta cumva duhul strămoșului nostru, al lui Marc Aureliu și al marelui Severin, ne-ar privi, nu ca pre strănepoți ai lor, ci *ca pre niște adevărate rămășițe schimonosite ale ciclopilor*..."

În succintul istoric pe care-l face dezvoltării învățămîntului, la modul general și patetic, amintind lupta celor trei *„luceferi strălucitori ai veacului*, cărora cu cuviință li s-ar cuveni statuele Italiei spre vecinică pomenire și laudă...“; Grigorie Dimitrie Ghica voievod, „marele dvornic, *adevărata, dreptate, mîngîierea compatrioților, scăpare a săracilor, stîlpul nevinovaților și podoaba patriei*...“, Constantin Bălăceanul, ajutați de „prea înțeleptul strașnic iubitor de muze dvornic George Golescu“, de la care aștepta — desigur — ajutor și în privința tipăririi manualului său de matematică, Gheorghe Lazăr le caracterizează faptele ca o încercare de a pune „stavilă orbirei“ și a sparge „bezna întunerecului“. În ciuda eforturilor lor, „...*multuraticele viscoli de vremi ale vremilor*, cu o nemilostivă *amenințare turbată*, deapururea le înzădărniciră cugetul, pînă în anii mai dupreurmă...“

Și cînd ne gîndim că „viscolul de dureri“, „negura uitării“ și „ziduri întristate“ din poezia lui Vasile Cîrlova au fost considerate începutul limbajului poetic, de coloratură romantică, în literatura noastră, fără a scădea meritele lui Cîrlova sau ale lui Ioan Eliade Rădulescu, ne simțim obligați să le legăm organic de vorbirea și scrisul lui Gheorghe Lazăr, care abundă în imagini poetice, premergătoare cu un deceniu și mai bine poeziei lui Cîrlova.

*

Manualele de matematică ale lui Gheorghe Lazăr, s-au publicat în parte și au fost apreciate de personalități competente îa materie.

Manuscrisul său — *Aritmetica matematicească* — cu nr. 2787 din Biblioteca Academiei Române — a putut fi conceput și realizat parțial încă din perioada vieneză, deși poartă data de 26 februarie 1821, cînd Gheorghe Lazăr se afla în București, întrucît prima parte corespunde unor capitole din opera lui Christian Wolff.

Matematicienii comentatori combat afirmația lui Ioan Eliade Rădulescu că întregul manuscris este *tradus* după Wolff. Ei au identificat capitolul „regula de trei“, pe care Gheorghe Lazăr o numea „regula de aur“, provenind din manualul anonim *Povățuire către aritmetică*, din 1806, iar pentru fracțiile zecimale, de care avea atîta nevoie în cursurile ținute viitorilor topografi, se pare că ar fi luat ca model (dacă nu e o traducere întocmai) *Institutions mathématiques*, vol. I., cap. 7, de G. I. Metzburg.

Alcătuită „în folosul școlarilor săi din Școala de la Sf. Sava“, cum specifică Gheorghe Lazăr pe manuscris, aritmetica lui este

„cel mai interesant și mai complet manual în această disciplină, pînă în 1821", după cum apreciază Traian Lalescu în 1919.

„Punerile", formulate — fără excepție — în propoziții interogative, impresionează astăzi nu numai pe specialiștii din domeniul matematicii, dar și pe filologi prin efortul vădit al autorului și prin izbînda lui asupra unei limbi nemlădiată pentru exprimarea abstracțiunilor, de a da nume sugestive noțiunilor al căror conținut nu cade sub simțuri, ci se naște în gîndire, ca cea mai distinctivă caracteristică a omului.

Interogațiile se referă la definițiile fundamentale ale aritmeticii, geometriei și trigonometriei, cu aplicațiile lor practice, dintre care nu lipsește *numărul*, *analogia*, *fracția* (căreia Gheorghe Lazăr îi spune atît de plastic „frîngere"), *rădăcina pătrată* și cea „cubicească"; definirea și enumerarea „canoanelor regulii de Aor". La *arii* întîlnim pentru dreptunghiuri, ca suprafață geometrică, denumirea de „patrat lungăreț", iar „Ridicarea feații pămîntului", adică măsurătoarea topografică, este explicată cum se face: „cu lanțu singur, cu masa și cu astrolaviu din două stațioane".

Capitolul despre Volumul corpurilor este intitulat: „Solidometria", iar la trigonometrie, pentru tangentă și cotangentă, secantă și cosecantă, Gheorghe Lazăr creează denumirile atît de sugestive de „atengătoare" și „coatengătoare" și — respectiv „tăetoare" și „cotăetoare".

Nu este greu să ne închipuim interesul și farmecul pe care trebuie să-l fi avut lecțiile de matematică ale dascălului Gheorghe Lazăr, demonstrînd pe tablă, cu figuri adecvate și creînd pentru elevii săi de la Sf. Sava un vocabular științific ad-hoc. Și dacă nu ne mai folosim astăzi de acest vocabular, emoționant prin specificul lui, în terminologia matematică, trebuie să recunoaștem că el a însemnat o piatră de temelie a învățămîntului științific din țara noastră, datorită căreia s-au desțelenit mințile generațiilor următoare, ale reprezentanților străluciți din școala matematicienilor, a fizicienilor și a medicinii românești, cu prestigiu necontestat pe plan mondial, înainte de adoptarea terminologiei matematice universale.

*

I. Măinescul și I. Palama au avut și au păstrat còpii de pe originalul pierdut al cursului de geometrie și trigonometrie predate de Gheorghe Lazăr la Sf. Sava. Poate că una dintre aceste

còpii sau exemplarul aflat în posesia altuia dintre elevii săi a ajuns în Biblioteca „M. Eminescu“ din Iaşi, purtînd nr. 277 cu 88 de foi şi intitulat *Elementuri de gheometrie*.

Analizînd manuscrisul, cercetători ca Ion Ionescu (în 1934) şi Ilie I. Popa[7] (în 1939) s-au convins că se află în faţa unei còpii a manualului de geometrie al lui Gheorghe Lazăr — o traducere de pe o geometrie a lui Ch. Wolff.

Mai mult, în Biblioteca Academiei Române s-au mai descoperit două manuscrise de geometrie: ms. 1189, frumos caligrafiat, dar de un copist care nu se pricepe la geometrie, pe o jumătate de pagină textul, iar pe cealaltă desenele necesare demonstraţiei, colorate, şi ms. 3.356, complet, dar nu prea îngrijit, scris de cineva care ştie geometrie; lipsesc figurile. Ms. 1189 este o traducere fidelă a geometriei lui Wolff, avînd stilul şi terminologia asemănătoare cu a manuscriselor lui Gheorghe Lazăr, păstrate în original. Faţă de originalul pe care l-a tradus, Gheorghe Lazăr procedează la prescurtări sau la adăugiri de amănunte explicative, cum sînt: „punt sau împunătură“, „instrument sau unealtă“; „mărimea unghiului“ este tradusă prin „gîtul sau puterea unghiului“ — expresie întîlnită şi în „Punerile“ din *Aritmetică*. Compasului îi zice la început „ţîrţin“ sau „pas“ şi apoi numai „pas“. Deschiderea compasului o denumeşte cu un franţuzism „apertură“. Pătratului îi zice la început „patru colţurat“, apoi se stabileşte la termenul de „pătrat“; dreptunghiul este „pătrat lungăreţ“ — cum am mai pomenit —, traducere exactă a denumirii germane de „längliches Vierecke“; paralelogramul — „rombăitul“, românizarea cuvîntului „Rhomboides“, apoi foloseşte termenul consacrat pînă azi; poligoanele neregulate sînt „nerînduite“.

Cele trei manuscrise coroborate, analizate de Florica T. Cîmpan[8], constituie o dovadă sigură a unui manual de geometrie tradus de Gheorghe Lazăr de pe cel al lui Christian Wolff, dar cu o plastică terminologie românească pentru care el a mobilizat capacităţile de reprezentare concretă ale vocabularului autohton.

*

---

[7] Ilie I. Popa, *A la recherche d'un manuscrit perdu, Bulletin de la section scientifique*, tom. XXII, nr. 3, octombrie, Bucureşti, Imprimeria naţională, 1939, p. 188—191.

[8] Florica T. Cîmpan, *Manuscrisul de geometrie al lui Gheorghe Lazăr, Analele ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza din Iaşi*, Secţiunea I, tom. IV, 1958, fasc. 2, p. 213—222.

„*Trigonometria cea dreaptă* alcătuită acum întîi în limba română prin Georgie Lazăr întru folosul școlarilor săi, din Școala de la Sf. Sava", are 78 de pagini manuscris și figurează în Biblioteca Academiei Române la nr. 2788, purtînd aceeași dată de 26 februarie 1821, ca și manuscrisul de aritmetică, dată cînd autorul le-a considerat gata pentru tipar.

Comentatorii nu s-au pus de acord asupra modelului — tradus sau doar adaptat — pe care l-a avut Gheorghe Lazăr pentru *Trigonometria* sa, pendulînd între *Elementa trigonometriae planae* a lui Metzburg și un compendiu al lui Christian Wolff, dar oricum, pe lîngă regionalisme specifice Transilvaniei, ca „îngîlmăcire" pentru *încurcătură*, manualul de trigonometrie al lui Gheorghe Lazăr rămîne o operă românească, „prima carte de acest gen în limba română cu terminologie specifică", cum apreciază un specialist ca Traian Lalescu. Căci nu este de ajuns să fi existat în 1793 o traducere în românește a unei aritmetici grecești, scrisă de Glizunie Manuil Hiotul, aflată la Academia Română sub nr. 1316 (ms), iar în jurul anului 1800 să se fi tradus o culegere de probleme și teoreme de algebră, aritmetică, astronomie și trigonometrie din diverse limbi, însumînd 450 p., aflat tot ca ms. nr. 1081 în Biblioteca Academiei Române, pentru a conchide că la venirea lui Gheorghe Lazăr în Țara Românească „terminologia matematică exista și era cunoscută de mai mulți oameni", cum afirmă aceeași prestigioasă cunoscătoare a istoriei matematicilor în țara noastră[9].

În concluziile sale, Traian Lalescu, editorul *Trigonometriei* lui Gheorghe Lazăr, afirmă că — independent de epoca în care a fost scrisă — lucrarea este bună, avînd „un loc istoric de cinste" în literatura noastră științifică, iar limba „neaoșă", „cu adaptări naive, dar interesantă", cu grafie chirilică frumoasă — adăugăm noi — constituie o lectură plăcută și azi, la nivelul pateticelor cronici ale secolului al XVIII-lea.

Gheorghe Lazăr aparține învățămîntului științific — așa cum încheie Traian Lalescu —, fiind primul inginer român în Muntenia, „primul mare dascăl de ideal românesc", cum l-a numit Nicolae Iorga, și primul autor de manuale didactice pentru disciplina matematicilor. Într-adevăr, rolul său a fost rolul unui pro-

[9] Fl. Cîmpan, *Un manuscris românesc cu probleme de algebra și trigonometrie din primii ani ai secolului al XIX-lea, Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași,* Secțiunea I, tom. V, 1950, fasc. 1, p. 213—219.

fesor pionier în învățămîntul superior, obligat de împrejurări să reia materia învățămîntului secundar, insuficient sau deloc străbătută de discipolii săi, pentru ca mai tîrziu — într-un scurt interval de timp, totuși — să-i poată conduce în sferele înalte ale științei pure și ale filozofiei.

*

Manualul de gramatică românească care, într-o formă poate mai puțin desăvîrșită, îi va fi folosit lui Gheorghe Lazăr și la Sibiu, la școala de candidați la preoție, a fost pus sub semnul îndoielii: a existat și s-a pierdut sau — pur și simplu — n-a fost elaborat?!

După centenarul morții lui Gheorghe Lazăr, însă, a apărut o còpie manuscrisă, cu grafie chirilică de o mînă străină, dar cu numele lui Gheorghe Lazăr pe mai multe pagini. Manuscrisul era trimis Ministerului Învățămîntului, în 1924, de dr. Moses Gaster, de la Londra, care, la rîndul său, îl predă Academiei Române. Filologul de prestigiu Gaster n-ar fi putut afirma fără serioase temeiuri că manuscrisul ce deținuse este o còpie a manualului lui Gheorghe Lazăr, făcută de unul dintre elevii săi.

Din 1925 încoace acest manuscris a devenit un punct nevralgic în comentariile reluate și mereu părăsite, fără concluzii convingătoare, din lipsă de argumente suficiente pentru una sau pentru alta dintre cele două păreri contradictorii.

Petrache Poenaru, în 1871, declara că marele său dascăl de la Sf. Sava a predat gramatica în școală ca știință „preliminarie".

Este probabil că după noțiunile cele mai elementare de gramatică românească pe care Popa Pavel le „paradosea" elevilor din prima tagmă, Gheorghe Lazăr relua, la nivelul tagmei a doua, ca pe un curs facultativ, dar absolut necesar înțelegerii temeinice a celorlalte obiecte, pentru prima oară predate în limba română, predarea gramaticii. A avut o ciornă sau chiar un manual închegat încă din anii Sibiului, pe care l-a perfecționat pentru noii săi elevi din București, totul este posibil. Gheorghe Lazăr nu și-a citit cursul, ci l-a expus liber, iar elevii săi își consemnau în clasă prelegerile, poate cu greșeli și omisiuni care variau de la unul la altul, dar în còpiile fiecăruia apăreau subîmpărțirile studiului gramaticii, exemplele și definițiile magistrului, luate dintr-un original, acum pierdut, sau de pe primele còpii ale acestuia, de asemenea pierdute, dar care au circulat intens în Școala de la Sf. Sava

între 1820 şi 1821, întrucît nici unul dintre discipoli nu se putea dispensa de textul scris, atît de sintetic, al cursului.

Combătînd pe dr. Moses Gaster, G. Popa-Lisseanu atribuie ms. nr. 1946/1924, venit de la Londra, lui Ioan Eliade Rădulescu, întrucît el prezintă multe asemănări cu *Gramatica acestuia*, tipărită la Sibiu în 1828.

Ioan Eliade Rădulescu însuşi îşi aminteşte că din 1821—1822 „erau în mîinile şcolarilor" còpii ale gramaticii limbii române, dar se fereşte să precizeze dacă era vorba de o lucrare personală, şi, aşa cum îl cunoaştem, inteligentul şi înzestratul favorit al lui Gheorghe Lazăr n-a suferit de modestie, iar dacă şcolarii — care-i erau şi colegi — ar fi avut în mîini un text elaborat de el însuşi, autorul ar fi declarat-o cu emfază firească unei reuşite la o vîrstă atît de fragedă şi la un temperament ca acela al lui Eliade.

In 1821, cînd còpiile manualului de gramatică circulau, Ioan Eliade Rădulescu avea doar 19 ani; pînă la 16 ani învăţase în Academia grecească de la Schitul Măgureanu şi numai întîmplător şi fără dascăl se deprinsese să citească cu slove chirilice, pe textul *Alixăndriei*. Despre studii de gramatică românească, înainte de venirea sa în Şcoala lui Lazăr, nu se pomeneşte nici în amintirile sale, nici în relatările altora. Atunci cum ar fi fost posibil ca în 1820—1821 *el*, în vîrstă de 18—19 ani, să fi fost autorul manualului de gramatică pe care învăţau şcolarii, atît de riguros compartimentat, cu atît de concise definiţii şi exemplificări?!

In dedicaţia pe care I. Eliade Rădulescu o face în 1828 marelui vornic Georgie Golescu şi profesorilor şcolii naţionale din Bucureşti, în primele pagini ale gramaticii sale, el recunoaşte că lucrarea pe care le-o înfăţişează „... aci s-a născut; această şcoală a fost leagănul său, aci a crescut, aci s-a pus în lucrare...", fără să precizeze perioada în care s-a plămădit şi, mai ales, să folosească persoana întîi, permiţîndu-ne să conchidem că el însuşi a învăţat gramatica pe care o ştia în 1828 de la Gheorghe Lazăr, al cărui manual l-a completat şi l-a modificat mai tîrziu în vederea publicării, folosind pentru capitolele „Analysul grămmăticesc" şi „analysul loghicesc" lucrările lui Ch. C. Le Tellier[10], inexistente în ms. donat de M. Gaster.

---

[10] N. A. Ursu — *Modelul francez al gramaticii lui I. Eliade Rădulescu, Limba română*, nr. 4/1961, p. 324 şi urm. Vezi şi *„Gramatica românească" de Ion Eliade Rădulescu*, de Emilia St. Milicescu, Ramuri 4 (202), aprilie 1981, p. 10; vezi *Studii* — Valeria Guţu — Romalo, în *Gramatică românească de Ion Heliade Rădulescu*, Buc., Ed. Eminescu, p. 409—419.

În sprijinul considerării manuscrisului dăruit Academiei Române de dr. Moses Gaster ca o còpie contemporană lui Gheorghe Lăzăr de pe originalul său pierdut, invocăm faptul că — spre deosebire de prea tînărul său elev —, în cazul lui Gheorghe Lazăr ne aflăm în fața unei personalități de excepție, cu serioase și îndelungate studii de gramatică latină într-un întreg ciclu, la Liceul regesc din Cluj, pe care nici cei mai învățați reprezentanți ai boierimii culte din Muntenia nu le aveau în acel timp și că același Gheorghe Lazăr, în afară de cursurile ținute în fața candidaților la preoție, în anii 1812—1815, elaborase o *Gramatică româno-germană* pe care, la 18 aprilie 1815 o trimitea cenzurii chezaro-crăiești în vederea tipăririi ei, în termeni care nu mai pot pune la îndoială originalitatea scrierii sale:

„Nu puțini, chiar din populația valahă, ar dori să-și facă familiară limba germană, dacă ar fi prevăzuți în acest scop cu instrumentul de trebuință. *Cum eu am observat această lipsă, am judecat că ar fi bine să pun la îndemîna tineretului român acest opuscul româno-german, alcătuit și redactat în ordine de mine,* atît cît mi-au îngăduit celelalte ocupațiuni publice ale mele și slăbiciunea trupului . . .“[11]

În lada „mit verschiedenen Schrifften“ pe care a purtat-o peste Carpați și a readus-o la Avrig în 1823, s-a aflat poate și manuscrisul acestei *gramatici*, temeiul cursului său de la Sf. Sava. Și atunci, cum să prezumăm ca autor al cursului de gramatică românească din 1821 pe altcineva decît pe doctul Gheorghe Lazăr care, de un deceniu și mai bine, se preocupase eficient de problemele limbii și gramaticii românești?

Din păcate, acum nu mai avem posibilitatea de a confrunta ms. de la Londra și *Gramatica rumânească* a lui Ioan Eliade Rădulescu din 1828 cu *Gramatica româno-germană* a lui Gheorghe Lazăr din 1815, dar aceasta nu schimbă realitatea. Din exces de demonstrație, am procedat și la analiza comparativă a manuscrisului donat de dr. M. Gaster cu textul semnat de I. H. Rădulescu. Comparația relevă identitatea de structură a materiei, formulări și exemple comune. Astfel, însăși definiția gramaticii ca disciplină intelectuală este asemănătoare în ambele lucrări: „Gramatica *este meșteșugul care ne învață a scri și a vorbi drept* . .“

---

[11] Ap. I. Lupaș, op. cit., p. 40.

țămîntului limbii române, întrucît — după dispariția lui Gheorîn ms. 1946, iar în tipăritura din 1828: *„Grămmatica este un meșteșugu prin care învățăm să cunoaștem o limbă a o vorbi și a o scri întocmai după* însușirile și firea ei".

Dacă manuscrisul venit de la Londra ar fi fost o còpie a originalului lui Ioan Eliade Rădulescu, elaborat în 1820—1821, predat și „pus în lucrare" — cum zice el — în Școala de la Sf. Sava înainte de a lua drumul tiparului sibian, ar trebui să admitem că elevul-copist a perfecționat formularea lui Ioan Heliade Rădulescu sau că — inexplicabil — acesta însuși s-a oprit adesea în 1828 la o formulare vădit mai puțin succintă, mai dezlînată, mai puțin fericită decît cea din manuscris.

Dimpotrivă, era de așteptat ca — după șapte ani de meditație și de cizelare a formei, cum trebuie să presupunem că a făcut cel ce încă din 1826 traducea cu eleganță *L'Isolement* al lui Lamartine — textul tipărit să fie superior variantei manuscrise.

Substantivele sînt împărțite în ambele lucrări în *materiale și ideale;* pentru *singular* și *plural* se folosesc în amîndouă termenii cu totul neobișnuiți de *sîngurit* și *înmulțit,* pe care numai Gheorghe Lazăr, nevoit să-și creeze termeni pentru noțiuni prima oară denumite în limba română și în manualele de matematică, le-a putut născoci și folosi — desigur — înaintea discipolului său atît de tînăr. Definiția verbului: „... zicere a cării cea dintîi întrebuințare este să arate o afirmație, o întărire ..." este identică în cele două texte; exemplificarea prin propoziția „Virtutea este nemuritoare" le este comună, ca și explicația ce urmează.

Denumirile și ordinea modurilor: *hotărîtor, poruncitor, poftitor* sau *îndoitor, suppus* — de la *suppono — supponere,* din limba latină, pentru conjunctiv —, *infinitiv* și *partițipie* le întîlnim întocmai în cele două texte, denumiri create după sistemul derivării din cuvinte românești existente sau din cuvinte latinești, folosit de Gheorghe Lazăr, cărora li se inculcă un adaos de sens, potrivit noțiunii noi pe care o au de etichetat, ceea ce este greu de atribuit tînărului Ioan Eliade Rădulescu, la 19 ani, nefamiliarizat cu limba latină.

La capitolul X din morfologie, *Despre interecție,* definiția analitică este identică: „... zicere care o întrebuințăm să arătăm o simțire a sufletului — bucurie, întristare, supărare, de curaj. de mirare, de spăimîntare, de scîrbire, de mîniere, de chemare, de tăcere ..."

Trecînd la *sintaxă*, ne atrage atenția exemplul dat pentru ilustrarea propoziției ca „judecată pronunțiiată", amintindu-ne epitaful de pe crucea lui Gheorghe Lazăr din Avrig, căci „Ce ești am fost / Ce sînt vei fi / Ppregătește-te, dar", nu înseamnă altceva decît că „Viața este trecătoare, iar moartea este vecinică", dată ca exemplu în ambele texte, meditație greu de presupus că ar fi trecut prin mintea unui tînăr de 19 ani. Tot așa, în cazul exemplului dat pentru propoziția principală: „omul are judecată; de la el să cere mai mult", încărcat de reflexivitatea etico-didactică specifică lui Gheorghe Lazăr.

În capitolul *Sindacsul verbului*, denumirile timpurilor: ***nesăvîrșitul***, adică ***imperfectul***, ***săvîrșitul***, adică ***perfectul*** și ***preste săvîrșitul***, adică ***mai mult ca perfectul***, fac parte din același grup de cuvinte create ad-hoc de magistrul lui Ioan Eliade Rădulescu, atît de frecvente în scrierile unanim recunoscute ca ale lui.

Manuscrisul trimis de la Londra exista în 1821, căci pe prima pagină se află o însemnare cu litere chirilice datată: „Zilic Prunăraru zugravul ovreiul care me au văpsit rămășița lăsată de Ioța la casa șade în mah[a]l[aua] Popescului văpseaua albastru.

1821 avg[ust] 10
Ilfov"

În concluzie, considerăm că *Gramatica rumănească* a lui Ioan Heliade Rădulescu din 1828 este o variantă, cu unele modificări și adausuri făcute de acesta, a cursului ținut de Gheorghe Lazăr în Școala națională de la Sf. Sava între 1818—1821, păstrat într-o còpie pe 92 pagini de caiet, cu scrisul unuia dintre propriii săi elevi și semnată, după cuvîntul „Sfîrșit", cu un scris deosebit de al textului: „Georgie Lazăr"; că originalul de pe care s-a făcut còpia de mai sus era de fapt o prelucrare a lui Gheorghe Lazăr a propriei sale *Gramatici româno-germane*, aflată gata de tipar la Sibiu în 1815 și trimisă spre avizare episcopului Vasile Moga[12] și că atît originalul semnalat la Sibiu în două documente oficiale, cît și cel presupus de noi în perioada activității sale bucureștene s-au pierdut.

Convins — ceea ce este și drept — că face un serviciu învățămîntului limbii române, întrucît după dispariția lui Gheor-

---

[12] Ap. G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, op. cit., p. 184.

ghe Lazăr — el însuşi continuase cursul, la cinci ani după moartea magistrului, Ioan Eliade Rădulescu publică gramatica de la Sibiu, fără a mai considera necesar să pomenească pe cel ce iniţiase şi dăduse conţinut ştiinţific acestei discipline şcolare, imperios necesară deşteptării duhului naţional. Procedura era frecventă în epocă şi nu numai la noi.

*

Un capitol aparte al activităţii lui Gheorghe Lazăr îl constituie traducerile din domeniul moral-educativ-religios, efectuate în perioada vieneză.

După întoarcerea de la Carlowitz, împăratul îi ceruse prin Cancelaria aulică transilvană să justifice *dacă* şi *cum* a folosit timpul scurs de la încasarea ajutorului de 300 de florini din caseta imperială.

În răspunsul său, Gheorghe Lazăr arăta că în aprilie 1810, cînd a primit ajutorul împăratului, „... timpul era prea înaintat pentru audierea prelegerilor care începuseră demult...", aşa că s-a ocupat, în schimb, cu mai multe traduceri în limba valahă[13], pe care le are gata de tipar.

Cancelaria aulică cere avizul conţipistului principal de limba română din serviciul cenzurii chezaro-crăieşti, Paul Romantzai, la origine român, asupra valorii traducerilor prezentate de Gheorghe Lazăr.

În referatul de la 26 martie 1811, redactat avînd în faţă toate manuscrisele traducerilor făcute de Gheorghe Lazăr — cîteva sute de pagini —, grupate sub literele: A, B, C, D, Paul Romanzai apreciază că:

1) Traducerea din limba germană *Învăţături morale* ale lui *Gottlieb Ehrenweich pentru băieţi*, după *Sittliche Lehren des Gottlieb Ehrenweich für Knaben* a fost făcută „*cu deosebită silinţă şi exactitate* ... În şcolile valahe, cu această lucrare s-ar putea obţine multe foloase, fiind ea precedată de o introducere valoroasă despre formarea tînărului spre a deveni cetăţean folositor statului".

Cartea fusese tipărită în limba germană la Sibiu, în 1802, cînd Gheorghe Lazăr urma la Gimnaziul catolic din acest oraş, aşa că este probabil ca să şi-o fi cumpărat chiar atunci de la librarul Martin Hochmeister şi s-o fi purtat cu sine la Viena, în timpul

---

[13] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 323/1811 p. 3—6 (inedit).

studenției. Personajul ei, Gottlieb Ehrenweich, se distinge prin ajutorul generos acordat oricui, fără deosebire de nație — ceea ce era, educativ, binevenit într-un stat multinațional ca Austro-Ungaria. În povestirile lui însă apar idei surprinzătoare: monarhia nu este o instituție hotărîtă de divinitate, ci o necesitate socială la un moment dat. În fruntea statului este *un ales* al celor interesați să asigure dezvoltarea în liniște a societății, scutită de turburările aduse totdeauna de setea de putere.

În referatul său, Paul Romantzai nu preciza dacă introducerea — care comenta conținutul moralizator al cărții traduse — aparținea autorului sau traducătorului, iar noi n-am avut posibilitatea de a verifica.

2) *Geografia matematică* — de fapt — un compendiu de geografie a Transilvaniei, „...este tradusă din limba maghiară și este, de asemenea, *foarte bună și cu silință făcută*, așa că s-ar putea introduce cu folos în școlile valahe".

Ulterior, lucrarea este trimisă la 20 aprilie 1815 de către Cancelaria aulică din Cluj arhidiaconului și parohului de rit grec unit din Cluj, Ioan Lemeny[14], cerîndu-i-se și acestuia părerea „dacă acest opuscul este potrivit pentru instruirea tineretului" și dacă merită a fi tipărit.

Ioan Lemeny, fost coleg cu Gheorghe Lazăr la Liceul piariștilor din Cluj, răspunde înaltului Guberniu regal la 20 iunie 1815, declarînd că „Acel opuscul cuprinde o scurtă descriere a hotarelor Transilvaniei, a trecătorilor, a munților, apelor... o descriere a pămîntului din acest Mare Principat, cu cetățile, orașele și satele mai alese, pînă la locul numit Grădiștea... Apoi face o scurtă prezentare a motivelor care au făcut ca Transilvania să fie administrată — sub regii Ungariei — de voievozi, iar după Separație, de principi... *Acest opuscul va folosi măcar la o cunoaștere mai bună, căci pînă acum nu s-a dat la iveală altul în limba română...*"[15] cu privire la geografia Transilvaniei.

Referatul lui Ioan Lemeny, trimis la Vasile Moga, a dispărut, împreună cu manuscrisul lui Gheorghe Lazăr, nimeni nu știe precis cînd și în ce împrejurare.

3) *Povestea împăratului Octavian și a soției sale*, tradusă din limba maghiară, după părerea translatorului Paul Romantzai

---

[14] Ap. G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, op. cit., p. 182—183.
[15] Ibidem, p. 184—185.
[16] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancéllária, Akta generália, B. 2, nr. 475/1811, p. 2—2 v; p. 4—6 v; nr. 733/1811, p. 2—4.

„...ar putea distra numai vulgul, tineretul școlar nu va profita nici într-o privință citind-o, dimpotrivă"[16]

Ungurii o traduseră din germană, unde avea titlul *Octavianus Kaiser d.i. Eine schöne Historie wie Kaiser Octavianus sein Weib sammt zweyen Söhnen in das Elend verschicket hat, und wie dieselben bei dem König Dagobert wieder zusammen Kommen sind* — tradusă — la rîndul ei — din limba franceză. Prin versiunea sa în limba română, Gheorghe Lazăr îmbogățea literatura beletristică de proveniență populară, după modelul dat de dascălul său din Avrig, Ioan Barac, cu *Povestea preafrumosului Arghir și a preafrumoasei Elena*. Conținutul povestirii nu are nimic reprobabil, putînd sta alături de toate basmele poporului român în care binele învinge răul, dar conțipistul chezaro-crăiesc, incapabil să sesizeze mesajul — cum am zice azi — și frumusețea povestirii, ia orice șansă de răspîndire prin tipar a traducerii lui Gheorghe Lazăr — pierdută și ea —, în care traducătorul avusese prilejul să-și dovedească talentul de scriitor.

4) În schimb, despre *Povestea lui Iohann Moritz și a copiilor săi*, părerea translatorului este favorabilă: „*Mult mai de recomandat este traducerea Povestea...*, care sperăm că va plăcea tineretului..."[17]

5) Singura traducere cu conținut pur religios, făcută de Gheorghe Lazăr în anii petrecuți la Viena este *Teologia creștină a Ieromonahului Platon* — arhiepiscop de Twer, pe Volga, preceptorul țareviciului Paul, fiul Ecaterinei II a tuturor Rosiilor.

Cunoscînd lipsa de înclinare a lui Gheorghe Lazăr — îndrăgostit de științele exacte — spre misticismul bigot, presupunem că alegerea autorului tradus a fost determinată de faptul că tratatul acestuia nu pornea de la revelații și minuni, ci de la sondarea conștiinței umane, cu mijloacelor observației și intuiției.

Translatorul Paul Romantzai apreciază lucrarea lui Gheorghe Lazăr pentru „*...expresii foarte potrivite și bune...*", considerînd că „...ar putea fi introdusă ca dogmă în școlile valahe greco-neunite. De menționat [mai adaugă el] că aceste scrieri n-au apărut pînă în prezent în limba valahă..."[18].

Era firesc, deci, să se tipărească, dar... împrejurările au fost potrivnice tuturor traducerilor lui Gheorghe Lazăr. Plecarea la

---

[17], [18] Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 475/1811, p. 2—2 v; p. 4—6 v; nr. 733/1811, p. 2—4.

Sibiu face imposibilă orice tentativă a tînărului traducător valah de a stărui pentru ca rodul ostenelilor sale de pionier să vadă lumina tiparului.

Incepîndu-şi activitatea de profesor al candidaţilor la preoţie în Sibiu, cărora era firesc să le ţină un curs de teologie, cerut de altfel de Consistoriu, Gheorghe Lazăr apelase la Consiliul consistorial să-i indice „...din care autor şi ce parte a *Teologiei morale* urmează să fie predată ordinanzilor..."[19]

Evident, Gheorghe Lazăr, în raporturi foarte rele cu episcopul Vasile Moga, nu riscă — fără pavăza unui document — să predea după propria sa traducere. Consistoriul îi răspunde că „...*nu i se poate indica profesorului alt autor în afară de Catechismul* folosit pînă acum. Catechismul însă nefiind suficient, *va preda din scrierile din care el însuşi, ca unul care a frecventat şcolile teologice, a înţeles că oferă o morală care, după capul său, i se va părea că este mai potrivită pentru ordinanzi*"[20]

Această dezlegare oficială i-a permis lui Gheorghe Lazăr să-şi revadă textul tradus de pe lucrarea Ieromonahului Platon de Twer, fie reducîndu-i întinderea, fie intervenind cu explicaţii absolut necesare înţelegerii cursanţilor săi, iar la 17 octombrie 1815 şi această nouă variantă era gata de tipar, depusă pentru a fi expediată la cenzură, după ce avea să o vadă episcopul.

Aceasta însă, hotărăşte să redacteze el însuşi un manual de teologie pe care să-l propună Gubernium-ului regal spre tipărire, în locul lucrării lui Gheorghe Lazăr.

Abia după şapte luni şi jumătate de la predarea manuscrisului lui Gheorghe Lazăr, episcopul Vasile Moga raporta — în sfîrşit — Cancelariei aulice din Cluj despre „...manuscrisele teologice elaborate în vederea studenţilor neuniţi atît de acest Consistoriu [adică de el însuşi] cît şi de profesorul de teologie neunită George Lazăr..."[21]

Autoelogiindu-se, Vasile Moga intenţiona să stîrnească în acelaşi timp împotriva lui Gheorghe Lazăr adversitatea înalţilor funcţionari catolici din Cancelaria gubernială, atrăgîndu-le revoltat atenţia că în lucrarea acestuia sînt păreri „jignitoare" la adresa catolicismului pe care episcopul se simte obligat să le înlăture, din respect faţă de confesiunea dominantă în imperiu; că autorul

---

19, 20 Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, protokollum-ul nr. 34/814 (inedit).

21 I. Lupaş, op. cit., p. 42—43.

traducerii după Platon din Twer greşeşte — de altfel — şi faţă de credinţa ortodoxă, spunînd că „Duhul Sfînt purcede de la Tatăl *a solo*, cuvintele subliniate fiind adăugate de el şi alterînd litera dogmelor neuniţilor. În concluzie, declară categoric că „. . . nu se poate aproba o astfel de carte". În fond, nici autorul tradus de Gheorghe Lazăr nu-i este pe plac: „o fi potrivit moscoviţilor, dar nu românilor din Austria".

În ceea ce priveşte propriul op, Vasile Moga susţine în referatul său că cenzorul gubernial l-a pus „. . . cu mult mai presus de lucrarea «lazariană», nu numai prin adaosul ei, dar mai ales prin pătrunderea atît de vie şi transpunerea în limba română . . ."[22].

Se pare că Gubernium-ul Transilvaniei n-a crezut *ad litteram* referatul lui Vasile Moga şi la 24 august 1815, îl somează pe episcop să expedieze manuscrisul lui Gheorghe Lazăr. La 17 octombrie lucrarea, intitulată de însuşi Vasile Moga, *Dogmatica şi morala teologică*[23], traducere şi — credem noi — prelucrare parţială datorată lui Gheorghe Lazăr, porneşte din Sibiu, însoţită de un nou referat în care episcopul se abţine de la caracterizări defavorabile, pînă la formula de încheiere, în care spune: „. . . Scaunul episcopal rămîne cu adîncă plecăciune la rugile sale din 24 mai şi 30 iunie anul curent"[24], adică de a se respinge lucrarea lui Gheorghe Lazăr.

La 6 noiembrie 1815, partea de dogmatică şi de morală teologică a lucrării lui Gheorghe Lazăr era trimisă la Cluj lui Ioan Lemeny, care mai referise despre traducerile fostului său coleg de şcoală, fără prea mare entuziasm, dar destituirea lui Gheorghe Lazăr din postul de profesor al candidaţilor la preoţie a făcut inutilă verificarea şi avizul de tipărire al traducerii sale. Este îndoielnică şi recuperarea manuscrisului înainte de plecarea sa din Sibiu, şi — ca şi altor lucrări ale sale — urma i s-a pierdut definitiv.

6) Asupra manuscrisului de *Pedagogie* — traducere neterminată, după nu se ştie care autor — translatorul Paul Romantzai nu se pronunţă, aşteptînd să-i fie prezentat integral. De altfel, referatul de la 29 martie 1811 al acestuia este singurul document în care am găsit semnalată traducerea unui manual de pedagogie, dar existenţa lui nu poate fi pusă la îndoială. Nu ştim, însă, dacă

---

22 I. Lupaş, op. cit., p. 42—43.
23 Ibidem, p. 43—44.
24 Ap. Bogdan-Duică şi G. Popa-Lisseanu, op. cit., p. 187—188.

Gheorghe Lazăr l-a terminat sau traducerea aceasta a rămas doar un fragment.

Împreună cu celelalte traduceri, ea trebuia să-i fie înapoiată pe cale oficială[25], prin mijlocirea episcopului Vasile Moga[26].

Oricine își poate da seama ce ar fi însemnat pentru începuturile literaturii noastre și pentru dezvoltarea limbii române literare tipărirea — în al doilea deceniu al veacului al XIX-lea — a lucrărilor originale și a traducerilor lui Gheorghe Lazăr!! Dar ca sub un blestem antic, toate au fost înghițite de un scoc al distrugerii, patronat de conaționalii săi, ca să se mai adeverească o dată morala fabulei cu coada de topor.

---

25 Haus —, Hof und Staatsarchiv, Wien, Staatsratsprotokoll 1811/I, Band. 218.

26 Arhivele statului, Budapesta, Erdelyi Kancélária. Akta generália, B. 2, nr. 4214/1811, p. 3—8 v.

XIII. MOȘTENIREA ...

Cînd „... limba începuse a se corci și a se conrupe cu totul...", cum își amintea Eliade în 1839; cînd preoții înșiși „... erau plini de orgoliu dacă puteau face serviciul divin *pe grecie*...", îngîmfîndu-se că pot zice *aghios, a fteros, axion esti ôs atiftos;* cînd pe talerele cîntăreților în limba română, izolați în strana din stînga, ca niște leproși, abia cădeau cîteva parale, iar pe ale cîntăreților în limba greacă se adunau purcoi rubielele de aur, *beșlii* și *iușluci;* cînd tot era „degenerație și amorțire" în Bucureștiul din 1816, apăru transilvăneanul Gheorghe Lazăr, care „puse amîndouă picioarele într-un papuc", stăvilind prăbușirea nației sale și românimea — cu reverberații pe tot teritoriul vechii Dacii — își arătă adevărata ei față.

Limba română fu reîntronată în toate legitimele ei drepturi.

Temeliile Universității românești fură puse în 1818, odată cu cea de la Bonn, cu un an înainte de a Petersburgului, cu șapte ani mai devreme decît cea din Londra... și prima din țările balcanice.

Fu primul inginer cadastral român și pregăti — în scurtul său popas în București — prima falangă de topografi, din elevii Școlii de la Sf. Sava.

Revoluția lui Tudor Vladimirescu — biruitoare în fapt, după răpunerea prin trădare a conducătorului ei, pe plan spiritual și balistic — este și opera lui Gheorghe Lazăr.

În ciuda tuturor detractorilor — de bună sau de rea credință — și a ignarilor, el stă la temeliile culturii românești în strălucire veșnică, nu ca un mit creat de Eliade sau de apologeți din generațiile următoare, ci ca „un învățat în adevăratul înțeles al cuvîntului, un știutor, nu numai în ale teologiei, care era profesia sa inițială, ci în ramurile cele mai variate ale științei de atunci...", după Traian Lalescu, primul său editor.

A fost autorul celei dintîi programe și al celor dintîi manuale școlare; îndrumătorul primilor pași ai teatrului în limba română; stihuitor cu plachetă tipărită în limba „daco-românească" la 1808, dar poet mai mult în proza sa; poliglot și traducător în primele linii, care s-a străduit să pună la îndemîna conaționalilor săi, cît mai devreme, opere literare, științifice și filozofice; orator cu putere de convingere prin organizarea argumentelor și prin expresia aleasă și colorată; un „Leonardo da Vinci în tabăra lui Tudor", cum l-a numit Ion Horea, și prin toată multilaterala sa activitate, putem spune la bicentenarul nașterii sale, că Gheorghe Lazăr a biruit vremelnicia, veșnicindu-se printre noi, prin fapta vieții sale întregi care l-a contopit cu ființa și destinul ascendent al acestui neam. Fie ca orice român, ridicat la lumina științei și la frumusețea artelor definitorii pentru umanitate, să fie vrednic de moștenirea pe care Gheorghe Lazăr din Avrig a lăsat-o tuturor celor ce vin în urmă-i, din veac în veac, cinstindu-i astfel numele.

CATALOGUL BIBLIOTECII LUI GH. LAZĂR[1] DUPĂ CĂRȚILE AFLĂTOARE ÎN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE

— *Die Briefe des Seneka.* Aus dem Lateinischen von *Johann Franz von Palthen,* königl. Schwedischen Iustizrathe, Zweyter Band. *Leipzig und Rostock,* in der Koppischen Buchhandlung, 1766, în 8°, 8+608 p. — A.12251[2].
Pe foaia de titlu iscălit „Lazar".

— *Le spectacle de la nature,* ou entretiens sur les particularités de l'histoire naturelle, qui ont paru les plus propres à rendre les jeunes-gens curieux, & à leur former l'esprit. Troisième partie, contenant ce qui regard le Ciel & les liaisons des différentes parties de l'Univers avec les besoins de l'homme. Tome Quatrième. Nouvelle édition. Tome sixième, contenant ce qui regarde l'homme en Société. Nouvelle édition, A Paris, chez la Veuve Estienne & Fils, rue S. Jacques, à la Vertu. M.DCC.LII. Avec Approbation & Privilége du Roi, in 8°, 599; 601 p. — A.12.252.

— *Josephs von Sonnenfels* K.K. Wirkl. N-Oe. Regierungsrats, ordentlichen offentlichen Lehrers der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft. *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft.* Zweiter Theil. Verbesserte und vermehrte Auflage. *Wien,* bey Joseph Kurzbock, K.K. illyrisch und orientalischen Hof-wie auch N.-De Landschafts und Universitätsbuch drucken 1771. În 8°, 531 p — A.12253.

— *Das alte Testament, das Buch der Propheten.* 2 volumen. 358; 220 p. Titlul rupt.

— *Das neue Testament unsers Hern Iesu Christi.* Verteutschet durch D. Mart. Luth. Mit Kurfürstl. Sächs. Durchl. Befreyung. *Wittenberg.* In Verlegung Balth. Christ. Wustens. Druckers und Buchhändlers in Franckfurt am Mayn. Im Iahr Christi *M.DC.LXXXIX.* In 8°, 191 p. Lipsește sfîrșitul. Ambele volume sînt legate împreună. — A.12254.

---

[1] Întocmit de I. Băcilă, funcționar al Bibliotecii Academiei Române.

[2] A.11255 etc. însemnează numerele sub care cărțile se află în Biblioteca Academiei Române din București.

— *Novum Testamentum, latine et graece*. Defectuos, lipsește începutul pînă la pagina 33 și sfîrșitul de la pagina 410. — A.12255.

— *Catechism*, în limba sîrbească, românească și germană. Defectuos, lipsește începutul pînă la pagina 18. La sfîrșit sînt adăugate 20 de pagini scrise cu chirilică, cuprinzînd psalmi, rugăciuni și altele. A. — 12.256.

— *Christliche Lesungen über verschiedene fromme Materien auf jeden Tag des Monats*. Zum Trost frommer Seelen. Von dem Verfasser der Nachfolgung Maria. Aus dem französischen von S... Wien, gedruckt bey Ioh. David Hörling, 1786. In 8°, 368 p. — A.12257.

— *M.T. Ciceronis Orationes*. Pro Archia, in Catilinam, post reditum, pro lege Manilia, pro Milone, emendatae et illustratae a Christoph. Augusto Heumanno.
Isenaci, Apud Mich. Gottl. Griesbachium. M.DCCXXXV, In 8° 592 p — A.12258.

— *Allerhand Nützliche Versuche*, Dadurch zu genauer Erkäntniss Der Natur und Kunst der Weg gebähnet wird denen Liebhabern der Wahrheit mitgetheilet, von *Christian Wolffen*, königl. Schwed. Hochfürstl. Hessischem Regierungs, Rathe, Mathemat. & Philos. Prof. primario zu Marburg, Professore honorario zu St. Petersburg, der königlichen Academie der Wissenschafften zu Paris, wie auch der Königl. Gross-Britannischen und der Königl, Preuss. Societät der Wissenschafften Mitgliede, Dritter Theil. *Halle* im Magdeburgischen 1738. Erster Theil. *Halle* im Magdeburgischen 1745 Mit allergnädigsten Privilegiis, Zu finden in der Rengerischen Buchhandl. 8°, 626; 599 p. — A.12259.

— *Sexti Aurelii Victoris. Historia Romana*. Ex recensione Ioannis Frederici Gruneri cura Franc. Xav. Schönberger, in c.nec non c.r. Gymm. Acad. Vindob. eloquentiae et linguae graecae professoris P.O. *Viennae*, 1806. Typis Antonii Pichler, in 8°, 217 p. Iscălit „Lazar" — A.12260.

— *L'école des moeurs* au réflexions morales et historiques sur les maximes de la sagesse. Ouvrage utile aux jeunes-gens & aux autres personnes, pour se bien conduire dans le monde. Quatrième edition, revue & corrigée avec soin, & augmentée de plusieurs nouveaux traits d'histoire. Par M. *l'Abbé Blanchard*, chanoine d'Avenay. Tome premier. Tome troisième. À *Lyon* chez Jean-Marie Bruyset. Père & Fils. rue Saint-Dominique. M.DCC.XC. Avec approbation & privilège du Roi. In 8°, XXIV+454; 512 p. Pe amîndouă volumele este iscălit „Lazar". — A.12261.

— *Einleitung in die schönen Wissenschaften*. Nach dem französischen des Hrn. Batteur, mit Zusätzen vermehret von *Karl Wilhelm Ramler*. Erster Theil. *Wien* 1770, Vierter Band. *Wien* 1771. Gedruckt bey Ioh. Thomas Edlem v. Trattnern, K.K. Hofbuchdruckern und Buchhändlern. In 8°, 398 p.; 410 p. Ambele volume sînt iscălite „Lazăr" — A.12262.

— *Der philosophische Geist unsers Iahrhunderts.* Von *Lorenz Hübner* kurphalzbaierischen Professor. *München.* Verlegts Iohann Nepomuk Fritz, Buchhändler nächst dem schönen Thurm. 1781. In 8°, 384 p.
Iscălită „Lazar". — A. 12263.

— *Institutiones Ethicae christianae seu theologiae moralis,* usibus Academicis adcommodatae ab *Antonio Carolo Reyberger,* Abbatiae Mellicenssis Ord. D. Benedicti presbytero capitulari, S.S. Theologiae Doctore, ac moralis theologiae professore publico et ordinario in Universitate Viennensi, atque librorum censore Caes. Reg. Tomulus II.
Viennae, apud Chr. Frid. Wappler et Beck. M.DCCC.VIII, In 8°, XVI+461 p.
Iscălită „Lazăr" — A.12264.

— *Einleitung in die Göttlichen Bücher des alten Bundes* von *Iohann Iahn,* Doct. der Philos. und Theolog., K.K. Prof. der orientalischen Sprachen, der Einleitung ins V.T. der bibl. Archäolog. und der Dogm. aud der Universität zu Wien. I Theil. Zweyte ganz umgarbeitete Auflage. Mit einer Kupfertafel. *Wien.* bey Ch. Friedr. Wappler und Beck. 1802. In 8°, 570 p. — A. 12265.

— Des Freyherrn von *Martini Lehrbegriff des Natur-Staats und Völkerrechts.* Aus dem Lateinischen. Erster Band, welcher die allgemeine Einleitung enthält. *Wien,* in der Sonnleithnerischen Buchhandlung, 1783. In 8° 126 p. Iscălitura „Lazar". — A.12266.

— *Pastoral-Anweisung* nach den Beduerfnissen unsers Zeitalters von *Andre Reichenberger* der Gottesgelehrtheit Doktor, k.k. Professor der Pastoral-theologie an der Universität zu Wien des ersten Theiles. Erster Band, Zweyter Band. *Wien* bey Peter Rehm's sel. Wittwe 1805. In 8°, VI+428; 423 p. A. 11801 — A. 12267.

— *Das Evangelium,* zergliebert nach dem historischen Zusammenhange der vier Evangelisten, samt erbaulichen Anmerkungen. Nach dem Französischen. Herausgegeben von *Ioseph Mayer* k.k. Hofkaplan. Erster Band. *Wien,* gedruckt bey Mathias Andreas Schmidt, 1783. In 8°, 399 p. Iscălită „Lazăr". — A.12268.

— *D.D. Systema Mineralogicum,* quo corpora mineralia in classes, ordines, genera et species, suis cum varietatibus divisa, describuntur, atque observationibus, experimentis et figuris aeneis illustrantur, a *Iohan. Gotsch. Wallerio* equite ordin. Reg. Wasaei, chemiae, metallurg. et. pharmaceut. profess. reg. ord. et emer. Ups. Academ. Imper. Nat. curios nec non rr. acad. Stockh, et ups. Membro. Tom. II. In quo mineral & concreta describuntur. Cum indice quadruplici. Editio nova & correcta. Cum priv. Ser. Elect. Saxoniae. *Viennae,* ex officina Krausiana, 1778. In 8°, 640 p. Iscălit „Lazar" — A.12269.

— *Disertationes historicae* (de) *P. Corn. Stephan.* In 8°, 462 p. Iscălită „Lazar". — A.12270.

— *M. Tulii Ciceronis. Opera ad optimas editiones collata.* Studiis societatis Bipontinae. Volumen octavum. *Biponti.* Ex typographia societatis, 1781. In 517 p. — A. 12271.

— *Francisci Samuelis Karpe.* Caes. Reg. Philosophiae in Universitate Viennensi professoris. *Institutiones Philosophiae moralis.* Pars prima, philosophia practica universalis. Pars secunda, ethica philosophica seu doctrina virtutis. Pars terţia, jurisprudentia universalis seu doctrina juris rationis. *Viennae.* Sumtibus Christ. Frid. Wappler et Beck. 1804. In 8°, 104; 116; 124 p. Iscălit „Lazar". Toate legate împreună. — A.12272.

— *Biblia Hebraica* Manvalia ad praestantiores editiones accurata. Accesserunt. I Analysis et explicatio variantium lectionum, quas Kethibh et Kri vocant. II. Interpretatio Epicriseon Masorethicarum singulis libris biblicis subiectarum. III. Explicatio Notarum Marginalium textui s. hinc inde additarum. IV. Dictionarium omnium vocum veteris testamenti hebraicarum et chaldaicarum denuo emendatius editum. Cura et studio *Iohannis Simonis histor.* s. et. antiquit. prof. Editio secunda emendatior. *Halae,* sumtibus orphanotrophei, M.DCC.LXVII. In 8°, XVI+1334+75 p. — A. 12273.

— *Der Schwätzer,* Eine Sittenschrift, aus dem englischen des Hern *Richard Steele.* Erster Band, Zweyter Band. Mit allergnädigster Freyheit. *Leipzig,* in Lankischens Buchhandlung, 1756. In 8°, XLVI+776; 808 p. Legate împreună, iscălită „Lazar". Partea II pînă la pag. 75 deteriorată. — A. 12274.

— *Elementarbuch der hebraischen Sprache.* Erster Theil, hebraische Sprachlehre. Von *Iohann Iahn* Doct. der Philosoph. und der Theolog. k.k. Professor der orientalischen Sprachen, der Einleitung ins A. T. der biblisch. Archäologie und der Dogmatik auf der Universität zu Wien. Zweyte ganz umgearbeitete Ausgabe. *Wien,* 1799. Bey Christian Friedrich Wappler. Iscălit „G. Lazar", a. 807. Pe o foaie anterioară tot el scrie: „Gramatică Jidoveasca, mie Georgie Lazar Teologul clerului neunit din Transilvania prin prea slăvitul Domnu de Speandu [Spendau], Directorul împărătesc al învăţăturilor Teologiceşti, din prea vestitul Universităţi al Beciului, părinteaşti cinstită. Beciu 807". In 8°, XLIV+180 p. — A.12275.

— *Genera plantarum* cum characteribus suis essentialibus et naturalibus quae ad facilius assequendam earum notitiam secundum Corollae limbum ordinavit, et edidit *Jacobus Wermischek,* medic., doct. Viennae Austriae, e typographeo kaliwodiano. M.DCC.LXIII. In 8°, 430 p. — A.12276.

Zu dem höchsten alleinigen Jehovah gerichtetet theosophische *Herzens Andachten* oder fürstliche selbst verfasste Gedanken wie wir durch Gottes Gnade uns von dem Fluch des Irdischen befreyen und im Gebet zum wahren Licht und himlischen Ruhe eingehen sollen. Nebst einigen aus dem Buche der Natur und Schrift hergeleiteten philosophischen Betrachtungen, von den drey Haushaltungen Gottes,

im Feuer, Licht, und Geist, zur Wiederbringung der Kreatur, *Philadelphia,* im Iahr Christi 1789. In 8°, 359 p. Iscălită „Lazar". — A.12277.

— *Lehrbuch der allgemeinen und medicinischen Chemie.* Zum Gebrauche seiner Vorlesungen entworfen von *Ioseph Franz Edlen von Jacquin,* der Arzneykunde Doctor; öffentlichen, ordentlichen Professor der Chymie und Botanik an der Universität zu Wien; der königlichen Academie der Wissenschaften zu Turin Corespondenten; der Linneischen Gesellschaft zu London; der Gesellschaft naturforschender Freunde in Berlin; der naturforschenden in Jena; der Provincialgesellschaft der Künste und Wissenschaften zu Utrecht; der batavischen Gesellschaft zu Haarlem; der physischmedicinischen Gesellschaft zu Basel; des Collegium medicum zu Venedig; der Ackerbaugesellschaft zu Turin, v. f. w. Mitglied. Erster Band. Zweiter Band. Dritte umgeänderte und vermehrte Auflage *Wien,* bey Christian Friedrich Wappler und Beck. 1803. In 8°, 342 (partea I deteriorată); 276 p. Iscălite „G. Lazar" — A. 12278.

— *Compendium Theologicae moralis* quod in usum praelectionum suarum edidit *Jo. Franciscus Coing* theologiae doctor et in Universitate litt. Marburgensi professor publicus ordinarius alumnorum ephorus. Francofurti ad. Moenum. Impensis Jo. Gotl. Garbe 1784. In 8°, 332 p. Iscălită „Lazar". — A. 12279.

— *Des Heil. Röm. Reichs Genealogisch-Historisches Adels-Lexicon* Darinnen die älteste und ansehnlichste adeliche, freyherrliche und gräfliche Familien nach ihrem Alterthum, Ursprunge, Vertheilungen in unterschiedene Häuser a. nebst den Leben derer daraus entsprossenen berühmtesten Personen, insonderheit Staats-, Minister, in mehr denn 6000 Artickeln, mit bewährten Zeugnissen vorgestellet werden, nebst einer neuen Vorrede und Anhange, worinnen vornehmlich des ehemals weltberühmten grossen Ministers Christoph von Carlowitz auf Rothenhaus a. sehr merckwürdiges Leben vollständig beschrieben zu lesen; weit vermehrt und neu verbessert herausgegeben von *Iohann Friedrich Gauhen. Leipzig,* Verlegts Iohann Friedrich Gleditsch, 1740. In 8°, 3146 p. — A.12280.

— *Kriegs-Ingineur-Artillerie-und See-Lexicon,* Worinnen alles was einen Officier, Ingenieur, Artileristen, und Seefahrenden, wie nicht weniger einem iedweden, absonderlich bey Lesung der Zeitungen, auch anderer Staats-und historischen Schrifften, aus der Historie, Geographie, Aritmetique, Geometrie, Civil-und Militair-Bau-Kunst, Artillerie, Mechanique & c. item von der Marine oder dem See-Wesen, Bergwercks-Sachen, Unterscheid der Meilen und Stunden. Maass und Gewichte, a. zu wissen nöthig, saatsam erkläret, und mit dazu dienlichen Kupffern erläutert ist: Ingleichen Die verschiedenen Arten derer Soldaten, so wohl zu Fuss als zu Pferde, deren Rüstung und Gewehr, von denen ältesten Zeiten an bis hieher, wie nicht weniger deren Eintheilung ihrer Chargen zu Lande und zur See, nebst dererselben mancherley Arten von Schlacht-Ordnungen, Belagerungen und Defendirungen der Plätze, item allerhand Arten derer alten,

sowohl als neuen Fortificationen; wie auch die verschiedenen Arten der Schiffe und deren Eintheilung.

Nebst einen geographischen Anhang von Ländern, Städten, Seen, Flüssen, Festungen, a. in verschiedenen Sprachen. Ingleichen einer hinlänglichen Nachricht von denen in-und ausserhalb Europa gebräuchlichen Müntz-Sorten, nach dem Werth der Sächsischen ausgerrechnet, alles nach Alphabetischer Ordnung mit Fleiss zusammen getragen und mit allergnädigster Beiwilligung zum Gebrauch Ihro Königlichen Hoheiten, des Königlichen und Chur-Printzens zu Sachsen, herausgegeben von *Iohann Rudolph Fäsch,* könl. Polen, und Ehurfl. Sächsis, Ingenieur-Obrist-Lieutenant. Mit Röm. kayserl. auch königl. Pohln. und Churst. Sächs, allergnädigsten Privilegiis. *Dresden* und *Leipzig,* bey Friedrich Hekel, Königl. Hof-Bücher-Livrant und Buch-Händler, 1735. In 8°, 1295 p. Iscălită „Lazar". — A. 12281.

— *Compendio historico universale I—II* di tute le cose notabili successe nel Mondo, dal principio della sua creatione sin'hora. Dedicato già all'Illustriss. Sig. Leonardo Donato Cavalier, & meritissimo Procurator di S. Marco, & poi Sereniss Prencipe di Venetia, Ma di nuovo hora dall'Auttore la quarta volta riveduto, corretto, & ampliato con nuoua aggiunta fino all'anno 1618. Dedicato all'Illustr. Sig. Agostin Nanni Cavalier, & parimente procurator di S. Marco di Gio: *Nicolo Doglioni.* Con la Tauola delle cofenotabili, & un Catalogo di tutti Pontefici, Imperatori, Re, & altri Prencipi, che v'hanno hanuto fin'hora dominio. Con Privilegio. In *Venetia,* MDCXXII. Appresso Nicolo Misserini. In 8°, 960; 239 p. — A.12282.

— *G. Lazar. Versury de laude în limba daco-romaneaska. Vienna* 1808. 1 broşură în 8°. — A 12.283.

— *Hinterlassene Werke Friedrichs II königs von Preussen.* Dreizehnter Band. *Wien,* bey Ioh. Bapt. Wallishausser Buchändler 1789. In 8°, 223 p. — A. 12284.

— *D. Samuel Gottlieb Vogel's.* Königl. Grossbrit. Hofmedicus, Landphysicus im Herzogthum Lauenburg, und Garnisonmedicus zu Ratzeburg. *Handbuch der practischen Arzneywissenschaft zum Gebrauche für angehende* Aerzte. Dritter Theil. *Wyen.* gedruckt bey Ioh. Thomas Edlen von Trattnern, k.k. Hofbuchdruckern und Buchhändlern. 1789. In 8°, 440 p. — A. 12285.

— *Historisch-Statistische Abhandlung von Errichtung,* Ein-und Abtheilung der Bisthümer, Bestimmung der Erzbisthümer, Bestätigung, Einweihung und Versetzung der Erz-und Bischöfe, vom römischen Pallium, und Eide, welchen die Erz-und Bischöfe nebst andern Prälaten dem römischen Papste schwären müssen, und von den Gerechtsamen der Regenten in Ansehung dieser Gegenstände. In vier Abtheilungen an das Licht gestellet von einem Freunde des Kirchlichen Alter-

thums. *Wien*, bey Ioh. David Hörling, Buchdruker u. Buchhändler, 1790, In 8°, 567 p. Iscălită „Lazar“. — A.12286.

— *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II*, für die k.k. *Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze* in einer Sistematischen Verbindung. Enthält die Verordnungen und Gesetze vom Iahre 1780 bis 1784. Fünfter Band, mit allergnädigster Freiheit, *Wien*, verlegt bei Ioh. Georg. Moesle k.k. privil. Buchhändler 1786. In 8°, 277 p. — A.12287.

— *Des Herrn von Fourbonnais Sätze und Beobachtungen aus der Oekonomie.* Aus dem französischen übersetzt von *Wilhelm Ehrenfried Neugebauer*, der Weltweisheit Doktor, und der königl. Schwedischen gelehrten Gesellschaft in Greifswald Mitglied. Erster Band. *Wien*, gedruckt bey Iohann Thom. Edlen von Trattner, k.k. Hofbuchdrucktern und Buchhändlern. 1767. In 8°, 285 p. — A.12288.

— *Synopsis unuversae medicinae practicae:* sive doctissimorum virorum de morbis eorumque causis ac remediis Judicia. Accesserunt nunc demum casus nonnulli oppido rari. Authore *J. Allen*, M.D. Editio noua, priorbus multum emendatior. *Francofurti* et *Lipsiae*, ex officina B. Knoch, et. Jo. Georg. Eslinger. MDCCLIII. In 8°, 655 p. — A.12289.

— *Biblia sacra vulgatae* editionis Sixti V. Antverpiae 1645. 1 volum in 8°. — A. 12290.

— *Vitae Pontificum Romanoroum ex antiquis monumenti descriptae* Opera & studio *Antonii Sandini*. J. V. D. & in Seminario Patavino bibliothecae custodis. Editio altera Italica, post duas Germanicas, retractatior & auctior. *Ferrariae*. MDCCXLVIII. Impensis Jo. Manfrè. Superiorum permissu. In 8°, 669 p. Iscălită „Lazar“. — A.12291.

— *P. Dominici Schram* Benedictini banthensis, SS. theologiae et. ss. canonum professoris emeriti. *Institutiones juris ecclesiastici publici et privati*. Hodiernis Academiarum germanicarum moribus accommodatae ac in tres tomos distributae. Tomus I. De personis ecclesiasticis. Tomus II. De rebus ecclesiasticis Superiorum permissu et approbatione. Augustae Vindelicorum, sumptibus Matthaei Rieger et filiorum MDCCLXXIV. In 8°, XXXVIII+512; XXXX+620 p. Ambele tomuri iscălite „Lazar“. — A. 12292.

— *Caroli Antonii de Martini*. S. C. R. A. M. I. Stat. Cons. et. in supremo iudiciorum tribunali vice-praesidis *Positiones de iure civitatis*, in usum Academiarum Hungariae. Pars prima *Budae*, Typis Regiae Universitatis. MDCCXCV in 8°, 282 p. — A. 12293.

— *Religionslehre durch Predigten* vorgetragen von *Ioseph Edlen von Wendel* Priester. Erster, zweyter Band. *Wien*, bey Iohann Georg Weingand, 1780. In 8°, 398; 315 p. Ambele volume iscălite „Lazar“. — A. 12294.

— *Die heilige Schrift des alten Testaments* im Auszug samt dem ganzen neuen Testament nach Luthers Uebersetzung mit Anmerkungen von *D. Georg. Friedrich Seiler I—II.* Vierte Auflage. *Erlangen,* in der Expedition der Bibelanstalt. 1782. In 8°, 590; 412 p. — A.12295.

— *Der Vernünstigen Gedanken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen,* auch allen Dingen überhaupt, Anderer Theil, bestehend in ausführlichen Anmerkungen; zu besserem Verstande und bequemerem Gebrauche derselben heraus gegeben von *Christian Wolffen,* kön. Schwed. und Hochf. Hessisch. Regierungs-Rathe, auch Math. & Phil. Prof. primario zu Marburg. Prof. honorario zu St. Petersburg, der kön. Akademie der Wissenschaften zu Paris, der kön. Gross-Britannischen und kön. Preusischen Societäten der Wissenschaften Mitgliede. I—II Neue Auflage hin und wieder vermehrer. *Halle* im Magdeburgischen 1751. In 8°, 672; 233 p. VI verbesserte Auflage. *Frankfurt am Mayn 1760.* In 8°, 673 p.; VII Auflage. *Frankfurt* und *Leipzig* 1738. In 8°, 678; 675 p. Ediţia I şi VI iscălite „Lazar". — A. 12296.

— *Le monarque accompli,* ou prodiges de bonté, de savoir et de sagesse, qui font l'éloge de sa Majesté Imperiale Joseph II. Et qui rendent cet Auguste Monarque si précieux à l'humanité discutés au tribunal de la raison & de l'équité par Mr. *De Lanjuinais.* Principal du college de Moudon. Tome premier —, second. À *Lausanne,* chez Jean Pierre Heubach. 1774. In 8°, 490; 308 p. Ambele volume iscălite „Lazar". — A. 12297.

— *Welleri-Gramatica graeca.* In 8°, deteriorată. — A. 12298.

— *Höchst wichtige Erinnerungen zur rechten Zeit,* über einiger der allerernsthaftensten Angelegenheiten dieses Zeitalters. Zum Theil veranlasst durch die gedrukte Rede, welche Herr-Hofrath. I. v. Sonnenfels bei dem feierlichen Antritte des Rektorats an der Universität in Wien i. I. 1794. gehalten hat. *Von Leopold Alois Hoffmann,* Doktor der Philosophie und der F.F.K.K. quieszirtem k.k. Professor der Wiener Universität. Als erster Nachtrag der W. Zeitschrift, den Lesern und Gegnern derselben gewidmet. *Wien.* Im Verlag bei Christoph Peter Rehm, 1795—1796. I, II. In 8°, X+342; CXX+362 p. Ambele volume iscălite „Lazar". — A. 12299.

— *Hermanni Boerhaave. Academische Vorlesungen oder Medicinisch-Practische Abhandlung* von der Venus-Seuche, aus dem Lateinischen ins Deutsche gebracht und mit einigen Anmerckungen erläutert von *D. Gottfried Heinrich Burghart,* Med. Professore Primario, des Königlichen Colegii zu Brieg ordentlichen, öffentlichen Lehrer der Matematik, Naturlehre und Dichtkunst, der Kayserlich-Königlichen Gesellschaft der schönen Wissenschafften Mitglied.

Bresslau und *Leipzig,* Verlegts Danel Pietsch, Buchhändler 1753. In 8°, 1036 p. Iscălită „Lazar". — A.12.300.

— *Gründliche Anführung zur Christlichen Religion* aus dem französischen übersetzt von *Johann Friedrich Goll* weltlichem Priester. *Wien* in Oesterreich mit Kaliwodischen Schriften. 1754. In 8°, 241 p. — A. 12301.

— *Der Römisch-Orientalich Teutschen Käyser merckwürdiges Leben und Thaten* von *Julio Caesare* an biss auf ietzige Käyserl. Majest. Carolum VI, accurat, deutlich und ausführlich beschrieben, nebst deren beygefügten Portraits und Symbolis, von. *M. Erdmann Uhsen* Rect. Gymn. Martisb. Die vierte Aufflage, *Leipzig*, verlegts Friederich Grosschuff. An 1716 în 8°, 1415 p. Iscălită „Lazar". A.12302.

— *Ausführliche Geschichte der Reise des Pabstes Pius VI* (Braschi) von Rom nach Wien, und der Rückreise von Wien nach Rom, nebst Beschreibung aller zwischen, Sr. Majestät dem Kaiser, und dem Pabste gewechselten Briefe, aller bei der Ankunst, und der Gegenwart des Pabstes zu Wien erschienen Gedichte, und verschiedener noch ungedruckter Briefe und Anekdoten.
I—II Theil. Gesammelt und herausgegeben von *A.F. Bauer*. *Wien* 1782. Zu finden bei Math. Tomicy, bürgerl. Buchbinder, in seinem Gewölbe an der St. Peterskirche. In 8°, 110; 140 p. Pe copertă este scris „George Lazar theologu" şi pe foaia de titlu: „Lazar". — A. 12303.

— *Festa nec von officia propria sanctorum patronorum ordinis sancti Pauli* primi eremitae, cum nonnullis ad Sacros officiorum ritus pertinentibus coordinata, et pro comodiori usu fratrum ejusdem Ordinis in hunc Leibellum collecto anno reparatae salutis 1751.

Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, Anno 1753. In 8°, 254 p. — A. 12304.

— *Syntaxis ornata seu de tribus linguae virtutibus*, puritate, elegantia, copia. In usum mediae & supremae grammaticae classicum. Cum adjuncto Flore latinitatis ex auctorum latinae linguae principum monumentis excerpto, & tripartito Verborum nominum, & particularum ordine, & Indice in hunc digesto Libellum. Auctore *R. P. Francisco Pomey*, Societatis Jesu. *Claudiopoli*. Typis Academicis Societatis Jesu, Anno 1772. In 8°, 595 p. Pe foaia anterioară a titlului scrie: „Georgii Lázár I/20 1800". — A. 12305.

— *Jacob Mazzioli*, ehemaligen Dompredigers an der hohen Metropolitankirche zum heiligen Stephan in Wien. *Predigten für die heilige Fastenzeit* auf drey Iahre. Mit Bewilligung der Obern. Augsburg, bey Nicolaus Doll. 1793. In 8°, VIII+301 p. Iscălită pe foaia de titlu: „Lázár". — A. 12306.

— *Predigt von den falschen Propheten* dieser zeiten am siebenten Sonntage nach Pfingsten gehalten in der Metropolitankirche zu Wien von *Joseph Schneller* gewöhnlichen Domprediger, und Beneficiaten von der h. Magdalena. Auf Begehren herausgegeben. *Wien* gedruckt bey Matthias Andreas Schmidt, 1792. In 8°, 32 p. — A. 12306.

— *Sittenrede über die Pflichten gegen die Obrigkeit* auf die Beschneidung des Herrn von einen Mönche in Bayern, 1793, în 8°, 22 p. — A. 12306.

— *Predigt von dem Falle des Judas*. Vorgetragen von *P. Othmar Koffler*, Profess. bei den Schotten, und Prediger, den 20. Hornung 1793. Auf Verlangen herausgegeben. Zu finden bey Iohann Baptist, bürgerl. Buchbinder in der Kurrentgasse. *Wien* 1793. In 8°, 24 p. — A. 12306.

— *Katholischer Unterricht von der Ohrenbeicht wieder die Brochüre des Herrn v. Eybel*. Von Ig. *Th. Onhauser*, zweyte Auflage, *Wien*, bey Mathias Andreas Schmidt, 1784. In 8°, 32 p. A. 12306. Toate cărţile trecute sub numărul A.12306 sînt legate împreună.

— *Der hochwürdigen Franz Xaver Mannharts*, der Gottesgelehrtheit Doktors, Kurzgefasste *Geschichte der christlichen Alterthümer*. Aus dem Lateinischen übersetzt. I. II Theil. Mit Erlaubniss der Obern. *Augsburg* bey Matthäus Riegers sel. Söhnen. 1779. In 8°, 462; 406 p. Ambele volume iscălite „Lázár". — A. 12307.

— *D. Christian August Crusii*, Professoris primarii zu Leipzig, Abhandlung von dem wahren Begriffe der christlichen Frömmigkeit, nebst einem Anhange von dem evangelischen Endzwecke der Bergpredigt Christi, aus dem lateinischen übersetzt von *M. Iohann Andreas Iacobi*, Pfarrer zu Striefen in der Inspection Grossenhayn. *Leipzig*, zu finden bey Iohann Christian Langenheim, 1763. In 8°, 295 p. Iscălită „Lázár". — A. 12308.

— *Apologie*, Lessings dramatisches Gedicht; Nathan den Weisen betreffend, nebst einem Anhange über Vorurtheile und nöthige Toleranz, herausgegeben von *F.W. von Schütz. Leipzig* bey Paul Gotthelf Kummer 1781. In 8°, 130 p. Iscălită „Lázár". — A. 12309.

— *Q. C. Rufus. Historia de rebus gestis Alexandri Macedonum regis XXIV* cum supplementis, ad optimos recentissimasque editiones accuratissime recusa. Herbipoli et Fuldae Imp. et Typis Ioann Iacobi Stahel. Universit. Bibliopole et Typographi. 1778 în 8°, 270 p. Deteriorată, iscălită „Lázár". — A. 12310.

— *Ioh. Mačzek, Entwurf der reinen Philosophie*. Ein Versuch den Untersuchungen der vernunft über Natur und Pflicht eine neue Grundlage zu sichern. *Wien*, bey Carl Schaumburg und Comp. 1803. In 8°, VIII+325 p. Iscălită „Lazar". — A. 12311.

— *Vocabularium biblicum novi testamenti*, ita secundum seriem capitum atque versuum adornatum, ut in lectione sacrorum Novi Testamenti Graeci librorum usum praebere possit extemporalem. Denuo in lucem editum à *Johanne Knoll*, apud Rigenses Conrectore, cum privilegio. Rudolstadii, impensiis Iohannis Wiedemeyeri, Bibliopolae Lubecensis, excudebat Heinricus Urban, Anno 1700—1745. 2 vol. în 8°, 517, 600 p. — A. 12312.

— *Concilium tridentinum dum theses de virtutibus theologicis in almo Archi-Episcopali* S.J. Collegio Jaurini Anno 1749. Mense Martio, die 29. Publice

propugnaret Rev. Nob. ac Perdoct. *D. Joannes Ernyey*, liberae regiaeque civitatis Jauriensis capellanus curatus, praeside reverendo patrie Michaele Szegedy e S.J. Sacro-Sanctae Theologiae Doctore, ejusdemque Professore actuali auditoribus distributum. *Jaurini*, Typis Gregorii Ioanis Streibig, privil. Reg. & Episc. Typograph. 1749 în 8°, 349 p. — A. 12313.

— *Hortus variarum inscriptionum, veterum et novarum* videlicet Urbium, templorum, sacellorum, altarium etc. in certos locos seu areolas digestarum a *P. Ottone Aicher* Benedictino ad S. Vitum, in Alma & Archiepiscopali Universitate Benedictino-Salisburgensi phil. Moralis & historiarum professore ord. superiorum permissu, *Salisburgi* Typis & impensis Ioan Baptistae Maye, Typographi Aulico-Academici, 1676. In 8°, 298 p. — A. 12314.

— *Die Philosophie der Religion.* Von *Sigmund von Storchenau* der Theologie und Philos. Doktor, ehemal öffentl. Lehres an der Universität zu Wien, 3, 6, 8, Band. Neue Auflage. *Wien* 1807. Bey Aloys Doll. In 8°, 3 volume — A. 12315.

— *Description historique et critique de l'Italie*, ou nouveaux mémoires sur l'état actuel de son Gouvernement, des Sciences, des Arts, du commerce, de la population & de l'histoire naturelle. Par M. *L'abbé Richard.* Tome II. Nouvelle édition À *Paris.* Chez Delalin, libraire, près la comédie Francaise, 1770, în 8°, 593 p. Iscălită „G. Lazar 1807". — A. 12.316.

— *Les decades de Tite-Live* de la traduction de *P. Du-Ryer* de l'Academie Francoise. Tome V. Contenant les VI, VII, VIII, IX et X livres de la troisieme Decade. Suivant la copie imprimée à *Lyon.* 1694. In 8°, 421 p. — A. 12317.

— *Die Wichigsten Wahrheiten aus der Lehre Iesu Christi*, in Predingten auf alle Sonn und Festtage des Iahres, vorgetragen von *Ioseph Edlen von Wende* Landesfürstlichen Kapitulardomherrn an der Kathedralkirche zu St. Stephan in Leutmeriz. Sechster Band. Mit eralubnis der Obern. *Augsburg*, bey Nicolaus Doll, 1791. In 8°, 371 p. — A. 12318.

— *Examen du traité de la liberté de penser.* Ecrit à M.D.Lig.*** par M.D.Cr.***.
À Amsterdam, chez l'Honoré & Chatelain. 1718, în 8°, 202 p. Iscălită „Lázár". — A. 12319.

INDICE DE NUME

Aduc recunoscătoare mulţumiri Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, ambasadelor R.S.R. din Viena, Budapesta şi Belgrad, Departamentului Cultelor, Mitropoliei ortodoxe din Sibiu şi tuturor instituţiilor şi persoanelor care mi-au facilitat munca de documentare necesară acestei lucrări.

Em. St. M.

Coperta de ADRIANA MUNTEANU

CUPRINSUL

Lector: VIORICA MĂRII
Tehnoredactor: A. MOLNÁR

Apărut: 1982. Bun de tipar: 16.02.1982. Comanda nr.: 2123.
Coli de tipar: 18,25+16 pag. planşe Hîrtia: velină de 70 g/m². Format: 16/61×86.

Tiparul executat sub comanda nr. 523/1982.
la Intreprinderea Poligrafică Cluj, Municipiul Cluj-Napoca
B-dul Lenin nr. 146
Republica Socialistă România

Lei 17,50